T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLÂM EDEBİYATI BİLİM DALI

İBRÂHİM TENNÛRÎ AHFÂDINDAN MEHMED EFENDİ'NİN *ENÎSÜ'L-HUCCÂC* ADLI MENÂSİKİ

Yüksek Lisans Tezi

RUKİYE KAYMAKÇI

İstanbul 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI
TÜRK İSLÂM EDEBİYATI BİLİM DALI

İBRÂHİM TENNÛRÎ AHFÂDINDAN MEHMED EFENDİ'NİN *ENÎSÜ'L-HUCCÂC* ADLI MENÂSİKİ

Yüksek Lisans Tezi

RUKİYE KAYMAKÇI

Danışman:
DOÇ. DR. AHMET KARATAŞ

İstanbul 2020

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı	: Rukiye Kaymakçı
Anabilim Dalı	: İslâm Tarihi ve Sanatları
Programı	: Türk İslâm Edebiyatı
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Ahmet Karataş
Tez Türü ve Târihi	: Yüksek Lisans - Ağustos 2020
Anahtar Kelimeler	: Mehmed Efendi, *Enîsü'l-huccâc*, Tennûrî, menâsik, menâzil.

ÖZET

Mutasavvıf-şâir İbrâhim Tennûrî (v. 887/1482) ahfâdından Mehmed Efendi'nin *Enîsü'l-huccâc* adlı menâsiki bu çalışmaya konu olarak seçilmiştir. Dönemindeki ihtiyâca binâen birçok kaynaktan istifâde edilerek te'lif-tercüme tarzında hazırlanan *Enîsü'l-huccâc* bir menâsik-i hac olmasının yanı sıra müellifinin de açık bir şekilde ifâde ettiği üzere disiplinler arası bir eser olma özelliğini hâizdir. Müellif ve eserinin literatürdeki yerini belirginleştiren çalışmamızın giriş bölümünde "Seyyid Mehmed Efendi'nin Hayâtı ve İlmî Şahsiyeti" başlığı altında müellife dâir ulaşabildiğimiz bilgiler aktarılarak müellifin ilmî şahsiyeti kısaca değerlendirilmiştir. "*Enîsü'l-Huccâc* Adlı Menâsikin İncelenmesi" başlıklı birinci bölümde eserin genel husûsiyetleri üzerinde durulduktan sonra muhtevâ, dil ve üslûp özellikleri ele alınmıştır. "*Enîsü'l-Huccâc* Adlı Menâsikin Çeviri Yazısı" başlığını taşıyan ikinci bölümde ise Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kütüphânesinin Yazma Eserler Koleksiyonu'nda yer alan 36200 numarada kayıtlı *Enîsü'l-huccâc* adlı eserin nüsha tavsîfinden sonra çeviri yazısına yer verilmiştir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	: Rukiye Kaymakçı
Field	: Islamic History and Arts
Programme	: Turkish Islam Literature
Supervisor	: Doç. Dr. Ahmet Karataş
Degree Awarded and Date	: Master - August 2020
Keywords	: Mehmed Efendi, *Anīs al-Hujjāj*, Tennūrī, manāsik, ranges.

ABSTRACT

The manāsik which named *Anīs al-Hujjāj* of Mehmed Efendi who is the descendant of the sufi-poet Ibrāhim Tennūrī (d. 887/1482) was chosen as the subject of this study. *Anīs al-Hujjāj*, which was prepared in the royalty-translation style by making use of many sources based on the needs of its period, has the distinction of being an interdisciplinary work, as clearly stated by its author. In the introduction section of our study, which reveals the place of the author and his work in the literature, the information that we can reach to the author under the title of "Life and Scientific Personality of Seyyid Mehmed Efendi" was briefly evaluated. In the first chapter titled "Examination Of Manāsik Named *Anīs al-Hujjāj*", the general characteristics of the work are discussed and the content, the language and style features are discussed. In the second section, which is entitled "Translation By Manāsik Named *Anīs al-Hujjāj*", the translation article of *Anīs al-Hujjāj* registered in the 36200 numbered book in the Manuscript Collection of Ankara University Faculty of Theology is included.

ÖN SÖZ

Allah Teâlâ gitmeye gücü yetenin Ka‘be’yi ziyâret etmesinin insanlar üzerinde bir hakkı olduğunu buyurmakta, Peygamber Efendimiz haccı İslâm’ın beş temelinden biri olarak zikretmektedir. Naslarla farziyeti sâbit olan hacca dâir fıkhî hükümleri açıklamak, haccın sağladığı maddî-mânevî birçok faydayı dile getirmek, sefer güzergâhı hakkında bilgi vermek gibi çeşitli gāyelerle menâsik türü birçok eser yazılmıştır. Muhtelif konuları ihtivâ etmeleri dolayısıyle menâsik-i haclar fıkıh, İslâm târihi ve tasavvuf gibi ilim dallarının yanı sıra şekil ve muhtevâ özellikleri bakımından Türk İslâm edebiyatının da kaynakları arasında sayılagelmiştir.

Yazma ve matbû hâlinde bulunan yüzlerce menâsik-i hac sınırlı sayıdaki çalışmaya konu olmuştur. Ancak menâsik türü eserlerin her biri muhtevâ zenginliğinin yanında dil ve üslûplarıyla ayrı bir öneme sâhiptir. Bu sebeple çalışmamıza daha önceden müstakil bir araştırmaya konu edilmeyen İbrâhim Tennûrî ahfâdından Mehmed Efendi’nin *Enîsü’l-huccâc* adlı menâsiki konu olarak belirlenmiştir. Çalışmamızla eseri literatüre kazandırarak alandaki bir boşluğu doldurmayı ve alanı daha da genişleterek yeni araştırmalara öncülük etmeyi hedefledik.

Çalışmamız giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde Mehmed Efendi hakkında kaynaklarda yeteri kadar bilgi bulunmadığından müellifin âile şeceresi, vakfiyesi ve şimdiye kadar ulaşılabilen tek eseri olan *Enîsü’l-huccâc*’dan hareketle Mehmed Efendi’nin hayâtı ve ilmî şahsiyeti hakkında bilgi verdik. “*Enîsü’l-huccâc* Adlı Menâsikin İncelenmesi” başlığını taşıyan birinci bölümde eserin adı, türü, sebeb-i te’lîfi, yazılış târihi ve istinsâhına dâir bilgileri aktardıktan sonra eserin tertîbini, konusunu ve kaynaklarını inceledik. Ayrıca bu bölümde eserin dil ve üslûp özelliklerinin yanında imlâ özellikleri üzerinde durarak müellifin edebî yönünü ve döneminin dil özelliklerini ne ölçüde yansıttığını tespit etmeye gayret ettik. İkinci bölümde ise “*Enîsü’l-huccâc* Adlı Menâsikin Çeviri Yazısı” başlığı altında Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Yazma Eserler Koleksiyonu’nda yer alan nüshanın tavsîfini yapıp çeviri yazısında tâkip ettiğimiz usûlü açıkladıktan sonra eserin çeviri yazı alfabesiyle hazırladığımız metnine yer verdik.

Bu vesîleyle tez konumun belirlenmesinden nihâyete erdirilmesine kadar müsâmahası ve ilmî yönlendirmeleri ile danışmanlık eden, büyük bir özveriyle talebelerine vakit ayıran kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmet Karataş'a şükranlarımı takdim ederim. Engin bilgi ve tecrübesinden istifâde etmeme müsâade eden, talebesi olmayı bahtiyarlık addettiğim, muallimliğin ve hasbî olmanın en güzel örneklerinden birisini kendisinde gördüğüm muhterem hocam Prof. Dr. Mustafa İsmet Uzun'a şükran ve hürmetlerimi arz ederim. Bilgi ve birikimlerinden istifâde imkânı bulduğum değerli hocalarım Prof. Dr. Hasan Aksoy ve Doç. Dr. Meliha Yıldıran Sarıkaya'ya müteşekkirim. Lisans eğitimimden îtibâren üzerimde büyük emeği olan değerli hocam Prof. Dr. Necdet Tosun'a ve saygıdeğer hocam Dr. Öğr. Üyesi Bünyamin Ayçiçeği'ne tez hakkındaki yönlendirmeleri için teşekkürü bir borç bilir, şükranlarımı sunarım. Son olarak maddî-mânevî destek ve fedâkârlıklarını esirgemeyen âileme teşekkür ederim.

Rukiye KAYMAKÇI

İstanbul 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖN SÖZ iii
KISALTMALAR vi
GİRİŞ: SEYYİD MEHMED EFENDİ'NİN HAYÂTI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
ENÎSÜ'L-HUCCÂC ADLI MENÂSİKİN İNCELENMESİ

1. ESERİN ADI 7
2. ESERİN TÜRÜ 7
3. SEBEB-İ TE'LÎFİ 9
4. YAZILIŞ TÂRİHİ VE İSTİNSÂHI 10
5. MUHTEVÂ ÖZELLİKLERİ 11
5.1. Tertîbi 11
5.2. Konusu 13
5.3. Kaynakları 16
5.3.1. Âyet ve Hadisler 16
5.3.2. Diğer Kaynaklar 19
6. DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ 27
7. METNİN İMLÂ ÖZELLİKLERİ 33

İKİNCİ BÖLÜM
ENÎSÜ'L-HUCCÂC ADLI MENÂSİKİN ÇEVİRİ YAZISI

1. NÜSHA TAVSÎFİ 37
2. ÇEVİRİ YAZISINDA TÂKİP EDİLEN USÛL 39
3. ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ 42
4. METİN 43
SONUÇ 204
KAYNAKÇA 206
EK: Yazma Eserden Örnek Varaklar 210

KISALTMALAR

AÜ	Ankara Üniversitesi
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makāle
a.g.y.	Adı geçen yazma
a.mlf.	Adı geçen müellif
b.	Bin (İbn)
bkz.	Bakınız
DİA	*Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*
ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazret
Ktp.	Kütüphâne, Kütüphânesi
nr.	Numara
nşr.	Nâşir
s.	Sayfa
s.a.s.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	Sayı
thk.	Tahkik
ty.	Târih yok
v.	Vefât
vb.	Ve benzeri
ve dğr.	Ve diğerleri
vr.	Varak

GİRİŞ
SEYYİD MEHMED EFENDİ'NİN HAYÂTI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

Akşemseddin'in (v. 863/1459) meşhur halîfelerinden mutasavvıf-şâir İbrâhim Tennûrî[1] (v. 887/1482) ahfâdından Seyyid Mehmed Efendi XVI. yüzyıl müelliflerindendir. Kayseri'nin önde gelen âilelerinden birine mensup olmasına rağmen Mehmed Efendi'nin hayâtı hakkında ulaşabildiğimiz bilgiler yok denecek kadar azdır. Soy kütüğü ve kendisine âit vakfiye sûretinden elde ettiğimiz bilgilerin yanı sıra *Enîsü'l-huccâc* adlı eserindeki birtakım ipuçlarından hareketle sınırlı bir biyografisi elde edilmektedir.

Mehmed Efendi'nin doğum târihi ve yeri belli değildir. Hac seyahatine çıkış târihini, dönemin pâdişâhına yazdığı methiyeyi, bahsettiği birtakım târihî olayları dikkate aldığımızda en az Sultan III. Murad (v. 1003/1595) ve oğlu III. Mehmed (v. 1012/1603) dönemlerini idrâk ettiğini ifâde etmek mümkündür. Mehmed Efendi'nin babası Abdülfettâh Efendi, annesi Saâdet Hâtun'dur.[2] Bizzat kendisi "*es-Seyyid Muḥammed ibnü's-Seyyid 'Abdülfettāḥ ibnü's-Seyyid Ni'metullāh ibnü's-Seyyid Şeyḫ 'Alī ibnü's-Seyyid Şeyḫ İbrāhīm et-Tennūrī el-Ḳayṣerî*"[3] demek sûretiyle nesebini vermektedir. 18 Şaban 1005 (6 Nisan 1597) târihli vakfiyesinde[4] yer alan "*Cenâb-ı saâdet-meâb Seyyidü'l-fezâil ve senedü'l-âlî zü'n-nesebi't-tâhir ve'l-hasebi'z-zâhir mefhar-ı Tâhâ ve*

[1] Tekke edebiyatının XV. yüzyıl temsilcilerinden olan İbrâhim Tennûrî, Bayramiyye-Şemsiyye tarîkatının Tennûriyye kolunun kurucusudur. Manzûmelerinde "Âşık" mahlasını kullanan şâirin *Gülzâr-ı Mânevî* isimli bir mesnevîsi bulunmaktadır. Kayseri'deki irşâd faâliyetleri vefâtıyla oğulları tarafından devam ettirilmiştir. Hayâtı hakkında bilgi için bkz. Mustafa İsmet Uzun, "İbrâhim Tennûrî", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 356.

[2] bkz. İsmail Hakkı Mercan, "Şeyh İbrahim Tennûrî Evladından Seyyid Mehmet Efendinin Vakfiyesi", *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, sy. 77 (Kayseri 1984), s. 9.

[3] Seyyid Mehmed Efendi, *Enîsü'l-huccâc*, AÜ İlâhiyat Fakültesi Ktp., Yazma Eserler Koleksiyonu, nr. 36200, vr. 5[a-b].

[4] Vakfiyenin tamâmını İsmail Hakkı Mercan, eksik bir nüshasını Mehmet Çayırdağ yayımlamıştır. Mehmet Çayırdağ "*18 Şaban 1005 (M. 1597) tarihli bir vakıf olan Tennuri evladından Seyid Mehmed Efendi'nin bu vakfının da Vakıflar Genel Müdürlüğünde tescili bulunmamaktadır. Vakfın orijinal vakfiyesi evlattan Orhan Kedici elinde bulunduğu halde bu vakfiyeyi bu şahıstan alıp incelemek mümkün olmamıştır. Elimizde bulunan muhtasar eksik bir suretinden de tam olarak malumat edinilememektedir.*" şeklinde bilgi vermektedir. Araştırmalarımıza rağmen asıl vakfiyenin Orhan Kedici'nin vefâtından sonra nerede ve kimin elinde bulunduğu hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. bkz. İsmail Hakkı Mercan, a.g.m., s. 8-11; Mehmet Çayırdağ, Şeyh İbrahim Tennuri Evladına Ait Belgeler ve Vakıf Kayıtları, *İbrahim Tennuri/ Kayserî: Kayseri 2011 Sempozyumu Bildiri Kitabı* (ed. Ali Çavuşoğlu), Kayseri 2011, s. 168-180.

Yâsîn halef-i evlâd-ı Seyyidü'l-mürselîn Mevlânâ es-Seyyid Mehmed Efendi ibnü'l-merhûm Abdülfettâh Efendi"[5] şeklindeki beyandan ve soy kütüğündeki bilgilerden[6] de anlaşıldığı üzere Peygamber Efendimizin (s.a.s.) küçük torunu Hz. Hüseyin'in soyundan gelmektedir. Vakıf kaydı Mehmed Efendi'nin kalabalık âilesiyle birlikte birçok hizmetkâra sâhip olduğunu göstermektedir.[7]

Vakfiyesindeki "*Mahalle-i Hâcı Kılıç'da hudûdı 'inde'l-ahâli ma'lûm milk bağcemi cümle tevâbı'ı ve levâhıkı ile nefs-i şehirde Mahalle-i Kölük'de Eski Kādî Hamâmı dimekle ma'rûf bir çift milk hamâmı ve çarşuda vâki' hudûdu 'inde'l-ahâli ma'lûm kuyumcular oturduğu otuz beş bâb milk dükkânımı ve Eskiciler içinde Dîvâne Bayramoğlu'ndan aldığım hudûd-ı meşhûr ve ma'rûf iki bâb eskici dükkânımı ve yine çarşuda hudûdı 'inde'l-ahâli ma'lûm dügümci dükkânımı ve Meydân Kapusı'nda vâki' Hâcı Abdülkerîm Oğlu'ndan aldığım bir bâb bakkal dükkânımı ve Karye-i Beğendik'te dört vukıye milk hissemi ve Mahalle-i Neseb Hâtûn'da vâki' sâkin olduğum milk evlerimi hudûdı ma'lûm ve meşhûrdur. İçerisi ve taşrası ve köşk ve bağçe cümle tevâbı'ı ve levâhıkı ile ve bundan mâadâ malımdan yirmi bin altın ki her altın altmış Osmânî hesâbıncadır…*"[8] ifâdelerinden yola çıkılarak Mehmed Efendi'nin Kayseri'nin Neseb Hâtun Mahallesi'nde ikāmet ettiği, ticâret erbâbı ve varlıklı birisi olduğu tereddütsüz söylenebilir.

Mehmed Efendi "*Ḥacc-ı şerīf ārzūsı düşüp ṭoḳuz yüz ṭoḳsan sekiz Ramażān-ı Şerīfi'nde niyyet ü ḳaṣd ve ṭavāf u ziyāret içün 'azīmet ėdüp bi-'ināyetillāhi te'ālā müyesser olup sühūletle varup gelüp…*"[9] sözleriyle 1590 senesinin yaz aylarında hac seyahatine çıktığını ve kolaylıkla hac farîzasını edâ ettiğini belirtmektedir. Resmî hac güzergâhını tâkip eden Mehmed Efendi'nin açıklamalarından dostlarıyla birlikte hac seyahatine çıktığı anlaşılsa da bu kişilere dâir bir mâlûmat vermez.[10] Hac seyahatinden

[5] Yayımlanan metinde imlâ hatâlarının olması sebebiyle alıntı yapılan kısımlarda birtakım değişiklikler yapılmıştır. bkz. İsmail Hakkı Mercan, a.g.m., s. 9.
[6] bkz. Mehmet Çayırdağ, "Şeyh İbrahim Tennuri Evladına Ait Şecere (Sofra) Bulundu", *Erciyes Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, sy. 25 (Kayseri 1980), s. 1-3.
[7] bkz. İsmail Hakkı Mercan, a.g.m., s. 9-10.
[8] İsmail Hakkı Mercan, a.g.m., s. 9.
[9] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 5[b].
[10] bkz. Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 102[b].

sonra te'lif ettiği *Enîsü'l-huccâc* adlı menâsikinde zaman zaman tecrübelerine yer verdiği görülmektedir.[11]

Vefat târihi ve yeri hakkında da herhangi bir kayda rastlayamadığımız Mehmed Efendi'nin vakfiye târihi 1597 senesinde veya sonrasında vefat ettiğini ortaya koymaktadır.

Yaptığımız araştırmalar netîcesinde Mehmed Efendi'nin *Enîsü'l-huccâc* adlı menâsikinden başka herhangi bir eserine ulaşılamamıştır. Bu hacimli eser müellifin ilmî şahsiyetini değerlendirmemize imkân sağlamaktadır.

İlmî şahsiyetin temelini her şeyden önce iyi bir tahsil teşkil etmektedir. Mehmed Efendi'nin eğitim hayâtı hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Fakat müderris bir âileden gelmesini, *Enîsü'l-huccâc* adlı eserini, vefâtından sonra her gün okunmasını vasiyet ettiği hatimden birer cüzün sevâbını üstadlarıyla kitaplarını kullandığı Müslümanların rûhuna hediye etmesini[12] göz önünde bulundurduğumuzda iyi bir eğitim aldığını ifâde etmek mümkündür. Dört mezhep üzere menâsik türü bir eser te'lif etmesinden ve "*Bu żaʻīf ü naḥīf-i ʻāciz ü ḳāṣır kütüb-i fürūʻ ve tefāsīr ve eḥādīṯ ve sā'ir ʻulemā'-i ʻiẓām ve meşāyıḫ-ı kirām yazduḳları resā'il ve defātir cemʻ ėdüp tamām müṭāleʻa ėtdükden-ṣoñra…*"[13] şeklindeki sözlerinden temel İslâm ilimlerine hâkim olduğu anlaşılır. Bu hâkimiyet eserin tamâmı tahlil edildiğinde daha da netleşmektedir. Hatta Mehmed Efendi'nin "*Ḥuccācuñ ekṣerini bu bābda ġāfil gördüm ve su'āl ėdüp bilmek daḫı murād ėtmezler, borçlu ḳalurlar, taḳlīd ile ḥacc ėtdük ṣanurlar, taḳlīd ile ḥacc olmaz. ʻAvāma ne iʻtibār ḫavāṣdan olup ʻilm ile kendüye iʻtiḳādı olanlardan nėcesini gördüm aṣlā taḳayyüd eylemediler, ġarābet ondadur. Farażā bu bābda ḫaṭā' eylediñüz dėnildükde iʻtibār ėtmeyüp biz bilmez miyüz vādīsine cehl-i mürekkeb ṭabaḳaların gösterdükleri çoḳ olmışdur.*"[14] gibi sözlerle umûmiyetle yapılan hatâları tespit edip kimi zaman düzeltmeye çalıştığından bahsetmesi eserini yazmadan önce âlim bir zât olduğunu gösterir.

[11] bkz. Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. $102^{a}/121^{b}/122^{a}/124^{b}$.
[12] bkz. İsmail Hakkı Mercan, a.g.m., s. 9-10.
[13] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 6^{a}.
[14] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 59^{b}.

Gerek eserini te'lif etme süreci gerekse eserinde yaptığı tercüme ve alıntılar sâyesinde Mehmed Efendi'nin Arapça ve Farsça bildiği söylenebilir. Hatta dostlarının Türkçe yazmasını açıkça belirtmeleri üzerine kendisinin ihtiyâca binâen Türkçe yazmayı tercih etmesi eser yazabilecek kadar başka bir dile vukūfiyetine şüphe bırakmamaktadır.[15]

Mehmed Efendi'nin ilmî şahsiyetinin diğer bir göstergesi te'lif-tercüme yoluyla meydana getirdiği eserini ilmî bir metodla yazmaya gayret etmesidir. Nitekim Hanefî mezhebine mensup olan müellif, eserini yazmaya başlamadan önce dikkatli bir araştırma yürüterek birçok kaynak toplamış ve çeşitli ilim dallarına âit farklı kaynaklardan istifâde ederek eserini sistematik bir şekilde hazırlamıştır. Mümkün mertebe kullandığı kaynaklara işâret etmesi de dikkat çeken önemli bir husustur. Müellifin "*Bu yolda cümle ḥuccāca lāzım olan du'ā' ve evrād ü ezkār anda daḫı şol ḳadar iḳdām ve ihtimām ėdüp kütüb-i eḥādīṯden çıḳarup kemā-yenbaġī taṣḥīḥ ėdüp rivāyāta daḫı işāret eyledüm.*"[16] ifâdesine bakılırsa kullandığı kaynaklara îtinâ gösterdiği ve gerekli yerlerde tashih ettiği göz ardı edilmemelidir. Özellikle ele aldığı konuyu tahkik ederek belli sonuçlara ulaşması hatta Mergīnânî'nin (v. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eserinin meşhur şârihlerinin hatâya düştüklerini iddia etmesi görüşlerini ifâde etmekten kaçınmadığını gösterir.[17] Nitekim kendisi de "*İşāret ėtdügümüzüñ aṣlı 'ulemādan müṭāla'a ėden ḳarındaşlarumuza menāsiḳı bize Türkī dilde yazdı dėyü tercüme eglemesünler belki te'līf ve taṣnīf ve taḥḳīḳ-i tedḳīḳ olındugına vāḳıf olup inṣāfa ve ḥaḳḳa tābi' olup* الْحَقُّ اَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ *dėsünler dėmekdür. Şürūḥ-ı Hidāye'ye kitāb-ı ḥacda vāridātumuzuñ cümlesine işāret ėtsevüz muṭavvel olurdı ammā ba'żı maḥalline münāsebetle işāret olınmışdur, müṭāla'a ėtdükce ma'lūm olur.*"[18] demekle söylediklerimizin tamâmını hulâsa etmektedir.

Mehmed Efendi'nin ilmî şahsiyetinin en önemli yönlerinden biri de teorik ve pratik bilgiyi sentezlemek için çaba göstermesi ve bunu büyük oranda başarmasıdır. Bunda ise tecrübe sâhibi olmasının yanı sıra iyi bir gözlemci olmasının payı olduğu ifâde edilebilir. Bir yandan lâzım olan veya kaçınılması gereken şeyleri yazarken diğer taraftan insanların hatâya düştüğü noktaları vurgulamakla yetinmeyerek yapılması ihtimâl

[15] bkz. Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 5[b]-6[a].
[16] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 6[b].
[17] bkz. Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 57[a]-59[a].
[18] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 85[b].

dâhilinde olan hatâları da belirtmektedir.[19] Öyle ki bâzı konularda "*Aṣḥāb-ı ḫayrāt ve erbāb-ı devletden her kim ki ol mevżi'üñ tevsī'ine ḳaṣd ėdüp sühūletle 'ubūr olınur olsa ne mescid ve ne kārbān-serāy ve ne köpri yapmaġa te'essüf eylesün cümlesinden aṣvab ve evlādur.*"[20] sözünde olduğu gibi birtakım yönlendirmelerde dahi bulunmaktadır.

Mehmed Efendi'nin aruz ölçüsüyle yazdığı manzûmeleri bilhassa tahtırevân içinde Peygamber Efendimizin methinde nazma çektiği terci'-bend incelendiği vakit edebî bilgisinin de azımsanmayacak derecede olduğu görülür. Müellifin "*Maḳām-ı erba'īn ki Ṣāliḥiyye ṭaġlarındadur varup anda nāfile namāz ḳılup ervāḥ-ı enbiyā' ve evliyādan istimdād eylemek vech-i ma'ḳūldür, ol maḳām-ı şerīfde ṣuleḥā' çoḳdur, nesne müşāhede ėtdükleri mesmū' ve menḳūldür ve bi'l-cümle ḫālī maḳām degüldür.*"[21] emsâli sözleri, istifâde ettiği kaynakları, eserine aldığı tasavvufî menkıbelerle bâzı rivâyetler tasavvuf neşvesine sâhip bir zât olduğunu göstermektedir. Ayrıca vakfiyesindeki "*Günde bir hatm-i şerîf tilâvet oluna. Tamam olunup duâ ve senâ oluna. Ve otuz cüzhân birer cüz'-i şerîf okuyalar. Onlara yevmî birer akçe verile. Ve birisi re'is ola, cümle sâlih ve mütedeyyin ve müttâkī ola. Ol re'is olan ehl-i ilim ola…*"[22] sözleri de ilim ve irfân sâhiplerine değer verdiğine bir işârettir.

Netîce îtibâriyle *Enîsü'l-huccâc*'ın tek nüshasından anlayabildiğimiz kadarıyla hakir, fakir, âciz vb. tevâzu sözleriyle kendisini tavsif eden Mehmed Efendi ticâretle meşgul olmasına rağmen muhakkik, müdekkik ve münekkit yönü olan ilmî bir şahsiyete sâhiptir.

[19] bkz. Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 15[b].
[20] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 131[a].
[21] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 126[a].
[22] İsmail Hakkı Mercan, a.g.m., s. 9.

BİRİNCİ BÖLÜM
ENÎSÜ'L-HUCCÂC ADLI MENÂSİKİN İNCELENMESİ

1. ESERİN ADI

Mehmed Efendi eserine *Enîsü'l-huccâc* adını bizzat kendisi vermiştir. Eserin adı nüshanın 6[b] numaralı varağında "Bu kitāba *Enīsü'l-ḥuccāc* dėyü tesmiye eyledüm." şeklinde beyan edilmektedir. Unvan sayfasında ise mor mürekkeple "Hāẕā Kitābü *Enīsi'l-ḥuccāc*" serlevhasıyla kayıtlıdır.

Eserin sebeb-i te'lîfini gāyet açık bir şekilde îzah eden müellif ihtimâl ki okuyucular tarafından anlaşılacağını umarak eserine niçin bu adı verdiğini tekrâr açıklama gereği duymamıştır. Eserin başka bir yerinde de bu terkîbe rastlanılmamaktadır. Kütüphâne kataloglarında kayıtlı mevcut menâsikler göz önünde bulundurulduğu vakit bu adlandırışın orijinal olduğu söylenebilir.

Ayrıca zahriyede eserin müellifini ve adını bildirmek üzere Ankaravî imzâsıyla "Bu kitāb Şeyḫ İbrāhīm Tennūrī el-Ḳayṣerī Ḥażretleri aḥfādından Meḥmed Efendi'nüñ te'līf-kerdesidür ve *Enīsü'l-ḥuccāc* nāmı-y-ıla be-nāmdur. Allāh Te'ālā mü'ellifine ve a'māl-i ṣāliḥa bulunan kāffe-i mü'minīne raḥmet eylesün. Āmīn." şeklinde bir not mevcuttur.

2. ESERİN TÜRÜ

Bilindiği gibi hacca dâir fıkhî hükümleri içeren eserlere menâsik, hac güzergâhını ele alan eserlere menâzil denmektedir. Müelliflerin çoğu sâdece haccın fıkhî hükümlerini veyâhut yol menzillerinin bilgisini vermekle kalmamış; haccın âdâbı, târihçesi, hikmeti ve hac mekânlarının fazîletleri başta olmak üzere muhtelif mevzûları da bu tür içerisinde işlemişlerdir.

Tür, Müslüman milletlerin dinî literatürleriyle birlikte edebiyatlarında da ilgi görerek yüzyıllar boyunca Arapça, Farsça ve Türkçe başta olmak üzere birçok dilde yazılarak manzum, mensur yâhut manzum-mensur metinler halindeki te'lif, tercüme ve şerhlerle zenginleşmiştir.[23] Müelliflerle sanatkârları menâsik türü eser derleme ve te'lif etmeye yönlendiren muhtelif sebepler vardır. Menderes Coşkun Osmanlı hac eserlerini içerikleri ve yazılış gāyelerine göre hac el kitapları, rehber nitelikli hac seyahatnâmeleri,

[23] Literatür hakkında bilgi için bkz. Rahmi Yaran-Ahmet Özel, "Hac", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 410-416.

hatıra ve rapor nitelikli hac seyahatnâmeleri, edebî hac seyahatnâmeleri olmak üzere dört grupta toplarken[24] Ahmet Karataş menâsik-i hac ve menâzil-i hac kitapları, Haremeyn'e dâir kitaplar ile hac hâtırâtı ve seyahatnâmeleri şeklinde bir ayırıma tâbi tutmuştur.[25]

Türk İslâm edebiyatı alanı bu türdeki eserler bakımından zengindir. Akşehirli Abdurrahman Gubârî (v. 974/1566), Sulhî, Bahtî, Nâlî Mehmed Efendi (v. 1086/1675) ve Kâmil gibi şâirler tarafından türün manzum örnekleri verilirken Nâbî (v. 1124/1712) manzum-mensur olarak te'lif ettiği *Tuhfetü'l-Haremeyn* adlı eseri ile türün en edebî örneklerinden birini sunmuştur. Yûsuf Sinâneddîn'in (v. 989/1581) *Menâsik-i Hacc*'ı, Abdurrahman Hibrî Efendi'nin (v. 1069/1659) *Menâsik-i Mesâlik*'i ve Mehmed Edîb'in *Nehcetü'l-menâzil*'i türün tanınmış mensur örneklerinden olup rehber niteliğindedir. XVII. yüzyılın meşhur seyyâhı Evliya Çelebi de *Seyahatnâme*'sinin dokuzuncu cildinde hacca dâir önemli ve dikkat çekici bilgiler vermiştir.[26]

Hac hakkında kaleme alınan eserler yeni örneklerle XX. yüzyıla kadar gittikçe çeşitlilik göstermiş, yüzyılın ortalarına doğru teknolojinin getirdiği yenilikler sebebiyle muhtevâlarının zenginliğinde bir yoksunluk ve üslûplarında bir değişiklik olmuştur. Türün günümüzdeki örneklerini ise haccın fıkhî hükümlerini ihtivâ eden el kitabı ve rehber niteliğinde yazılan eserler oluşturmaktadır.

Mehmed Efendi'nin *Enîsü'l-huccâc* adlı menâsiki de Osmanlı Türkçesiyle XVI. yüzyılda te'lif edilen menâsiklerin en hacimlilerinden ve dört mezhep üzere mukāyeseli olarak yazılan az sayıdaki menâsik-i hacdan biridir. Eser son kısmında verilen bilgiler dolayısıyle menâzil-i hacların da özelliklerini bulundurması bakımından ayrı bir değer taşımaktadır. Ayrıca yapılan sınıflandırmalara göre menâsik-i hac ve rehber nitelikli hac seyahatnâmeleri gruplarına dâhil olsa da diğer gruplarda yer alan eserlerin de özelliklerini kısmen yansıtmaktadır.

---

[24] bkz. Menderes Coşkun, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i*, Ankara 2002, s. 6-51.

[25] bkz. Ahmet Karataş, *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Menâsik-i Haclar ve Nâlî Mehmed Efendi'ye Atfedilen Menâsik-i Hac* (yüksek lisans tezi, 2003), Marmara Üniversitesi SBE, s. 3.

[26] Hacla ilgili eserler hakkında yapılan çalışmalar için bkz. Raşit Çavuşoğlu, *Hicaz Yollarında Bir Sûfî Mehmed İlhâmî'nin Hac Seyahatnâmesi*, İstanbul 2019, s. 63-76.

3. SEBEB-İ TE'LÎFİ

Müellifi menâsik-i hac türü bir eser te'lif etmeye sevkeden çeşitli sebepler bulunmaktadır. Bu sebeplerin başında haccın farz ve âdâbını öğretme, birçok bilgiyi nesillere ulaştırma ve anlatma gayretinin yanı sıra hayırla yâd edilme isteği gelmektedir. Mehmed Efendi *Enîsü'l-Huccâc*'ı yazmasındaki gāyeyi mukaddimede "Sebeb-i taḥrīr-i kitāb-ı müsteṭāb ve bā'iṣ-i tasṭīr-i faṣl-ı bāb budur ki…" demek sûretiyle açıkça zikretmektedir.

Mehmed Efendi 998/1590 senesinde hac farîzasını edâ ettiği esnâda haccı gerektiği gibi îfâ eden kimse bulamaz ve hacıların birbirini taklit etmekle bâzı hususlarda hatâya düştüklerine vâkıf olur. Zîra ona göre ulemâ tarafından kitâb-ı hac okunup yazılmamış, insanların çoğu haccın sünnet ve âdâbından gāfil kalmış hatta farz ve vâcibinde kendi mezheblerinde bile bilgisiz olan Arap delillerine îtimat etmişlerdir. Müellif karşılaştığı bu olumsuzluklar üzerine birçok menâsik tedkik eder. Fakat Abdurrahmân-ı Câmî (v. 898/1492) ve Atâullah Erdebîlî'nin menâsiki hariç diğer menâsikleri yeterli görmez. Dört mezhep üzere biri Arapça, diğeri Farsça yazılan bu iki menâsikte ise Hanefî mezhebindeki ihtilâflar yeteri kadar ele alınmadığından Seyyid Mehmed Efendi çeşitli eserleri toplayıp mütâlaa ederek böyle bir eser yazmayı kendine vazîfe bilir. Dostlarından bâzılarının "*Türkī dilde yazmaġı tercīḥ cümle nāsuñ intifā' ėdüp ḫayr du'ālarına maẓhar olmañuz emr-i muḳarrerdür.*" demelerini dikkate alarak ihtiyâca binâen Osmanlı Türkçesiyle dört mezhep üzere bir menâsik yazar.[27]

Mehmed Efendi sonraki bir bahiste de "*Bu menāsiki Türkī dilde yazmaġa sebeb daḫı 'āmmenüñ ġalaṭı olmışdur, 'Arab delīllerine i'timād ėderler. Anlar bir alay cühelādur, kendü meẕhebleri üzerine bile ṭoġrı ḥacc ėdemezler, bu ḳanda ḳaldı ki ḫilāf-ı meẕhebe delīl ola. Ḥanefiyyü'l-meẕheb olan[a] anlara i'timād ėdüp ḥacc ėtmek cā'iz degüldür. Ḥaccı ḳolay ṣanurlar, adını ögrenmişlerdür muḳayyed olmazlar, künh-i ḥaḳīḳati ile mesā'ile vāḳıf degüldür, kitāb-ı ḥacc oḳınmadan yazılmadan ḳalmışdur. Binā'en 'alā-ẕālik 'ulemādan olanlar daḫı ekṣerī ġāfil olurlar, ḥaḳīr ḥacc ėtdügümde öyle gördüm. Biz*

[27] bkz. Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 5[a]-6[b].

bu menāsikde dört meẕhebe mehmā-imkān işāret ėtmişüzdür tā cümle nās intifā‘ ėdeler dėyü.”[28] şeklindeki benzer ifâdeleriyle eserin sebeb-i te’lîfini bir kez daha bildirir.

Eserin te’lif sebeplerinden bir diğeri olan hayırla yâd edilme isteği ise müellif tarafından değişik konularda dile getirilir.[29] Bu istek son olarak “*Bu ḥaḳīr cümlesin tecribe ėdüp vuḳūf-ı taḥṣīl ėdüp ḫayr du‘āya maẕhar olmaġ-ıçun bu kitābda bunlara işāret eyledüm tā ki tefekkür ve tedebbür ėdüp her mühimmātı görüp bu faḳīri ḫayr du‘ādan unıtmayalar bā-ḫuṣūṣ ḳabr-i Nebī ‘aleyhi’s-selāmda.*”[30] ifâdeleriyle eserde yerini alır.

4. YAZILIŞ TÂRİHİ VE İSTİNSÂHI

Enîsü’l-Huccâc’ın yazılış târihi ve yeri hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserin en erken 1596 senesinin sonlarına doğru tamamlandığını ve yaklaşık altı yıllık bir emeğin ürünü olduğunu ifâde edebiliriz. Nitekim müellif eserini 998/1590 senesinde edâ ettiği hac farîzası sonrasında yazmaya niyet etmiş ve içerisinde dönemin pâdişâhı olan III. Mehmed’i (1595-1603) överek Eğri Kalesi’nin fethedilmesinden bahsetmiştir[31] ki bu fetih 12 Ekim 1596 (19 Safer 1005) târihinde gerçekleşmiştir.[32]

Nüshanın müellif nüshası olmadığı ve eserin konusuyla hattına âşina olmayan başka biri tarafından istinsâh edildiği kanâatini taşımaktayız. Zîra tecrübe sâhibi bir müellif tarafından birçok kaynaktan istifâde edilerek hazırlanan eserde aşağıda örneklendirilen hatâların olması beklenemez:

- Konusuna dâir bilgi eksikliğinden kaynaklı imlâ hatâlarının olması:
  nefliyyet: naḳliyyet (vr. 40[a]), *Mecma‘*: *Mecmū‘a* (vr. 64[b]), Eẕri‘āt: Evri‘iyye (vr. 129[b]).
- Mu‘cem harflerdeki noktaların kelimedeki diğer harflere âit sanılması:
  eṣ-ṣe‘ālib: et-teġālib (vr. 17[b]), مضت: مصنت (vr. 81[a]), Ḳuneyṭıra: Funeyẓıra (vr. 142[a]).
- Harflerde takdim ve te’hirlerin bulunması:

[28] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 48[b].
[29] bkz. Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 50[a]/95[b]/109[a]/120[b].
[30] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 121[b]-122[a].
[31] bkz. Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 3[b]-5[a].
[32] Ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun Emecen, “Mehmed III”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 407-413.

Muvaffaḳ: Muvaḳḳaf (vr. 27[a]), in‘iḳād: inḳı‘ād (vr. 73[a]), müsta‘id: müstī‘ad (vr. 104[a]).

- Kelimedeki harflerin başka harfler zannedilerek anlamsız kelimelerin meydana getirilmesi:
  Ḥicāz: Ḥicān (vr. 17[b]), ḥaṣalbān: ḥaṣalbend (vr. 72[b]), Ḥalḥūl: Halḥūn (vr. 140[b]).
- Kelimelerin yanlış ve doğru imlâsının aynı varakta yer alması:
  cullāh: cullāḥ (vr. 24[b]), bedene: yedene (vr. 44[a]), Ḳarāmiṭa: Ferāniṭa (vr. 128[b]).
- Gerek müstensih tarafından fark edilerek üstü çizilen gerekse cümlenin siyak ve sibakı incelendiği vakit ortaya çıkan önceki ve sonraki satırda yer alması gereken ifâdelerin sehven diğer satıra yazılması:
  mevāḳīt[i] böylece: mevāḳīt[i] ~~أفقي يمان ونجد~~ böylece (vr. 18[a]), olan mevżi‘de: olan mev mevżi‘de (vr. 55[a]), olur: olmaz (vr. 56[a]).
- Hatâlı yazılan Arapça kelimelerin doğru tercüme edilmesi:
  اشْفَعْ أَنْتَ لِمَنْ لَمْ يَزُرْنَا فإِنَّا نَشْفَعُ لِمَنْ زَارَنَا…: “…Yā Muḥammed! Sen bizi ziyāret ėdenlere şefā‘at eyleme, biz bizi ziyāret ėdenlere şefā‘at ėderüz.” (vr. 22[a]).
  وَيُرْفَعُ فِي الثَّلَاثَةِ…اِسْتَكْبَرُوا مِنَ الطَّوَافِ: “Çoḳ çoḳ ṭavāf ėdüñ…üçüncisinde ref‘ olınur.” (vr. 37[b]).

Nüshada müstensihi, istinsah târihi ve yeri hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir. Fakat Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kütüphânesinin dijital katalog kaydında müstensih Abdülaziz b. Osman şeklinde kayıtlıdır.[33] Eserde Abdülaziz b. Osman'a âit tesâhüb kaydı ve altı adet mühür bulunması sebebiyle bu bilgi muhtemelen sehven verilmiştir.

5. MUHTEVÂ ÖZELLİKLERİ

5.1. Tertîbi

Mehmed Efendi geleneği tâkip ederek *Enîsü'l-huccâc*'a besmele, hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Hutbe-i kitapta yedi beyitlik besmele manzûmesinin akabinde hamdeleden sonra sekiz beyitlik tevhîde, salveleden sonra ise üç ve altı beyitlik iki na‘t-ı şerîfe yer verilmiştir. Bu kısım ashâb-ı kirâmı metheden sekiz beyitlik manzûme ile

[33] AÜ İlâhiyat Fakültesi Kütüphânesinin Dijital Kataloğu, erişim: 11 Nisan 2020, https://bit.ly/2XsGH7L.

devam etmiş, ashâb-ı kirâmın mensur olarak da methine yer verilmesinin ardından hilâfet sırasına göre hulefâ-yi râşidînin her biri üçer beyitlik manzûme ile müstakil olarak methedilmiştir. Hemen arkasından dönemin pâdişâhı III. Mehmed'den "Der-Medḥ-i Pādişāh-ı İslām Sulṭān Muḥammed Ḫan ḫalledellāhu ḫilāfetehū ilā-inḳırāżi'd-dühūri ve'l-ezmān" başlığı altında övgü dolu sözlerle bahsedilip pâdişah biri iki, diğeri üç beyitlik kıt'a ile metholunmuştur. Pâdişah ve ecdâdının hayır sâhibi kimseler olduğundan mensur olarak da söz edilip diğer kısma geçilmiştir.

Müellif eserinin dibâce kısmına ise "Sebeb-i taḥrīr-i kitāb-ı müsteṭāb ve bā'iṯ-i tasṭīr-i faṣl-ı bāb budur ki…" cümlesiyle giriş yapmaktadır. Bu kısımda müellif kendini tanıtarak eserin yazılma sebebi, süreci ve yöntemi hakkında bilgi verip eserin adını zikretmektedir. Eserin nasıl tertip edildiği de açık bir biçimde burada verilmektedir. Eser her babda üç fasıl olmak üzere dört babdan müteşekkildir. Bab ve fasılların başlık mâhiyetindeki açıklamaları varak aralıklarıyla aşağıdaki gibidir:

Bāb-ı evvel: Ḥacc-ı şerīfüñ farżıyyeti ve ne maḳūle kimesneye farżdur ve vācibātı ve sünen-i ādābı beyānındadur. (vr. 7^{b}-46^{b})

Faṣl-ı evvel: Feżā'il-i ḥacc-ı şerīf ve iḫtilāfāt-ı binā'-i Ka'be ve Ḥacerü'l-esved ve Mekke'de mücāveret ėdüp ėtmemek ve buña müteferri' ḫuṣūṣlar beyānındadur. (vr. 19^{a}-39^{a})

Faṣl-ı ṯānī: 'Umre beyānındadur. (vr. 39^{a}-40^{a})

Faṣl-ı ṯāliṯ: Ḳırān ve temettu' ve ifrād beyānındadur. (vr. 40^{a}-46^{b})

Bāb-ı ṯānī: Cināyāt-ı ḥacc ve 'umre beyānındadur. (vr. 46^{b}-66^{a})

Faṣl-ı evvel: Maḥẓūrāt-ı Ḥarem beyānındadur. (vr. 60^{a}-61^{a})

Faṣl-ı ṯānī: İḥṣār beyānındadur. (vr. 61^{a}-63^{b})

Faṣl-ı ṯāliṯ: Hedy beyānındadur. (vr. 63^{b}-66^{a})

Bāb-ı ṯāliṯ: Ef'āl-i ḥacc-ı şerīf ve tertīb-i a'māl-i ẓāhire tā bir kişinüñ evinden çıḳup Mekke'ye varup gelince nėce ḥacc ėtmek gerek ve nėce niyyet ėtmek gerek ve ne oḳımaḳ gerek ve ne 'amel işlemek gerek, du'ā' ve evrād ü eẕkār anuñ beyānındadur. (vr. 66^{a}-117^{a})

Faṣl-ı evvel: Ḥacc 'ani'l-ġayr beyānındadur. (vr. 105^{b}-109^{a})

Faṣl-ı ṯānī: Ziyāret-i ḳabr-i Nebī ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selām beyānındadur. (vr. 109[a]-115[b])

Faṣl-ı ṯāliṯ: İḥrām-ı mer’e ve ‘abd ve cāriye ve anlaruñ aḥkāmı beyānındadur. (vr. 116[a]-117[a])

Bāb-ı rābi‘: Ḥacc-ı şerīfe ġeden kimesneye Şām-ı Şerīf’de lāzım olan tedārik-i esbāb-ı sefer, me’kūlāt-ı meşrūbāt ġanī ve faḳīr ḥāline ve mālına göre taḳdīr-i taḥrīr olınup ve aña müte‘alliḳ aḥvāl beyānındadur. (vr. 117[a]-144[a])

Faṣl-ı evvel: Ṭavar-ı kirā’ ve ġayr-i kirā’ ḳanġısı evlā vü aḥrā ve ‘akkām-ı meş‘al ve saḳḳā’ ve taḫt-ı revān ve maḥfe ve aña müte‘alliḳ aḥvāl beyānındadur. (vr. 120[b]-124[a])

Faṣl-ı ṯānī: Şām-ı Şerīf’de olan ziyāreti lāzım meşāhid ü meḳābir ve emākin ve Şām’dan Müzeyrīb’e varınca ortalıḳdaki menāzil ve ḳıṭār ve Müzeyrīb aḥvāli beyānındadur. (vr. 124[a]-129[b])

Faṣl-ı ṯāliṯ: Menāzil ü merāḥil aḥvāli ve ḳaç sā‘atdür ve havāsınuñ leṭāfeti ve vaḫāmeti ve ṣu aḥvāli ve bād-ı semūm aḥvāl[i] beyānındadur. (vr. 129[b]-144[a])

5.2. Konusu

Enîsü’l-huccâc’ın ismi ve mukaddimesi konunun ana hatlarını okuyucuya sunarak menâsik türü bir eser olduğunu beyan eder. Eserde haccın fıkhî yönü müellifin Hanefî mezhebine mensup olmasından dolayı öncelik Hanefî mezhebine verilerek dört mezhep üzere açıklanmaya gayret edilmiştir. Eser bir menâsik-i hac olarak zikredilse de haccın farz ve âdâbının yanı sıra müellifin kendi şiirleri, hac güzergâhında bulunan çeşitli menzil ve ziyâretgâhların bâzı önemli özellikleri, tasavvufî menkıbeler ve dönemin sosyal-kültürel durumu gibi birçok konuyu içerisinde barındırmaktadır. Bu durumu müellifin kendisi de “*Gerçi bu menāsikdür lākin birḳaç ‘ulūm bunda mündericdür, müṭāla‘a ėdüp ehl-i inṣāf olan iḫvāna ma‘lūm olur.*”[34] sözüyle özetler.

Tertip bahsinde verildiği üzere eserin konusu dört bab altında işlenmektedir. Mehmed Efendi birinci bâba hac kelimesinin lugavî ve ıstılâhî mânâsını vererek başlamaktadır. Daha sonra sırasıyla İslâm fıkhının aslî delilleri olan Kitap, sünnet ve icmâ

[34] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 6[b].

ile haccın farziyeti açıklanıp hac farîzasının terki hâlinde kişinin durumu, haccın kimlere farz kılındığı, haccın fevrî veya ömrî oluşu, kadınlar için gerekli birtakım şartlar ifâde edilmektedir. Bunlarla birlikte haccın farz, vâcip, sünet ve âdâbı sayılarak hac ayları, bu aylardan önce ihram giyen kişinin durumu, mîkāt yerleri, ehl-i âfâk, ehl-i Hill ve ehl-i Harem anlatılır. Babın birinci faslında hadîs-i şerifler başta olmak üzere bâzı hikâye ve rivâyetler ile haccın fazîleti îzah edilerek "Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim'im makamı vardır."[35] âyet-i kerîmesinde geçen alâmetler, hacca yürüyerek mi yoksa bir binekle mi gitmenin daha efdal oluşu, Ka'be'nin kimler tarafından kaç kere binâ olunduğu, Mekke'de mücâvir olup olmamanın kıymeti, Mekke'nin fazîleti ve Harem'in sınırları ile ilgili konulara yer verilir. İkinci fasılda umrenin lugavî ve ıstılahî mânâsıyla birlikte hükmü ve yapılışı ele alınır. Üçüncü fasılda ise haccın çeşitleri olan kıran, temettu ve ifrad haccına ilişkin bilgiler verilir.

Müellif ikinci babı mahzûrat-ı ihrâma ve hac cinâyetlerine ayırır. Mahzûrat-ı ihram fiiller, sözler, kıyâfetler, sayd ve koku bağlamında işlenip gölgelenmek, beline kese takmak, aynaya bakmak gibi yapılmasında herhangi bir sakınca bulunmayan hâller de kısaca belirtildikten sonra hac cinâyetlerine geçilir. Hac cinâyetleri teferruatlı bir şekilde açıklanarak her birinin cezâ ve kefâretleri hakkında bilgi verilir. Birinci fasıl Harem'de sakınılması gereken davranışlar hakkındadır. İkinci fasıl ihsârın tanımına, yapılışına ve kārin olan muhsarın durumuna dâirdir. Üçüncü fasılda ise hedyin tanımı, ednâsı ve âlâsı, hangi hayvandan olup olmayacağı, etinden yemenin hükmü ve ne zaman kurban edileceği ifâde edildikten sonra hedyi târif etmenin yâni kılâde etmenin lazım olup olmadığıyla hedyin başına bir şey gelmesi durumunda yapılması gerekenler konu edinilir.

Müellif üçüncü babda âdeta bir kişiye haccettirir gibi hac farîzasının maddî-mânevî fiillerini birer birer zikreder. Bu bab bir nevi küçük bir ed'iye ve ezkâr risâlesidir. Nitekim müellif hangi duâ ve zikrin ne zaman ve nerede yapılması gerektiğini Arapça asıllarıyla kaydeder. Birinci fasıl hac ibâdetinin bir başkası adına olup olmayacağı, olması hâlinde nasıl edâ edilmesi gerektiği hakkındadır. İkinci fasılda Peygamber Efendimizin kabr-i şerîflerini ziyâret etme âdâbı dile getirildikten sonra Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e nasıl selâm verilmesi gerektiği ifâde edilerek Medine-i Münevvere'deki diğer

[35] Âl-i İmrân 3/97.

ziyâretgâhlardan söz edilir ve Peygamber Efendimize vedânın âdâbı îzah edilerek hüzünlü vedâ manzûmeleriyle fasıl nihâyete erdirilir. Üçüncü fasılda ise kadın, köle ve câriyenin ihrâmından kısaca bahsedilir.

Eserin son babı olan dördüncü bab ise hacıların Şam'dan tedârik etmesi gereken giyecek, yiyecek ve içeceklerin açıklamalarını kapsar. Dönemin sosyal, ictimâî ve iktisâdî hayâtı hakkında ayrıntılı bilgiler sunan bu bab müellifin de kendi tecrübelerine en fazla yer verdiği kısımdır. Yolda karşılaşılabilecek birtakım problemler için hacılara berâberinde bulundurmaları gereken bitki, baharat, içecek ve mâcun türünden birçok nesne sayılarak nelere iyi geldikleri, yapım metodları ve kullanımları hakkında yer yer bilgi verilir. Yolculukta gerekli olan tuluk, nacak, sac, çadır kazığı ve tokmağına dâir kısa açıklamalar da yapılarak birinci fasıla geçilir. Birinci fasılda kişinin kendi devesiyle mi yoksa deve kirâlayarak mı sefere çıkmasının daha iyi olduğu husûsu menfî ve müspet yönleriyle incelenip deve kirâlamanın ücretiyle bu konuda dikkat edilmesi gerekenler belirtilerek imkânı olanlar için tahtırevânın mühim olduğu vurgulanır. Ayrıca bu fasılda akkām, saka ve meşalecinin kaç kişi olması gerektiği, vasıfları ve görevleri hakkında çeşitli detaylar bulunmaktadır. İkinci fasılda Şam'da ziyâret edilmesi gereken câmi, kabir ve şehidlikler gibi bâzı önemli yerlerle Müzeyrîb'e varıncaya kadar olan menâzile ilişkin bilgiler aktarıldıktan sonra kıtarın düzeni ve kıtara ihtiyaç duyulma sebebine dâir açıklamalara yer verilir. Üçüncü fasılda Müzeyrîb'den îtibâren Mekke-i Mükerreme'ye kadar olan otuz altı menâzilin coğrafî ve iklimsel özellikleriyle ilgili bilgiler mevcuttur. İlâve olarak eserin son kısmında Medine-i Münevvere'de, Kâbe yolunda, Mekke ve hâricinde, Mısır, Şam ve Kudüs'te bulunan önemli ziyâretgâhlarla birlikte İstanbul'dan Şam'a, Şam ve Mısır'dan Mekke'ye kadar olan menâzil bir nevi tablo şeklinde verilir.

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere hacca dâir konuların tamâmı eserde hemen hemen vardır. Müellif fıkhî hükümleri verirken bir yandan da târihî bilgilerden ve dönemindeki uygulamalardan bahsedip kendi izlenimlerinden hareketle hacıların karşılaşabileceği sorunlara çözümler sunar. Eserin çoğunlukla ilk iki babı teorik bilgiye ayrılırken son iki babı pratik bilgiye tahsis edilmiştir. Bu bakımdan en canlı tasvirler son iki babdadır.

5.3. Kaynakları

5.3.1. Âyet ve Hadisler

Eserin temel kaynaklarından ilkini âyet-i kerîmeler teşkil etmektedir. Eserde geçen âyetler genellikle "Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā buyurmışlardur, Ḳur'ān-ı 'Aẓīm'de gelmişdür, Ḳur'ān-ı 'Aẓīm'de yazar ki, kelimāt-ı ṭayyibāt-ı sa'ādet-āyāt, bi-naṣṣı vācibü'l-iẕ'ān, āyet-i kerīme, āyetine" gibi çeşitli ifâdelerle belirtilmiştir. Âyetlerin hangi sûrede yer aldığı ve numaraları verilmemiştir. Ancak çeşitli durumlarda okunması gereken sûreler bâzan adlarıyla belirtilmiştir. Mehmed Efendi, Âl-i İmrân sûresinin 97. âyetiyle Hac sûresinin 27 ve 28. âyetlerinin tefsîrini kaynaklardan kısmen nakletmekle birlikte doğrudan Bakara sûresinin 196. âyetiyle Nisâ sûresinin 64. âyetinin meâlini vermektedir. Meâllerden ilki "Ḳur'ān-ı 'Aẓīm'de gelmişdür ﴿لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾[36] Ma'nāsı dėmekdür ki temettu' ve ḳırān şol kimesneler içündür ki Mescid-i Ḥarām ḥāżırlarından olmaya anlara temmettu' yoḳdur."[37] şeklinde hemen âyetten sonra verilirken diğeri nakledilen bir hikâyenin içinde geçtiğinden hikâyenin bitiminde verilmiştir.[38]

Müellif açıklanan konulara ve verilen hükümlere delil getirirken, âyetlerde geçen duâları müstakil olarak zikrederken, okunması tavsiye edilen bâzı duâ ve sûreleri naklederken âyetlerden kısmî yâhut tam iktibas yapmıştır. Bunlara ilâve olarak eserdeki manzûmelerde az da olsa âyetlerden kısmî iktibas yapılmış ve bâzı âyetlere telmihte bulunulmuştur.

N'ola ser-nāme olsa ism-i İlāh
Ḥasbiyallāhu lā ilāhe sivāh (vr. 1[b])

beytinin son mısraı Tevbe sûresinin "…Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur…" meâlindeki 129. âyetinden kısmî iktibastır.

[36] el-Bakara 2/196.
[37] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 45[a].
[38] bkz. Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 113[b]-114[a].

Maẓhar-ı āyet-i Ḫudā ėy yār
Ṣāniye'ṣneyni iẕ hümā fi'l-ġār (vr. 3[b])

Hz. Ebu Bekir hakkında nazma çekilen methiyenin yukarıdaki beytinin ikinci mısraı ise "…iki kişiden biri olarak (Ebu Bekir ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani onlar mağaradaydı…" meâlindeki Tevbe sûresinin 40. âyetinden iktibas edilmiştir.

Bu ḳurı ḫāki eyledi insān
Nuṭfeye vėrse ṭañ mı nuṭḳ-ı zebān (vr. 2[a])

beytiyle "Allah Âdem'e bütün isimleri, öğretti. Sonra onları önce meleklere arzedip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz, şunların isimlerini bana bildirin, dedi." (el-Bakara 2/31), "Ey insanlar! Eğer yeniden dirilmekten şüphede iseniz, şunu bilin ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan (aşılanmış yumurtadan), sonra uzuvları (önce) belirsiz, (sonra) belirlenmemiş canlı et parçasından (uzuvları zamanla oluşan ceninden) yarattık ki size (kudretimizi) gösterelim…" (el-Hac 22/5) ve "İnsanı yarattı. Ona açıklamayı öğretti." (er-Rahmân 55/3-4) meâlindeki âyetlere telmihte bulunulmaktadır.

Ḫāliḳ'uñ ṣun'ına nihāyet yoḳ
Ḳullarına 'aṭāsı ġāyet çoḳ (vr. 2[a])

beytinde ise Rahman sûresinin "Göklerde ve yerde bulunan herkes, O'ndan ister. O, her an yaratma halindedir." meâlindeki 29. âyetine telmih vardır.

Eserin ikinci temel kaynağı hadîs-i şerîflerdir. Konusu îtibâriyle eserin birçok yerinde hadislere başvurulmuştur. Hadisler çoğu zaman "Ḥażret buyurur, Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu 'aleyhi ve sellemden buyurdılar ki, Peyġamber 'aleyhi's-selām, 'Ā'işe raḍıyallāhu 'anhādan rivāyet olınur ol daḫı babasından rivāyet eder, İbn-i 'Abbās Ḥażretleri rivāyeti üzerine, eḥādīṯ-i şerīfe, ḥadīṯde vārid olmışdur ki, ḫaberde gelmişdür ki, mervīdür…" şeklindeki sözlerle gösterilmiştir.

Eserde çok sayıda lafzen ve mânen rivâyet vardır. Bu rivâyetler zaman zaman rivâyet lafzı ve sahâbî râvisi ile kaydedilmiştir. Hadis metinlerinin bâzan yalnızca Arapça asılları, bâzan yalnızca tercümeleri, bâzan da her iki dil mezcedilerek nakledildiği görülür. Arapça asıllarıyla aktarılan hadis metinleri çoğu zaman doğrudan doğruya hadis

kaynaklarından değil de istifâde edilen eserlerdeki şekliyle yazılmıştır. Rivâyetlerin mânâsı da umûmiyetle verilmiştir.

Eserde yer alan hadisler kaynağı açısından kudsî hadis, merfû hadis ve mevkūf hadis olarak nitelenebilir. Rivâyetlerin çoğu kütüb-i tis'a diye isimlendirilen Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'lerini; Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, İbn Mâce, Ebû Dâvûd ve Nesâî'nin *es-Sünen*'lerini; İmam Mâlik'in *el-Muvatta*'ını ve Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'ini ihtivâ eden güvenilir hadis kaynaklarında bulunmaktadır. Diğer rivâyetler ise Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī ve İbn Hacer el-Askalânî gibi meşhur muhaddisler ya da târih, tefsir ve tasavvuf alanında otorite sâhibi müellifler tarafından te'lif edilen eserlerde yer almaktadır.

Eserdeki pek çok mevzû ve hükme hadisler delil gösterilmiş, belli zaman ve mekânda okunması gereken duâlar aktarılırken ed'iye-i me'sûre ya müstakil olarak ya da başka duâlar içerisinde yazılmıştır. Âyetlerde olduğu gibi nâdiren de olsa eserde yer alan manzûmelerde Peygamber Efendimize atfedilen sözlerden kısmî iktibasta bulunulmuş ve bâzı rivâyetlere işâret edilmiştir:

O dāver o şāh-ı cihān muḫāṭab-ı **levlāk**
Odur o māh-ı zamān [u] netīce-i eflāk (vr. 2^{b})

Sulṭān odur ki şānına Ḥaḳ'dan ėrüp ḫiṭāb
Levlāke ḫil'atini gėyüp oldı müsteṭāb (vr. 114^{b})

beyitlerinde İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî'nin *Keşfü'l-hafâ* isimli eserinde mânen sahih olduğu kaydedilen "Ey Resûlüm! Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinâtı yaratmazdım."[39] mânâsındaki hadîs-i kudsîden kısmî iktibas vardır.

Maẓhar-ı sırr-ı āyet-i Cebbār
Vaṣfıdur **lā fetā** 'aleyke ėy yār (vr. 3^{b})

[39] bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* (thk. Yusuf b. Muhammed el-Hâc Ahmed), Dımeşk 1421, II, 191 (hadis nr. 2123).

beytinin son mısraında ise "Zülfikâr'dan başka kılıç, Ali'den başka yiğit yoktur."[40] mânâsına gelen sözden kısmî iktibas yapılmıştır.

Māhdur Aḥmed ü bunlar encüm
Raḍıyallāhu te'ālā 'anhüm (vr. 3[a])

beytinin ilk mısraıyla "Ashâbım gökteki yıldızlar gibidir. Onların hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz."[41] hadîs-i şerifine telmihte bulunulmuştur.

Şefī'-i yevm-i cezādur
Vallāhi nūr-ı Ḫudā'dur (vr. 2[b])

Bir ulu āsitāneye bir şāh-ı efḫama
Yarın şefā'at eyleyici cümle 'āleme (vr. 114[b])

Oldur şefī'-i yevm-i cezā' 'avn-i şeyḫ ü şāb
Māh-ı hüdā [vü] şem'-i dücā nūr-ı āfitāb (vr. 114[b])

beyitleri ise Peygamber Efendimizin kıyâmet günündeki şefâatine telmihtir. Şefâat hadislerine misâl olarak "Her peygamberin ümmeti için yaptığı bir duâ vardır. Ben ise duâmı kıyâmet gününde ümmetime şefâat için sakladım."[42] mânâsına gelen hadis zikredilebilir.

5.3.2. Diğer Kaynaklar

Eser kaynakları bakımından oldukça zengindir. *Enîsü'l-huccâc*'da tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf, târih ve coğrafya gibi çeşitli ilim dallarına âit pek çok kaynağın ismi zikredilmektedir. Müellifin kendisi de "…*kütüb-i fürū' ve tefāsīr ve eḥādīṯ ve sā'ir 'ulemā'-i 'iẓām ve meşāyıḫ-ı kirām yazduḳları resā'il ve defātir cem' ėdüp tamām müṭāla'a ėtdükden-ṣoñra…*"[43] ve "…*şol mesā'il-i nādire ve meşkūke fetvāda mestūr ḳalmışdur anı daḫı kütüb-i fetāvādan ẓafer bulduġum üzerine işāret ėdüp…bu yolda cümle ḥuccāca lāzım olan du'ā' ve evrād ü eẕkār anda daḫı şol ḳadar iḳdām ve ihtimām*

[40] bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *a.g.e.*, II, 441-442 (hadis nr. 3069).
[41] bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *a.g.e.*, I, 156-157 (hadis nr. 381).
[42] Müslim, Îman 341.
[43] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 6[a].

ėdüp kütüb-i eḥādīṣden çıḳarup…”[44] demek sûretiyle istifâde ettiği kaynakların çeşitliliğine işâret etmektedir.

Eserde kullanılan kaynakların isimleri ve müellifleri yer yer açıkça belirtilmiştir. Bu durum eserin temel kaynaklarını tespit etmede bir kolaylık sağlamaktadır. Fakat ismi geçen kaynaklar incelendiği vakit bu kaynaklara atıf yapılmaksızın geniş alıntı ve tercümelerin eserde var olduğu anlaşılır. Söz konusu bahislerde Mehmed Efendi ilgili kısımları ekseriyetle birebir tercüme etmiş veya özetlemiştir. Meselâ birçok eser kaydedilerek müellif tarafından kompoze edildiği intibâını veren mîkāt bahsi başka bir eserden tercüme edilmiştir.[45] Hatta tercüme edilen kısımlarda “fī-zamānina” ve “ḥālā” ifâdelerinin olduğu gibi yazılması okuyucuyu yanıltmaktadır. Kaynakların ilgili kısımlarının birbiriyle bağlantılı olması eserin temel kaynaklarını ve müellifin bu kaynaklardan ne ölçüde istifâde ettiğini tespit etmeyi güçleştiren diğer bir etkendir. Eserde elliyi aşkın kaynağın ismi geçmesine rağmen ana kaynak olarak aşağıdaki eserler sayılabilir:

Tenbîhü’l-gāfilîn: Hanefî mezhebinin meşhur fakihlerinden mutasavvıf Ebü’l-Leys Semerkandî (v. 373/983) tarafından te’lif edilen vaaz ve nasihat kitabıdır.[46] Mehmed Efendi müellifi “Faḳīh Ebü’l-Leyṣ Semerḳandī” olarak anarken eseri tam adıyla kaydetmiştir. İki yerde müellifiyle birlikte zikredilen eser üç yerde kaynaklık etmektedir. Mehmed Efendi haccın fazîletini (vr. 19[a], 20[a]), hacca yürüyerek gitmenin efdaliyetini (vr. 27[b], 28[a]) ve Mescid-i Haram’da edâ edilen namazın diğer mescidlere nazaran daha fazîletli olduğunu (vr. 84[a]) beyan ederken bahsi geçen eserden istifâde etmiştir.

İhyâu Ulûmi’d-dîn: İslâm düşünce geleneğinin önde gelen isimlerinden Muhammed Gazâlî’nin (v. 505/1111) en önemli ve en hacimli eseridir.[47] Eserin üç babdan

[44] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 6[a-b].

[45] Karşılaştırma yapmak için bkz. Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 15[b]-18[a]; İbnü’z-Ziyâ el-Mekkî, *el-Bahrü’l-‘amîk fî menâsiki’l-mu‘temir ve’l-hâc ile’l-Beyti’l-‘atîk* (thk. Abdullah Nezir Ahmed), Mekke 2011, I, 598-606; Kutbüddîn-i Şîrâzî, *Fethu’l-mennân fî tefsîri’l-Kur’ân*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu, nr. 121, vr. 235[b]-236[b].

[46] bkz. İshak Yazıcı, “Semerkandî, Ebü’l-Leys”, *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 473-475.

[47] Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sezai Küçük, “Klâsiklerimiz/VI ‘*İhyâu Ulûmi’d-dîn*’ (Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî - ö. 505/1111)”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 7 (Ankara 2001), s. 305-320.

oluşan "Kitâbu Esrâri'l-Hac" adlı kısmı *Enîsü'l-huccâc*'ın temel kaynakları arasında yerini almaktadır. Dikkatle incelendiğinde iki eser arasındaki benzerliklerin oldukça fazla olduğu anlaşılır. Hadis lafızlarının çoğunlukla *İhyâ*'daki şekliyle *Enîsü'l-huccâc*'da kayıtlı olması, Peygamber Efendimizin kabr-i şerîfini ziyâret etme âdâbının anlatıldığı fasılla bâzı hikâye ve duâların aynı kompozisyona sâhip olması bu benzerliği ortaya çıkarmaktadır. Lâkin Mehmed Efendi *İhya*'yı üç yerde referans olarak göstermiştir. Referanslardan ikisi *İḥyā'* denilerek haccın fazîletine dâir rivâyetlerde (vr. 20[a], 38[a]), diğeri ise "İmām Ġazālī Ḥażretleri buyururlar ki" demek sûretiyle hac yolculuğuna başlamadan önce yapılması gerekenler sıralanırken (vr. 66[b]) verilmektedir. Ancak müellifin anıldığı kısım *İhyâ*'nın "Kitâbü'l-helâl ve'l-harâm" bölümünde geçmektedir.

Nazmü'l-hilâfiyyât (***el-Manzûmetü'n-Nesefiyye***): Hanefî fakihi, müfessir, muhaddis ve kelâm âlimi Ebû Hafs Necmeddin en-Nesefî'nin (v. 537/1142) hilâf ilmine dâir Arapça manzum eseridir.[48] İmâm Şafiî'nin görüşlerinin ele alındığı bâbın "Kitâbü'l-menâsik/Kitâbü'l-hac" adlı kısmının dokuzuncu beyti *Enîsü'l-huccâc*'da mânâsıyla birlikte yer almaktadır. Mehmed Efendi, hac aylarından önce ihrâma girmenin câiz olup olmadığı konusunu işlerken "*Manẓūme*'de yazar ki" ifâdesiyle bu beyti aktarmaktadır (vr. 15[b]).

Fetâvâ Kādîhan: Hanefî fakihi Ebü'l-Mehâsin Fahrüddin Hasen b. Mansûr el-Özkendî el-Fergānî'nin (v. 592/1196) *el-Fetâva'l-Hâniyye* veya kısaca *el-Hâniyye* olarak da bilinen meşhur fetvâ kitabıdır.[49] *Enîsü'l-huccâc*'da müellifin lakabına nispetle "Ḳāḍīḫan ve Ḳāḍīḫan'da" gibi ifâdelerle on yedi yerde geçmektedir. Mehmed Efendi fıkhî hükümleri delillendirmek (vr. 13[a-b], 27[b], 40[a], 41[a], 74[b], 94[b], 95[a], 105[b]), çeşitli duâlar nakletmek (vr. 68[b], 69[a], 75[a], 77[b], 88[b]) ve *el-Hidâye* adlı eserde yer alan bâzı bilgileri tashih etmek (vr. 85[a], 95[a]) maksadıyla *Fetâvâ Kādîhan*'ın "Kitâbü'l-hac" bölümünden yararlanmıştır. Ayrıca eser, *el-İnâye*'den alıntı yapılan kısımda dolaylı olarak da anılmaktadır (vr. 94[a]).

[48] bkz. Necmeddin Nesefî, *el-Manzûme fi'l-hilâfiyyât* (thk. Hasan Özer), Beyrut 2010.
[49] bkz. Ahmet Özel, "Kādîhan", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 121-123.

el-Hidâye: Meşhur Hanefî fakihi Ebü'l-Hasen Burhâneddin el-Mergīnânî'nin (v. 593/1197) *Bidâyetü'l-mübtedî* adlı eserine yazdığı şerhidir.[50] Farklı coğrafyalarda büyük bir rağbet ve takdir gören eserin "Kitâbü'l-hac" bölümü *Enîsü'l-huccâc*'ın ana kaynakları arasındadır. Mehmed Efendi müellifin ismini zikretmeksizin "*Hidāye*, ṣāḥib-i *Hidāye, Hidāye* Ḥażretleri" gibi ifâdelerle eser ve müellifinden söz etmektedir. Fıkhî hükümlerde kendisine başvurulan kaynakta zaman zaman bir kısım hatâların müstensihlere ve şârihlere ait olduğu tahkik edilerek geniş açıklamalarda bulunulmuştur. Eser sekiz farklı konuda toplam 27 kez anılmıştır (vr. 10^{a}/ 41^{a}/ 57^{a-b}, 58^{a-b}, 59^{a}/ 64^{b}/ 84^{b}, 85^{a-b}/ 87^{a}/94^{a-b}, 95^{a}/103^{a}).

Mefâtîhu'l-gayb (***et-Tefsîrü'l-kebîr***): Eş'arî âlimi Fahreddin er-Râzî'nin (v. 606/1210) fıkhî îzahlara geniş yer verdiği dirâyet ağırlıklı tefsiridir.[51] *Enîsü'l-huccâc*'da müellifine atıf yapılmaksızın "*Tefsīr-i Kebīr*" olarak geçmektedir. Müzdelife'de vakfenin ve gecelemenin hükmü açıklanırken tâbiîinden görüşler nakledilir (vr. 94^{b}).

Şerhu'l-Mecma': Ayasuluk Çelebisi namıyla tanınan Mehmed Efendi tarafından Hanefî fakihi İbnü's-Sââtî'nin (v. 694/1295) *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* adlı eserine yapılan şerhtir.[52] *Enîsü'l-huccâc*'da şerhin "Kitâbü'l-hac" isimli bölümünden istifâde edilmiştir. "Ayāṣulūġ Çelebīsī *Mecma'*a yazduġı şerḥ-i laṭīfinde, Ayāṣulūġ Çelebīsi *Mecma'*ya yazduġı şerḥde, Ayāṣulūġ Çelebīsi'nüñ *Mecma'a* bir laṭīf şerḥi vardur" denilerek müellifiyle birlikte umrenin hükmü (vr. 40^{a}), hedyin yevm-i nahrdan önce câiz olup olmadığı (vr. 64^{b}) ve Müzdelife vakfesinin hükmü (vr. 95^{a}) olmak üzere üç konuda kaynak olarak gösterilmiştir.

Fethu'l-Mennân fî tefsîri'l-Kur'ân: Filozof ve dîn âlimi Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin (v. 710/1311) kırk ciltlik rivâyet ağırlıklı tefsîridir. Bu hacimli eserin tamâmına henüz ulaşılamamıştır. Mevcut nüshalardan bilhassa Hac sûresinin yer aldığı XXII. ve XXIII. cildler *Enîsü'l-huccâc* ile en fazla benzerlik gösteren temel kaynak niteliğindedir. Ancak

[50] Eser üzerine pek çok ilmî çalışma yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Şimşek, "Bir Hanefî Klasiği: Mergînânî'nin *el-Hidâye*'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, XII/23 (2014), s. 279-321.

[51] bkz. Lütfullah Cebeci, "Mefâtîhu'l-gayb", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 348-350.

[52] bkz. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (haz. Muhammet Hekimoğlu), İstanbul 2019, s. 170-171.

yapılan araştırmalar hac konusunun detaylı bir şekilde ele alındığı bu cildlerde müstensih ya da başka birinin müdâhalesi olduğunu göstermektedir.[53] Bu cildler hakkında Resul Ertuğrul "Hac konusunda istifade edilen diğer bir kaynak Ebu'l-Bekâ' Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbnu'd-Diyâ' el-Mekkî el-Hanefî (ö. 854/1450)'nin *Târîhu Mekketi'l-Müşerrafe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti'ş-Şerîfe ve'l-Kabri'ş-Şerîf* adlı eseridir"[54] şeklinde bilgi verse de aynı müellifin *el-Bahrü'l-'amîk fî menâsiki'l-mu'temir ve'l-hâc ile'l-Beyti'l-'atîk* isimli eseriyle *Fethu'l-mennân*'ın bu iki cildi arasında daha fazla benzerlik bulmak mümkündür. Mehmed Efendi, müellifin adını zikretmeden *Fetḥu'l-Mennān* diyerek mîkāt yerlerini (vr. 16[a-b]), Ka'be'nin binâsını (vr. 32[b]), Harem'e girişte okunacak duâyı (vr. 74[a]), Hicr'i (vr. 78[a]), Hacer-i Esved yanında okunması tavsiye edilen duâyı (vr. 80[b]), Mekke ve çevresinde ziyâret edilmesi gereken yerleri (vr. 105[b]) açıklarken toplam yedi yerde esere atıfta bulunmuştur.

Tebyînü'l-hakā'ik: Hanefî fakihi Osman b. Ali b. ez-Zeylaî tarafından (v. 743/1343) Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (v. 710/1310) *Kenzü'd-dekā'ik* adlı eseri üzerine yazılan önemli şerhlerden biridir.[55] Mehmed Efendi zebhten evvel halkta vâcip olan dem konusundaki ihtilâfları açıklarken (vr. 58[a]) ve Hacerülesved hakkında bilgi verirken (vr. 76[a]) müellifin nisbesine atıf yaparak bu eserden bahsetmektedir.

Şerhu'l-Vikāye: Hanefî fakihi ve kelâm âlimi Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Mahbûbî'nin (v. 747/1346) dedesi Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel'in *Vikāyetü'r-rivâye* adlı eserine yazdığı şerhtir.[56] *Enîsü'l-huccâc*'da "Ṣadrü'ş-şerī'a, Ṣadrü'ş-şerī'a ṣāḥibi" denilerek zebhten evvel halkta vâcip olan dem konusundaki ihtilâfların açıklandığı kısım (vr. 58[a]) ile terviye günün adlandırılışı bahsinde (vr. 86a) esere işâret edilmiştir.

el-İnâye: Hanefî fakihi Ekmeleddin el-Bâbertî (ö. 786/1384) tarafından Mergīnânî'nin *el-Hidâye* adlı eserine yazılan şerhtir.[57] Mehmed Efendi "ṣāḥib-i *İnāye*"

[53] Detaylı bilgi için bkz. Resul Ertuğrul, *Kutbuddîn eş-Şîrâzî ve Tefsiri*, Ankara 2017, s. 207-208/249-250/322-336.
[54] bkz. Resul Ertuğrul, *a.g.e.*, s. 333.
[55] bkz. Necmettin Kızılkaya, "Zeylaî, Osman b. Ali", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 354-355.
[56] bkz. Şükrü Özen, "Sadrüşşerîa", *DİA*, İstanbul 2018, XXXV, 427-431.
[57] bkz. Murat Şimşek, a.g.m., s. 303.

diyerek zebhten önce halk etme konusunu işlerken (vr. 57[b], 58[a]) ve Müzdelife'de vakfe yapmanın hükmünü (vr. 94[b]) açıklarken eserden yararlanmıştır.

Mişkâtü'l-envâr fî letâifü'l-ahbâr: İbnü'l-Kassâ' Muslihuddin Mustafa b. Mehmed b. İsmâil et-Tirevî el-Aydınî'nin (v. 880/1475 sonrası) tam adı *Mişkâtü'l-envâr fî letâifü'l-ahbâr li'l-tahzizi ilâ Seyyidi'l-Muhtâr* olan mev'iza türündeki Arapça eseridir.[58] Kırk sekiz babdan ibâret olan eserin yirmi yedinci babı haccın fazîletine dâirdir. Eser *Enîsü'l-huccâc*'da Hz. İbrâhim'in insanları hacca dâvete memur kılınması bahsinde sâdece bir kez "*Mişkāti'l-envār*" olarak zikredilmektedir (vr. 9[a]).

Risâle-i Kebîr Der-Menâsik-i Hacc: Mutasavvıf Abdurrahmân-ı Câmî'nin (v. 898/1492) menâsik-i hac türü eseridir. Kaynaklarda müellifin biri küçük, diğeri büyük olmak üzere menâsik-i hac olarak iki risâle te'lif ettiği kayıtlıdır. Küçük olan risâlenin kütüphâne kataloglarında çeşitli nüshaları mevcuttur. Büyük olan risâlenin ise Mekke yolunda yazıldığı ve Arafat'ta kaybolduğu haber verilmektedir.[59] Mehmed Efendi'nin "*Çoḳ menāsik gördüm. Ekṣerinde şifā' ḥāṣıl olmayup ammā Mevlānā Cāmī ve 'Aṭā'ullāh Erdebīlī dört meẕheb üzerine yazduḳları menāsikleri görüp anlar cümleden rāciḥ olup fe-emmā ġāyet muḫtaṣar olduġından mā-'adā ikisi daḫı meẕheb-i Şāfi'ī'den olmaġın var ḳuvvetlerin aña ṣarf ėdüp Ḥażret-i İmām-ı A'ẓam ile İmāmeyn ve İmām Züfer mā-beyninde olan iḫtilāfāta müte'arriż olmayup Ḥażret-i Cāmī ba'zına müte'arriż olup lākin eṣaḥḥına ẓafer bulmayup belki kütübümüz olanuñ ḫilāfın naḳl ėdüp biri Fārsī ve biri 'Arabī olmaġın ve bizüm meẕhebümüzde lāzım olanlaruñ ekṣeri mestūr ḳalmaġın…*"[60] şeklindeki ifâdelerinden yola çıkarak kendisinin büyük olan risâleyi kaynak olarak kullandığı kanâatini taşımaktayız. Zîra küçük olan risâlede Ebû Hanîfe ve talebeleri arasındaki ihtilâflara yer verilmemiştir. *Enîsü'l-huccâc*'da müelliften "Mevlānā Cāmī, Ḥażret-i Cāmī, Monlā Cāmī" denilerek bahsedilmektedir. Atıflar duâların (vr. 69[a]) yanı

[58] Birçok yazma nüshası mevcut olan eser Hayreddin ez-Ziriklî'nin de kaydettiği üzere kaynaklarda yanlışlıkla Gazâlî'ye atfedilmiştir. İsim benzerliğinden doğan bu yanlışlık kütüphâne kataloglarında hâlâ devam etmektedir. bkz. Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kamûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikın*, Beyrut 2002, VII, 240; Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Portalı, erişim: 13 Mayıs 2020, https://bit.ly/3fRceaj.

[59] bkz. Abdülgafûr-i Lârî, *Tekmile-i Havâşî-i Nefehâtü'l-üns: Şerh-i Hâl-i Mevlânâ Câmî* (thk. Beşîr Herevî), Kâbil 1343, s. 39.

[60] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 5[b]-6[a].

sıra Muhassir'den süratle geçme (vr. 96[a]), Müzdelife ve Mina'da gecelemeyi terk etme (vr. 100[b]), vedâ tavafının hükmü (vr. 103[a]) açıklanırken yapılmaktadır.

Mefâtîhu'l-cinân ve mesâbîhu'l-cenân şerhu Şir'ati'l-İslâm: II. Bayezid'in *Şir'at* Şârihi lakabını verdiği Seyyid Alizâde (v. 931/1524 veya 933/1526) tarafından Muhammed b. Ebû Bekir İmamzâde'nin (v. 573/1177) *Şir'atü'l-İslâm ilâ dâri's-selâm* adlı eseri üzerine yazılan şerhtir.[61] *Enîsü'l-huccâc*'da "Seyyid 'Alī-zāde Şir'a şerḥinde, Seyyid 'Alī-zāde *Şir'atü'l-İslām* şerḥinde" şeklinde geçmektedir. Eserden Hacerülesved (vr. 76[a]), rükn ile makām (vr. 79[b]) ve terviye günün adlandırışı hakkında bilgi verilirken (vr. 86[a]) nakiller yapılmıştır.

Îzâhu'l-Islâh: Osmanlı şeyhülislâmı Kemalpaşazâde'nin (v. 940/1534) *Islâhu'l-Vikāye* adlı eseri üzerine yazdığı şerhtir.[62] Mehmed Efendi niyet ve telbiyede umreyi hac üzerine takdim etme mevzûunu açıklarken müellifinden bahsetmeksizin yalnızca bir yerde "*Iṣlāh ve īżāḥ*'da" diyerek Kemalpaşazâde'nin eserini referans olarak gösterir (vr. 41[a]).

Ana kaynak sayılabilecek bu eserlerde zikredilmeleri sebebiyle *Enîsü'l-huccâc*'da yer alan müellif ve eserler de mevcuttur. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (v. 189/805) *el-Câmiu's-sagīr* (***Câmi'ü's-ṣaġīr***: vr. 58[b]), Ebü'l-Velîd el-Ezrakī'nin (v. 250/864 [?]) *Ahbâru Mekke ve mâ câ'e fîhâ mine'l-âsâr* (**Ezraḳī tārīḫinde**: vr. 28[b], 105[b]; **Ezrāḳī**: 30[a]), Zübeyr b. Bekkâr'ın (v. 256/870) *Cemheretü nesebi Kureyş ve ahbâruhâ* (***Neseb***: vr. 30[a]), Müslim b. el-Haccâc'ın (v. 261/875) *el-Câmiʿu's-sahîh* (***Ṣaḥīḥü'l-Müslim***: vr. 23[a]; ***Ṣaḥīḥ-i Müslim***: vr. 31[b]), Hâkim eş-Şehîd'in (v. 334/945) *el-Kâfî* (***Kāfī***: 58[b]), Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî'nin (v. 345/956) *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher* (**Mes'ūdī**: vr. 30[a]), İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (v. 400/1009'dan önce) *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-ʿArabiyye* (***Cevherī***: vr. 17[b]), Kudûrî'nin (v. 428/1037) *el-Muhtasar* (**ṣāḥib-i Ḳudūrī**: vr. 57[b], 58[a]), Debûsî'nin (v. 430/1039) *el-Esrâr fi'l-fürû'* (***Esrār***: vr. 94[a]), Mâverdî'nin (v. 450/1058) *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâtü'd-dîniyye* (***Aḥkām-ı Ṣulṭāniyye***: vr. 30[a]), Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī'nin (v. 458/1066) *Delâ'ilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi'ş-şerî'a* (***Kitāb-ı Delā'il***: vr. 17[a]), Ebü'l-Usr el-Pezdevî'nin (v.

[61] bkz. Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *a.g.e.*, s. 504-505.
[62] bkz. İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 247.

482/1089) *Şerhu'l-Câmi'i's-sagīr* (**İmām Faḫrü'l-İslām**: vr. 58[b]), Serahsî'nin (v. 483/1090 [?]) *el-Mebsût* (***Mebsūṭ***: vr. 35[b], 94[a]), İbn Kurkūl'un (v. 569/1174) *Metâli'u'l-envâr 'alâ sıhâhi (sahîhi)'l-âsâr* (**ṣāḥib-i *Kitābü'l-meṭāli'***: vr. 17[b], ***Meṭāli'-i Envār***: vr. 46[b]), Abdurrahman b. Abdullah es-Süheylî'nin (v. 581/1185) *er-Ravzü'l-ünüf fî şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm* (***Kitāb-ı Ravżü'l-ünüf***: vr. 17[a]), Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *Minhâcü'l-kāsıdîn* (***Minhâcü'l-ḳāṣıdīn***: vr.27[b]) ve *Müsîrü'l-'azmi's-sâkin ilâ eşrefi'l-emâkin* (***Müṣīrü'l-'azmi's-sākin***: vr. 39[a]), Mutarrizî'nin (v. 610/1213) *el-Mugrib fî tertîbi'l-Mu'rib* (**ṣāḥib-i *Muġrib***: vr. 16[b], 17[b]), Yâkūt el-Hamevî'nin (v. 626/1229) *Mu'cemü'l-büldân*'ı (***Mu'cem-i Büldān***: vr. 16[b]), Ali b. Muhammed b. Ferhûn el-Kurtubî'nin (v. 646/1248) *ez-Zâhir fi'l-mevâ'izi ve'l-hikâyâtı ve'l-ehâdîsi ve'z-zehâyir* (***Kitāb-ı Zāhir***: vr. 54[a]),[63] Nevevî'nin (v. 676/1277) *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*'ı (**Nevevī Müslim şerḥinde**: vr 17[a]; **İmām Nevevī**: vr. 46[b]), Muzafferüddin İbnü's-Sââtî'nin (v. 694/1295) *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* (***Mecma'***: vr. 95[a]; **ṣāḥib-i *Mecma'***: vr. 95[b]), Siğnâkī'nin (v. 714/ 1314) *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye* (***Nihāye***: vr. 94[a-b]), Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr'in (v. 774/1373) *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm* (**'İmādüddīn bin Keşīr tefsīrinde**: vr. 29[a]), Ebû Bekir Haddâd (v. 800/1398) *es-Sirûcü'l-vehhâc* (**Ḳudūrī şerḥi Ḥaddādī**: vr. 106[a]), Ali el-Kārî'nin *Mirkātü'l-mefâtîh* (v. 1014/1605) (***Meṣābīḥ* şerḥinde**: vr. 18[a]) adlı eseri ikinci dereceden kaynak durumundaki eserlerdir.

Enîsü'l-huccâc'da kaynak olarak kullanılmalarına karşın kesin olarak tespit edemediğimiz eserler bulunmaktadır. Kaynaklarda kayıtlı olan aynı isimdeki müellif ve eserler mümkün mertebe incelenmiş ancak bu eserlerin içeriği ile Mehmed Efendi'nin verdiği bilgiler uyuşmadığından kesin bir şey söylemek mümkün olmamıştır. Bu eserlerden en önemlisi "*Risâle-i Kebîr Der-Menâsik-i Hacc*" maddesinde de zikredildiği üzere Atâullah Erdebîlî'ye âit bir menâsiktir.[64] Müellifin birinci dereceden kaynakları arasında yer alan bu eser, en çok beğendiği iki menâsikten biridir. Müellif bâzı duâları

[63] İbn Ferhûn'un eseri *Enîsü'l-huccâc*'ın kaynaklarında Ebû Abdillâh Muhammed el-Kurtubî'ye (v. 671/1273) atfedildiğinden Mehmed Efendi de "*Kitāb-ı Zāhir*'de Ebî 'Abdullah Ḳurṭubî yazar ki" şeklinde zikretmiştir. Karşılaştırma yapmak için bkz. Ali b. Muhammed b. Ferhûn el-Kurtubî, *ez-Zâhir*, Hacı Selim Ağa Yazma Eser Ktp., Hacı Selim Ağa Koleksiyonu, nr. 496, vr. 62[b]-63[a]; İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *a.g.e.*, II, 907; Kutbüddîn-i Şîrâzî, *a.g.e.*, nr. 121, vr. 278[b].

[64] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 5[b]-6[a].

aktarırken (vr. 69[a], 79[b], 68[a]) ve istimdad konusunda nakledilen bir hadisi açıklarken (vr. 72[a]) bu eserden nakiller yapmıştır. Ulaşılamayan diğer kaynaklar ise *Nevādir* (vr. 27[b]), *Mu'cizetü'l-müẕekkirīn* (vr. 33[a]), *Zühretü'r-riyāż* (vr. 33[b], 34[a]), *Meşārıḳ* (vr. 34[a]) ve *Ravża* (vr. 110[a]) adlı eserlerdir.

6. DİL VE ÜSLÛP ÖZELLİKLERİ

XVI. yüzyılın sonunda yazılan *Enîsü'l-Huccâc* Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eserlerindendir. Büyük oranda Eski Anadolu Türkçesinin özelliklerini yansıtmakla birlikte bünyesinde her iki dönemin dil ve üslûp özelliklerini barındırmaktadır.

Enîsü'l-huccâc'da Eski Anadolu Türkçesine âit birçok arkaik kelime bulunmaktadır: arıḳ (zayıf, güçsüz) [vr. 9[b]], binid (binek hayvanı) [vr. 14[b]], dörtünmek (sürünmek) [vr. 50[a]], eglemek (beklemek) [vr. 85[b]], gökçek (güzel, hoş) [vr. 26[a]], imdi (bu sebepten, o hâlde) [vr. 121[a]], ḳaçan (ne vakit, ne zaman ki) [vr. 19[b]], ḳanda (nerede) [vr. 48[b]], ḳatı (çok, pek çok) [vr. 118[a]], ḳoçuşmak (kucaklaşmak) [vr. 22[b]], od (ateş) [vr. 31[a]], segirmek (koşmak) [vr. 24[a]], söyündürmek (söndürmek) [vr. 54[a]], ṣuvarmaḳ (su vermek, sulamak), [vr. 86[a]], uġur (yol, yön, ön) [vr. 3[a]], üleştirmek (paylaştırmak) [vr. 125[a]], yaġır (hayvanların sırtında eyer ve semerin açtığı yara) [vr. 121[b]], yapça yapça (yavaş yavaş) [vr. 79[a]], yarındası (ertesi, ertesi gün) [vr. 98[b]], yarlıġamaḳ (bağışlamak) [vr. 37[b]], yayḳamaḳ (yıkamak) [vr. 20[a]].

Müellifin Eski Anadolu Türkçesine âit "Baġışlamaḳ-yarlıġamaḳ [vr. 26[b]], dörtünmek-sürmek [vr 50[a]], yayḳamaḳ-yumaḳ [vr. 20[a]]." gibi aynı mânâyı ifâde eden kelimelerden her ikisini kullandığı da olur. Metinde yer alan "öyle (ödle-öyle-öğle) [vr. 87[a]], ḳapu (kapığ-kapuğ-kapu-kapı) [vr. 21[b]], ıraḳ (yırak-ırak) [vr. 19[b]]" benzeri birçok kelimede çeşitli ses olayları mevcuttur. Bir kısım kelimelerin ise hem asıl şekillerinin hem de değişimden sonraki şekillerinin birlikte bulunması dikkat çekicidir: İslāmbol (vr.132[a]), İstānbūl [vr. 142[b] (141[b])]; göñlek (vr. 47[a]), gömlek (vr. 49[a]); etmek (vr. 51[b]), ekmek (vr. 120[b]).

Eserin önemli bir özelliği de Seyyid Mehmed Efendi'nin gözinüñ yaşı seyl gibi revâne oldı (vr. 26[b]), yüzümüz ḳarasına baḳmaya (vr. 114[a]), cān u dil ile ṣığınup (vr.

119[b]), bir pūl ėtmez (vr. 121[a]), eñseñe binüp (vr. 121[b]), saḳallarına gülmek (vr. 123[b]), göñülleri ḫōş ola (vr. 123[b]), cānına minnet bilürsin (vr. 127[b]), cinān-ı Rahmān'a ṭayran ėtmişlerdür (vr. 133[a]) ve cānları çıḳār (vr. 133[b]) gibi atasözü, deyim ve tâbirlerden faydalanmak sûretiyle anlatımını zenginleştirmiş olmasıdır. Eserin bilhassa bu husûsiyetleri Türkçenin târihî gelişimini ortaya çıkarmaya katkı sağlayabilir.

Mehmed Efendi "*İḫvān-ı ṣafā ve ḫullān-ı bā-vefādan ba'żısı 'Türkī dilde yazmaġı tercīḥ cümle nāsuñ intifā' ėdüp ḫayr du'ālarına maẓhar olmañuz emr-i muḳarrerdür.' dėyü taṣrīḥ ėtdüklerinde fikr-i ṣavābları ṭab'uma muvāfiḳ ve fī-zamānınā cümle nāsa lāzım ve ḥāllerine lāyıḳ Türkī dilde olmaḳ göziküp bu menāsiki Türkī dilde yazdum.*"[65] sözleriyle eserini niçin Türkçe yazdığını özellikle belirtmektedir. Osmanlı Türkçesiyle te'lif edilmesine rağmen eserdeki kelimelerin büyük bir çoğunluğu Arapça asıllıdır. Farsça kelimelerin yanı sıra diğer dillerden kelimeler de vardır. Eserin yazıldığı dönem, konusu ve te'lif-tercüme türü bir eser olması dikkate alındığında bu durum netlik kazanır.

Müellif eserini mensur olarak yazmış, duygu ve düşüncelerini kuvvetlendirmek amacıyla az sayıda manzûmeden de istifâde etmiştir. Bab ve fasıl başlıkları cümle olarak yazılmış, bâzan da yüklem getirilmeden yarıda kesildiği olmuştur. Eserdeki manzûmelerin büyük çoğunluğu Farsça başlığa sâhiptir. Beyt, nesr, şi'r gibi kısa başlıklarla asıl metne ve manzûmelere zaman zaman dikkat çekilmiştir. Edebî kaygıdan uzak olarak te'lif edilen *Enîsü'l-huccâc*'da hedeflenen nokta ilimle birlikte ameldir. Bu sebeple gāyesine ve mâhiyetine uygun olarak asıl konunun işlendiği bölümde sâde ve konuşma diline yakın bir üslûp kullanılmasına mukābil hamdele, salvele ve methiye kısımlarında tamlamalarla örülü edebî sanatların yoğun olduğu secili bir dil tercih edildiği görülmektedir. Arapça ve Farsça kâidelerle oluşturulmuş tamlamalar asıl metinde de sık sık bulunmasına rağmen çoğunlukla basit ve anlaşılır bir yapıdadır. Her ne kadar üslûpta sâde bir yol seçilmiş olsa da bir menâsik olması hasebiyle tabiî olarak âyet ve hadislerle birlikte fıkıh terminolojisini ve Arapça duâları ihtivâ etmesi metnin dilini ağırlaştırmaktadır. Müellif kullandığı kaynakların ilgili kısmını kimi zaman özetlemiş, kimi zaman birebir tercüme etmiştir. Tercüme yaparken Arapçanın kâidelerine bağlı kalmış hatta bâzan harfi cerleri doğrudan almıştır. Bu sebeple metinde sıklıkla açık ve

[65] Seyyid Mehmed Efendi, *a.g.y.*, vr. 6[a].

duru olmayan devrik cümlelere rastlanılmaktadır. Yer yer cümlelerin tamamlanmayarak ara cümlelere yer verilmesi ise metnin anlaşılmasını zorlaştıran diğer bir husustur.

Mehmed Efendi işlediği konuyu daha iyi îzah etmek ve görüşlerini delillendirmek kasdıyla âyet ve hadislere çok sık mürâcaat etmekte, eseri tekdüzelikten kurtarmak ve okuyucuların dikkatini çekmek içinse hikâyelere başvurmaktadır. Bu hikâyeleri ya "hikâye" başlığıyla vermekte ya da araya serpiştirmektedir. Tavsiye ve tenkitlerde bulunurken her zamankinden farklı olarak daha samîmî ve eleştirel bir dil kullanması okuyucunun ilgili konu üzerinde yoğunlaşmasını sağlamaktadır. Müellif genel olarak önemli bilgileri kaydetmekle yetinmiştir. Ancak bâzı konuların muhtasar olarak verildiği, bâzılarında tafsîlâta girildiği olmuştur. Öyle ki bâzı teferruatlar konunun anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bunun yanında müellifin bir ıstılâhı ya da bir konuyu birden fazla yerde açıkladığı da olmuştur. Fakat metin bütün olarak yâhut konu konu parçalara ayrılıp incelendiğinde bir düzen tâkip edilmeye gayret sarfedildiği fark edilir.

Eserde toplam on altı manzûme yer almakta olup bunlardan üçü Arapçadır. Müellif "Terci'-Bend Der-Medḥ-i Ḥażret-i Resūl" başlıklı methiyesini hac yolculuğu esnâsında tahtırevân içinde bizzat nazmettiğini söylemektedir. Gerek üslûbundan gerekse alıntıladığı vakit "Medḥ-i Resūl'dür Yaḥyā'nuñ Ḥażret'e Vedā' Terci'-Bendidür" demek sûretiyle belirtmesinden başka kaynaklarda tespit edemediğimiz on iki Türkçe manzûmenin müellif tarafından nazma çekildiği tahmin edilebilir. Bu manzûmeler sâyesinde müellifin edebî üslûbunu anlamak mümkündür. Seyyid Mehmed Efendi tahtırevân içinde yazdığı methiyesi hâriç diğer manzûmelerine hamdele, salvele ve methiye kısmında yer vermiştir. Müellifin nazmettiği dokuz manzûme en az iki en fazla sekiz beyitten müteşekkil kısa mesnevî şeklinde methiyelerdir. Geriye kalan üç manzûmeden ikisi dönemin pâdişâhını methetmek için nazmedilen kıt'a, biri ise Peygamber Efendimizin methi için nazma çekilen her biri dört beyitten oluşan beş bendlik bir terci'-benddir.

Eserde yer alan manzûmelerin tamâmı aruz vezniyle nazmedilmiştir. Bu manzûmelerde uygulanması kolay olan kalıplar tercih edilmiş ve "Fe'ilātün-fe'ilün" tef'ilelerinin "fā'ilātün-fa'lün" şeklinde değiştirilerek kullanılmasına sık sık başvurulmuştur. Mehmed Efendi'ye âit olduğu kanâatini taşıdığımız manzûmelerden

varak 2[b]'deki "Dīġer" başlıklı manzûme vezin hatâlarının çokluğu sebebiyle herhangi bir kalıba dâhil edilememiştir. Diğer manzûmelerinin ise bahir ve kalıpları aşağıdaki gibidir:

Aruz Kalıpları	Manzûme
Fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün *Remel* + + – – / + + – – / + – –	- Nazm (vr. 3[a])
Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün *Remel* – + – – / – + – – / – + – – / – + – –	- Ḳıt'ā (vr. 4[b])
Mef'ūlü fā'ilātü mefā'īlü fā'ilün *Muzârî* – – + / – + – + / + – – + / – + –	- Ḳıt'ā-i Diġer (vr. 4[b]-5[a]) - Terci'-Bend Der-Medḥ-i Ḥażret-i Resūl (vr. 114[b]-115[a])
Mefā'ilün fā'ilātün mefā'ilün fa'lün *Müctes* + – + – / – + – – / + – + – / – –	- Beyt (vr. 2[b])
Fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün *Hafîf* + + – – / + – + – / + + –	- [Besmele manzûmesi] (vr. 1[b]) - Nazm (vr. 2[a-b]) - Der-Medḥ-i Ebū Bekr-i Ṣıddīḳ raḍıyallāhu 'anh (vr. 3[b]) - Der-Medḥ-i 'Ömer raḍıyallāhu 'anh (vr. 3[b]) - Der-Medḥ-i 'Oṣmān raḍıyallāhu 'anh (vr. 3[b]) - Der-Medḥ-i 'Alī raḍıyallāhu 'anh (vr. 3[b])

Manzûmeler incelendiğinde Mehmed Efendi tarafından aruz vezninin ustalıkla tatbik edilemediği görünmektedir. Zîra manzûmelerde aruz kusuru sayılabilecek pek çok ârıza mevcuttur. Veznin uygulanması esnâsında vasl ve imâle çokça kullanılmış, zihâfa ise nâdiren yer verilmiştir.[66]

Vasl:

Dā'imā ḥamd-i Ḥaḳḳ'ı 'ādet ėde
Ḥaḳ Te'ālā anı ri'āyet ėde (vr. 1[b])

Bu ne ṣun'-ı 'acīb olur / ėy yār
Birligine cemād ėder / iḳrār (vr. 2[a])

İmâle:

Umarın yā Müfettiḥa'l-ebvāb
İsmüñiyle tamām ola bu kitāb (vr. 1b)

[66] Vezni kolay kullanabilmek ve ahengi sağlamak amacıyla vasl, imâle ve zihâf şâirler tarafından kullanılagelse de çoğunlukla aruz hatâsı olarak kabul edilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Haluk İpekten, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul 2016, s. 142-160.

Bir **u**lu āsitāneye bir şāh-ı efḫama
Yarın şefā‘at eyleyi**ci** cümle ‘āleme (vr.114[b])

Zihaf:

Cānıyla eyle şer‘ine ėy ‘āl**i** imtiṣāl
Ḫāk ėt yolında kendü özü eyle pāyimāl (vr. 115[a])

Ḫuddām-ı āsitānene **Ḥaḳ** vėrmesün zevāl
Şeyḫü’l-Ḥarem Efendi’ye **hīç** gelmesün melāl (vr. 115[a])

Ayrıca bâzı mısralardaki harf, hece, kelime fazlalığı yâhut eksikliği vezni aksatmaktadır:

Bize lāzım (**olan)** hemān iṭā‘atdür
Gücümüz yėtdügince ṭā‘atdür (vr. 2[a])

O dāver o şāh-ı cihān muḫāṭab-ı levlāk
Odur o māh-ı zamān **[u]** netīce-i eflāk (vr. 2[b])

Maḥbūb-ı Ṣāni‘-i Ezelī ḫōca-i cihān
Sulṭān-ı şarḳ u ġarba **[meh-i]** evc-i āsumān (vr. 114[b])

Seyyid Mehmed Efendi ahengi sağlamak amacıyla manzûmelerinde çoğunlukla tam ve zengin kāfiye kullanmış, farklı olarak sâdece bir beytinde tunç kāfiyeye yer vermiştir. Ahengi bâzan redifle sağlandığı olmuştur. Kāfiyelerin ekseriyetle Arapça kelimelerle örüldüğü görülmektedir:

Tam Kāfiye:

Şükr-i na‘māsı cümleye vāc**ib**
Luṭf u iḥsānı bendeye ġāl**ib** (vr. 2[a])

Zengin Kāfiye:

Düşdüm diyār-ı ġurbete rāh-ı mu‘aẓẓam**a**
‘Azm eyledüm ṣafā-y-ıla bir bāb-ı a‘ẓam**a** (vr. 114[b])

Tunç Kāfiye:

Bize lāzım hemān iṭā‘atdür
Gücümüz yėtdügince ṭā‘atdür (vr. 2[a])

Arapça-Farsça-Türkçe Kelimelerle Örülen Kāfiyeler:

Ḫāliḳ’uñ ṣun‘ına nihāyet yoḳ
Ḳullarına ‘aṭāsı ġāyet çoḳ (vr. 2[a])

Ḫalef-i Ḥażret-i Resūl oldur
Cān u dilden Ḫudā’ya ḳul oldur (vr. 3[b])

On sekiz biñ cihānı var ėtdi
Ḳudretin anda āşikār ėtdi (vr. 2[a])

Umarın yā Müfettiḥa’l-ebvāb
İsmüñiyle tamām ola bu kitāb (vr. 1[b])

Maẓhar-ı luṭf-ı Ḫudā’dur bunlar
Melce’-i mīr ü gedādur bunlar (vr. 3[a])

Anlaruñ her birisi merd-i güzīn
Ṣāḥib-i ṣıdḳ u ṣafā ehl-i yaḳīn (vr. 3[a])

Redif:

Eñ kem ḳulı Ġālib’dür
Hem bende vü ‘ālīdür (vr. 3[a])

Manzûmelerin bâzı beyitlerinde Arapça ile telmî‘ yapılmıştır. Bâzılarında ise istifham, mübâlağa, nidâ, telmih, tenâsüp ve tezat gibi edebî sanatlara yer verilmiştir:

Mülemma‘:

Ḥamd-i Ḥaḳ’dur vėren ḳulūba ṣafā
Ḥasbiyallāhu vaḥdehū ve kefā (vr. 1[b])

İstifham:

Bulsa ṭañ mı felāḥ-ı fevz ü necāḥ
Ẕākir-i ism-i Ḫāliḳu'l-eşbāḥ (vr. 1[b])

Mübâlağa:

Ṭutdı dünyāyı ser-ā-ser heybet-i tīġı anuñ
Milket-i Īrān u Tūrān ḳıldı ḥükminde ḳarār (vr. 4[b])

Tenâsüp:

Odur o māh-ı hüdā vü odur o şem'-i dücā
Odur o şems-i semā' vü odur o nūr-ı żiyā (vr. 2[b])

Tezat:

Maẓhar-ı luṭf-ı Ḫudā'dur bunlar
Melce'-i mīr ü gedādur bunlar (vr. 3[a])

7. METNİN İMLÂ ÖZELLİKLERİ

Aynı müstensih tarafından yazılmasına mukâbil *Enîsü'l-huccâc*'da imlâ birliğinden bahsetmek mümkün değildir. Metinde çok fazla unutulmuş nokta, harf ve kelime bulunmaktadır. Esâsen eserin imlâ özellikleri zikredeceklerimizden ibâret değildir. Eserin dikkat çeken başlıca imlâ husûsiyetleri açıklanmaya ve örneklendirilmeye çalışılmıştır.

Kelime kök veya gövdesinde yer alan ünlülerin yazımında bir birlik bulunmamaktadır. Kelimenin aynı sayfada hatta aynı satırda farklı yazıldığı görülmektedir: aġaç (اغاج/ اغج) [vr. 30[a]], ḳapu (قاپو/قپو) [vr. 31[a]], ḫayrlusı (خيرلسى/خيرلوسى) [vr. 88[b]]. Bu durum yalnızca Türkçe kelimeler için geçerli olmayıp Arapça ve Farsça kelimelerin imlâsında da söz konusudur: ḳılāde (قيلاده/قلاده) [vr. 65[a]]; şerā'iṭ (شرائط/شرائط) [vr. 109[a]]; bī-kerān (بي كران) [vr. 5[a]], bī-hūş (بيهوش) [vr. 24[b]].

Metinde bâzı kelimelerin hem e'li hem de i'li imlâsına rastlanır: etmek (اتمك) [vr. 6^{b}], itmek (ايتمك) [vr. 7^{a}]; nice (نيجه) [vr. 66^{a}], nece (نجه) [vr. 77^{a}]; yil (ييل) [vr. 28^{a}], yel (يل) [vr. 28^{b}].

Ünsüzlerden "ç" ve "p" harfleri zaman zaman "c" ve "b" ünsüzleriyle gösterilmiştir: çoḳ (جوق) [vr. 22^{b}], (چوق) [vr. 5^{b}]; ṭopuḳ (طبوق) [vr. 47^{b}], (طپوق) [vr. 52^{a}], pāpūç (پابوج) [vr. 13^{b}], (پاپوج) [vr. 49^{a}].

Son harfi "l" ünsüzü ile biten kelimeye çoğul eklerinden biri geldiğinde çoğul ekinin üzerine genellikle şedde işâreti konulmuştur: ḳullar (قوللر) [vr. 2^{a}], 'aḳıllar (عقللر) [vr. 36^{a}], degüller (دكللر) [vr. 60^{b}].

Nazal nûnun (ñ) yazımında herhangi bir kural bulunmamaktadır: ṭavāfın ve sa'yüñ (طوافن وسعيك), ṭavāfuñ ve sa'yin (طوافك وسعين) [vr. 44^{b}]; eñseñe (اڭسكڭه) [vr. 121^{b}]; ṭırnaġuñ (طرناغك); ṭırnaġın (طرنغين) [vr. 51^{b}]; ṣunuñ (صونك) ṣunun (صونن) [vr. 119^{a}].

Bâzı eklerin hem düz hem de yuvarlak şekilleriyle karşılaşılır: dėdigi (ديديكى), dėdügi (ديدوكى) [vr. 95^{a}]; ḳullarumı (قوللرومى) [vr. 19^{b}], günāhlarıma (كناهلرمه) [vr. 80^{b}].

Eski imlâ geleneğine bağlı kalınarak kimi zaman eklerin kelimelerden ayrı yazıldığı olmuştur: maṭlablarına (مطلب لرينه) [vr. 5^{a}], Ḳaran'dur (قرن در) [vr. 17^{b}], ıssısından (اسّى سندن) [vr. 26^{a}].

Bâzı kelimeler ise kendilerinden önceki kelimeye zaman zaman bitişik yazılmıştır: gördügi-gibi (كوردوكيكبي) [vr. 44^{a}], vėrdükden-ṣoñra (ويردكدنصكره) [vr. 61^{a}], ben-daḫı (بندخى) [vr. 71^{b}].

Bünyesinde vâv-ı ma'dûde bulunan kelimeler tek bir biçimde imlâ edilmemiştir: ṣalˇāt (صلوة) [vr. 15a], ṣalāt (صلات) [vr. 22b]; ḥayˇāt (حيوة) [118b], ḥayāt (حيات) [124a].

Belirtme hâli farklı şekillerde gösterilmiştir: Ka‘be’i (كعبۀ) [vr. 28^{b}], du‘ā’yı (دعائی) [vr. 69^{a}], du‘ā’ı (دعاء) [vr. 68^{b}], altmışı (التمشِ) [vr. 103^{a}].

Atıf ve tamlamalar metinde kesre (ـِ), hemze (ـء/ء), vâv (و) ve ye (ي) ile çeşitli şekillerde belirtilmiştir: künh-i ẕāt (كنهِ ذات) [vr. 2^{b}], ḳaṭre-i şebnem (قطرۀ شبنم) [vr. 115^{a}], nüsḫa-i insān (نسخۀِ انسان) [vr. 2^{a}], ḫulūṣ-ı bāl (خلوص وبال) [vr. 68^{a}], tebcīl ü tefḫīm (تبجيل وتفخيم) [vr. 2^{a}], ordu-yı hümāyūn (اوردوی هايون) [vr. 4^{b}].

Satır sonuna gelen kelimeler bâzan bölünerek bir sonraki satıra yazılmış, bâzan bölmekten vazgeçilip üstü çizilerek-çizilmeyerek alt satırda bir bütün olarak yazılmıştır: ~~mez~~ meẕhebümüzi (مذهبمزي/~~مذ~~) [vr. 5^{b}], iḫtilāfatın (اختلاا/فاتن) [vr. 6^{a}], mev mevżi‘de (مو/موضعده) [vr. 55^{a}].

İKİNCİ BÖLÜM
ENÎSÜ'L-HUCCÂC ADLI MENÂSİKİN ÇEVİRİ YAZISI

1. NÜSHA TAVSÎFİ

Yurt içi ve yurt dışı kütüphânelerinde yaptığımız araştırmalar netîcesinde *Enîsü'l-huccâc*'ın şimdiye kadar ulaşabildiğimiz tek nüshası Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Kütüphânesi Yazma Eserler Koleksiyonu'nda 36200 numarada kayıtlıdır.

Eserin müellifi varak 5[a-b]'de "es-Seyyid Muḥammed ibnü's-Seyyid 'Abdülfettāḥ ibnü's-Seyyid Ni'metullāh ibnü's-Seyyid Şeyḫ 'Alī ibnü's-Seyyid Şeyḫ İbrāhīm et-Tennūrī el-Ḳayṣerī" şeklinde zikredilmektedir. Adı ise unvan sayfasında ve 6[b] numaralı varakta "*Enīsü'l-ḥuccāc*" olarak bildirilmektedir. Çalışmamızın "Yazılış Târihi ve İstinsâhı" adlı kısmında açıkladığımız sebeplere binâen bu nüshanın müellif nüshası olmadığını söylemek mümkündür. Nüshada müstensih, istinsah târihi ve yeri hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Mukavva üzeri koyu kahverengi sahtiyan bir cilt içerisinde yer alan eserin sırt kısmı bej kumaş kaplıdır. Üst kapakta bordür içerisinde zencirek yer alırken alt kapakta yalnızca bordür bulunmaktadır. Eserin cildi bir hayli yıpranmış ve forma dikişlerinde çözülmeler olmuştur. Eserde varak numaralarıyla birlikte kurşun kalemle yazılmış sayfa numaraları yer almaktadır. Eserin 142. varağına numara verilmemesi sebebiyle eser kataloğa yanlışlıkla 143 varak şeklinde yazılmışsa da 144 varaktan müteşekkildir. Varakların arka yüzünün sol alt köşesinde eğilimli olarak yazılan reddâdeler vardır. Nüshada eksik ve boş varak yoktur. Kâğıdı krem rengi ve âharlıdır. Varaklarda rutûbetten kaynaklı yıpranmalar meydana gelmiş, okumayı zorlaştırmayacak şekilde yer yer mürekkepler akmış, bâzı varakların kenarları ise yırtılmış ve kıvrılmıştır. Hasar gören varaklardan bir kısmı bantla tâmir edilmiştir. Dış kapak ölçüsü 190x120 mm, metin ölçüsü 130x60 mm'dir. Nüsha cedvelsiz olup mıstarlanmıştır. Eser 21 satır hâlinde nesih hattı ile yazılmıştır. Fakat konu dolayısıyle satır sayısı varak 135[b]'den îtibâren farklılık göstermektedir. Osmanlı Türkçesiyle te'lif edilen eserde âyet-i kerîmeler, hadîs-i şerîfler, duâlar ve bâzı alıntılar Arapça yazılmıştır. Arapça ibâreler, başlıklar ve yer isimleri gibi bâzı kısımlar ise zaman zaman harekelenmiştir. Metin kısmında siyah mürekkep, başlıkların yanı sıra vurgu ve süs amacıyla kırmızı mürekkep, serlevha ve iki derkenârda mor mürekkep kullanılmıştır. Birçok kelime ve cümlenin üstü de vurgu amaçlı kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Nüshada az sayıda derkenâr mevcut olup bunlardan bâzısı

atlanılan yere işâretle konulması belirtilen ifâdelerdir. Nüshanın birden fazla kişi tarafından gözden geçirildiğini gösteren işâret ve notlar bulunmaktadır.

Nüshanın zahriyesinde Ankaravî imzâsıyla "Bu kitāb Şeyḫ İbrāhīm Tennūrī el-Ḳayşerī Ḥażretleri aḥfādından Meḥmed Efendi'nüñ te'līf-kerdesidür ve *Enīsü'l-ḥuccāc* nāmı-y-ıla be-nāmdur. Allāh Te'ālā mü'ellifine ve a'māl-i ṣāliḥa bulunan kāffe-i mü'minīne raḥmet eylesün. Āmīn." şeklinde kırmızı mürekkeple düşülmüş bir not, "Ṣāḥib Seyyid 'Abdül'azīz ibnü's-Seyyid 'Oṣmān ibnü's-Seyyid 'Alī Çelebī اَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ fī 15 Ramażān sene 1200" şeklinde tesâhüb kaydı, aynı şahsa âit üç adet mühürle birlikte Ankara Üniversitesine âit kütüphâne mührü bulunmaktadır. Eserde ferağ kaydı mevcut olmayıp üç temme ile nihâyete erdirilmiştir. Abdülaziz b. Osman'a âit üç adet mühür burada da yer almaktadır.

Başı:

Bi'smillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

N'ola ser-nāme olsa ism-i İlāh
Ḥasbiyallāhu lā ilāhe sivāh

Sonu:

Rābiġ sā'at 15 Ṣuyı var. oturaḳ li'l-iḥrām yevm 2	Taraf-ı Ḳudeyd'e sā'at 12 Ṣuyı var.	'Usfān sā'at 15 Ṣuyı bī-kārdur.	Vādī-i Fāṭıma sā'at 16 Aḳar ṣuyı vardur.

Mekke-i Mükerreme şerrefehallāhu te'ālā
ve yessirallāhu ru'yetehā
ve şefā'atehā
bi-hürmeti Seyyidi
el-mürselīn
temme temme
temme

2. ÇEVİRİ YAZISINDA TÂKİP EDİLEN USÛL

- Tek nüshasına ulaşabildiğimiz *Enîsü'l-huccâc*'ın çeviri yazısını hazırlarken mümkün olduğunca asıl metne sâdık kalmaya gayret ettik. Anlama etki eden imlâ hatâlarını tashih ederek dipnotta işâret ettik. (ehl-i Yemen: ehl-i yemīn, maḳūle: ma'ḳūle, muṣāhere: muẓāhere)
- Telaffuz ve imlâda birbirine yakın harflerin yazımında, Arapça-Farsça kelimelerde yer alan med harflerinde, harekelemede, Arapça zamir ve fiil çekimlerinde yapılan hatâları düzelttik. Ancak çok sık olması sebebiyle dipnotta belirtmedik: cefre (ceġre), nefl (naḳl), istilām (istīlām), ḳāṣır (ḳāṣīr), إليه (إليك), تختلف (يختلف).
- İmlâda bütünlük sağlamak amacıyla farklı imlâsı bulunan kelimeleri Şemseddin Sâmi'nin *Kāmûs-ı Türkî* (İstanbul 2009) adlı eserini dikkate alarak tek biçimde yazdık. Kelimenin her iki kullanımı mevcut ise metnin imlâsını muhâfaza ettik: ḳanġı (ḳanḳı), vech (veçh), elbette (elbetde); bulıt-bulıṭ; daġ-ṭaġ; uyḫu-uyku.
- Farklı imlâlarının bulunması ve yanlış yazılması sebebiyle yer isimlerinin yazımında Yâkūt el-Hamevî'nin *Mu'cemü'l-büldân*'ı (Beyrut 1995) ile Şemseddin Sâmi'nin *Kāmûsü'l-a'lâm*'ını (İstanbul 1904) dikkate aldık. Bu iki eserde bulunmaması hâlinde diğer menâsik ve menâzil kitaplarına mürâcaat ettik.
- Metinde bâzı kelimelerin hem e'li hem i'li şekillerinin yer alması dolayısıyle bünyesinde kapalı e bulunduran kelimeleri "ė" ile gösterdik: bėş, dė-, ėr-, ėy, gėce.
- Arapça ecvef kelimelerin ism-i fâillerinin, fe'ā'il vezninde gelen çoğul kelimelerin, muzâaf ve memdûd isimlerin yazımında imlâ birliği sağlamak maksadıyla bu kelimeleri aslına uygun olarak yazmayı tercih ettik. Manzum kısımlarda ise vezne uygun okuduk: 'Ā'işe ('Āyişe), fa'iḳ (fāyıḳ); melā'ik (melāyik), ferā'iż (ferāyiż); ḥacc (ḥac); Ḥaḳḳ (Ḥaḳ); du'ā' (du'ā), kirā' (kirā).
- Vâv-ı ma'dûleleri "ˇ" işâretiyle belirttik: Ḫˇāher-zāde, ḥayˇāt, ṣalˇāt.
- Kendisinden önceki kelimeye bitişik yazılan "çün, içün, idi, iken, ile, imiş, ise, sonra, gibi" kelimeleri kısa çizgi (-) ile gösterdik. Manzum kısımlarda ise vezin îcâbı bitişik yazdık: ḥaḳḳı-çun, ḳaṣdı-y-ıla, yoġ-ısa, andan-ṣoñra, olduġı-gibi.
- Ki, kim ve soru eki mi'nin yazımında günümüz imlâsını dikkate aldık.

- Esmâ-i Hüsnâ'ya bitişik yazılan kelimeleri kesme işâreti (') veya kısa çizgi (-) ile ayırmadık: Resūlullāh, ʻAbdülfettāḥ, ʻAbdürrezzāḳ.
- Harf-i cer ve harf-i târifleri kendisinden sonraki kelimeden kısa çizgi (-) ile ayırdık: ʻalā-ẕālik, fī-zamāninā, min-ġayri; el-vedāʻ, et-Tennūrī.
- Farsça ön ekleri, yapım eki görevindeki ek ve edatları, birleşik sıfat ve tamlama oluşturan kelimeleri kısa çizgi (-) ile ayırarak gösterdik. Dilimizde çok sık kullanılan kelimeleri ise bitişik yazdık: āteş-nāk, bī-pāk, ḥarīḳ-āvāz, ser-ā-ser; rehber, server, pādişāh.
- Türkçe eklerin ve kelimelerin okunuşunda XVI. yüzyılın dil özelliklerine riâyet etmeye çalıştık: azuḳ (azık), degül (değil), senüñ (senin), ėşidürin (işitirim), olınmışdur (olunmuştur).
- Eklerin yazımında ses uyumunu gözettik: ėtmiş, olmış, gėcesi, ḳoḳusı, dürlü, ṭatlu.
- Yön belirten kelimelerin yazımında metnin imlâsını koruduk: aşaġı, aşaġa, içerü, ilerü, ṭoġrı.
- Arapça-Farsça kelimeleri Türkçe telaffuz ve ses uyumunu göz önünde bulundurarak yazdık: aḥibbā' (eḥibbā'), huccāc (hüccāc), müṭāla'a (müṭāle'a), ta'alluḳ (te'alluḳ), firāvān (ferāvān).
- Okunuşta akıcılık sağlamak amacıyla atıf kesresinin gösterilmediği durumlarda atıf kesresini ilâve ettik: Ḳādir-i Ḥakīm, nuṭḳ-ı zebān, sünen-i ādāb.
- Anlam bütünlüğünü sağlamak ve vezni düzeltmek maksadıyla metne yaptığımız ilâveleri köşeli parantez [] içerisinde gösterirken okuma zorluğuna sebebiyet verdiğinden Arapça kelimelerde yaptığımız ilâveleri belirtmedik: Cümle eşyāya [er] Raḥīm oldur, Ḥa[ne]fiyye, ce[n]ūbda.
- Tâmir edemediğimiz vezin aksaklıklarını, metinden çıkardığımız kısımları ve müstensih tarafından üstü çizilen kelimeleri dipnotta verdik. (Ḥażret: Ḥażret'e, ġales: ġaleseti, mümkin olmayan: mümkin ~~olan~~ olmayan)
- Çalışmamızın birinci bölümünün "Dil ve Üslûp Özellikleri" başlıklı kısmında manzûmelerin bahir ve kalıpları tablo şeklinde gösterildiğinden metnin çeviri yazısında tekrar yer vermedik.
- Okuyamadığımız kelimeleri köşeli parantez içerisinde soru işâreti [?] ile gösterdik.

- Eserin varak numaralarını koyu köşeli parantez **[]** içerisinde gösterdik. Sehven atlanılan 142[a]'dan îtibâren varak numaralarını düzeltip yazmadaki varak numaralarını yay ayraç () içerisinde şu şekilde belirttik: **[142[a]** ( )**]-[142[b]** (141b)**]-[143[a]** (142[a])**]-[143[b]** (142[b])**]-[144[a]** (143[a])**]**.
- Metinde yer alan âyet ve hadisleri Arap harfleriyle dizerek yanlış okunmasını önlemek amacıyla tamâmını harekelendirdik. Okumayı kolaylaştırmak amacıyla kısmî iktibasların yapıldığı âyet ve hadisleri çeviri yazı alfabesinin **kalın siyah** karakterleriyle yazdık. Âyetleri çiçekli parantez ﴿﴾ içerisinde, hadisleri iktibas işâreti «» içerisinde belirttik. Müellif tarafından verilmemiş olan âyet meâlleri ve hadis tercümelerinin yanı sıra metinde geçen âyetlerin sûre adlarını, âyet numaralarını ve hadislerin kaynağını dipnotta gösterdik. Âyetlerin meâlinde Türkiye Diyânet Vakfı tarafından neşredilen *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Ankara 2016) adlı eseri esâs aldık. İstifâde ettiğimiz kaynakda kısmî iktibasların Türkçe karşılıkları âyetin tamâmı dikkate alınarak verildiyse dipnotta mümkün olduğunca anlamı karşılayacak şekilde verip metinde geçen kısımlarını **kalın siyah** karakterlerle belirttik.
- Arapça duâları, şiirleri ve alıntıları da Arap harfleriyle dizip harekelendirerek Türkçe anlamlarına dipnotta işâret ettik. Ancak dilimizde yaygın kullanılan "sübḥānehū ve te'ālā, 'aleyhi'ṣ-ṣalˇātü ve's-selām, ḫalledellāhu eyyāme ḫilāfetihī" gibi duâ ve tâzim ibârelerini çeviri yazı alfabesiyle yazdık.
- Derkenârları dipnotta verdik. Derkenârda "ν…" işâretiyle metne ilâve edilmesi istenen kısımları ise metinde ilgili yere ekleyerek dipnotta belirttik.
- Aynı dipnotta tashih, açıklama veya kaynak vermek gerekiyorsa "//" işâretini kullanarak birbirinden ayırdık.
- Metinde kırmızı mürekkeple yazılan kısımları **kalın siyah** karakterlerle, eser adlarını *italik* harflerle yazarak belirgin hâle getirdik. Fakat kırmızı mürekkebin kullanımında bir usûl tâkip edilmediğinden bâzı kısımlarda **kalın siyah** karakterleri kullanmadık.
- Metnin kolay okunması ve anlaşılması için gerekli yerlerde paragrafa ayırıp noktalama işâretlerini ilâve ettik.

3. ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ

Metnin çeviri yazısı hazırlanırken Osmanlı Türkçesinde kullanılan harfleri karşılamak amacıyla aşağıdaki alfabe tercih edilmiştir.

ا ء	’ /Ā ā /A a / E e / Ė ė İ i / U u / O o / Ö ö / Ü ü	ص	Ṣ ṣ
ب	B b	ض	Ḍ ḍ / Ż ż
پ	P p	ط	Ṭ ṭ
ت ة	T t	ظ	Ẓ ẓ
ث	S̱ s̱	ع	‘
ج	C c	غ	Ġ ġ
چ	Ç ç	ف	F f
ح	Ḥ ḥ	ق	Ḳ ḳ
خ	H̱ ẖ	ك	K k / G g / Ñ ñ
د	D d	ل	L l
ذ	Ẕ ẕ	م	M m
ر	R r	ن	N n
ز	Z z	و	V v / O o / Ö ö / Ō ō U u / Ü ü / Ū ū
س	S s	ه	H h / a / e
ش	Ş ş	ي	Y y / I ı / İ i / Ī ī / Ė ė

4. METİN

[1ᵇ]

Hāẕā Kitābü *Enīsi'l-ḥuccāc*

Bi'smillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm

N'ola ser-nāme olsa ism-i İlāh
Ḥasbiyallāhu lā ilāhe sivāh[67]

Ḥamd-i Ḥaḳ'dur vėren ḳulūba ṣafā
Ḥasbiyallāhu vaḥdehū ve kefā

Oldı faẓl u 'ināyete hem-rāh
Cānla şol ki dėdi bi'smillāh

Dā'imā ḥamd-i Ḥaḳḳ'ı 'ādet ėde
Ḥaḳ Te'ālā anı ri'āyet ėde

Bulsa ṭañ mı felāḥ-ı fevz ü necāḥ
Ẕākir-i ism-i Ḫāliḳu'l-eşbāḥ

Başladum ismüñiyle yā Mevlā
Ḥamdla eyle bu dilüm gūyā

Umarın yā Müfettiḥa'l-ebvāb
İsmüñiyle tamām ola bu kitāb

Ḥamd-i fā'iḳ ve ṣenā'-i lāyıḳ ol Ḫāliḳ-ı Rezzāḳ ve ol pādişāh-ı bī-çūn ve müdebbir-i kār-ḫāne-i **kün fe-yekūn**[68] üzerine olsun ki kāffe-i kā'inātı niẓām-ı bedī' üzre ibdā' ve 'āmme-i mevcūdātı üslūb-ı menī' üzre iḫtirā' ėdüp bir avuç ḫāk-ıla bir ḳaṭre mā'den bir şekl-i zībā ve bir hey'et-i ġarrā' imlā' ve inşā' ėdüp cism ü cān ve nuṭḳ-ı zebān

[67] "…Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur…" meâlindeki âyet-i kerîmeden kısmî iktibastır. bkz. et-Tevbe 9/129.
[68] "«Ol!» der, o da hemen oluverir." meâlindeki ibâre sekiz âyet-i kerîmede geçmektedir. bkz. el-Bakara 2/117; Âl-i İmrân 3/47,59; el-En'âm 6/73; en-Nahl 16/40; Meryem 19/35; Yâsîn 36/82; el-Mü'min 40/68.

i‘ṭā’ ve iḥsān eylemekle insān eyledi. Ol bir Ḳādir-i Ḥakīm **[2ª]** ve Ṣāni‘-i Ḳadīm’dür ki nüsḫa-i insānı [69]﴿لَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ فِي اَحْسَنِ تَقْوِيمٍ﴾ muḳteżāsınca üslūb-ı ‘aẓīm ve tertīb-i fā’iḳ ve hey’et-i kerīm ve nemaṭ-ı lāyıḳ üzre īcād ėdüp zübde-i mevcūdāt ve ‘umde-i maḫlūḳāt eyledi. Ol nev‘-i beşer ve ṣınıf-ı mu‘teberden daḫı millet-i İslām ve ümmet-i pür-iḥtirām-Seyyidü’l-enām ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selām[ı] efḍal-i ümem ve ekrem-i milel-i Benī Ādem eyleyüp maḥşer-i[70] erkān-ı İslām olan ṭavāf-ı Beytullāhi’l-ḥarām ve Ṣafā ve Merve ve Maḳām ve vaḳfe-i ‘aẓīme ve Meş‘arü’l-ḥarām’ı ḳudret[i] olanlara farż u lāzım ve vācib ü müteḥattim idügini kelimāt-ı ṭayyibāt-ı sa‘ādet-āyāt ﴿وَلِلّٰهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلاً﴾[71] ile ta‘līm ve tefhīm ėdüp ol Beyt-i Kerīm ve Maḳām-ı ‘Aẓīm’i envā‘-ı tekrīm ü ta‘ẓīm ve eṣnāf-ı tebcīl ü tefḫīm ile emr eyledi. **Naẓm**:

Ḫāliḳ’uñ ṣun‘ına nihāyet yoḳ
Ḳullarına ‘aṭāsı ġāyet çoḳ

Bize lāzım hemān iṭā‘atdür[72]
Gücümüz yėtdügince ṭā‘atdür

Şükr-i na‘māsı cümleye vācib
Luṭf u iḥsānı bendeye ġālib

Bu ne ṣun‘-ı ‘acīb olur ėy yār
Birligine cemād ėder iḳrār

Bu ḳurı ḫāki eyledi insān
Nuṭfeye vėrse ṭañ mı nuṭḳ-ı zebān

On sekiz biñ cihānı var ėtdi
Ḳudretin anda āşikār ėtdi

[69] “Biz insanı en güzel biçimde yarattık.” (et-Tîn 95/4)
[70] Metnin aslında “aḫşer” şeklinde yazılı olan bu kelimenin mânâ îcâbı mahşer olduğu kanâatindeyiz.
[71] “…Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır…” (Âl-i İmrân 3/97)
[72] Metnin aslında “Bize lāzım olan hemân iṭā‘atdür” şeklinde olan bu mısra vezin îcâbı yukarıdaki şekilde okunmuştur.

Ḫāliḳ u Ṣāni‘ ü Ḳadīm oldur
Cümle eşyāya [er] Raḥīm oldur

Künh-i ẕātına ėrmez anuñ ‘uḳūl [2ᵇ]
Eyleme sen de fikr-i nā-ma‘ḳūl

Neşr: Ve dürūd-ı nā-maḥdūd ve ṣalavāt-ı ġayr-i ma‘dūd ol ṣāḥib-i Mi‘rāc ve muḫāṭab-ı **levlāk**[73] ve netīce-i ḫalḳ-ı eflāk, pīşvā-i enbiyā’ vü mürselīn ve muḳtedā-yı evvelīn ü āḫirīn, efḍal-i efrād-ı beşer, ṣāḥibü’t-tāc ve’l-miġfer ve şefī‘-i rūz-ı maḥşer Ḥażret-i Muḥammedü’l-Muṣṭafā ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem ravża-i münevver[e] ve merḳad-i mu‘aṭṭar ve meşhed-i muṭahharlarına olsun ki kāffe-i enāmı dīn-i metīn-i İslām’a da‘vet ve menāhic-i Ḥaḳḳ-ı Mübīn’e irşād ve hidāyet ėdüp ṭarīḳ-i ḍalālden men‘ ve ṣıyānet ėtmekle bu kevn ü mekānı āṣār-ı küfr ü ṭuġyān ve cehālet-i şürūr ve ‘işyāndan taṭhīr ve zemīn ü zamānı envā‘-ı ‘adl ü iḥsān ve eṣnāf-ı luṭf-ı firāvānla ta‘mīr eyledi. **Beyt**:

O dāver o şāh-ı cihān muḫāṭab-ı **levlāk**
Odur o māh-ı zamān [u] netīce-i eflāk

Odur o faḫr-i cihān u ḫulāṣa-i ādem
Odur o mihr-i zamān u neḳāve-i ‘ālem

Odur o māh-ı hüdā vü odur o şem‘-i dücā
Odur o şems-i semā’ vü odur o nūr-ı żiyā

Dīger

Ümmetlere rehber oldur
‘Ālemlere server oldur

Şefī‘-i yevm-i cezādur
Vallāhi nūr-ı Ḫudā’dur

[73] *Keşfü’l-hafā*’da mânen sahih olduğu belirtilen “Ey Resûlüm! Sen olmasaydın, sen olmasaydın kâinâtı yaratmazdım.” mânâsındaki hadîs-i kudsîden kısmî iktibastır. bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *a.g.e.*, II, 191 (hadis nr. 2123).

Sulṭān-ı şerī‘atdur
Burhān-ı ḥaḳīḳatdur

Maḥbūbı dürer-i Ḫudā’nuñ
Maṭlūbı bu ḫalḳ-ı cihānuñ

Medḥinde zebān ḳāṣır [3ª]
Yazılsa meger nādir

Eñ kem ḳulı Ġālib’dür
Hem bende vü ‘ālīdür

Ve anuñ Āl-i ‘İẕām’ı ve aṣḥāb-ı kirāmı üzerine olsun ki her biri necm-i burc-ı dīn ve kevkeb-i evc-i yaḳīndür. Rıḍvānullāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn bi-şefā‘atihī āmīn.

Naẓm

Anlaruñ her birisi merd-i güzīn
Ṣāḥib-i ṣıdḳ u ṣafā ehl-i yaḳīn

Tābi‘-i emr-i Resūl-i Ḫaremeyn
Ṭāyi‘-i ḥükm-i Ḥabīb-i ṣeḳaleyn

Cānla oldılar anlar münḳād
Emrine ėtmediler ẕerre ‘inād

Çalışup nėce ġazā’ eylediler
Yolına cānı fedā’ eylediler

Ėtdiler dīn-i Resūl’i i‘lān
Bildiler dīn nedür ḫalḳ-ı cihān

Ẓulmet-i küfri gėderdi Allāh
Dīne geldi nėce yüz biñ güm-rāh

Maẓhar-ı luṭf-ı Ḫudā’dur bunlar
Melce’-i mīr ü gedādur bunlar

Māhdur Aḥmed ü bunlar encüm
Raḍıyallāhu te‘ālā ‘anhüm

Neşr: Ol aṣḥāb-ı güzīn ve ġuzāt-ı mücāhidīn her biri sulṭān-ı rusül ve hādī-i aḳvemü’s-sebīl[74] öñinde ġazā’ ve cihād ile küfr ü ilḥādı yėryüzinden pāk ve kefere-i bednihādı tīġ-ı āteş-nāk ile bī-pāk zīr-i ḫāk ėdüp dā’imā i‘lā-yı şer‘-i mübīn ve iẓhār-ı dīn-i metīn ḳaṣdı-y-ıla ceng ü cidāl ve ḥarb ü ḳıtālden ḫālī olmayup ol Ḫātemü’l-mürselīn uġurına şehādeti **[3b]** cānlarına minnet ve bā‘iṣ-i devlet ü ‘izzet mülāḥaẓa ėdüp vāṣıl-ı raḥmet olurlar idi.

Der-Medḥ-i Ebū Bekr-i Ṣıddīḳ raḍıyallāhu ‘anh

Olduġı-çun Resūl’e yār ṣıddīḳ
Dėndi Ṣıddīḳ Ḥażretine ‘Atīḳ

Ḫalef-i Ḥażret-i Resūl oldur
Cān u dilden Ḫudā’ya ḳul oldur

Maẓhar-ı āyet-i Ḫudā ėy yār
Ṣāniye’ṣneyni iẕ hümā fi’l-ġār[75]

Der-Medḥ-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh

Dīn-i İslām’a ḳuvvet oldı ‘Ömer
Ėtse ṭañ mı Resūl aña naẓar

Fevz-i ‘adlıyla çūn ẓuhūr ėtdi
Gėtdi ẓulmet cihānı nūr ėtdi

Maẓhar-ı luṭf-ı Ḫāliḳ-ı Raḥmān
Dėnse lāyıḳ o cāna şem‘-i cinān

[74] aḳvemü’s-sebīl: aḳvāmü’s-sebīl
[75] “…**iki kişiden biri olarak** (Ebu Bekir ile birlikte Mekke’den) çıkarmışlardı; **hani onlar mağaradaydı**…” (et-Tevbe 9/40)

Der-Medḥ-i ‘Oṯmān raḍıyallāhu ‘anh

Ol ḥayā’ ıssı ṣāḥib-i taḳvā
Cāmi‘-i münzel-i kelām-ı Ḫudā

Mecma‘-ı faẓl u ‘ilm ü ḥilm ü edeb
Yoġ-ıdı anda ẕerre deñlü ġażab

Maẓhar-ı ‘izzet-i Ḫudā-yı cihān
Dėndi nām-ı şerīfine ‘Oṯmān

Der-Medḥ-i ‘Alī raḍıyallāhu ‘anh

Zümre-i evliyāya ol serdār
Ma‘den-i ‘ilm ü kāşif-i esrār

Ṭutdı ḳuvvet anuñla dīn-i Resūl
Püşt-i İslām idi o zevc-i Betūl

Maẓhar-ı sırr-ı āyet-i Cebbār
Vaṣfıdur **lā fetā** ‘aleyke ėy yār[76]

Der-Medḥ-i Pādişāh-ı İslām Sulṭān Muḥammed Ḫan ḫalledellāhu ḫilāfetehū ilā-inḳırāżi’d-dühūri ve’l-ezmān

Ol mālik-i memālik-i ‘Arab u ‘Acem, ẓıllullāhi’ẕ-ẕalīlü ‘alā-kāffeti’l-ümem,[77] **[4ª]** ḳāṣımü’l-ḳayāṣıra ve ḳahramānü’l-ḳurūm, sulṭānü’l-‘Arabi ve’l-‘Acemi ve’r-Rūm, ‘āmir-i mebānī-i İslām, hādim-i[78] ḳavā‘id-i eṣnām, felek-rif‘at, melek-ṣafvet, Keyvān-saṭvet, ḳahramān-heybet, nerīmān-ṣavlet, ḥāmī-i dīn ü īmān, māḥī-i küfr ü ṭuġyān, bāsiṭ-i bisāṭ-ı ‘adl-i iḥsān, nāṣıb-ı livā’-i emn ü emān, sulṭān-ı baḥr u berr, ḫāḳān-ı heft kişver, eṣ-ṣārimü’ṣ-ṣamṣām, es-semeyde‘u’l-hü[m]ām, es-seyfü’l-meslūlü ‘alā-a‘dā’i’l-milleti ve a‘dā’i’r-Resūl, ḥākimü’l-eḳālīmi ‘ale’l-ıṭlāḳ, nāşī-i āṯārü’l-‘adli fī-aḳṭāri’l-āfāḳ, el-

[76] “Zülfikâr’dan başka kılıç, Ali’den başka yiğit yoktur.” mânâsına gelen sözden kısmî iktibastır. bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *a.g.e.*, II, 441-442 (hadis nr. 3069).
[77] Arapça terkibi bölmemek için varak numarası sonra yazılmıştır.
[78] hādim: ḫādim

mütemeşşilü bi-naṣṣı vācibü'l-iẕ'ān [79]﴿إِنَّ اللهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ﴾ es-Sulṭān ibnü's-Sulṭān Sulṭān Muḥammed Ḫan ibnü's-Sulṭān Murād Ḫan ḫalledellāhu eyyāme ḫilāfetihī mā te'ākabe'ş-şühūru ve's-sünūn ve ecrā aḥkāme salṭanatihī fi'r-rub'ı'l-meskūn ve lā zālet rāyātühü'l-menşūretü manṣūraten fī-ḳāṭıbeti'l-eṭrāf ve 'asākirühü'l-manṣūretü meşkūraten fī-emri'l-ġanā'imi min-Ḳāf ilā-Ḳāf. Bir pādişāh-ı ṣāḥib-i vaḳār ve bir şehin-şāh-ı 'ālī-miḳdārdur ki ḫavāḳīn-i 'ālem ḳılıcı ḳorḳusından emrine rām ve nécesi ḫarāc göndermekle ḫulūṣ ve 'ubūdiyyetin aḥkām ėtmişdür. Ḳral-ı bed-fi'āl ve sā'ir gürūh-ı ḍalāli dīne da'vet içün cāh-ı celāl ve sa'ādet-i iclāl ile **[4b]** ġazāya 'azīmet buyurup kerr ü ferr ile memālik-i ḳralı maḳarr ėdindükde muḳaddemā Egri nām ḳal'anuñ feṯḥ u tesḫīri ve żabṭ u ta'mīri müyesser olup ba'dehū gürūh-ı ḍalāl ile ceng ü cidāl ve ḥarb u ḳıtāl muḳarrer olup 'asākir-i nuṣret-i me'āṣiri küffār-ı ḫāk-sār ve füccār-ı bed-girdār ile muḳātele ve mücādeleye tīġ-ı āb-dār ve şemşīr-i ḫūn-ḫˇār ile işti'āl ėdüp āteş-i ḥarb işti'āl bulmış iken [80]«الْحَرْبُ خُدْعَةٌ» mefhūmını āşikār ėtmeg-içün ḥamle-i küffārdan vehle-i ūlāda firār ėtdüklerinde pādişāh-ı ṣāḥib-i vaḳār ve şehin-şāh-ı 'aẕamet-şi'ār yėrinde Sedd-i İskender gibi ḳarār ėdüp gürūh-ı füccāra bir mertebe heybet ü ṣalābet ve dehşet-i şecā'at gösterdi ki ordu-yı hümāyūna hücūm ėden ṭā'ife-i şūmuñ 'aḳılları gėdüp ol melā'īn-i li'āme inkisār ve inhizām vāḳi' olup [81]﴿يَوْمَئِذٍ أَيْنَ الْمَفَرُّ﴾ mefhūmı ẓāhir olmaġın pāyidār olmayup ekṣeri ṭu'me-i şemşīr-i āb-dār olup derk-i esfeli me'vā ve maḳarr[82] eylediler. **Ḳıṭ'a**:

Ḳahramān-heybet şeh-i 'ādil Muḥammed Ḫan kim
Oldı şāhān-ı cihān anuñ elinde ḫˇār-zār

Ṭutdı dünyāyı ser-ā-ser heybet-i tīġı anuñ
Milket-i Īrān u Tūrān ḳıldı ḥükminde ḳarār

[79] "**Muhakkak ki Allah**, **adaleti**, **iyiliği**, akrabaya yardım etmeyi **emreder**…" (en-Nahl 16/90)
[80] "Harp hiledir." (Buhârî, Cihad 157; Müslim, Cihad 17)
[81] "**O gün** insan, «**Kaçacak yer neresi**!» diyecektir." (el-Kıyâme 75/10)
[82] maḳarr: muḳarrer

Ḳıt‘a-i Dīger

Beñzerse ṣıdḳla n’ola Bū Bekr’e ṣāhumuz
‘Adl-i ‘Ömer gibi ola dünyāda āṣikār

Olsa ḥayāda Ḥażret-i ‘Oṯmān’a hem-ṣebīh
Rūz-ı ġārda Ḥaydar-ı Kerrār o dār-ı yār

Oldı semiyy-i Ḥażret-i Sulṭān-ı enbiyā’ **[5ª]**
Yüz sürse pāyine n’ola ṣāhān-ı rūzigār

Neṯr: ‘Atebe-i ‘ulyāsı mecma‘-ı erbāb-ı ma‘ārif ü feżā’il ve südde-i a‘lāsı merci‘-i aṣḥāb-ı ‘avārif ve efāżıldur. ‘Ulemā’-i ‘iẓām ve fużalā’-ı ẕevi’l-iḥtirām ve sādāt-ı kirāma dā’imā ‘ināyet-i ‘aliyye ve ri‘āyet-i seniyyeleri şāmil ve vücūh-ı ḫayrāta ṣarf-ı emvāl ėtmege ṭab‘-ı şerīfleri mā’ildür. Bā-ḫuṣūṣ ābā’-i ‘iẓām ve ecdād-ı kirāmınuñ ḥuccāc-ı ẕevi’l ibtihāca ėtdükleri ḫayrāt u iḥsān ve menāzil ü merāḥilde olan ṣadaḳāt-ı bī-kerānları ‘indellāh sebeb-i ġufrān idügini iẕ‘ān buyurmaġla fī-zamāninā vüzerā’-i ‘iẓām ve vükelā’-i kirāmlarına bu bābda ėtdükleri ihtimām ‘indellāhi’l-Meliki’l-‘Allām mūcib-i taḥṣīl-i merātib-i ‘uḳbā ve tekmīl-i maḳāṣıd-ı dīn ü dünyā olup bi-ḥamdillāh ḥuccācuñ zamān-ı şerīflerinde maṭlablarına emn ü emān-ıla vāṣıl ve ḥużūr-ı ḳalble ḥacc ėdüp murādları[83] ḥāṣıl olduġı bā‘iṯ-i beḳā’-i salṭanat-ı ‘uẓmā ve mūcib-i ṯebāt-ı devlet-i dīn ü dünyā vü ‘uḳbā idügi emr-i muḥaḳḳaḳdur.

Sebeb-i taḥrīr-i kitāb-ı müsteṭāb ve bā‘iṯ-i tasṭīr-i faṣl-ı bāb budur ki bu ḥaḳīr-i keṯīrü’t-taḳṣīr, ġarīḳ-ı baḥr-ı ẕünūb ve ḥarīḳ-ı nār-ı ‘uyūb es-Seyyid Muḥammed[84] ibnü’s-Seyyid ‘Abdülfettāḥ ibnü’s-Seyyid Ni‘metullāh ibnü’s-Seyyid Şeyḫ ‘Alī ibnü’s-Seyyid Şeyḫ İbrāhīm et-Tennūrī **[5ᵇ]** el-Ḳayṣerī’ye ḥacc-ı şerīf ārzūsı düşüp ṭoḳuz yüz ṭoḳsan sekiz Ramażān-ı Şerīfi’nde niyyet ü ḳaṣd ve ṭavāf u ziyāret içün ‘azīmet ėdüp bi-‘ināyetillāhi te‘ālā müyesser olup sühūletle varup gelüp lākin bu ḳadar ḥuccāc içinde tamāmca ḥacc ėder kemā-yenbaġī ferā’iż ü vācibāt ve sünen ü ādābına ri‘āyet ėder kimesne bulamayup ba‘żı ḫuṣūṣda biribirine taḳlīd ėtmekle ġalaṭlarına muṭṭali‘ olup bu maḳūle ḥālāt baña kār ḳılup ve kitāb-ı ḥacc beyne’l-‘ulemā’ oḳınup yazılmadan ḳalup

[83] murādları: murādları~~na~~

[84] Metnin aslında bu satırın hizâsında “müellif-i kitâb” şeklinde bir derkenâr mevcuttur.

ekṣer-i nās sünen ü ādābdan ġāfil belki ferā'iż-i vācibātın bilmede cāhil-i mücerred 'Arab delīllerine i'timād ėderler, anlar[ı] ise bizüm meẕhebümüzi[85] bilmedüklerinden mā-'adā kendü meẕheblerinde daḫı rācil buldum ve çoḳ menāsik gördüm. Ekṣerinde şifā' ḥāṣıl olmayup ammā Mevlānā Cāmī ve 'Aṭā'ullāh Erdebīlī dört meẕheb üzerine yazduḳları menāsikleri görüp anlar cümleden rāciḥ olup fe-emmā ġāyet muḫtaṣar olduġından mā-'adā ikisi daḫı meẕheb-i Şāfi'ī'den olmaġın var ḳuvvetlerin aña ṣarf ėdüp Ḥażret-i İmām-ı A'ẓam ile İmāmeyn ve İmām Züfer mā-beyninde olan iḫtilāfāta müte'arrıż olmayup Ḥażret-i Cāmī ba'zına müte'arrıż olup lākin eṣaḥḥına ẓafer bulmayup belki kütübümüz **[6ª]** olanuñ ḫilāfın naḳl ėdüp biri Fārsī ve biri 'Arabī olmaġın ve bizüm meẕhebümüzde lāzım olanlaruñ ekṣeri mestūr ḳalmaġın buża'īf ü naḥīf-i 'āciz ü ḳāṣır kütüb-i fürū' ve tefāsīr ve eḥādīṣ ve sā'ir 'ulemā'-i 'iẓām ve meşāyıḫ-ı kirām yazduḳları resā'il ve defātir cem' ėdüp tamām müṭāla'a ėtdükden-ṣoñra dört meẕheb üzerine cümle nāsa şifā' vėrür bir menāsik yazmaḳ üzerime lāzım u farż, vācib ü müteḥattim ḳılduġumda iḫvān-ı ṣafā ve ḫullān-ı bā-vefādan ba'żısı "Türkī dilde yazmaġı tercīḥ cümle nāsuñ intifā' ėdüp ḫayr du'ālarına maẕhar olmañuz emr-i muḳarrerdür." dėyü taṣrīḥ ėtdüklerinde fikr-i ṣavābları ṭab'uma muvāfıḳ ve fī-zamāninā cümle nāsa lāzım ve ḥāllerine lāyıḳ Türkī dilde olmaḳ göziküp bu menāsiki Türkī dilde yazdum.

Muḳaddemā meẕhebümüz iḫtilāfātın yazup eṣaḥḥ-ı aḳvāle işāret eyledüm ve ġāyet mühimm-i lāzım ve ḥuccāca vācib ü müteḥattim olan mevāżı'ı da tafṣīl eyledüm. Mehmā-emken ol meẕheblerde işāret ėdüp tekmīl eyledüm ve şol mesā'il-i nādire ve meşkūke fetvāda mestūr ḳalmışdur anı daḫı kütüb-i fetāvādan ẓafer bulduġum üzerine işāret ėdüp ḥāṣılı keṣīrü'l-vuḳū' olanlardan müşkil nesne ḳomadum tā ki **[6ᵇ]** cümle nāsa āsān olup bu ża'īfi ḫayr du'ādan yād ve dil-i ġam-gīnini ābād ėdeler. Ve bu yolda cümle ḥuccāca lāzım olan du'ā' ve evrād ü eẕkār anda daḫı şol ḳadar iḳdām ve ihtimām ėdüp kütüb-i eḥādīṣden çıḳarup kemā-yenbaġī taṣḥīḥ ėdüp rivāyāta daḫı işāret eyledüm. Bir kimesne ḥacc-ı şerīfe varup gelince ne oḳıyup ne yazmaḳ gerek ve nėce ḥacc ėtmek gerek, her maḥall ve her mevżi'de ne dėmek gerek ve n'eylemek gerek beyān eyledüm ve bunlardan mā-'adā ḥuccāca varup gelince lāzım olan esbāb-ı sefer ve me'kūlāt u meşrūbāt ve maẕarrat-ı havā ve bād-ı semūm ve 'ilācı ve menāzil-i merāḥil aḥvāli ve ṣularuñ a'lāsı

[85] bizüm meẕhebümüzi: bizüm ~~meẕ~~ meẕhebümüzi

ve ednāsı ve kirā’ aḥvāli ve sā’ir aḥvāl[i] tecribe ile bulup bu menāsikde anı daḫı bir bāb eyledüm. Sā’ir gėden ḳardaşlarumuza āsān olup zamānında ḫayr du‘ādan unıtmayalar ve bu kitāba ***Enīsü’l-ḥuccāc*** dėyü tesmiye eyledüm. Gerçi bu menāsikdür lākin birḳaç ‘ulūm bunda mündericdür, müṭāla‘a ėdüp ehl-i inṣāf olan iḫvāna ma‘lūm olur.

Bu kitāb[ı] dört bāb on iki faṣl üzerine tertīb eyledüm ki her bābda üçer faṣl mündericdür. **Bāb-ı evvel**: Ḥacc-ı şerīfüñ farżıyyeti ve ne maḳūle kimesneye farżdur ve vācibātı ve sünen-i ādābı beyānındadur. **Faṣl-ı evvel**: Feżā’il-i ḥacc-ı şerīf ve iḫtilāfāt-ı **[7ᵃ]** binā’-i Ka‘be ve Ḥacerü’l-esved ve Mekke’de mücāveret ėdüp ėtmemek ve buña müteferri‘ ḫuṣūṣlar beyānındadur. **Faṣl-ı s̱ānī**: ‘Umre beyānındadur. **Faṣl-ı s̱āliṣ**: Ḳırān ve temettu‘ ve ifrād beyānındadur. **Bāb-ı s̱ānī**: Cināyāt-ı ḥacc ve ‘umre beyānındadur. **Faṣl-ı evvel**: Maḥẓūrāt-ı Ḥarem beyānındadur. **Faṣl-ı s̱ānī**: İḥṣār beyānındadur. **Faṣl-ı s̱āliṣ**: Hedy beyānındadur. **Bāb-ı s̱āliṣ**: Ef‘āl-i ḥacc-ı şerīf ve tertīb-i a‘māl-i ẓāhire tā bir kişinüñ evinden çıḳup Mekke’ye varup gelince nėce ḥacc ėtmek gerek ve nėce niyyet ėtmek gerek ve ne oḳımaḳ gerek ve ne ‘amel işlemek gerek, du‘ā’ ve evrād ü eẕkār anuñ beyānındadur. **Faṣl-ı evvel**: Ḥacc ‘ani’l-ġayr beyānındadur. **Faṣl-ı s̱ānī**: Ziyāret-i ḳabr-i Nebī ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selām beyānındadur. **Faṣl-ı s̱āliṣ**: İḫrām-ı mer’e ve ‘abd ve cāriye ve anlaruñ aḥkāmı beyānındadur. **Bāb-ı rābi‘**: Ḥacc-ı şerīfe gėden kimesneye Şām-ı Şerīf’de lāzım olan tedārik-i esbāb-ı sefer, me’kūlāt-ı meşrūbāt ġanī ve faḳīr ḥāline ve mālına göre taḳdīr-i taḫrīr olınup ve aña müte‘alliḳ aḥvāl beyānındadur. **Faṣl-ı evvel**: Ṭavar-ı kirā’ ve ġayr-i kirā’ ḳanġısı evlā vü aḫrā ve ‘akkām-ı meş‘al ve saḳḳā’ ve taḫt-ı revān ve maḥfe ve aña müte‘alliḳ aḥvāl beyānındadur. **Faṣl-ı s̱ānī**: Şām-ı Şerīf’de olan ziyāreti lāzım meşāhid ü meḳābir **[7ᵇ]** ve emākin ve Şām’dan Müzeyrīb’e varınca ortalıḳdaki menāzil ve ḳıṭār ve Müzeyrīb aḥvāli beyānındadur. **Faṣl-ı s̱āliṣ**: Menāzil ü merāḥil aḥvāli ve ḳaç sā‘atdür ve havāsınuñ leṭāfeti ve vaḫāmeti ve ṣu aḥvāli ve bād-ı semūm aḥvāl[i] beyānındadur.

Bāb-ı evvel ḥacc-ı şerīfüñ farżıyyeti ve ne maḳūle kimesnelere farżdur ve vācibāt-ı sünen ü ādābı beyānındadur:

Evvelā ḥaccuñ luġatın taṣḥīḥ ėdelüm. Ḥacc luġatda ḳaṣd ve ziyārete dėrler "حِجُّ الْكَعْبَةِ أَيْ قَصَدَ وَزَارَ" dėmekdür. [Ḥāccuñ] cem‘i ḥuccā[c] gelür żamm-ı ḥā’ ile. Ḥicce kesre ile seneye dėrler. Nās her sene ḥacc ėtdüklerine binā’en ḥicce dėrler, cem‘i ḥicec gelür.

Şer‘de ḥacc mekān-ı maḫṣūṣı zamān-ı maḫṣūṣda fi‘l-i maḫṣūṣ ile ziyāret ėtmege dėrler. Ṭavāfdan ve vaḳfeden ve sa‘yden ve ḥalḳdan ‘ibāretdür. الْحَجُّ فَرِيضَةٌ مُحْكَمَةٌ ثَبَتَتْ فَرْضِيَّتُهُ بِالْكِتَابِ وَالسُّنَّةِ وَالْإِجْمَاعِ أَمَّا الْكِتَابُ فَقَوْلُهُ تَعَالَى ﴿**وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ اِلَيْهِ سَبِيلاً وَمَنْ كَفَرَ فَاِنَّ اللهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ**﴾[86] Ma‘nāsı dėmekdür ki ḥacc farīża-i muḥkemedür, bu āyet-i kerīme ile ṣābit olmışdur, Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā ḳullarına ḥacc[ı] şol ṭabaḳa-i aḥkām üzerine farż ėtmişdür ki riḳāb-ı nāsda bir ḥaḳḳ-ı vācibdür ki edāsından ḫulāṣa bir ṭarīḳ-ile mecāl yoḳdur **[8ª]** tā ḥacc ėtmeyince megerki ‘öẕr-i şer‘ī ola, aşaġıda ẕikr olınsa gerekdür. Zīrā bu āyet-i kerīmede envā‘-ı te’kīdāt ve teşdīdāt buyurılmışdur. Cümleden berī lām-ı milk ve kelime-i ‘alā ile geldi. Bunlar vücūb içündür ve muḳaddemā icmāl olınup āyet-i şerif[e] cümle nāsa olmaḳ üzre vāḳi‘ olup ṣoñra ne maḳūle nāsa vācib idügi tafṣīl olınmaġla ve emr-i mübhemi īżāḥ ėtmekle envā‘-ı te’kīd ḳaṣd buyurılmışdur ve ta‘mīm-i teklīf daḫı ihtimāma delālet ėder. Bā-ḫuṣūṣ lafẓ-ı şerīfüñ ẓāhiri insān-ı müsteṭi‘uñ cümlesine vācib olmasın iḳtiżā ėder. وَمَنْ كَفَرَ lafẓı وَمَنْ لَمْ يَحُجَّ yėrine vāḳi‘ olmışdur. Eyle olsa tārik-i ḥacc ḥaḳḳında taġlīẓ-i şedīd mübeyyendür ya‘nī ḥaccuñ vücūbını inkār ėden kāfir olduġında şübhe yoḳdur. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālānuñ istiġnā’ buyurduḳlarını ẕikr tārik-i ḥacc olanlaruñ vücūbına i‘tiḳād ėtmeyenlerüñ ziyāde ġażabına ve suḫṭına ve ḫiẕlānına uġraduḳlarına delālet ėder ve bundan mā-‘adā ba‘żı āyāt-ı kerīmeden emr bi’l-ḥaccuñ te’kīdine delālet ėder. Nėtekim buyurmışlardur: ﴿**وَاَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالاً وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ**﴾[87]

Ḳatāde Ḥażretleri rivāyet ėder: Ḳaçan ki **[8ᵇ]** Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā İbrāhīm Peyġamber ‘aleyhi’s-selāma nāsa ḥacc ėtmek içün i‘lāma emr buyu[r]duḳlarında İbrāhīm

[86] “…Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.” (Âl-i İmrân 3/97)

[87] “**İnsanlar arasında haccı ilân et ki, gerek yaya olarak, gerekse nice uzak yollardan gelen yorgun argın develer üzerinde, kendilerine ait bir takım yararları yakînen görmeleri**, Allah’ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belli günlerde Allah’ın ismini anmaları (kurban kesmeleri için) **sana (Kâbe’ye) gelsinler**…” (el-Hac 22/27-28)

Peyġamber ‘aleyhi’s-selām Ebī Ḳubeys Ṭaġı’na çıḳup nidā’ eylediler ki [بَنَى "يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ لِلهِ بَيْتًا فَحُجُّوهُ" Ma‘nāsı dėmekdür ki “Allāh Te‘ālā Ḥażretleri kendü içün bir ev yapmaḳ emr eyledi. Tamām oldı, gelüñ ṭavāf eyleñ.” dėdükde Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā anuñ nidāsını ẕürriyyetinden aṣlāb-ı ābāda ve erḥām-ı ümmehāta ḥacc ėtmesin murād ėtdügi ḳullarına ėşiddürdi, tā ḳıyāmete degin ėşiddürse gerekdür.[88] Rivāyet olınur ki ol vaḳt Ḥażret-i İbrāhīm’üñ nidāsına cevāb vėrüp “Lebbeyk.” dėyenlere bir kerre dėdi-y-ise ḥacc-ı şerīfe bir kerre ṭavāf naṣīb eyledi eger iki cevāb vėrüp veyā daḫı ziyāde dėdi ise o cevābı ‘adedince Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā ḥacc naṣīb-i taḳdīr eyledi, cevāb vėrmeyene ḥacc naṣīb eylemedi. Cevābları “Lebbeyk Allāhümme lebbeyk.” idi.[89] Ma‘nāsı iḫtilāfāt-ı aḳvāl üzre “Ṭā‘atüñde muḳīmüz iḳāmeten ba‘de iḳāmetin.” ve bir ma‘nāsı “Cehdüm ve ḳaṣdum sañadur.” ve bir ma‘nāsı “Maḥabbetüm sañadur.” ve bir ma‘nāsı “İḫlāṣum sañadur.” dėmekdür. Ḥażret-i ‘Oṣmān’dan rivāyet olınur ki “Ḥażret-i İbrāhīm’üñ nidāsına evvel cevāb vėren ehl-i Yemen[90] idi.” dėr.[91]

Rivāyet **[9ª]** olınur ki İbrāhīm Peyġamber ‘aleyhi’s-selām bu nidānuñ āḫirinde çoḳ çoḳ yanḳun ṣadā ve şevḳ u maḥabbet ile ve cān u dil ile “Lebbeyk Allāhümme lebbeyk.” ėşiddi. Dėdi ki “İlāhī bu maḳūle ḥarīḳ-āvāz ile gelüp ėşidürin kimlerdür?” Allāh Te‘ālā Ḥażreti buyurdı ki “Bunlar ümmet-i Muḥammed ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selāmdur, ḫayr-ı ümemdür.” İbrāhīm Peyġamber ‘aleyhi’s-selām buyurdılar ki “Yā Rabb! Ben anlara żiyāfet eylemek isterin, ne ṭarīḳ-ile mümkin olur?” Rabb-i ‘İzzet buyurdı ki “Bir ḳabża kāfūr al, anlara senden żiyāfetdür.” İbrāhīm Peyġamber ‘aleyhi’s-selām kāfūrı alup yumşaḳ döküp un ėdüp Ebī Ḳubeys Ṭaġı’na çıḳup elindeki unı atdı. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā yėle emr eyledi, şarḳa ve ġarba iletdi. Her nereye vardı düşdi ise memleḥa oldı, cemī‘-i ṭuzlar andandur. İbrāhīm Peyġamber ‘aleyhi’s-selāmuñ ṭuz bize żiyāfetidür. Rivāyet olınur ki nidā’-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām ile Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem bi‘ṣeti mā-beyninde üç biñ yıl geçmişdi ve rivāyet olınur ki Ḥaḳḳ

[88] bkz. Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm* (thk. Hind Şelebî), Beyrut 1425, I, 363-364; Ebü’l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-‘azîm* (thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1419, V, 363-364.

[89] bkz. Ebü’l-Velîd el-Ezrakī, *Ahbâru Mekke* (thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheyş), Mekke 2003, I, 119-120; Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *Firdevs bi-mes’sûri’l-hitâb* (thk. es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl), Beyrut 1406, III, 425 (hadis nr. 5303).

[90] ehl-i Yemen: ehl-i yemīn

[91] bkz. Ebü’l-Velîd el-Ezrakī, *a.g.e.*, I, 126.

sübḥānehū ve te‘ālā ol zamān İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmuñ nidāsını ins-i cin ve ṭaş ve aġaç ve ḳum-ı ḳar maḫlūḳātından cümlesine èşi[d]dürdi keẕā fī-*Mişkāti’l-envār* **[9b]** ve ġayrihī.[92]

Ba‘żılar “وَأَذِّنْ deki ḫiṭāb Ḥażret-i Resūl ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selāmadur, Ḥicce-i Vedā‘da me’mūr olmışlardur.” dèdiler ammā “Ḥażret-i İbrāhīm’e ḫiṭāb olduġı aẕherdür.” dèyü Ḳāḍī taṣrīḥ èdmişdür. يَأْتُوكَ cevāb-ı emrdür ya‘nī “Yā Muḥammed veyā İbrāhīm! Sen nāsa ḥacc èdmek emr èdtdügüm i‘lām eyle. Saña رِجَالاً gelürler ya‘nī meşşā’en gelürler, yayaḳ gelürler daḫı rukbānen gelürler ya‘nī arıḳ-ı ta‘ab çekmiş develer üzerinde ıraḳ yerlerden, aḳṭār-ı arżdan gelürler.” dèmekdür. لِيَشْهَدُوا مَنَافِعَ لَهُمْ dèyü buyurdılar. Ma‘nāsı “Mevsimde ticāret ve āḫirinde ecr-i ‘aẕīme vāṣıl olurlar.” dèmekdür.

Rivāyet olınur ki Ḥażret-i İbrāhīm’e nidā’ ile emr buyurılduḳda Ḥażret-i İbrāhīm dèdi ki “Yā Rabb! Benüm ṣadāmı kimse èşidür mi?” Rabb-i ‘İzzet buyurdılar ki “Sen i‘lām eyle, çaġır. Èşiddürmek benüm üzerimedür.” dèyü buyurup Ḥażret-i İbrāhīm maḳām üzerine çıḳup ḥattā maḳām kendiler ile bile yükselüp ṭaġlar boyı ḳadar mürtefi‘ olup bir rivāyetde tā havā yüzine çıḳup Ḥażret-i İbrāhīm parmaḳlarını ḳulaḳlarına ḳoyup ṣaġına ve ṣolına, ardına ve öñine nidā’ eylediler. Ḥażret-i İbrāhīm’üñ nidāları "إِنَّ اللهَ قَدْ بَنَى بَيْتًا فَحُجُّوهُ"[93] dèyü buyurdılar. Cumhūran ehl-i tārīḫ bunı **[10a]** taḥḳīḳ èdmişlerdür keẕā fī-kütübi’-t-tefāsīr ve şürūḥi’*l-Hidāye*.[94]

Ḥaccuñ naṣṣ-ı şerīf ile ṣābit olduġı ma‘lūm oldı. Sünnet ile ṣābit olduġı budur ki Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur «بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَإِقَامِ الصَّلَوةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَوةِ وَحَجِّ الْبَيْتِ وَصَوْمِ رَمَضَانَ»[95] Ma‘nāsı dèmekdür ki “İslām bèş

---

[92] bkz. İbnü’l-Kassâ‘ Muslihuddin Mustafa et-Tirevî, *Mişkâtü’l-envâr fî letâifü’l-ahbâr*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., Yazma Eserler Koleksiyonu, nr. 6244, vr. 128a.

[93] “Muhakkak ki Allah bir beyt binâ etti, hemen onu ziyâret ediniz.”

[94] bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân fî te’vîli’l-Kur’ân* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Kahire 1420, XVIII, 606-610; Ahmed b. Muhammed es-Sa‘lebî, *el-Keşf ve’l-beyân ‘an tefsîri’l-Kur’ân* (thk. Ebû Muhammed ibn Âşûr), Beyrut 1422, VII, 18-19; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi’l-Hidâye*, Beyrut 1420, IV, 173.

[95] Buhârî, Îman 1,2; Müslim, Îman 21.

nesne üzerine binā’ olınmışdur: Birisi lā ilāhe illallāh Muḥammedün Resūlullāh dėmekdür, birisi Beyt-i Şerīf’i ziyāret ėtmekdür, birisi bėş vaḳt namāzı vaḳtinde edā’ ėtmekdür, birisi zekāt vėrmekdür, birisi ramażān-ı şerīfi ṭutmaḳdur.”

Sünnet ile ṣabit olduġı ma‘lūm oldı. İcmā‘ ile ṣābit olduġı budur ki ḥaccuñ farżıyyetini[96] bir kimesne inkār eylememişdür, cümle ṣaḥābe ictimā‘ eylemişdür. Ḥacc-ı şerīf hicretüñ ṭoḳuzuncı yılında farż olup anuñ-çun andan muḳaddem ḥacc ile emr olınmadılar idi. Ba‘żılar “Bėşinci ve altıncı yılında farż oldı ammā Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem muḥārebe ve i‘lā’-i kelimetullāh ile me’mūr oldı, ḥacca ferāġa mecāl yoġ-ıdı lākin mu‘ammir oldılar. Zīrā emr-i ‘amīr ḳolaydur, vaḳt-i mu‘ayyen yoḳdur. Ḳaçan kim hicretüñ sekizinci yılı Mekke’yi feṯḥ **[10ᵇ]** eylediler ol zamān nāsa ḥacc emr eylediler daḫı Ebā Bekr Ḥażretlerini nāsuñ üzerine ḥacca ḳodılar ṭoḳuzuncı yılı. Ḥażret ḥacc eyleyüp onuncı senede ḥacc eyledüklerine bā‘iṣ cemī‘-i mevāżı‘ müşrikīn ile ṭopṭolu idi. Ḥażret anlar ile olmaġı kerīh görüp ehl-i mevsime ādem gönderüp nidā’ ėtdiler ki min-ba‘d müşrikīn ḥacc eylemeye.” [dėmişlerdür].

Ḍaḥḥāk eydür: Ḳaçan ki āyet-i ḥacc nāzil olduḳda Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem edyān-ı sittenüñ ahālīsini cem‘ ėdüp Müslimīn ve Naṣārā ve Yehūd ve Ṣābi’īn ve Mecūs ve müşrikīndür anlara ḫuṭbe oḳıyup buyurdılar ki “Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā sizüñ içün ḥacc yazdı, ḥacc ėdüñ.” dėdükde Müslümānlar īmān getürdiler, sā’iri taṣdīḳ ėtmeyüp “Biz ne īmān getürürüz ve ne namāz ḳılaruz ve ne ḥacc ėderüz.” dėdiler. Ol zamānda bu āyet-i kerīme nāzil oldı [97]﴿وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ Gerçi ki ba‘żı müfessirīn bunı “Kelām-ı müstaḳil ve va‘īd-i ‘āmdur Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālāya muṭlaḳ kāfir olanlara, mā-ḳabline ta‘alluḳ yoḳdur.” dėmişlerdür ammā ekṣer-i müfessirīn mā-ḳabline ta‘alluḳ olduġın iş‘ār ėdüp vücūb-ı ḥacca mu‘teḳid olmayanlara ḥaml eylemişlerdür. Ba‘żılar ḥacc ėtmeyenler ḥaḳḳında **[11ª]** ziyāde taġlīẓa ḥaml ėdüp ”وَمَنْ لَمْ يَحُجَّ yėrine وَمَنْ كَفَرَ buyurıldı.” dėmişlerdür.

[96] farżıyyetini: farżıyyetine

[97] “…Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.” (Âl-i İmrân 3/97) // bkz. Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *a.g.e.*, VI, 49; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, Beyrut 1420, VIII, 305; Nizâmeddin en-Nîsâbûrî, *Garâibü’l-Kur’ân ve regâibu’l-furkân* (thk. eş-Şeyh Zekeriyya Umeyrat), Beyrut 1416, II, 219.

Ebī Ümāme Ḥażretleri Resūlullāh ṣallallāhu ʻaleyhi ve sellemden rivāyet ėdüp buyurmışlardur ki «مَنْ مَاتَ وَلَمْ يَحُجَّ حَجَّةَ الْإِسْلَامِ وَلَمْ تَمْنَعْهُ حَاجَةٌ ظَاهِرَةٌ أَوْ مَرَضٌ حَابِسٌ أَوْ سُلْطَانٌ جَائِرٌ[98] فَلْيَمُتْ عَلَى أَيِّ حَالٍ شَاءَ يَهُودِيًّا أَوْ نَصْرَانِيًّا»[99] Maʻnāsı dėmekdür ki "Bir kimesne vefāt eylese ḥacca istiṭāʻatı olsa da ḥacc ėtmese, bir mānīʻ-i şerʻīsi daḫı menʻ ėtmiş olmasa yāḫūd bir ḳavī maraż ḥabs ėtmiş olmasa yā bir sulṭān-ı cābir alıḳomış olmasa ol kimesne ölsün gerek Yehūdiyyet gerek Naṣrāniyyet üzerine." dėyü buyururlar. Neʻūẕü billāhi teʻālā. Saʻīd bin Cübeyr Ḥażretleri "Benüm bir ġanī ḳoñşum vefāt eyledi, ḥacc ėtmedügi içün namāzını ḳılmadum." dėyü buyurdılar.[100] Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ʻaleyhi ve sellemden rivāyet olınur buyurmışlar ki "Ḳaṣd eyledüm ki şehrlere, köylere ādemler ṣalup ġanī olup ḥacc-ı şerīfe varmayanları yoḳlayalar da anlara şol kefereye vaż' olınan cizye gibi cizye vaż' ėdeler." İki kerre «مَا هُمْ بِمُسْلِمِينَ مَا هُمْ بِمُسْلِمِينَ» buyurmışlardur.[101] Yaʻnī "Anlar Müslümān degüllerdür." dėmekdür.

Bu arada suʼāl eylemişler ki "Ḥacc **[11b]** ėtmeyenlerüñ küfrine ne vechle ḥükm olınur?" Ḳaffāl Ḥażretleri cevāb vėrüp "Bundan murād ziyāde taġlīẓdür, küfre yaḳın bir şeydür. Ḥaccuñ farżıyyetine ve vücūbına inkār ėdenler 'ameli gibi bir 'ameldür dėmekdür. Nėtekim bunuñ naẓīri Ḥażret'den yine vāḳiʻ olmışdur «مَنْ تَرَكَ صَلَوةً مُتَعَمِّدًا فَقَدْ كَفَرَ»[102] Bunlarda da taġlīẓ murād olınmışdur." dėyü buyurdılar öyle.

«مَنْ أَتَى امْرَأَةً حَائِضًا أَوْ فِي دُبُرِهَا فَقَدْ كَفَرَ»[103]

Bu āyāt-ı kerīme ve eḥādīṯ-i şerīfeden münfehim olan ehl-i İslām'dan olup ümmet-i Muḥammed 'aleyhiʼṣ-ṣalˇātü veʼs-selāmdan olan ḳarındaşlarumuza lāzım olan budur ki ḥacc-ı şerīfe varmaġa ḳudreti olup ẕikr ėdecegümüz şerāʼiṭ mevcūd olduḳdan-

---

[98] جابر :جائر

[99] Dârimî, Menâsik 2. Ayrıca yukarıdaki lafız için bkz. Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, VIII, 305.

[100] bkz. Fahreddin er-Râzî, *a.g.e.*, VIII, 305.

[101] İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyyi'l-kebîr* (thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs), Mısır 1416, II, 426 (hadis nr. 958).

[102] "Kim bile bile namazı terk ederse küfre düşer." (Tirmizî, Îman 9; Nesâî, Salât 8. Ayrıca yukarıdaki lafız için bkz. Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye* [thk. Muhammed b. Salih b. Muhammed ed-Debbasi], Dammam 1427, XII, 81 [hadis nr. 2446].)

[103] "**Kim bir hayızlı kadına veya bir kadına arkasından yanaşırsa** veya bir kâhinin söylediklerini tasdik ederse Muhammed'e indirileni **inkâr etmiştir.**" (İbn Mâce, Tahâret 122; Tirmizî, Tahâret 102)

ṣoñra ‘öẕr-i bahāne ve ta‘allül eylemeyüp Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālānuñ emr-i şerīfine imtiṣāl ėdüp Beyt’ini ṭavāfa sa‘y ėde suḫṭına ve ġażabına mübtelā olmaya ḳaṭ‘an ‘öẕr-i bārid maḳbūl olmaduġına ve ‘aẕāb-ı elīme giriftār olacaġına bunlar delīl-i ḳaṭ‘īdür. ‘Ömer Ḥażretlerinden mervīdür ki Ḥażret’den rivāyet ėder «لَوْ تَرَكَ النَّاسُ الْحَجَّ عَامًا وَاحِدًا [مَا] نُوظِرُوا» أَيْ عُجِّلَ عُقُوبَتُهُمْ[104] Ma‘nāsı dėmekdür ki “Nās bir yıl ḥaccı terk eyleseler ‘uḳūbetleri ta‘cīl olınur yā dünyāda yā āḫiretde, ikiden ḫālī degüldür.” Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā ümmet-i Muḥammed’i **[12ª]** ṣaḳlayo ve bekleyovėre. Āmīn bi-ḥürmeti Seyyidi’l-mürselīn. İbn-i ‘Abbās Ḥażretleri rivāyet ėder «حُجُّوا هَذَا الْبَيْتَ قَبْلَ أَنْ تَنْبُتَ فِي الْبَادِيَةِ شَجَرَةٌ لَا تَأْكُلُ [مِنْهَا] دَابَّةٌ إِلَّا هَلَكَتْ»[105] Ma‘nāsı dėmekdür ki “Siz Beyt[i] ṭavāf ėdüñ bādiyede bir aġaç bütmezden evvel. Zīrā ki ol aġacı ḳanġı ṭavar yėse helāk olur, gelmege ḳudretüñüz olmaz. Öyle müsāra‘at ėdüñ ol zamāna ḳalmañ ḥacc ėdüñüz.” dėmekdür.

Ḥaccuñ farż idügini bildüñ ne maḳūle[106] kimesnelere farżdur anı beyān ėdelüm. Ḥacc ḥürr ve Müslim ve mükellef ve ṣaḥīḥ ve baṣīr ve ‘āḳıl ve bāliġ, zāda ve rāḥileye ḳudreti olanlara farżdur ‘ömrinde bir kerre ‘ale’l-fevr mā-lezimesinden faźla. Zīrā āyet-i ḥacc nāzil olduḳda Ḥażret buyurdılar ki «أَيُّهَا النَّاسُ حُجُّوا» “Ėy cemā‘at-i Müslimīn, ḥacc ėdüñ!” Müslümānlar dėdiler ki “Her yıl bir kerre ḥacc ėdelüm mi?” Ḥażret buyurdılar ki “Yoḳ, hemān bir kerre yeter.” dėyü buyurdılar.[107] Su’āl ėden Aḳra‘ bin Ḥābis idi. Zīrā bir kerre vācib olmasınuñ delīli Beyt’üñ ‘adem-i tekerrüridür, Beyt bir olup birḳaç olmayıcaḳ vücūb daḫı birdür, bir oldı ammā vücūbı ‘ale’l-fevr olmaġa bā‘iṣ vaḳt-i maḫṣūṣa mebnīdür. Mevt ise sene-i vāḥidede olmaḳ cā’iz müżāyaḳa olur ḥattā **[12ᵇ]** İbn Şücā‘ İmām-ı A‘ẓam’dan rivāyet ėdüp “Bir kimesne ḥacca gėdecek ḳadar māla mālik olsa tezevvüc ḳaṣd eylese tezevvüc eyle[me]ye, ḥacca gėde.” dėrler. Zīrā ḥacc farīżadur, Allāh Te‘ālā ḳulına vācib ḳılmışdur lākin bu İmām Ebī Yūsuf ile İmām-ı A‘ẓam ḳavlidür ammā İmām Muḥammed ile İmām Şāfi‘ī Ḥażretleri “Terāḫī üzerine vācibdür zīrā vaẓīfe-i ‘ömrdür.” dėr. Delīlleri muṭavvelātda meẕkūrdur.

---

[104] فوظروا أي عجلوا بالعقوبة :نوظروا أي عجل عقوبتهم // bkz. Muhammed b. İshâk el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke* (thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheyş), Beyrut 1414, I, 383-384; Nizâmeddin en-Nîsâbûrî, *a.g.e.*, II, 219.

[105] İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *a.g.e.*, I, 396-397 (hadis nr. 1110).

[106] maḳūle: ma‘ḳūle

[107] Müslim, Hac 412; Nesâî, Menâsik 1.

Mā-lezim, nafaḳa-i ‘ıyāli ve süknāsı ve eṣāṣ-ı beyt bunuñ emṣāli nesnelerdür ammā İmām Mālik “Rāḥile şarṭ degüldür yürimege ḳudreti olanlara.” dėyü buyurur. Bizüm meẕhebümüzde şarṭdur, ḳulı ve cāriyesi ve bi’l-cümle üzerine nafaḳası lāzım olanlara Mekke’ye varup gelince kifāyet ėder nafaḳadan mā-‘adā kendinüñ azuġına ve binidine yėtecek mālı olana farżdur. Bir bütün maḥmil veyā yarım maḥmile ḳudreti yėte ḥacc lāzımdur ammā iki kimesne münāvebe ile bir deve kirālayup binege ḳudreti yėtene lāzım degüldür. Kör ve kötürüm ve felc zaḥmeti olanlara İmām-ı A‘ẓam meẕhebi üzerine bu dėdügümüz ḳadar mālı var ise de ḥacc farż degüldür, bi-nefsihī lāzım olmaduġı gibi āḫara ėtdürmek daḫı lāzım degüldür ammā İmāmeyn “Selāmet-i beden şarṭ degüldür. Nefsleri ile varmaġa **[13ª]** ‘aczleri olıcaḳ ḥacc ėtdürmek lāzımdur.” dėr. Muk‘addan İmām-ı A‘ẓam’dan bir rivāyet ḥacc ėtdürmek lāzım idügin ba‘żı kütübde yazar ammā Ḳāḍīḫan bu rivāyeti yazmaz, kendinüñ muḫtārı olmaduġına delīldür. Nafaḳa ḫuṣūṣında vasaṭ taḳdīr olınmışdur, isrāfdan iḥtirāz lāzımdur. Ḥaccuñ bir şarṭı daḫı emn-i ṭarīḳdür, ġālib-i selāmet olmaḳdur. Fī-zamāninā bi-ḥamdillāh emn muḳarrerdür, ḳāfile-i ‘aẓīme ve ‘asker ile gėdilür. Ol ‘öẕr mündefi‘ olmışdur.

İstiṭā‘at kendi milki olmaḳ üzre şarṭdur, teberru‘ olsa ḥacc lāzım degüldür. Meṣelā: Bir[i] faḳīr idi, bir kimesne azuġın binegin görmege ta‘ahhüd eyledi, bir miḳdār māl vėrüp gördi veyā oġlı ġanī idi, cemī‘-i mā-lezimesini görmege ta‘ahhüd eyledi. O maḳūleye İmām-ı A‘ẓam ḳatında ḥacc farż olmaz ammā İmām Şāfi‘ī ḳatında istiṭā‘at ṣābit olur. Müteberri‘ ecnebī olsa Şāfi‘ī’nüñ bir ḳavlinde istiṭā‘at ṣābit olmaz. Eger bir ṣabī ḥacc eylese ḥaccı sāḳıṭ olmaz, ba‘de’l-bulūġ yine ḥacc lāzım olur ammā şol ṣabī ki ḥacca çıḳdı iḥrāmdan evvel yolda bāliġ olsa ṣoñra muḥrim olup ḥacc eylese sāḳıṭ olur, edā’ ėtmiş olur ammā iḥrāmdan ṣoñra bāliġ olsa ḥacc **[13ᵇ]** sāḳıṭ olmaz ammā muḥrim olmadın iḥtilām olsa mīḳāta dönüp iḥrām gėyse ḥacc eylese cā’izdür, mīḳātı iḥrāmsuz geçmede aña nesne lāzım olmaz zīrā ehl-i iḥrāmdan ve ehl-i ḥacdan degüldür ammā mīḳāt geçüp ba‘dehū bāliġ olsa iḥrāmı tecdīd eylese ‘Arefe’ye ṭurmazdan muḳaddem mīḳāta dönmese ḥacc eylese cā’izdür. Bir ḳul ḳable’l-‘ıtḳ mevlāsı ile ḥacc eylese sāḳıṭ olmaz, ba‘de’l-‘ıtḳ yine ḥacc lāzım olur eger ḳable’l-iḥrām āzād olup ba‘dehū muḥrim olup ḥacc eylese sāḳıṭ olur ammā iḥrāmdan-ṣoñra āzād olsa iḥrāmı tecdīd eylese de ḥacc eylese cā’iz olmaz, bu ṣabī gibi degüldür.

Ḥaccuñ ne maḳūle kimesnelere lāzım idügin Ḳāḍīḫan ba‘żı ‘ulemādan naḳlen böyle yazar ki bir kimesne bāzergān olsa ticāret ile vėrilür olsa ‘ıyālī nafaḳasından ve gėdüp gelince vefā’ ėdecek miḳdārı nesne ṣarf ėtdükden-ṣoñra ticāret ėtdügi re’s-i mālı bāḳī ḳalursa ḥacc lāzım olur ve illā felā. Eger ehl-i ḥirefden olup nafaḳa-i ‘ıyāli ve sā’ir varup gelince zād ve rāḥileye ṣarf ėdüp vefa’ ėdecek miḳdārı mālı olup ṣarf ėtdükden-ṣoñra ālāt-ı ḥireföñe meṣelā pāpūççınuñ kellesi ve bizi ve muṣṭa **[14ª]** ve ignesi bāḳī ḳalup anlar ṣatılmaḳ lāzım gelmez ise anlara ḥacc elbette farżdur ve illā anlar ṣatılmaḳ lāzım gele farż degüldür. Cemī‘-i erbāb-ı ṣanāyi‘üñ ḥāli budur ancaḳ ālātı ḳalmaḳ yėter, sā’ir mālların ḥacc içün ṣarf ėtmek lāzımdur. Anlara ālātdan faẓla māl ḳalmaḳ lāzım degüldür. Fī-zamāninā ehl-i ṣanāyi‘üñ ekṣer[i] bu dėdügümüze mālikdür ammā gėtmezler, ālāta ḳanā‘at ėtmezler, birinde ṣarf ėtdükleri ḳadar bėş on māl isterler ammā cezāsı ne idügin yevm-i āḫiretde görürler. Ehl-i İslām’a lāyıḳ olan budur ki māla mālik olup ḥacc-ı şerīfe varup gelmege ḳudreti yėtüp ṣaġ ve sālim olup marīż olmayıcaḳ ihmāl-i ‘öẕr ve bahāne ėtmeyüp hemān farż[ı] edāya sa‘y ėdüp gėtmek gerek, aṣlā ‘öẕr-i bahāne müfīd degüldür, ṣoñı ‘işyāna çıḳar. [108]«نَعُوذُ بِاللهِ تَعَالَى مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا وَسَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا» Eger köyler ṣāḥibi olup geçinmesi köylerden ise ol maḳūle ādeme milkinüñ bir miḳdārın ṣatup Mekke’ye varup gelince vefā’ ėdecek miḳdārı ḫarc ėdüp yėrinde ḳalan milkinüñ ġallesi ile geçinmek ḳābil ise ḥacc farżdur ve illā felā. Eger ekinci olup ḥacc-ı şerīfe varup gelince ṣarf ėtdügi māldan mā-‘adā ālāt-ı ḥarāṣet bāḳī ḳalursa ḥacc ol ekinciye farżdur **[14ᵇ]** ve illā felā. Ālāt-ı ḥarāṣet, ṣıġırları ve ṣapan demüri ve tuḫm ve bunuñ emṣāli ekinciye lāzım olan şeyler bunlar ḳalmaḳ kifāyet ėder, ziyāde māl ḳalmaḳ lāzım degüldür.

Erlerüñ ḥāli ma‘lūm oldı. ‘Avratları beyān ėdelüm. ‘Avrat[a] eri ile gėtmek veyā maḥremleri ile gėtmek lāzımdur eger ḳarı ve eger genc olsun. Kendü olduġı yėr ile Mekke mā-beyninde üç günlik miḳdārı mesāfe olıcaḳ istiṭā‘at ṣābit olmaz. Maḥrem aña dėrler ki nikāḥı te’bīd üzerine cā’iz olmaya, gerek ḳarābet gerek riḍā‘ gerek muṣāhere[109] ṭarīḳi-y-ile. Anlar daḫı emīn ola, ‘āḳıl ve bāliġ ola, gerek kāfir gerek Müslümān gerek ‘abd bunlar hep cā’izdür. Kāfirde Mecūs cā’iz degüldür zīrā anlar dīnlerinde nikāḥı birbirine tecvīz ėderler ammā İmām Şāfi‘ī ḳatınd[a] kārbānda i‘timāda ṣāliḥ-i ṣiḳātdan ḫātūnlar olıcaḳ bi-

[108] “Nefislerimizin şerlerinden ve amellerimizin kötülüklerinden Allah Teâlâ’ya sığınırız.” mânâsına gelen bu duâ ed’iye-i me’sûredendir. bkz. İbn Mâce, Nikâh 19.
[109] muṣāhere: muẓāhere

ġayri maḥrem gėtmek cā'izdür. 'Avratuñ maḥremi olıcaḳ anuñ nafaḳası ve binidi 'avrata vācib olur ve maḥrem olduġı taḳdīrce 'avrat ḥacca gėtmek lāzımdur eger eri iẕn vėrmezse de. Nāfile ḥacda erinüñ iẕni lāzımdur eger maḥremi olmasa ḥacca varmaḳ içün elbette bir ere varmaḳ lāzım[110] degüldür.

Ḥaccuñ ne maḳūle kimesnelere farż idügi ma'lūm oldı. **[15ª]** Şimden-gėrü ferā'iż ü vācibātı ve sünen ü ādābı beyān ėdelüm. Ḥaccuñ farż[ı] bizüm meẕhebümüzde üçdür: Biri iḥrām, biri vuḳūf bi-'Arefe, biri ṭavāf-ı ziyāretdür. Bunlardan birisi fevt olsa ḥacc bāṭıl olur, gelecek senede tekrār ḳażā' lāzım olur. İḥrām şarṭdur ṣalʿāt-ı taḥrīme gibi. Vuḳūf ile ṭavāf-ı ziyāret iki rükndür ammā İmām Şāfi'ī ve İmām Mālik ve İmām Aḥmed-i Ḥanbel ḳatlarında ḥaccuñ erkān[ı] dörtdür: Üçi ẕikr ėtdügümüz ve biri Ṣafā ve Merve mā-beyninde sa'y ėtmek. Anlar anı erkāndan 'add ėtmişlerdür. Şāfi'ī'nüñ bir ḳavlinde "Ḥalḳ veyā taḳṣīr rüknden 'add ėdüp bėş rükndür." dėr. Ḥaccuñ vācibātı bėşdür: Vuḳūf bi-Müzdelife, Ṣafā ve Merve mā-beyninde sa'y, remy-i cimār ve ṭavāf-ı ṣadr-ı āfāḳī ve ḥalḳdur. Bunlardan birisini terk eylese ḥaccı ṣaḥīḥ olur ammā mecbūr bi'd-demdür, elbette dem lāzım olur. Aşaġıda tafṣīli ile beyān olınsa gerekdür in-şā'allāhu te'ālā. Bunlardan mā-'adāsı sünen ü ādābdur, terk eylese isā'et ėtmiş olur.

Ḥaccuñ ayları şevvāl ve ẕi'l-ḳa'de ve ẕi'l-ḥiccenüñ onıdur. Bu aylardan muḳaddem ḥacc içün muḥrim olmaḳ cā'iz ma'a'l-kerāhe ḳabīlindendür ammā İmām Şāfi'ī ḳatında ḳable eşhüri'l-ḥacc **[15ᵇ]** iḥrām gėymek cā'iz degüldür eger gėyse idi 'umre içün olur laġv olmaz. Cā'iz olanuñ vechi budur ki evvel ü āḫir mu'teḳid olur, evḳāt-ı ḥacda ef'āl-i ḥaccı eylese edā' ėtmiş olur. Kerīh olmanuñ vechi budur ki ṭūl-i zamān ile maḥẓūrāt-ı iḥrām ri'āyet olınmaz, müşkildür ammā İmām-ı A'ẓam'uñ bir ḳavlinde cā'iz olmaz. *Manẓūme*'de yazar ki [111]"وَبَاطِلٌ إِحْرَامُهُ بِحُجَّتِهْ قَبْلَ شُهُورِ حَجِّهِ وَمُدَّتِهْ" Ma'nāsı dėmekdür ki "Şol kimesnenüñ iḥrāmı bāṭıldur ki ḥacc içün aylarından ve müddetinden muḳaddem iḥrām gėydi." ve bi'l-cümle evlāsı gėymemekdür. Nihāyet gėydügi taḳdīrce aḥkāmı böyledür dėyü beyān eyledügümüzden ġaraż belki vāḳi' olur ise ġalaṭ ėtmemek içün ẕikr olındı ve hem bu mes'eleler bilinmek lāzımdur.

[110] Metnin aslında sehven "lāzımdur" yazılmışsa da daha sonra "lāzım degüldür"e çevrilmiştir.

[111] حجه: حجته // Beyt için bkz. Necmeddin Nesefî, *el-Manzûme fi'l-hilâfiyyât* (thk. Hasan Özer), Beyrut 2010, s. 642.

Mevāḳīt-i iḥrām ki ya‘nī ḥuccācuñ iḥrām ‘aḳd ėdecegi maḥall ki anı muḥillen geçmek cā’iz degüldür, muḥrimen geçmek lāzımdur. Ẕü’l-Ḥuleyfe’dür ki Medenī içün. Ḥuleyfe żamm-ı ḥā’ ve feṯḥ-i lām ve sükūn-ı yā’ ile. Medīne’den elli mīldür,[112] ba‘żılar “Dört mīl.” dėmişlerdür. Mekke ile Ḥuleyfe’nüñ mā-beyninde on merḥale vardur, şimdiki zamānda sekiz merḥale eydürler. Mekke’den eb‘ad-ı mevāḳītdür. Anda bir mescid var imiş, Mescid-i Ẕü’l-Ḥuleyfe dėdükleri **[16ᵃ]** oldur ammā şimdiki zamānda ḫarāb olmışdur. Evvel zamānda menāresi daḫı var imiş, kitāblarda “Mescid-i Şecere” dėrler imiş, şimd[i] binādan ve aġaçdan eṣer yoḳdur, bir sekidür güne karşu. Ve Ḥuleyfe’de bir ḳuyu vardur ki mu‘aẓẓam ḳuyudur, göl şeklindedür, ḥuccācuñ ġusl ėtdükleri ḳuyudur. Fī-zamāninā “Ebyār-ı ‘Alī” dėrler, Ḥażret-i ‘Alī’ye nisbet ėtdürürler. Ḥażret-i ‘Alī cinn ile[113] muḳātele eyledi zu‘m ėdüp ba‘żı kimesne içine ṭaş atarlar imiş. Bir şey’ degüldür ne görilmiş ve ne ėşidilmişdür ve bir kitābda mesṭūr olmaduġı ve bir ehl-i ‘ilmden ėşidilmedügini *Feṯḥu’l-Mennān* ṣāḥibi yazmışdur.

Ve Ẕātü ‘Irḳ’dur ‘Irāḳī içün. ‘Irḳ kesr-i ‘ayn ile ve sükūn-ı rā’ ile. Mekke’den iki merḥale yėrdür. Ẕātü ‘Irḳ ile tesmiyenüñ vechi budur ki Cebel-i ‘Arafāt andadur, ‘Aḳīḳ-i Ḥicāzī üzerine müşerref bir küçücek ṭaġdur. Bir ḫarāb ḳaryedür. İbn-i Ḥazm rivāyeti Mekke ile anuñ mā-beyninde ḳırḳ iki mīl yėr vardur. Bu taḳdīrce ol ḫarāb ḳaryei bulmaḳ lāzımdur, taḥarrī ėtmek gerekdür tā mīḳāt-ı ṣaḥīḥ[a]dan iḥrām baġlamaḳ içün. İmām Şāfi‘ī Ḥażretleri ‘alāmāt-ı **[16ᵇ]** meḳābir-i ḳadīme var, dėyü buyurmışlar. Ba‘żılar “Orada ḳarye iḥdāṯ olınmışdur, Ṭalḥa bin ‘Abdurraḥmān bin Ebī Bekr iḥdāṯ eylemişdür Hişām bin ‘Abdülmelik ḫilāfetinde.” [dėmişlerdür]. Efḍal budur ki ‘Aḳīḳ’den iḥrām gėye iḫtiyāṭen. Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet olınur ki ‘Aḳīḳ ehl-i meşriḳ içün mīḳātdur, dėyü buyurmışdur.[114] Ẕātü ‘Irḳ, Necd ile Tihāme’nüñ mā-beyninde ḥaddur. Mīḳāt olan ‘Aḳīḳ bir deredür ki ṣuyı Tihāme’nüñ dibine dek var, Medīne ‘Aḳīḳi’ne[115] muttaṣıldur. E‘iḳḳa ‘Arablar ḳatında vādīlerdür ki seylleri aḳar. Bilād-ı ‘Arab’da çoḳ yėre ‘Aḳīḳ dėrler, *Mu‘cem-i Büldān* ṣāḥibi on bir mevżi‘ ṣaymışdur

[112] Metnin aslında Zülhuleyfe’nin Medîne’ye uzaklığı elli mil yazılmışsa da Yâkût el-Hamevî bu mesâfenin altı ya da yedi mil olduğunu kaydetmektedir. bkz. Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân*, Beyrut 1995, II, 295.

[113] ‘Ali cinn ile: ‘Ali ile cinn ile

[114] bkz. Ebû Dâvûd, Menâsik 8.

[115] Medīne ‘Aḳīḳi’ne: Medīne ‘Aḳīḳi’ye

‘Aḳīḳ adlu. Serūcī ‘Aḳīḳ Ẕātü ‘Irḳ yanında bir merḥale yėrdür, dėr. Ba‘żılar “İki merḥaledür.” dėmişler. Ṣāḥib-i *Muġrib* ‘Aḳīḳ Ẕātü ‘Irḳ ḥiẕāsında bir mevżi‘dür, dėmişdür.

Ve Cuḥfe’dür Şāmī içün. Żamm-ı cīm-i mukaddem, hā’-i mu’aḫḫaruñ sükūnı ile. Mekke’ye bėş merḥale bir ḫarāb ḳaryedür. Ba‘żılar dört merhale, ba‘żılar üç dėmişler yürimege göre. “Medīne ile anuñ mā-beyninde yėdi merḥale yėrdür.” dėr keẕā fī-*Fetḥi’l-Mennān*. Bu taḳdīrce Mekke’ye iki merḥale ḳalur, [17a] muvāfiḳ olmayor. İḫtilāfātuñ vechi ol ancaḳ hemān yürimege mevḳūfdur. Cuḥfe dėyü vech-i tesmiyenüñ aṣlı bu vechle yazmışlar ki ‘Amāliḳa Benī Ġassān’ı çıḳardılar ki ‘Ād bin Yeṯrib’üñ ḳarındaşı idi. Cuḥfe’ye nüzūl eyledüklerinde ismi ol zamān Mehīfe idi, seyl gelüp gėderdi anuñ içün Cuḥfe dediler. Mehīfe feṯḥ-i mīm ve kesr-i hā’ iledür, ma‘īşe vezni üzerine. *Kitāb-ı Delā’il*’de “Mehīfe Cuḥfe’ye ḳarīb bir yėrdür.” dėr, “Bu Cuḥfe evvel Müseylimetü’l-keẕẕāb’uñ yėri idi, andan-ṣoñra Yehūd ṭā’ifesi sākin oldı.” dėr. Ol yėrdür ki Ḥażret “Medīne’nüñ ḥummāsı aña varsun.” dėyü du‘ā’ eylemişdi.[116] Ol zamān Cuḥfe dār-ı Yehūd idi, Müslim yoġ-ıdı. Ba‘żılar dėr ki “Bir kimesne dāḫil olmaz aña ki ṭutmaya.” Nevevī Müslim şerḥinde “Bir kimesne anuñ ṣuyından içse hummā ṭutar.” dėyü yazmışdur. Süheylī kitāb-ı *Ravżü’l-ünüf*’de yazar ki “Ḳuşlar Cuḥfe’de Ḥummā Göli’ne gelse marīż olurlar imiş, Ḥummā Göli Cuḥfe’de.” dėr. Ba‘żılar “Anda ṭoġan ḥadd-i bulūġa yetişmez.” dėmişler, ba‘żılar “Ṭoġanı ḥummā helāk ėder.” dėmişlerdür. Cuḥfe-i Rābiġ ki nās muḥrim olurlar, aña yaḳın bir mevżi‘dür, Mekke’ye gėdenüñ [17b] ṣol yanında. Rābiġ’den muḥrim olan muḥrimdür.

Ve Ḳarn’dur ehl-i Necd içün. Necd-i Yemen ve Necd-i Ḥicāz[117] ve Necd-i Tihāme içün iżāfetsüz Ḳarn dėnilür. Ba‘żılar “Ḳarnü’l-menāzil” dėmişlerdür iżāfetle ve “Ḳarnü’ṣ-ṣe‘ālib”[118] de dėmişlerdür. İmām Ṣāfi‘ī Ḥażretleri rivāyetinde “Ḳarnü’l-me‘ādin”[119] dėnilmişdür. Ṣāḥib-i *Kitābü’l-meṭāli‘*“Ḳarn-i Me‘ādin Cüreş’üñ mā-beyni Kūfe sevādına varınca, ḥaddi Maġrib ṭarafından Ḥicāz, yesār-i Ka‘be’den Yemen’dür.” dėr. Necd Yemāme vilāyetine tābi‘dür. Cevherī’de Necd bilād-ı ‘Arab’dandur, Ġavr’uñ ḫilāfıdur,

[116] bkz. Müslim, Hac 480; Muvatta’, Câmi‘ 14.
[117] Ḥicāz: Ḥicān
[118] Ḳarnü’ṣ-ṣe‘ālib: Ḳarnü’t-teġālib
[119] Ḳarnü’l-me‘ādin: Ḳarnü’l-me‘ādil

Ġavr dėdükleri Tihāme'nüñ cümlesidür, Tihāme'den 'arż-ı 'Irāḳ'a ḳalḳan Necd'dür, Necd müẕekkerdür. Ḳarn feṯḥ-i ḳāf ve sükūn-ı rā' iledür. Bi-lā ḫilāf çoḳ kimesne ġalaṭ ėdüp ikisinüñ feṯḥası-y-ıla "Ḳaran'dur." dėmişlerdür. Veyse'l-Ḳaranī Ḥażretleri Benū Ḳaran dėdükleri ḳabīleye mensūbdur, ol Ḳabīle-i Murād'dan bir baṭndur. Mīḳāt olan Ḳarn bir ṭaġdur. Mekke ile anuñ mā-beyninde iki menzil yėr vardur şarḳ cihetinde ce[n]ūbda, meşhūr olan budur. Ba'żılar Ḳarn iki dėr: Birisi hebūṭdadur aña "Ḳarnü'l-menāzil" dėrler, birisi aña yaḳın yüksek yėrdür ol ma'rūf köydür. İkisi de mīḳātdur. Ṣāḥib-i *Muġrib* "Ehl-i Necd'üñ mīḳātı olan **[18ª]** Ḳarn, 'Arafāt Ṭaġı'nuñ üzerine müşerref bir ṭaġdur." dėr. *Meṣābīḥ* şerḥinde "Ḳarnü'l-menāzil yumurṭa gibi müdevver bir ṭaġdur 'Arafāt'a müşerref." dėyü yazmışdur.

Ve Yelemlem'dür Yemenī içün. Yelemlem feṯḥ-i yā' ve iki lāmuñ feṯḥası-y-ıla ve mīmüñ sükūnı iledür. Elemlem de dėnilür yā' yėrine hemze ile belkim. Aṣlı Elemlem idi, yā' hemzeden bedeldür. Yeremrem daḫı dėnilür rā' ile. Tihāme ṭaġlarından bir ṭaġdur, Mekke'den iki ḳonaḳ yėrdür. Yemen ise meşhūr vilāyetdür.

Ve'l-ḥāṣıl eb'ad-ı mevāḳīt Ẕü'l-Ḥuleyfe'dür andan-ṣoñra Cuḥfe'dür, ol üçi berāberdür bu'dda ḳurbda, ikişer menzil yėrdür Mekke'ye. Ba'żılar leff ü neşr üslūbı üzerine mevāḳīt[i] böylece[120] naẓm ėtmişlerdür. **Naẓm**:

مَوَاقِيتُ أُفْقِيِّ يَمَانٍ وَنَجْدَةٍ عِرَاقٍ وَشَامٍ وَالْمَدِينَةِ فَاعْلَمْ
يَلَمْلَمُ قَرْنٌ ذَاتُ عِرْقٍ وَجُحْفَةٌ حُلَيْفَةُ مِيقَاتُ النَّبِيِّ الْمُكَرَّمِ[121]

Bu mevḳīt ki kütübde Medenī içün ve 'Irāḳī ve Yemenī içün yazılmışdur, anlara maḫṣūṣdur dėmek degüldür. Cümle nāsuñ mīḳātları bunlardur, her ḳangı yėrden gelürler ise ol yoldan gelenüñ mīḳātlarıdur dėmekdür. Meṣelā **[18ᵇ]** Medīne yolından gelenüñ ve ehl-i Medīne'nüñ mīḳātı Ẕü'l-Ḥuleyfe'dür. Sā'irleri de buña göredür. Şol kimse ki Medenī'dür veyā Medīne yolından gelen kimesnedür Ẕü'l-Ḥuleyfe'de iḥrām gėymedi,

[120] mevāḳīt[i] böylece: mevāḳīt[i] أفقي يمان ونجد böylece

[121] "Yemen, Necd, Irak, Şâm ve Medîne âfâkîlerinin mîkātları bilmiş ol ki Mükerrem Nebî'nin mîkātı olan Yelemlem, Karn, Zâtü Irk, Cuhfe ve Huleyfe'dir" bkz. İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *a.g.e.*, I, 605-606; Kutbüddîn-i Şîrâzî, *a.g.e.*, nr. 121, vr. 236ᵇ.

Cuḥfe'de gėydi aña şey' yoḳdur ammā İmām-ı A'ẓam'dan bir rivāyet dem lāzım olmaḳdur. Zīrā Mekke'ye eb'ad olan ecrde ziyādedür ve ta'ẓīm ziyāde bulınur.

Nās üç ṣınıfdur: Birisi bu mevāḳītde ṭaşrada sākinlerdür, anlara "ehl-i āfāḳ" dėrler. Ka'be'ye anlar da ḥacc veyā 'umre veyā ticāret veyā bir maṣlaḥat içün gėtseler idi bu ẕikr ėtdügümüz mevāḳīti iḥrāmsuz geçmek cā'iz degüldür eger iḥrāmsuz geçseler idi bir ḳurbān lāzım olurdı. Bir ṣınıf ḫāric-i Ḥarem'dür ammā bu mevāḳīt içinde sākinlerdür, anlara "ehl-i ḥill"[122] dėrler Bustānu Benī 'Āmir ehli gibi ve ġayr gibi. Anlaruñ mīḳātları sākin olduḳları yėrdendür. Mekke'ye anlar da ḥacc veyā 'umre içün bi-ġayri iḥrām dāḫil olmaḳ cā'iz degüldür. Dāḫil olsalar[123] bir dem lāzımdur ammā ticāret-i ḫuṣūṣī veyā bir ġayr maṣlaḥat içün dāḫil olsa cā'izdür zīrā çoḳ varurlar gelürler, ḥarec vardur, لَا حَرَجَ فِي الدِّينِ[124] **[19ª]** dür. Bir ṣınıf dāḫil-i Ḥarem'dür ki ehl-i Mekke'dür. Anlaruñ ḥacc içün iḥrāma mīḳātları Ḥarem-i Şerīf'dür zīrā 'Arafāt'a gėderler, 'umre içün mīḳātları Ḥill'dür zīrā 'umre Ḥarem'de olur. Ḥill'de iḥrām gėyicek nev'-i sefer ḥāṣıl olur. Eger anlar da 'umre içün iḥrāmı Ḥarem'den gėyseler bir dem lāzım olur ammā ehl-i āfāḳ mīḳāta gelmezden muḳaddem ba'ż mevāżı'dan iḥrām gėyseler, maḥẓūrāt-ı iḥrām tamām gözetseler "Cā'iz belki efḍaldür." dėmişler. Meşelā Medīne'den iḥrām gėymek gibi. Vallāhü te'ālā a'lem ve aḥkem.

Faṣl-ı evvel feżā'il-i ḥacc-ı şerīf ve iḫtilāfāt-ı binā'-i Ka'be ve Ḥacerü'l-esved ve Mekke'de olan mücāveret ėdüp ėtmemek buña müteferri' ḫuṣūṣlara:

Faḳīh Ebü'l-Leyṯ Semerḳandī eydür: Ḫiyār-ı ṣaḥābeden ba'żılar Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem ile Minā'da ṭururlar iken Yemen'de[n] bir ṭā'ife gelüp selām vėrüp "Yā Resūlallāh! Anamuz, atamuz saña ḳurbān olsun. Bize feżā'il-i ḥacdan ḫaber vėr." dėdüklerinde Ḥażret buyurdılar ki: N'ola ḳaçan bir kişi evinden ḥacc veyā 'umre niyyetine çıḳsa her ayaġın ḳaldurup başduḳca günāhı bedeninden şol aġaçlar yapraġı **[19ᵇ]** ḫazān vaḳtinde nėce dökilür ise böyle dökilür. Baña selām ile muṣāfaḥa ėtdüklerinde melā'ike de anlara selām ile muṣāfaḥa ėder ya'nī selām ile görişür. Ḳaçan

[122] ehl-i Ḥill: ehl-i ḥāl
[123] olsalar: olsa ~~cā'iz~~ lar
[124] "Dinde zorluk yoktur."

Ẕü’l-Ḥuleyfe’ye gelüp ġusl eylese Allāh Te‘ālā Ḥażreti anı günāhdan arıdur. Ḳaçan iḥrām bėzleri ki iki yeñi bėzdür gėydigi zamānda Allāh Te‘ālā aña ḥasenātı tecdīd ėder. Ḳaçan “Lebbeyk Allāhümme lebbeyk.” dėse Allāh Te‘ālā ‘azze ve celle “Lebbeyk ve sa‘deyk kelāmın ėşidürin ve saña naẓar ėderin.” dėyü cevāb vėrür. Ḳaçan ki Mekke’ye dāḫil olsa, ṭavāf eylese, Ṣafā ve Merve mā-beyninde sa‘y eylese Allāh Te‘ālā aña nėce iḥsānlar ėder. Ḳaçan ‘Arafāt’a gelüp vaḳfeye ṭursa, zār[ī]liḳ ėdüp ve ḥācetler dilese Allāh Te‘ālā Ḥażretleri anlar ile mübāhāt ėder idi. Göklerüñ melā’ikelerine gösterür ya‘nī faḫr ėder dėr ki “Yā melā’ikelerüm ve semāvāt sākinleri, görüñ ḳullarumı! Baña ıraḳ yėrlerden toza ṭoprağa ġarḳ olmış, māllar ḫarc eyleyüp ta‘ablar çeküp gelürler. ‘İzzüm ve celālüm ve keremüm ḥaḳḳı-çun yaramazlarını eyülerine bağışladum daḫı cümlesini günāhdan çıḳardum. Şol gün ki anadan ṭoġmışlar idi tā günāhdan öyle arı oldılar.” Ḳaçan **[20ª]** başlarını ḳazıdup Beyt[i] ziyāret eyleseler bir münādī ‘arşuñ ḳarnından nidā’ ėder ki “Dönüñ yarlıġandıñuz tekrār ‘amel işleñ.” dėyü buyurdılar keẕā fī-*Tenbīhi’l-ġāfilīn*[125] ve فِي الْحَدِيثِ «حُجُّوا الْبَيْتَ فَإِنَّ الْحَجَّ يَغْسِلُ الْإِثْمَ كَمَا يَغْسِلُ الْمَاءُ الدَّرَنَ»[126] Ma‘nāsı dėmekdür ki “Siz Beyt’i ṭavāf ėdüñ zīrā ḥacc günāhı yur yayḳar nėtekim şu esbābuñūzdan kiri yuyup yayḳaduġı gibi ya‘nī günāhı izāle ėder gėderür.” dėmekdür.

*İḥyā’*da mesṭūrdur ki أَنَّهُ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ «مَنْ حَجَّ الْبَيْتَ فَلَمْ يَرْفُثْ وَلَمْ يَفْسُقْ خَرَجَ مِنْ ذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ»[127] Ma‘nāsı dėmekdür ki Ḥażret buyurur “Bir kimesne Beyt’i ṭavāf eylese refeṯ eylemese ya‘nī ‘avratına ve cāriyesine cimā‘ lafẓı ile söylemese ve fısḳ daḫı eylemese ya‘nī menāhīden perhīz ėdüp kiẕbden teḫāşī eylese ol kişi günāhdan şöyle arınur ki tā anadan ṭoġma olur.” وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ «مَا رُئِيَ الشَّيْطَانُ فِي يَوْمٍ هُوَ [فِيهِ] أَصْغَرُ وَ[لَا] أَدْحَرُ وَلَا أَحْقَرُ وَلَا أَغْيَظُ مِنْهُ يَوْمَ عَرَفَةَ وَمَا ذَلِكَ إِلَّا لِمَا يَرَى مِنْ تَنَزُّلِ الرَّحْمَةِ وَتَجَاوُزِ اللهِ تَعَالَى عَنْ الذُّنُوبِ الْعِظَامِ»[128] Ma‘nāsı dėmekdür Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ṭe‘ālā ‘aleyhi ve sellem buyurur ki “Şeyṭān ‘arefe güni ḳatıża‘īf

[125] bkz. Ebü’l-Leys es-Semerkandî, *Tenbîhü’l-gafilîn bi-ehâdîsi Seyyidü’l-enbiyâ ve mürselin* (thk. Yusuf Ali Bedîvî), Beyrut 2000, s. 489 (hadis nr. 760).

[126] Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat* (thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî), Kahire ty., V, 177 (hadis nr. 4997); Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *a.g.e.*, II, 130 (hadis nr. 2664).

[127] Buhârî, Hac 4; Müslim, Hac 438; Muhammed Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-dîn*, Beyrut 2004, I, 322.

[128] Muvatta’, Hac 245; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī, *Şu‘abü’l-îmân* (thk. Abdülali Abdülhamîd Hâmid), Bombay 1423, V, 498 (hadis nr. 3775).

[20ᵇ] ü ẕelīl görinür, hīç ‘arefe güni andan alçaḳ ve andan ġażablı bir kimesne yoḳdur zīrā Allāh Te‘ālā Ḥazreti’nüñ ol günde ḳullarınuñ büyük büyük günāhların ‘afv ėdüp raḥmeti nāzil olduġını görür, ġamından öyle olur.” dėyü buyururlar. Ḥattā mükāşiflerden ba‘żısı rivāyet ėder: İblīs ‘aleyhi’l-la‘neyi gördüklerinde ‘arefe güni arıḳ, cüẕām, beñzi ṣarı, bėli bükülmiş, gözleri aġlar gezer. Su’āl olındı “Seni kim aġlatdı?” “Ḥāccuñ bi-lā ticāret çıḳdılar, ziyāret eylediler. Ḳorḳarın ḫā’ib olmayalar, baña aḥzān müyesser ola.” “Yā cismüñi böyle arıḳ ėden nedür?” dėdiler. “Allāh yolında ṭavar āvāzı benüm yolumda olsa baña eḥabb idi.” dėdi. “Yā bėlüñi büken nedür?” dėdükde “Ḳuluñ أَسْئَلُكَ حُسْنَ الْخَاتِمَةِ[129] dėdügi. Vāveylā! Ḳaçan ol ḳul ‘ameli ile ‘ucb ėder? Ḳorḳarın mutafaṭṭın ola.” dėyü cevāb vėrdi. وَفِي حَدِيثٍ مُسْنَدٍ مِنْ طَرِيقِ أَهْلِ الْبَيْتِ «**أَعْظَمُ النَّاسِ ذَنْبًا مَنْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ فَظَنَّ أَنْ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَغْفِرْ لَهُ**»[130] Ma‘nāsı dėmekdür ki Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyururlar “Nāsuñ ġāyet günāh-kārı kimdür? Şol kimesnedür ki ‘arefe güni vaḳfede ṭura da günāhını yarlıġanmadı ẓann eyleye, ol kimesne ġāyet günāh-kārdur.” dėyü buyurdılar.

[21ᵃ]

‘Abbās bin Mervān Resūlullāh ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellemden rivāyet ėder: Ḥażret ‘arefe gėcesi ümmetine raḥmet ve maġfiret ile du‘ā’ eylediler ve du‘āda ikṣār eylediler ya‘nī çoḳ eylediler. Allāh Te‘ālā Ḥażreti buyurdılar ki “Ḳabūl eyledüm ammā ba‘żınuñ ba‘żına ẓulmini ‘afv eylemezin.” Resūlullāh ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selām buyurur ki “Yā Rabb! Sen Ḳādir’sin maẓlūmı maẓlemesinden ötüri ḫayr ‘ivażlar vėrmege ve ẓālimi yarlıġamaġa.” Ol gėce cevāb gelmedi, ėrtesi Müzdelife gėcesi bu du‘ā’ı tekrār eyledüklerinde Rabb-i ‘İzzet “Ḳabūl ėdüp yarlıġadum.” dėyü cevāb buyurdılar. Ḥażret tebessüm eylediler ya‘nī sürürlarından güldiler. Ba‘żı aṣḥāb dėdiler ki “Yā Resūlallāh! Ne ‘aceb gülüş güldiñüz[131] daḫı böyle gülmediñüz idi.” Ḥażret buyurdılar ki “Şeyṭān-ı la‘īne gülerin. Allāh Te‘ālā benüm du‘āmı ümmetüm ḥaḳḳında ḳabūl ėtdügini bildi, aġzın açdı kendüye bed-du‘ā’ eyledi. Vāveylā! N’ola-y-ıdı ben öle-y-idüm bunı görmeye-y-idüm dėdi, başına ṭopraḳlar ṣaçdı.” dėyü buyurdılar.[132] وَفِي رِوَايَةٍ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ تَعَالَى عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «**مَنْ**

[129] “Allahım! Senden güzel bir hâl üzere vefât etmeyi isterim.”
[130] İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *a.g.e.*, I, 172 (hadis nr. 425).
[131] güldiñüz: gügüldiñüz
[132] bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXVI, 136 (hadis nr. 16207); İbn Mâce, Menâsik 56.

مَاتَ فِي طَرِيقِ مَكَّةَ مُقْبِلًا[133] أَوْ مُدْبِرًا غَفَرَ اللهُ تَعَالَى [لَهُ] مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ وَلَايُنْشَرُ لَهُ دِيوَانٌ وَلَا يُوزَنُ لَهُ مِيزَانٌ [21b] وَيَدْخُلُ الْجَنَّةَ بِلَا حِسَابٍ»[134] Ma'nāsı dėmekdür "Bir kimesne ṭarīḳ-i ḥacca yā gėderken yā gelürken vefāt eylese Allāh Te'ālā Ḥażreti anuñ geçmiş günāhların yarlıġaya, anuñ-ıçun dīvān ve mīzān yoḳdur, bī-lā ḥisāb cennete dāḫil ola." el-Ḥamdü lillāh ṣümme el-ḥamdü lillāh.

Ḥikāyet olınur ki bir kimesne 'Arafāt'da ṭurur iken eline yėdi ṭaş alup dėr ki "Eyyühe'l-aḥcār, ben sizi işhād ėderin benüm şehādetüme ki eşhedü en lā ilāhe illallāh ve eşhedü enne Muḥammeden Resūlullāh." dėdükden-ṣoñra ol kişi uyur, vāḳı'asında görür ki ḳıyāmet ḳopmış, 'Araṣāt Meydānı ḳurılmış, kendüyi ḥisāba çekerler. Cehenneme emr olınup cehennemüñ evvelki ḳapusına varduḳları gibi görür ki ol işhād ėtdügi ṭaşlar birisi ḳapuya ṭurmış, melā'ike cehd ėderler ayırmaġa ḳādir olımazlar. Bir ḳapuya daḫı gelürler bir ṭaş da ol ḳapuyı ṭutmış. Yėdi ḳapuyı ṭolaşurlar, ol yėdi ṭaş[ı] ṭutmış görürler, cehd ėderler birin ayıramazlar andan-ṣoñra 'Arş'a gelürler. Allāh Te'ālā Ḥażreti buyurur ki "Benüm ḳulum ṭaşlar işhād eyledi, ḥaḳḳını żāyi' ėtmedi. Fe-keyfe ben żāyi' ėdem? Şehādetine ben de şāhidin, varuñ cennete iledüñ." dėr. Cennete getürürler, görürler **[22a]** ḳapusı örtülmiş, şehādet kelimesi gelüp açar, ol kimesne cennete dāḫil olur. Vāḳı'asında böylece müşāhede ėderler. اَللَّهُمَّ يَسِّرْ لَنَا وَلِجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ[135] وَفِي الْخَبَرِ «أَنَّ مَقَامَ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَالرُّكْنَ الْيَمَانِيَّ وَالْحَجَرَ الْأَسْوَدَ تَقُولُ لِلنَّبِيِّ عَلَيْهِ السَّلَامُ اشْفَعْ أَنْتَ لِمَنْ لَمْ يَزُرْنَا فَإِنَّا نَشْفَعُ لِمَنْ زَارَنَا»[136] Ma'nāsı dėmekdür ki ḫaberde gelmişdür: Maḳām-ı İbrāhīm 'aleyhi's-selām daḫı Rükn-i Yemānī ve Ḥacer-i Esved, Resūlullāh 'aleyhi's-ṣalˇātü ve's-selāma dėyeler ki "Yā Muḥammed! Sen bizi ziyāret ėdenlere şefā'at eyleme, biz bizi ziyāret ėdenlere şefā'at ėderüz." dėyeler. وَعَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ[137] رَضِيَ اللهُ عَنْهُ[138] سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ «لَا يُعَذِّبُ اللهُ قَدَمَيْنِ مَشَتَا إِلَى بَيْتِ اللهِ الْحَرَامِ»[139] Ma'nāsı

---

[133] مقبلا كان :مقبلا

[134] Benzer lafız için bkz. Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī, *Şu'abü'l-îmân*, VI, 14 (hadis nr. 3804); İsmâil b. Muhammed et-Teymî, *et-Tergîb ve't-terhîb* (thk. Eymen b. Sâlih b. Şa'bân), Kahire 1414, II, 18 (hadis nr. 1063).

[135] "Allahım! Bize ve Müslümanlara kolaylaştır."

[136] bkz. İbn Melek Muhammed b. Abdüllatif, *Ravzatü'l-müttakīn fī masnû'âtı Rabbi'l-âlemîn*, Beyrut 1971, s. 53.

[137] أبي ~~حرير~~ الدردا :أبي الدرداء

[138] عنه أنه قال رسول الله :عنه

[139] bkz. İbn Melek Muhammed b. Abdüllatif, *a.g.e.*, s. 58.

dėmekdür ki Ebi'd-Derdā' Ḥażretleri rivāyet ėder Resūlullāh ṣallallāhu 'aleyhi ve sellemden "Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā Beytullāhi'l-ḥarām'a yüriyen ayaḳlara 'aẕāb eylemez." dėyü buyurmışlardur.[140] وَقَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ الصَّلَوةُ وَالسَّلَامُ «**مَنْ عَانَقَ حَاجًّا أَوْ غَازِيًا فَقَدْ عَانَقَ أَلْفَ نَبِيٍّ**»

Ma'nāsı dėmekdür ki Resūlullāh ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem buyurur "Bir kimesne bir ḥācı yā bir ġāzī ile mu'ānaḳa eylese ya'nī **[22ᵇ]** ḳoçuşu ḳoçuşu görişse biñ nebī ile ḳoçuşmış gibidür." Ve daḫı Ḥażret buyurur "Ḥuccāc ve 'ummār Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālānuñ ėlçisidür ve züvvārıdur. Su'āl eyleseler Allāh Te'ālā i'ṭā' ėder, istiġfār eyleseler Allāh Te'ālā yarlıġar, du'ā' eyleseler du'āların ḳabūl ėder."[141] Ve daḫı Ḥażret buyurur "Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā Beyt'ine va'd ėtmişdür her yıl altı-yüz biñ ādem ḥacc ėdeler eger nāḳıṣ olur ise melā'ike ile tekmīl ėdeler daḫı Ka'be yevm-i ḥaşrde şol gelinlerüñ evvel gėcesi gibi ḥaşr olup her ḥacc ėden perdesine yapışup eṭrāfına sa'y ėdeler ḥattā Ka'be cennete dāḫil olduġı gibi anlar bile dāḫil olalar."[142]

Ẕü'n-nūn Ḥażretlerinden rivāyet olınur buyurmışlar ki: Bir yigidi gördüm, Ka'be'de rükū'ı sücūdı çoḳ ėder. Yaḳın vardum, dėdüm ki "Ṣalātı ne çoḳ ḳılduñ?" dėdi ki "Gėtmege iẕne muntaẓırın." Anı gördüm bir kāġıd düşdi yazılmış مِنَ الْعَزِيزِ الْغَفُورِ إِلَى الْعَبْدِ الصَّادِقِ الشَّكُورِ انْصَرِفْ مَغْفُورًا لَكَ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ Ma'nāsı dėmekdür ki "Yarlıġayacı 'Azīz Tañrı'nuñ ziyāde şükr ėdici ṣādıḳ ḳula iẕn[i] var, gėt evvel geçen ve ṣoñraki günāhlarından yarlıġanmışca." dėyü **[23ᵃ]** buyurılmış.

Rivāyet olınur ki Muḥammed bin Münkedir Ḥażretleri otuz üç kerre ḥacc ėdüp āḫir ḥacda 'Arafāt'da vaḳfeye ṭurduḳları zamānda dėr ki "Yā Rabbī, sen 'Ālim'sin! Şu durduġum mevżi'e otuz üç kerre vaḳfe eyledüm. Birisi farż içün, birisi babam içün, birisi anam içün olsun mā-'adāsı ki otuzdur, seni işhād ėderin. Yā Rabb! Bu otuz vaḳfeyi şu benüm yėrümde vaḳfeye ṭurup ḳabūl olmayanlara bağışladum." dėyüp du'ā' eyledükden-ṣoñra 'Arafāt'dan çıkup Müzdelife'ye nāzil olduḳda vāḳı'asında bir nidā' gelür ki "Yā İbne'l-Münkedir, sen keremi ve cūdı ḫalḳ ėdene kerem mi ėdersin? 'İzzüm, celālüm ḥaḳḳı-çu[n] 'Arafāt'ı yaratmazdan biñ yıl evvel 'Arafāt'a gelüp vaḳfeye ṭuranları yarlıġadum." dėyü buyurur. el-Ḥamdü lillāh ṣümme el-ḥamdü lillāh. Ve fī-*Ṣaḥīḥi'l-*

[140] bkz. Seyyid Alizâde, *Mefâtîhu'l-cinân ve mesâbîhu'l-cenân şerhu Şir'ati'l-İslâm*, İstanbul 1273, s. 214.
[141] bkz. İbn Mâce, Menâsik 5.
[142] bkz. Muhammed Gazâlî, *a.g.e.*, s. 324.

Müslim «[أَنَّ] **الْحَجَّ يَهْدِمُ مَا [كَانَ] قَبْلَهُ**»[143] فَالْحَجُّ الْمَبْرُورُ يُكَفِّرُ السَّيِّئَاتِ وَيُوجِبُ دُخُولَ الْجَنَّاتِ Ma‘nāsı dėmekdür ki Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur “Ḥacc muḳaddemā işledügi günāhları hedm ėder, gėderür.” daḫı ḥacc-ı maḳbūl seyyi’āta mükeffir olur, cennetlere girmesi vācib olur.

Ḥikāyet olınur Şeyḫ Ebi’l-Ḥasan Nīsābūrī eydür: Üstādum imāmdan **[23ᵇ]** ėşiddüm. Bir kimesne Ferġān vilāyetinden ḥacc-ı şerīfe gelür, Ka‘be’nüñ perdesine yapışup dėr ki “İlāhī! Yollaruñ belāsın ve meşaḳḳatin çekdüm, Beyt’üñe [geldüm]. Şimdi dönüp vaṭanuma gėderin, nāsa ḫaber vėrürin. Allāh Te‘ālā Ḥażreti ḥaccumı ḳabūl eyledi, baña ikrām eyledi, beni sevdi.” andan-ṣoñra “Ėlüñdeyin, keremüñe lāyıḳ olan ne ise anı işle.” dėdükde bir ḳā’ilden āvāz ėşidilür dėr ki “Yā fülān! Biz seni oddan āzād eyledük, dünyāda ve āḫiretde ‘uḳūbetden geçdük, ḥaccuñı ḳabūl eyledük ve mebrūr eyledük, var ehlüñe mesrūr gėt daḫı bizden ve bizüm keremümüzden diledügini söyle. Ben Ekremü’l-ekremīn ve Erḥamü’r-rāḥimīnüm.” dėyü buyurduḳlarını ḫaber vėrdi, dėr.

Ebü’l-Leyṯ raḥmetullāhi ‘aleyh ḥikāyet ėder: Bir gün Baġdād ḫōcaları Ka‘be’ye gėtmek dilediler. Cem‘ olup ehl-i Baġdād bunları gönderdi, gėtdiler. Her birisi esenleşüp vedā‘ ėdüp döndiler. Ḫōcalardan birisinüñ bir faḳīr-i ṣāliḥ ḳoñşusı var idi. Ol faḳīr “Ḫōcalar Ka‘be’i ziyārete gėderler imiş, ben de anlar ile bile varur efendim evini ziyāret ėderin.” dėyüp yayacaḳ bile çıḳmışdı. İttifāḳ ḫōca gördi ki ehl-i Baġdād döndiler, ḳoñşusı ol faḳīr cullāh dönmeyüp yayaḳ gėder. Ḳaṭırın depüp **[24ᵃ]** ilerü yüriyüp cullāha “Nedür ḳoñşu, sen de Ka‘be’ye mi gėdersin? Ṭavāruñ yoḳ, yayansın. Bārī birḳaç biñ aḳçe naḳdüñ var mı, ḫarclıḳ ėdinesin?” dėyü masḫara ėdüp cullāh-ı faḳīr “Ben Efendime gėderin, ḫarclıġum da yoḳ. Allāh Kerīm’dür, beni ėrişdürür.” dėyüp artuḳ söylemeyüp ilerü yüriyüp ḫōca yoldaşlarına gelüp günlerde bir gün ḫōcalar Ka‘betullāh’ı varup ṭavāf ėdüp bir ḳonaḳ çıḳduḳlarında görseler cullāh-ı faḳīr daḫı ziyāret eylemiş, dönüp gelüp gėder. Ḫōcalar yanına geldükde ḫōcalar gördiler ki cullāh Ka‘be’yi ṭavāf eylemiş, ṣıḥḥatle dönmiş. Ta‘accüb ėdüp ḳoñşusı ḫōca dėdi ki “Hay ḳoñşu! Sen de Beyt-i Şerīf’i ṭavāf ėtdüñ mi?” “Ėtdüm, el-ḥamdü lillāh. Şükr Tañrım yėtişdürdi, müyesser oldı.” dėdükde ḫōcalar biribiriyle söyleşüp “Cullāhı aldadalum, bir renk ėdelüm.” dėyüp “Ḳoñşu! Elüñe ḥüccet alduñ mı?” dėdiler. Cullāh “Yoḳ, ne maḳūle ḥüccetdür?” dėyüp ḳoñşusı ḫōca

[143] Müslim, Îman 192.

“Günāhumuz ‘afv olduġına hep elümüze ḥüccetler vėrürler, her birümüz alduḳ. Sen ne ḫōş ḥüccet almamışsın. Var tīz gėrü dön, ṭaleb eyle.” dėdüklerinde cullāh-ı faḳīr gerçek mülāḥaẓa ėdüp “Meded varın.” dėyü tīz ardına dönüp segirdi segirdi Ka‘be’ye gelüp [24ᵇ] zārīliḳ ėdüp aġlayup yüzin gözin ėşigine sürüp “Yā Rabb! Ben ne yüzi ḳara güneh-kār ḳulmışın ki benüm günāhum ‘afv olınmayup dergāh-ı ‘izzetüñde maḳbūl olmayam. Cümle ḫōcalara ḥüccetler vėresin, baña vėrmeyesin.” dėyü şol-ḳadar aġladı ki bī-ḫūd oldı, düşdi yatdı. İttifāḳ bir kimesne gelüp “Ṭur yuḳaru.” dėyü uyardup “Aġlama, işde senüñ ḥüccetüñ.” dėyüp eline bir kāġıd ṣunup rengi yeşil ve yazusı aḳ nūrdan ve ḳoḳusından cullāhuñ dimāġı mu‘aṭṭar olup bī-hūş olup tīz ‘aḳlın dėrüp sevinerek ḥüccetin ḳoynına ṣoḳdı. Şöyle gėtdi ki daḫı ḫōcalar ḳonaḳdan[144] ḳalḳmadın geldi yėtişdi. Ḫōcalar cullāhı görüp gülüşüp “Yavuz aldaduḳ. Geliyor, görelüm ne dėr?” dėyü ḳoñşusı ḫōca ḳaṭırın depüp ilerü cullāha ḳarşu yüriyüp ėrişdükde “Ḳoñşı! Ḥücceti nėce ėtdüñ, alduñ mı?” dėyüp cullāh “Ne‘am, işde Tañrım baña da ḥüccet vėrdi.” dėyüp ḳoynından ḥücceti çıkardı, ḫōcanuñ eline vėrdi. Ḫōca gördi ki bu bir ḥüccet ki kāġıdı yeşil, yazusı aḳ nūrdan misk-i ẕfer ile yazılmış, bir noḳṭasın dünyā küttābı cem‘ olsa teşbīhine ḳādir degül. Ḳoḳusından ‘aḳl zā’il olup na‘re urup ḳaṭırdan yıḳıldı. [25ᵃ] “Ėy diriġā, cullāh ne başı devletlü ḳul imiş! Biz anı aldaduḳ ṣanduḳ, aldanan biz imişüz.” dėyüp cullāhı çāderine getürüp ta‘ẓīm ü tekrīm ve envā‘-ı ri‘āyetler eyledi. Ḥüccetde yazılmış ki “Cullāhuñ ḥücceti maḳbūl ve günāhı maġfūrdur, bu temessük aña ḥüccet vėrildi.” dėyü buyurılmış. Cullāh ḫōcaya “Bu ḥüccet senüñ ṣandūġında ṭursın, ben vefāt ėdicek ḳabrüme bile ḳoyasın.” dėyü vaṣiyyet ėdüp günlerde bir gün Baġdād’a gelüp ḫōca sefere ticārete gėdüp cullāh vefāt ėdüp defn eylediler. Ba‘de zamān ḫōca gelüp cullāhı ṣorup dėdiler ki “Vefāt eyledi, defn eyledük.” Ḫōca aġlayup “Bende ṣandūḳda ḥücceti var idi, bile ḳabrine ḳomaġa emānet ḳomış idi. Göreyin bir kimse aldı vėrdi mi ola?” dėyü ṣandūġın açdı, ḥücceti bulamadı, aġladı. “Varayın ḳabrin açayın, göreyin ṣāyed birisi ḥücceti vėrmiş ola.” dėyü cullāhuñ ḳabri üzerine geldi. Açmaġa mübāşeret ėdicek hātifden bir nidā’ geldi “Vazgeç, aña ḥücceti vėren anı ḳayırmaz mı? Ḥüccet aña vāṣıl olmışdur.” dėyüp ḫōca bu ṣadādan bī-hūş oldı, yatdı uyudı. Ol sā‘at vāḳı‘asında cullāhı gördi, [25ᵇ][145] geldi ḫōcaya

[144] ḫōcalar ḳonaḳdan: ḫōcalar ~~cullāhı~~ ḳonaḳdan

[145] Derkenâr: **Ḥikāyet** olınur ki bir kimesne kīse ile aḳçesini ‘Arafāt’da unıtdı, almaġa döndi. Gördi ṭopṭolu, kelb ve meymūn gezerler. Ḳorḳdı, döndi. Çaġırdılar ki “Ḳorḳma, biz ḥuccācuñ günāhlarıyuz. Burada bizi bıraḳdılar, gėtdiler, pāk döndiler.” dėdiler.

selām vėrdi. Ḫōca “Ḥālin nedür?” dėdi. Cullāh “el-Ḥamdü lillāhi teʻālā, beni yarlıġadı. Ḥücceti münker ve nekīre gösterdüm baña ṭınmadılar.” dėdi “Ammā Allāh Teʻālā Ḥażreti saña raḥmet eylesün, ḥücceti almaġa sen sebeb olduñ.” dėdi. Ḫōca uyandı, cullāhuñ rūḥı içün aşlar bişürtdi, fuḳarāya üleşdürdi. el-Ḥamdü lillāh şümme el-ḥamdü lillāh.

Ḥikāyet olınur ki Ebü’l-Ḳāsım bin Yāsīn eydür: Bir pīri gördüm ṭavāfda gökcek yüzlü. Baña dėdi ki “Neredensin?” Ben dėdüm ki “Ḫorāsān vilāyetindenüm.” Baña dėdi ki “Mekke ile vilāyetüñüz mā-beyninde ne miḳdār mesāfe var?” Ben dėdüm ki “İki üç ay mikdārı yėr var.” Baña dėdi ki “Her yıl gelür Mekke’i ṭavāf ėder misiz?” “Yoḳ, bir kerre ṭavāf ėderüz.” dėdüm. “Baʻżumuz fevt olur gėder aṣlā ṭavāf müyesser olmaz.” Bu kişi ʻaẕīm taʻaccüb ėtdi. Ben dėdüm ki “Yā şeyḫ, siz bize neredensiz dėyün ki?” “Ben bir vilāyetdenüm ki ḥacca niyyet ėdüp gelenlerümüz yigit iken ʻazīmet ėderler yine vaṭanumuza varup vāṣıl olıcaḳ pīr oluruz.” dėyü cevāb vėrdi.

Ḥaḳḳ sübḥānehū ve teʻālā [146]﴿فِيهِ اٰيَاتٌ بَيِّنَاتٌ﴾ buyurmışlardur. Āyātı bu vechle taʻdād eylemişlerdür ki cümleden berīsi Ḥarem-i Şerīf’de ḳurd **[26ª]** ile geyik cemʻ olması ve birisi gögercinler Beyt-i Şerīf’e ḥürmet ėdüp üzerinden uçmazlar ve ṭamına ḳonmazlar, ḥarūrların perde üzerine bıraġurlar ve marīż olsalar gövdesin Beyt-i Şerīf’üñ dīvārına sürüp ṣıḥḥat bulurlar ve ʻArafāt’a getürdükleri ḳoyun ve keçü cümle boġazlanmayıcaḳ olursa bir marīż peydā olup cümlesi ḳırılur ve ʻarefe güni bir gökcek yėl esmesi ve mīllerde ṭaş cemʻ olmayup ġā’ib olduġı, İbn-i ʻAbbās Ḥażretleri rivāyet ėder “Şol kimesnenüñ ki ḥaccı maḳbūl ola ṭaşı merfūʻ olur yaʻnī göge çekilür, ḥaccı maḳbūl olmayan kimsenüñ ṭaşı göge çekilmez.”[147] daḫı Kaʻbe eṭrāfında üç yüz nebīnüñ ḳabri olması, Rükn-i Yemānī ile Ḥacer-i Esved mā-beyninde yėtmiş nebīnüñ ḳabri olması, dört rükni ḫalḳuñ rāḥat olmasına sebeb olması, ḫaberde gelmişdür “İsmāʻīl Peyġamber ʻaleyhi’s-selām Mekke’nüñ issisinden şikāyet ėtdükde Ḥaḳḳ sübḥanehū ve teʻālā Ḥacer-i Esved Rükni’nde cennetden bir ḳapu açup ḳıyāmete dek rīḥ-i cennet esmege vaḥy geldi.”[148] bunlar cümle āyātındandur.

[146] “**Orada apaçık nişâneler**, (ayrıca) İbrahim’in makamı **vardır**…” (Âl-i İmrân 3/97)
[147] çekilmez: çekilür // bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *a.g.e.*, II, 495-496 (hadis nr. 1058).
[148] bkz. Ebü’l-Velîd el-Ezrakī, *a.g.e.*, I, 430-431.

Ḥikāyet olınur Mālik ibn-i Dīnār Ḥażretleri eydür: Mekke'ye gėderdüm, seyr ėdüp gezerdüm. Bir yigit gördüm sākit ü ṣāmit, **[26ᵇ]** aṣlā telbiye eylemez ve Allāh'ı ẕikr eylemez. Ḳaçan ki gėce oldı yüzin göge ṭutup dėdi ki "يَا مَنْ تَسُرُّهُ الطَّاعَاتُ وَ[لَا] تَضُرُّهُ الْمَعَاصِيُّ هَبْ لِي مَا يَسُرُّكَ وَاغْفِرْ لِي مَا لَا يَضُرُّكَ" Ma'nāsı dėmekdür ki "Yā şol tā'āt kendüyi mesrūr ėdüp 'işyān żarar vėrmeyen! Seni mesrūr ėdeni baña bağışla, saña żarar vėrmeyenden beni yarlıġa." dėyüp ṣoñra Ẕü'l-Ḥuleyfe'de gördüm, iḥrāmını gėydi, nās telbiye ėder ol ėtmez. Dėdüm ki "Yā yigit, nė-çün telbiye ėtmezsin?" Baña dėdi ki "Yā şeyḫ, telbiye günāhları ve cezā'umı ve ma'āṣī-i sālifeyi ifnā ėder mi? Ḳorḳarın ki ben lebbeyk dėdüm, benüm içün lā lebbeyk ve lā sa'deyk dėye, kelāmuñı ėşidmeye saña naẓar ėtmeye." Ben dėdüm ki "Aşılmaz Kerīm'dür. Ġażab eylese rāżī oluruz, rāżī olsa ġażab eylemez, va'de eylese vefā' ėder ve va'īd eylese 'afv ėder." Andan-ṣoñra baña dėdi ki "Yā şeyḫ, telbiye ile baña işāret ėder misin?" Ben "Ne'am." dėdüm andan-ṣoñra yėre indi, yüzini yėre sürdi, bir ṭaşı yañaġınuñ altına ḳodı, gözinüñ yaşı seyl gibi revāne oldı andan-ṣoñra "Lebbeyk Allāhümme lebbeyk. Saña inḳıyād eyledüm, tażarru'um budur ki ėlüñdeyin." dėyüp bir miḳdār zamāndan-ṣoñra ḳalḳup gėdüp **[27ᵃ]** ṣoñra Minā'da gördüm dėr ki "Yā Rabb! Nās cümle ḳurbān eylediler, ẕebḥ ü naḥr eylediler, saña taḳarrub eylediler. Benüm nesnem yoḳdur ki nefsümden büyük saña taḳarrub eyleyem, benden nefsümi ḳabūl eyle." dėyüp kendüñi yėre urup yıḳıldı. Yanına yaḳın vardum, gördüm vefāt ėtmiş. Raḥmetullāhi 'aleyhi raḥmeten vāsi'aten.

'Alī bin Muvaffaḳ eydür: Bir sene ḥacc eyledüm. 'Arefe gėcesi olıcaḳ Mescid-i Ḫayf'da yatdum uyudum. Vāḳı'ada gördüm ki ke-ennehū iki melek idi, gökden indiler arḳalarında yeşil libāsları var. Birisi birini çaġırur ki "Yā 'Abdallāh!" O da dėr ki "Lebbeyk." "Bilür misin Rabbümüzüñ Beyti'ni bu senede ne-ḳadar ādem ḥacc eyledi?" "Bilmezin." dėdi. Ol birisi dėdi ki "Bu sene Beyt-i Şerīf'i altı-yüz biñ ādem ḥacc eyledi." andan-ṣoñra dėdi ki "Bunlardan ḳaçınuñ ḥaccı ḳabūl oldı?" Ol "Bilmezin." dėdi. Ol biri dėdi ki "Altı nefs ḳabūl oldı hemān." 'Alī eydür: Bunı dėdiler de ġā'ib oldılar. Ben aġlayuraḳ uyandum, ziyāde maġmūm oldum. Kendi başum sevdāsı düşdi. 'Acabā bu altı nefsde ben dāḫil olur mıyın ola, dėyü fikr eyledüm. Çünki 'Arafāt'dan ifāża eyledüm, Meş'arü'l-ḥarām'a gelüp yatdum. Bunı fikr ėderin "Ḫalḳ bu ḳadar **[27ᵇ]** çoḳ, ḳabūl olan az." Gözüme uyḫu geldi. Yine iki şaḫṣ gördüm, evvelki hey'etde gökden indiler. Birisi

yoldaşına çaġırdı yine bi-‘aynihī evvelki sözi i‘āde eylediler ba‘dehū dėdi ki “Bu gėce Rabbümüz ne ḥükm ėtdi bilür misin?” Ol yoldaşı “Yoḳ.” dėdi. Ol birisi dėdi ki “Ol altı nefer ādem ki ḳabūl olmış idi, anuñ her birine yüz biñ ādem baġışladı.” ‘Alī eydür: “Uyandum, bir mertebe sürūr-ı ḥużūr kesb ėtdüm ki vaṣf ḳābil degül. el-Ḥamdü lillāh.”

Ḥacc-ı şerīfe yayan gėtmek ile ṭavara binüp gėtmek ḳanġısı efḍal idüginde e’imme mā-beyninde iḫtilāfāt-ı keşīre vardur. İmām-ı A‘ẓam ḳatında rükūb efḍal olduġın Ḥasan rivāyet ėtmişdür ammā ẓāhir-i rivāyede meşy efḍal olduġı Ḳāḍīḫan’da mesṭūrdur. İmām Şāfi‘ī’nüñ iki ḳavl[i] vardur: Birisi meşy efḍal olmasıdur, birisi rükūb efḍal olmasıdur. İmām Mālik’in daḫı iki ḳavli olduġın aṣḥābından ṣāḥib-i *Nevādir* ẕikr ėtmişdür ammā İmām Aḥmed-i Ḥanbel aṣḥābından İbn-i Cevzī meşy ādāb-ı ḥacdan idügin *Minhācü’l-ḳāṣıdīn* adlu kitābında ẕikr ėtmişdür. Faḳīh Ebü’l-Leyṯ Semerḳandī “Yol yaḳın ise **[28ª]** meşy efḍaldür eger ıraḳ ise rükūb efḍaldür zīrā meşy nefse ta‘ab vėrüp seyyi’ü’l-ḫulḳ ėder, ḳalbine nėce nesne gelür eger bu maḳūle vaż‘dan emīn ise meşy efḍaldür.” [dėr]. Ḥasan-ı Baṣrī Ḥażretleri rivāyet ėder “Melā’ike ḥuccācı ḳarşularlar. Deve aṣḥābına selām vėrürler, ḳaṭıra eşege binene muṣāfaḥa ėderler, yayaḳ yüriyenler ile ḳoçuşurlar görüşürler.” keẕā fī-*Tenbīhi’l-ġāfilīn*.[149]

Feżā’il-i ḥacc-ı şerīf lā yü‘add ve lā yüḥṣādur, içinde bir miḳdārın ẕikr eyledük, bāḳīsin daḫı bundan mülāḥaẓa ėdüp tefekkür ü tedebbür ile dünyevī ve uḫrevī murādātuñ ḥuṣūline vesīle-i tāmme egle. Şimden-gėrü Beyt-i Şerīf’üñ bināsı ve iḫtilāfāt-ı aḳvāl üzre ḳaç kerre binā’ olınduġın beyān ėdelüm. Beyt-i Şerīf eyyām-ı ṭūfānda ḳırmızı yāḳūtdan idi. İki ḳapusı var idi yeşil zumurruddan, birisi şarḳī ve bir[isi] ġarbī idi. Dördünci göge ref‘ olındı, Beyt-i Ma‘mūr oldı. İbrāhīm Peyġamber zamānına dek yėri ḫālī ḳaldı ṣoñra İbrāhīm-i Ḫalīlullāh ‘aleyhi’s-selām zamānı geldüginde Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā Beyt-i Şerīf’üñ mekānını i‘lām eyledi. Bir yėl gönderdi. **[28ᵇ]** Ol yėlüñ adı ḫacūc idi, Beyt-i Şerīf’üñ eṭrāfını süpürdi. İbrāhīm Peyġamber ‘aleyhi’s-selām bünyād-ı ḳadīmi üzre binā’ eyledi.

Ka‘betullāh birḳaç kerre binā’ olınduġına şübhe yoḳdur. İḫtilāfāt-ı aḳvāl üzre on kerre binā’ olınduġını bu vechle yazmışlar ki birisi melā’ike ‘aleyhimü’s-selām bināsıdur.

[149] bkz. Ebü’l-Leys es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 491-492 (hadis nr. 765).

Ādem Peyġamber ‘aleyhi’s-selām ḫalḳ olınmazdan evvel binā’ eyledüklerini Ezraḳī tārīḫinde yazmışdur ve Ādem ‘aleyhi’s-selām ḫalḳ olınduḳdan-ṣoñra binā’ olduġına ẕāhib var idügini daḫı yazup andan-ṣoñra Ādem’üñ bināsı Ādem’üñ melā’ikeden evvel midür yoḫsa melā’ike bināsı Ādem’den evvel midür iḫtilāf olınup ‘alā-kile’t-taḳdīrin bināları te’sīsdür, dėmişdür.

Ve birisi daḫı Ādem Peyġamber ‘aleyhi’s-selām bināsıdur ki Ezraḳī, İbn-i ‘Abbās’dan rivāyet ėtdi ki iki ḫaberüñ birisi budur ki “Bėş ṭaġdan binā’ eylemişlerdür: Birisi Lübnān ve biri Ṭūr-i Zeytā ve biri Ṭūr-i Sīnā ve biri Cūdī ve biri Ḥirā’dur, bėş daġdur.” ve bir ḫaberi budur ki “Beyt evvel te’sīs ėden ve evvel namāz ḳılan Ādem ‘aleyhi’s-selām’dur.” dėr.[150] ‘Abdürrezzāḳ kendi taṣnīfinde yazar ki “Ādem ‘aleyhi’s-selām Ka‘be’i bu bėş [29ª] ṭaġdan binā’ eyledi ammā esāsını Ḥirā’dan eyledi.”[151] dėr.

Ve birisi Ādem’üñ evlādı bināsıdur ki ba‘żı ehl-i tārīḫ Vehb bin Münebbih’den rivāyet ėdüp yazmışlardur ki “Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā Ādem Peyġamber ‘aleyhi’s-selāma ‘izzeten ḥilye-i cennetden bir ḫayme gönderüp ol ḫayme Beyt-i Şerīf’üñ yėrinde Mekke’de ḳurılmış iken Ādem Peyġamber vefāt ėtdüginde ol ḫayme yine ref‘ olınup Ādem’üñ evlādı anuñ mekānına ṭaş ile ve çamur ile Beyt-i Şerīf’i yapdılar. Aṣlā ma‘mūr olmaḳdan ḫālī olmamışdur, anlar ve anlardan-ṣoñra gelenler ma‘mūr ėtmişlerdür. Nūḥ Peyġamber ‘aleyhi’s-selām zamānı geldüginde ġarḳ olup mekānı taġyīr olınup Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā İbrāhīm Peyġamber ‘aleyhi’s-selāma mekānını bildürmişdür.”[152] dėr.

Ve birisi de Ḫalīl Peyġamber ‘aleyhi’s-selām bināsıdur ki naṣṣ-ı Ḳur’ān ile ve sünnet ile ṣābit olmışdur ki Beyt-i Şerīf evvel binā’ ėden Ḫalīl Peyġamber’dür. Ba‘żılar ‘Alī ibn-i Ebī Ṭālib Ḥażretlerinden rivāyet ėder ḥattā ‘İmādüddīn bin Keṯīr tefsīrinde anuñ ile cezm eylemişdür ki Ḫalīl Peyġamber ‘aleyhi’s-selāmdan evvel Beyt-i Şerīf binā’ ėtdüklerine şübheden ḫālī ve şekden ‘ārī bir ḫaber-i ṣaḥīḥ vāḳi‘ [29ᵇ] olmamışdur. İbn-i İsḥāḳ’dan rivāyet olınur ki “Ḫalīl Peyġamber ‘aleyhi’s-selām Beyt-i Şerīf’i yapdıġı zamānda ṭūlini gökden yaña ṭoḳuz ẕirā‘ ėdüp ve ‘arżını yėrden otuz iki ẕirā‘ ėdüp Ḥacer-

[150] Rivâyetler için bkz. Ebü’l-Velîd el-Ezrakī, *a.g.e.*, I, 73.
[151] bkz. Abdürrezzâk es-San‘ânî, *el-Musannef* (thk. Habîburrahman el-A‘zamî), Beyrut 1403, V, 91 (hadis nr. 9092).
[152] bkz. Ebü’l-Velîd el-Ezrakī, *a.g.e.*, I, 94.

i Esved Rükni'nden Rükn-i Şāmī'ye varınca ki Ḥaṭīm anuñ yanındadur, Rükn-i Şāmī ile Rükn-i 'Irāḳī'nüñ mā-beyni yigirmi iki ẕirā' ėdüp Rükn-i 'Irāḳī'den Rükn-i Yemānī'ye varınca otuz bir ẕirā' ėdüp Ka'be ẓahrı olsa gerek ve ḳapusını yėre berāber mülāṣıḳ ėtmişdür. Beyt-i Şerīf'üñ içinde dāḫil olanuñ ṣaġ yanında maḫzen ėtmişlerdür ki Beyt'üñ ḫazīnesi ola. İbrāhīm Peyġamber 'aleyhi's-selām boynı üzerinde ṭaş ṭaşur idi." 'Oṯmān bin Sāc rivāyeti üzre Ḫalīl Peyġamber 'aleyhi's-selām Ka'be'i yėdi ṭaġdan binā' eylemişdür ki Ebī Ḳılābe rivāyeti bėş ṭaġdan binā' eylemişdür: biri Ḥirā ve Ṣebīr ve Lübnān ve Ṭūr ve Cebel-i Aḥmer. Ḳatāde rivāyeti bėş ṭaġdan binā' eylemişdür ammā "Ṭūr-i Zeytā ve Ṭūr-i Sīnā ve Lübnān ve Cūdī ve Ḥirā'dur." dėr.[153] Ba'żılar "Ḫalīl Peyġamber 'aleyhi's-selām altı ṭaġdan binā' eyledi." dėr, "Ebī Ḳubeys ve Ṭūr ve Ḳudüs ve Veriḳān **[30ª]** ve Raḍvā ve Uḥud'dur." dėmişlerdür. Bu arada ba'żı 'ulemādan naḳl eylemişlerdür ki "Ḫalīl Peyġamber 'aleyhi's-selām Ka'be'i bėş ṭaġdan yapduġına sebeb Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālānuñ ḥikmetine muvāfaḳat içündür ki bėş vaḳt namāzuñ ḳıblesi olduġı cihetle ve İslām bėş nesne üzerine binā' olınduġı çün." dėmişlerdür.

Ve birisi de 'Amāliḳa ve Cürhüm bināsıdur ki Ezraḳī, 'Alī ibn-i Ebī Ṭālib[154] senedi ile ẕikr ėdüp dėr ki "İbrāhīm Peyġamber 'aleyhi's-selāmdan-ṣoñra Ka'be münhedim olup 'Amāliḳa binā' eyleyüp yine münhedim olduḳda Cürhüm'den bir ḳabīle binā' eylemişdür, tekrār münhedim olduḳda Ḳureyş binā' eylemişdür."[155] Bir rivāyetde Cürhüm 'Amāliḳa'dan evvel binā' eylemişdür, 'Amāliḳa Cürhüm'den-ṣoñra binā' eylemişlerdür. Cürhüm'den binā' ėden kimesne Mes'ūdī rivāyeti üzre "Ḥāriṯ bin Muḍāḍ Aṣġar[156] idi."[157] dėr.

Ve birisi de Ḳuṣay bin Kilāb bināsıdur ki Zübeyr bin Bekkār kitābında *Neseb*'de ẕikr ėtdügi vech üzre "Ḳuṣay bin Kilāb devm aġacı ile ḫurmā aġacından eyledi ve yigirmi bėş ẕirā' üzerine binā' eyledi." dėr. Māverdī *Aḥkām-ı Ṣulṭāniyye*'de bunuñla cezm ėdüp

[153] Rivâyetler için bkz. Ebü'l-Velîd el-Ezrakī, *a.g.e.*, I, 96-113.
[154] Ebī Ṭālib: Ebī Ṭālib'e
[155] bkz. Ebü'l-Velîd el-Ezrakī, *a.g.e.*, I, 109.
[156] Ḥāriṯ bin Muḍāḍ Aṣġar: Ḥādiṯ bin Muḍāḍ Aṣfer
[157] bkz. Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher* (thk. Es'ad Dâgır), Kum 1409, II, s. 22.

“Binā’-i Ka‘be’i Ḳureyş’den evvel tecdīd ėden İbrāhīm Peyġamber **[30ᵇ]** den-ṣoñra Ḳuṣay bin Kilāb’dur, saḳfını devm aġacı-y-ıla cerīd naḫlinden ėtmişdür.” dėr.

Ve birisi de Ḳureyş bināsıdur ki sene-i ṣaḥīḥa ile ṣābitdür. Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem ḥāżır idiler. Ba‘żılar “Ḥażret ol zamān otuz bėş yaşında idi.” ba‘żılar “Yigirmi bėşde idi.” dėdiler ḥattā “Ḳureyş, Ḥacer-i Esved’de iḫtilāf eyledüklerinde mevżi‘ine Ḥażret vaż‘ eylemişdür.” dėmişlerdür. Sebeb-i bināları yanmaḳdan ve seylden ḳorḳdılar da ṭaşradan yüksekligini yėre inince on sekiz ẕirā‘ eylediler, ṭoḳuz ẕirā‘ Ḥażret-i Ḫalīl Peyġamber bināsı[ndan] ziyāde eylediler ammā ‘arżından nėce ẕirā‘ ḳaṣr ėdüp Ḥicr-i İsmā‘īl de ḳodılar. Ḳapusını yuḳaru ḳaldurdılar istedüklerini ḳoyalar, istedüklerini men‘ ėdeler ve örtdiler. İçerüsinde altı direk vaż‘ eylediler, iki ṣaff eylediler, her ṣafda üçer direk eylediler. Rükn-i Şāmī’nüñ içerüsinde ṭama çıḳmaḳ içün bir derece eylediler andan-ṣoñra musaṭṭaḥ eylediler de bir oluḳ vaż‘ eylediler, ṣuyı Ḥicr’üñ içine dökilür, ḥālā ol oluḳ altundandur. Ḳureyş’üñ bināsı bu [ve]chle olmışdur.

Ve birisi de ‘Abdullāh bin Zübeyr[158] bināsıdur ki ṣābitdür **[31ᵃ]** ve meşhūrdur. Sebebi İbn-i Zübeyr Mekke’de ḥākim iken hicretüñ ḳırḳ altıncı yılı Yezīd-i Mel‘ūn’a mütāba‘at ėtmedügi içün muḥāṣara olınduḳda mencenīḳ ṭaşından ḫarāb olmışdı ve aṣḥāb-ı Zübeyr çāderde od yaḳup yėl bir ḳıġılcımı Ka‘be ortasına üzerine iletdükde iḥrāḳ vāḳi‘ olup ortası yanup ve aġacı yanup dīvārları yıḳılmaġa ḳarīb olup yuḳarusından ba‘żı yėri yıḳılup andan-ṣoñra İbn-i Zübeyr hicretüñ altmış dördünci senesinde vāḳi‘ Cemāẕiye’l-āḫiri’nüñ nıṣfında sebt güni yıḳup ba‘dehū İbrāhīm Peyġamber ‘aleyhi’s-selām kendi ḳavā‘idi üzerine binā eyleyüp Ḳureyş’üñ Ḥicr’e çıḳarduḳlarını yine içine idḫāl eyledi ve ṭūlini Ḥażret-i Ḫalīl ‘aleyhi’s-selām ve Ḳureyş bināsı üzerine ṭoḳuz ẕirā‘ daḫı ziyāde eyledi ki cem‘an yigirmi yėdi ẕirā‘ oldı ve iki ḳapu eyledi yėre berāber. Birisi el-ān mevcūd olan ḳapudur, birisi anuñ muḳābilinde ki ḥālā mesdūddur ve üç direk eyledi, Rükn-i Şāmī’de bir derece ḳodı ṭama çıḳmaḳ içün ve daḫı çörten eyledi, ṣuyı Ḥicr içine dökilür. Ḥicr Ḥaṭīm dėdükleridür ve ṭamından ışıḳlıḳ içün iki pencere vaż‘ eyledi **[31ᵇ]** mermer ṭaş ile. İbn-i Zübeyr Ka‘be’nüñ ṭūlini ṭoḳuz ẕirā‘ ziyāde eyledügi meşhūrdur

[158] Metnin aslında bu kelimeden sonra “Mekke’de” yazılmışsa da üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir.

ammā *Ṣaḥīḥ-i Müslim*'de 'Aṭā' bin Ebī Rebāḥ rivāyeti üzre on ẕirā' taṭvīl eyledügi mesṭūrdur.[159] İbn-i Zübeyr bināsınuñ mülaḫḫaṣı budur ki ẕikr olındı.

Birisi de Ḥaccāc bināsıdur ki ṣābitdür ve meşhūrdur, ehl-i tārīḫ ẕikr ėtmişdür. Ḥaccāc-ı Ẓālim, İbn-i Zübeyr'i muḥāṣara ėdüp ḳatl eyledükden-ṣoñra 'Abdülmelik bin Mervān'a mektūb yazdı ki "İbn-i Zübeyr Ka'be'nüñ ṭūlini ziyāde eyledi Ka'be'den degül iken ve bir ḳapu daḫı iḥdāṣ eyledi. Emrüñ nedür, eski üslūb üzre ėdeyüm mi?" dėdükde 'Abdülmelik daḫı cevāb yazup bāb-ı ġarbīsini sedd ėdüp İbn-i Zübeyr'üñ ziyāde eyledügini hedm ėdüp zamān-ı cāhiliyyetde olan üslūb üzre ibḳā' eylemege iẕn vėrdükde Ḥaccāc daḫı öyle eyledi. Ḥaccāc'uñ bināsı ancaḳ Ḥicr ṭarafında olan dīvār ile bāb-ı ġarbīnüñ seddidür ol ḳapu Ka'be'nüñ ardında Rükn-i Yemānī yanında idi, bāb-ı şarḳī ki el-ān mevcūd olan ḳapudur, ėşiginüñ altın yapdı dört arşun bir ḳarış yüksek eyledi. Bāḳīsini İbn-i Zübeyr yapduġı üzerine terk eyleyüp ancaḳ bu miḳdār **[32ª]** yapdı, bütün yapmadı. Ka'be'nüñ on kerre binā' olınduġınuñ tafṣīli budur ki ẕikr olındı ammā Süheylī "Ka'be'nüñ dünyāda bināsı bėş kerre olmışdur. Evvelkisi Şīt Peyġamber 'aleyhi's-selām bināsıdur." dėr. Vallāhü sübḥānehū te'ālā a'lem ve aḥkem.

İbn-i 'Ömer Ḥażretleri rivāyet ėder "Beyt-i Şerīf eyyām-ı ṭūfānda ref' olındı, enbiyā' 'aleyhimü's-selām ḥacc ėderler, mekānını bilmezler idi ḥattā Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā İbrāhīm Peyġamber 'aleyhi's-selāma bildürdi."[160] Ba'żılar rivāyet ėder ki ṭūfān Beyt-i Şerīf[i] ḳal' ėdicek semāya ref' olınup gökde ma'mūr oldı ve yėri ġarḳdan-ṣoñra şöyle yüceldi ki seyller aña çıḳmadı, ḳırmızı olup ṭururdı, maẓlūmlar gelüp anuñ yanında du'ā' ėdüp du'āları müstecāb olurdı andan-ṣoñra Ḥażret-i İbrāhīm'e i'lām olındı. İsmā'īl Peyġamber 'aleyhi's-selām ṭoġmışdı. İbrāhīm Peyġamber 'aleyhi's-selām binā' ile me'mūr olduġı zamānda Şām'da idi ve yüz yaşında idi, oġlı İsmā'īl otuz altı yaşında idi. İbrāhīm Peyġamber 'aleyhi's-selām "Yā Rabbī! Baña ṣıfatını bildür." dėdükde Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā Ka'be ḳadar bir bulıt gönderdi, başı var idi, İbrāhīm Peyġamber 'aleyhi's-selām **[32ᵇ]** ile bile gėtdi tā Mekke'ye varınca ḳaçan ki Ka'be mevżi'ine geldiler ol bulıṭ ṭurdı. Gökde olan başdan nidā' geldi ki "Hemān gölgesi üzerine yap, ne ziyāde ve ne noḳṣān eyle." dėyü. İbrāhīm Peyġamber 'aleyhi's-selām yapar İsmā'īl ṭaş vėrür idi.

[159] bkz. Müslim, Hac 402.

[160] bkz. Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), Kahire 1415, XIII, 342 (hadis nr. 14157).

Rivāyet olınur ki Beyt'i yapdugı zamānda İbrāhīm Peygamber oglı İsmā'īl[e] "Bana bir ṭaş bul.[161]" dėdükde İsmā'īl ṭaş aramaġa vādīye gėtdükde Cebrā'īl Ḥacer-i Esved'i getürdi ġarḳ zamānında göge çekilmişdi. Rivāyet olınur ki yère ġarḳ olındugı zamānda Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā Ḥacer-i Esved'i Ebī Ḳubeys Ṭagı'na emānet vėrüp "Ḳaçan Ḫalīl'i görürsüñ ki Beyt'i yapar bunı vėresin." dėyü buyurmışdı. Ḳaçan İbrāhīm Peygamber 'aleyhi's-selām Ḥacer'i ṭaleb eyledi, Ebī Ḳubeys Ṭagı'ndan çagrı ki "Ben bundayın." İbrāhīm Peygamber 'aleyhi's-selām çıḳup aldı, ol gün mevżi'ine ḳodı. Rivāyet olınur ki ḳaçan Ādem Peygamber 'aleyhi's-selām cennetden çıḳup cennete müştāḳ oldı Allāh Te'ālā Ḥażret[i] Ḥacer-i Esved'i cennetden çıḳarup Ādem'e gönderdi, yevāḳīt-i cennetden bir yāḳūt idi. Ādem alup bagrına başup anuñla üns ṭutdı kezā fī-*Fetḥi'l-Mennān*.[162]

[33ª]

Mu'cizetü'l-müẕekkirīn'de yazar ki Ḥacer-i Esved ibtidāda bir melek idi. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā Ādem'i ve ẕürriyetini ḫalḳ ėdüp cennetde iskān eyledi ve cennetde olanlaruñ cümlesini mübāḥ eyledi illā buġday agacını ėtmedi ve şarṭ eyledi ki buġday agacından yėmeye. Bu melegi aña musallaṭ eyledi nėtekim Ḳur'ān-ı 'Aẕīm'de buyurmışdur [163]﴿وَلَقَدْ عَهِدْنَا اِلٰى اٰدَمَ مِنْ قَبْلُ﴾ ilā-āḫiri. Ol 'ahdi unıtmamaḳ[164] içün bu melegi üzerine mü'ekkel ėdüp her bārı yėmek istedükce melek nehy ėder idi. Bir gün melek ġā'ib olduḳda Ādem ol agacdan yėyüp ṣoñra melek gelüp görse naḳż-ı 'ahd vāḳi' olmış. Allāh Te'ālā Ḥażreti heybetle meleke baḳup ol heybetden cevher oldı ḥattā eḥādiṣde Yevm-i ḳıyāmetde Ḥacer'üñ lisānı ve eli ola dėdüklerinüñ aşlı ibtidāda melek oldugı cihetdendür, dėr. Andan-ṣoñra Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā Cebrā'īl'e emr eyledi ol yāḳūtı Ādem'e gönderdi, agladugı zamānda gözinüñ yaşın siler idi, ol melek idügin bilmez idi. Bir gün yāḳūt dėdi ki "Beni bilür misin?" Ādem Peygamber 'aleyhi's-selām "Bilmezin." dėdi. Yāḳūt dėdi ki "Ben ol melegin ki Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā **[33ᵇ]** senüñ üzerine mü'ekkel eyledi. Ṣoñra naḳż-ı 'ahd vāḳi' olduḳda heybetle baña naẕar eyledi. Ādem'üñ sırrını hetk

[161] ṭaş bul: ṭaş ~~vėr~~ bul
[162] bkz. Kutbüddîn-i Şîrâzî, *a.g.e.*, nr. 121, vr. 199ᵇ-200ª.
[163] "Andolsun biz, daha önce de Âdem'e ahit (emir ve vahiy) vermiştik…" (Tâhâ 20/115)
[164] unıtmamaḳ: unıtma~~dı~~maḳ

ėtdüñ, ‘izzüm celālüm ḥaḳḳı-çun seni ḥacer eyledüm [buyurdu]. Ben ḥacer oldum.” dėdi. el-Ḳudretü lillāh ve’l-‘aẕemetü lillāh ve’l-heybetü lillāh keẕā fī-*Zühreti’r-riyāż*.

Rivāyet olınur ki Ḥażret-i İbrāhīm Peyġamber ‘aleyhi’s-selām Ka‘be’i yapup İsmā‘īl ‘aleyhi’s-selā[m][165] ṭaş vėrür iken gözlerinüñ yaşı-y-ıla ṭaşı ışladup andan vėrürdi ve her bār İsmā‘īl ṭaş almaġa müteveccih olduḳca ṭaşlardan nidā’ gelürdi “Beni al yā İsmā‘īl!” dėyü ḥattā binā’ Ḥacer-i Esved mevżi‘ine geldükde Ḥacer-i Esved Ebī Ḳubeys Ṭaġı’nda emānet ḳonılmış idi. Ḳubeys dėmege vech-i tesmiye şehādet-i Ḳubeys dėrler, nūrdan müştaḳdur ki nār olsa gerek. Ḳaçan ki Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā Ḥacer-i Esved’i Ādem’e gönderdüginde berrāḳ incü idi. Yėr ġarḳ olduḳda Ḥażret-i Nūḥ Ḥacer’i ol daġa vedī‘at vėrdi, ol ṭaġdan Ḥacer’üñ nūrı parlardı. Bu cihetden “Cebel-i Ḳubeys” dėyü tesmiye olındı. İsmā‘īl Peyġamber Ḥacer’i ṭaleb ėder idi, Ebī Ḳubeys’den nidā’ gelürdi ki “Şu emāneti al.” Ṭaş yarıldı, içinden Ḥacer çıḳa geldi, alınup mevżi‘ine ḳonıldı dėyü bu rivāyātı daḫı *Zühretü’r-riyāż* **[34ª]** yazar ammā cemī‘-i kütübde yazılana muḫālifdür. Sā’irinde incü degül aḳ yāḳūt idi ve Ādem Peyġamber’e yāḳūt geldi dėyü mesṭūrdur. Ḥālā siyāh olmaġa birḳaç vech ya[z]mışlardur: Ba‘żılar “Zamān-ı cāhiliyyetde ḥā’iża ‘avratlar yapışduġı cihetden siyāh oldı.” dėmişlerdür. Ba‘żılar “Nāsuñ günāhları ḳarartdı.” dėmişlerdür. Ba‘żılar “Müşrikīn yapışmaġ-ıla ḳarartdı.” dėmişlerdür.

Zühretü’r-riyāż ṣāḥibi *Meşārıḳ* adlu kitābında naḳl ėdüp Cebel-i Ebī Ḳubeys Ḫorāsān ṭaġlarından idi, zamān-ı ġarḳda Nūḥ Peyġamber Ḥacer-i Esved’i aña emānet vėrmiş idi. Münācāt eyledi ki “Yā Rabb! Baña iẕn vėr, Ḫalīl’üñ İbrāhīm’e varayın teslīm ėdeyin.” dėdükde Ḥaḳḳ Te‘ālā iẕn vėrdi. Ebī Ḳubeys gelüp ḥālā ṭurduġı yėrde dėdi ki “Yā Ḫalīlallāh! Senüñ içün benüm ḳatumda emānet bir şey’ vardur ki Ḥacer’dür, ceddüñ Nūḥ ‘aleyhi’s-selām zamān-ı ġarḳda baña emānet ḳomışdur.” dėyüp Ḫalīl daḫı getürüp Ḥacer’i alup mevżi‘ine vaż‘ eyledi. Ne ziyāde ve ne nāḳış geldi andan-ṣoñra Ebī Ḳubeys dėdi ki “Yā Ḫalīlallāh! Rabbüñe dilek eyle, beni Ḫorāsān’a döndürmeyüp buracuḳda yėrümde ṭuram.” Ḥażret-i **[34ᵇ]** Ḫalīl münācāt eyleyüp du‘āsı maḳbūl olup ḥālā ṭurduġı maḳāmda ḳaldı.

[165] Metnin aslında aslında “Ka‘be’i yapup İsmā‘īl ‘aleyhi’s-selā[m]” kısmı derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.

Rivāyet olınur ki İskender-i Ẕü'l-Ḳarneyn Mekke'ye gelüp Ḫalīl Peyġamber ile İsmā'īl Peyġamber Ka'be'i binā' ėderken görüp "Nedür bu?" dėyü su'āl eyledükde "Biz Allāh Te'ālā'nuñ iki ḳulıyuz, bu binā' ile me'mūruz." dėdiler. Ẕü'l-Ḳarneyn Ḥażreti "Neden ma'lūm? Şāhidlerüñüz getürüñ." dėyüp orada bėş ḳoç ḳalḳup dėdiler ki "Biz şāhidüz, şehādet ėderüz. İbrāhīm 'aleyhi's-selām ve İsmā'īl 'aleyhimü's-selām binā' ile me'mūr ḳullardur." dėdiler. Ẕü'l-Ḳarneyn "Ḳabūl eyledüm ve rāżī oldum." dėyüp gėtdi. Ḳaçan ki Ka'be'nüñ bināsı tamām oldı Cebrā'īl 'aleyhi's-selām ṭavāfı gösterdi andan-ṣoñra Cemre-i 'Aḳabe'ye getürdi, şeyṭān-ı la'īn geldi, Cebrā'īl yėdi ṭaş[166] atdı.

Binā' emri ve Ḥacer-i Esved tamām oldı. Şimden gėrü Mekke'de mücāvir olup olmamanuñ faẕīletin ve iḫtilāfātın beyān ėdelüm. İmām-ı A'ẓam ve İmām Şāfi'ī'nüñ ba'żı aṣḥābı ve daḫı mütezehhid ādemlerden bir ṭā'ife Mekke'de mücāveretüñ kerāhetine ẕāhib olup iṣm olmasına taḥḳīḳ eylediler üç ma'nā içün: Birisi teberrüm ya'nī taẕaccur ve ta'alluḳ 'arz eylemek. Ma'nāsı **[35ª]** sen Mekke'de olasın da ḳalbüñ vilāyetüñde mekānuñda ola aña müte'alliḳ olasın. Evüñde olup ḳalbüñ Mekke'ye müştāḳ olmaḳ ḫayrludur. Bir ma'nā Beyt ile üns ṭutup ḳalbüñ ḥarāreti sākin olup iḫtirāmda ḳuṣūr ėdesin. Ol 'abeṣ ma'nādur ḥattā Ḥażret-i 'Ömer radıyallāhu 'anh ḥuccāc ḥacc ėtdükden-ṣoñra ṭura ile devr ėdüp "يَا أَهْلَ الْيَمَنِ يَمَنُكُمْ وَيَا أَهْلَ الشَّامِ شَامُكُمْ وَيَا أَهْلَ الْعِرَاقِ عِرَاقُكُمْ" dėr idi. Ya'nī "Yemenlü Yemen'üñüze, Şāmlu Şām'uñuza, 'Irāḳlu 'Irāḳ'uñuza gėdüñ. Beyt-i Şerīf'üñ ḥürmeti ḳalbüñüzde bāḳī ola." dėr idi ve çoḳ ṭavāf ėdene ġam çeküp men' ėtmekle muḳayyed idi ki "Ḳorḳarın Beyt'üñ heybeti bunlaruñ ṣadrlarından zā'il ola." dėr idi. Üçünci ma'nā Mekke'de mücāvir olup nėce günāha mürtekib ola. Kebā'ir ve ṣaġā'ir ve oynamaḳ ayrılmak, laġviyyāt söylemek ve bunuñ emṣāli şeylerü daḫı ṭavāfda ḥikāyāt Ḥaḳḳ Te'ālā'nuñ maḳtına ve suḫṭına mübtelā olmaḳ ḫavf olınur ḥattā İbn-i 'Abbās Ḥażretleri Ṭā'if ḥavālīsinde Rukbe adlu otlu ṣulu mevżi'dür maḳām ṭuṭup dėdi ki "Rukbe'de yėtmiş günāh ėtmek baña Mekke'de bir günāh ėtmeden eḥabdur." ḥattā ṣuleḥādan ba'ż[ısı] arż-ı Ḥarem'de ḳażā'-i **[35ᵇ]** ḥācete varmayup Ḥill'e çıḳarlar idi ve bunuñ emṣāli delā'ilüñ nihāyeti yoḳdur kerīh görenler yanında ammā İmām Şāfi'ī ve Ebū Yūsuf ve İmām Muḥammed ve İmām Aḥmed-i Ḥanbel'i mücāveret müsteḥab olduġına ẕāhib olup 'ulemā'-i Ḥa[ne]fiyye'nüñ ba'żısı daḫı lā be's dėmişlerdür belki efḍal dėmişlerdür,

[166] ṭaş: ṭaş ile

‘amel-i nās anuñladur ḥattā *Mebsūṭ*’da fetvā İmāmeyn ḳavli üzerinedür dėyü taṣrīḥ olınmışdur.

Mekke’de olan ṭā‘āt ü ‘ibādāt Mekke’nüñ ġayrısında mümkin degüldür nėtekim Resūlullāh ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem buyurmışdur «مَنْ صَبَرَ عَلَى حَرِّ مَكَّةَ سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ تَبَاعَدَتْ عَنْهُ النَّارُ [وَتَقَرَّبَتْ مِنْهُ الْجَنَّةُ] مَسِيرَةَ مِائَةِ عَامٍ»[167] Ma‘nāsı dėmekdür ki “Bir kimesne Mekke’nüñ ısıcaġına gündüz bir sā‘at ṣabr eylese ol kimesneden od yüz yıllıḳ yol ıraḳ olur.” Sa‘īd bin Cübeyr Ḥażretleri rivāyet ėder Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem Ḥażretlerinden “Bir kimesne Mekke’de marīż olsa Allāh Te‘ālā anuñ-ıçun yėdi yıllıḳ ‘amel-i ṣāliḥ yaza eger ġarīb ise bir bu ḳadar daḫı mużā‘af ola.”[168] Daḫı eḥādīṯde vārid olmışdur ki “Mekke’de maḳām sa‘ādetdür, Mekke’den çıḳmaḳ şeḳāvetdür.”[169] dėyü. Öyle yā bu eḥādīṯ-i şerīfeden münfehim olan Mekke’de mücāvir **[36ª]** olmaḳ evlā ve aḥsen ve aşvebdür. Ve’l-ḥāṣıl mücāvereti kerīh görenlerüñ naẓarı ḫalḳuñ gözinden Beyt-i Şerīf’üñ heybeti ve maḥabbeti ve ‘aẓameti zā’il olup çoḳ oturmaġla ḥarāretleri teskīn bulup iḫtirāmda ve ādābında taḳṣīr ėtmek iḫtimāli vėrmekle aña ẕāhib olmışlardur. Şöyle ki bundan iḫtirāz mümkin olup tevḳīr ü ta‘ẓīmde ke-mā yenbaġī ādāba ri‘āyet olınup belki yevmen fe-yevmen maḥabbet ve şevḳ ve ‘izām mütezāyid ve müteżā‘if olup taḳṣīr ėtmeyicek mücāvir olmaḳ fevz-i ‘aẓīm ve fażl-ı ‘amīm idüginde şübhe yoḳdur.

Sehl bin ‘Abdullāh Ḥażretleri rivāyet ėder: ‘Abdullāh bin Ṣāliḥ ululardan idi, bir şehrden bir şehre nāsdan ḳaçar idi ḥattā Mekke’ye geldi, ziyādece oturdı. Ben dėdüm ki “Yā ‘Abdallāh, Mekke’de ne çoḳ oturdıñuz?” Cevāb vėrüp dėdi ki “Nėce oturmayayın? Ben bir yėr görmedüm ki bundan çoḳ raḥmet ve bereket nāzil ola, melā’ike bunda ġıdālanur gėderler ve ben bunda ‘acā’ib-i keşīre müşāhede eyledüm. Melā’ike dürlü dürlü ṣūretlerle ṭavāf ėderler aṣlā kesilmezler. Eger ben gördüklerümüñ cemī‘isini saña dėsem ‘aḳıllar çāk olup kimse inanmaya idi.” Ben dėdüm ki “Saña su’āl ėderin ol nesnelerü[n] **[36ᵇ]** baña biricigini dė.” Ol dėdi ki “Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā evliyāsından bir velī yoḳdur ki ṣaḥīḥü’l-velāye olup da cum‘a güni bunda ḥāżır olmaya elbette ḥāżır olsa gerekdür. Benüm bunda çoḳ oturmama bā‘iṯ anlardan çoḳ kimesne görürin aña

[167] Muhammed b. İshâk el-Fâkihî, *a.g.e.*, II, 283.
[168] bkz. Muhammed b. İshâk el-Fâkihî, *a.g.e.*, II, 285.
[169] bkz. İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *a.g.e.*, II, 252 (hadis nr. 2330).

binā'endir. Bir kimesne gördüm aña Mālik bin Ḳāsım Cebelī dėrler, geldi elinde et ḳoḳusı var yaġı bulaşmış. Ben dėdüm ki şimdi yėmek yėmiş gelmişsiz gibi. Dėdi ki estaġfirullāh ben bir heftedür ki aġzuma ṭa'ām almadum lākin vālidemi yėmekledüm, isti'cāl eyledüm ṣabāḥ namāzına yėtişeyin dėyü, benüm mekānum ile Mekke'nüñ mā-beyni ki şimdi geldüm bir yüz fersaḫ yėrdür, dėdi. Sen mü'min misin ya'nī muṣaddıḳ mısın, dėdi. Ben de ne'am, dėdüm. Ḥamd ol Allāh'a ki baña bir mü'min-i mūḳın gösterdi, dėdi."

'Abdül'azīz bin Ebī Revvād[170] eydür: Ḥızır ve İlyās 'aleyhime's-selām ramażān[ı] Beyt-i Muḳaddes'de ṭutarlar idi, her yıl mevsime Mekke'ye gelürler. Bir kimesne Ḥażret-i İlyās[ı] bilād-ı Ürdün'de görüp abdāl ḳaçdur su'āl eyledi. İlyās Peyġamber 'aleyhi's-selām "Altmışdur. Ellisi Mışır 'arşı ile Fırāt kenārlarındadur, birisi Miṣīṣ'dedür, birisi Anṭākiyye'de, birisi 'Asḳalān'da, yėdisi sā'ir şehrlerdedür. Mededе **[37ª]** yėtişürler, a'dā' üzerine yardıma gelürler, Allāh Te'ālā umūr-ı dünyāyı anlar ile ṭurdurur ḥattā dünyāyı helāk ėtmek dileseler cümlesin öldürürler-idi." Ḥadīṣde vārid olmışdur ki abdāl üç yüz ve ḳırḳ yėdi ḳuṭbdur. Ḳuṭb fevt olsa maḳāmına erba'īnden birisi geçer, erba'īnden birisi fevt olsa maḳāmına üç yüzden birisi geçer, üç yüzden birisi fevt olsa maḳāmına ṣuleḥā'-i mü'minīnden birisi geçer.[171] Ḥāriṣ rivāyet ėder Ḥażret-i 'Alī'den raḍıyallāhu 'anh "Büdelā' Şām'dadur, nücebā' Mışır'dadur, 'işābe 'Irāḳ'dadur, nüḳabā' Ḫorāsānda'dur, evtād sā'ir arāżīdedür, Ḥızır seyyid-i ḳavmdür.[172] Ba'żılar naḳl ėder Ḥızır 'aleyhi's-selām günde üç sā'at miḳdārı deryāda gezüp güter ve namāzda Mescid-i Ḥarām'a ḥāżır olur, Ye'cūc-i Me'cūc Seddi'nde teheccüd ėder. Ba'żı ehl-i işārāt ẕikr ėder ḳuṭb bu zamānda Mekke'de vaṭan ṭutmışdur dėyü.

Ḫaberde gelmişdür ki "Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā her gėce yėr ehline naẓar eyler. Evvel naẓar ėtdügi ehl-i Ḥarem'den de evvel naẓar ėtdügi Mescid-i Ḥarām ehlidür. Eger ṭavāf ėderken görse yarlıġar, namāz ḳılarken **[37ᵇ]** görse yarlıġar, ḳıbleye ḳarşu ṭururken görse yarlıġar."[173] Rivāyet olınur ki bir gün güneş batmaz ki abdāldan bir kimesne Beyt-

[170] Revvād: Dāvūd

[171] Metnin aslında "Abdâl üç yüz ve yedi kutbdur." şeklinde yazılmışsa da kaynaklarda "Onlar üçyüz, kırk, yedi abdâl ve kutubdur." şeklinde geçmektedir. bkz. İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *a.g.e.*, I, 139; Kutbüddîn-i Şîrâzî, *a.g.e.*, nr. 121, vr. 196ª.

[172] seyyid-i ḳavmdür: seyyid-i ḳavmīdür // bkz. İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *a.g.e.*, I, 139; Kutbüddîn-i Şîrâzî, *a.g.e.*, nr. 121, vr. 196ᵇ.

[173] bkz. Muhammed Gazâlî, *a.g.e.*, s. 325.

i Şerīf'i ṭavāf eylemeye ve her gėce fecr ṭulū‘ ėtmez ki evtāddan birisi Beyt-i Şerīf'i ṭavāf eylemeye. Ḳaçan ki bunlar ṭavāfdan kesilseler Beyt-i Şerīf yėryüzinden ref‘ olına, ṣabāḥ ḫalḳ ḳalḳup Beyt'i yėrinde bulmayalar, aṣlā eṣeri belürmeye. Bu şol zamānda ola ki yėdi yıl geçe bir kimesne ḥacc eylemeye andan-ṣoñra muṣḥaflardan Ḳur'ān ref‘ ola, ṣabāḥ ḳalḳalar varaḳlarda aḳ dura parlaya, içinde ḥarfden eṣer olmaya andan-ṣoñra Ḳur'ān ḳulūbdan da nesḫ ola bir kelime ẕikrine kimse ḳādir olmaya, eş‘ār ve teġanniyāta ve ḥikāyāt-ı bāṭılaya başlayalar andan-ṣoñra Deccāl çıḳa andan-ṣoñra Ḥażret-i ‘Īsā nāzil ola ḳatl eyleye ol zamānda sā‘at şol oġlan vaż‘ eden[174] ḥāmile ‘avratuñ vaż‘ ėtdügi zamānda tevaḳḳuf ėtdügi ḳadar ola. Ḫaberde gelmişdür ki «اِسْتَكْثِرُوا مِنَ الطَّوَافِ بِهَذَا الْبَيْتِ قَبْلَ أَنْ يُرْفَعَ فَقَدْ هُدِمَ مَرَّتَيْنِ وَيُرْفَعُ فِي الثَّالِثَةِ»[175] Ma‘nāsı dėmekdür ki "Siz Beyt[i] çoḳ çoḳ ṭavāf ėdüñ ref‘ olınmazdan evvel zīrā iki kerre yıḳıldı, üçüncisinde **[38ª]** ref‘ olınur." Ḥażret-i ‘Alī raḍıyallāhu ‘anh Resūlullāh ‘aleyhi'ṣ-ṣalˇātü ve's-selāmdan rivāyet ėder "Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā ḳaçan ben dünyāyı ḫarāb ėtmek dilesem evvel Beytüm ile ibtidā' ėderin, Beytümi ḫarāb ėderin andan-ṣoñra dünyāyı ḫarāb ėderin."[176] dėyü buyurur keẕā fī *'l-İḥyā'*.

Şimden-gėrü ḥudūd-ı Ḥarem'i beyān ėdelüm münāsebetle anuñ daḫı bilinmesi lāzım olmaġın icmālen bu maḥalde ẕikr olındı. Mekke ṭarafından ḥudūd-ı Ḥarem bu vechledür ki Ten‘īm dėdükleri mevżi‘ ki ‘umre mevżi‘idür, ḥuccāc anda ‘umre iḥrāmın baġlarlar. Orada ḥadd-i Ḥarem'e işāret içün ‘alā'im vaż‘ olınmışdur, Ḥill ile Ḥarem'üñ mā-beyni[ni] faṣl içün. Mekke'den üç mīl yėrdür, ibtidā'-i Ḥarem odur. Medīne cānibinden oraya dāḫil olduḳdan-ṣoñra ḥükm-i Ḥarem icrā' olınur, ḥarām olan şeylerden iḥtirāz olınur. Yemen ṭarafından ḥaddi Mekke'den yėdi mīl yėrdür, ṭaraf-ı Eḍā[e]tü Libn'dür. Ṭā'if yolından ḥaddi ‘Arafāt üzerine Baṭn-ı Nemire'den yėdi mīl yėrdür. ‘Irāḳ ṭarafından Ṣeniyyetü Cebel-i Münḳaṭı‘ üzerinedür, yėdi mīl yėrdür. Cidde ṭarafından ḥaddi İnḳıṭā‘-i A‘şāş'dur, on mīl yėrdür dėmişler.[177] **[38ᵇ]** İḫtilāfāt çoḳdur, mülaḫḫaṣı budur Ḥarem'üñ taḥdīdi ḫuṣūṣında ve ḥudūdınuñ iḫtilāfında ve ba‘żı ṭarafı Mekke'ye

[174] eden: andan

[175] İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân bi-Tertîbi İbn Balabân* (thk. Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1414, XV, 153 (hadis nr. 6753); Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1411, I, 608 (hadis nr. 1610); Muhammed Gazâlî, *a.g.e.*, s. 325.

[176] bkz. Muhammed Gazâlî, *a.g.e.*, s. 325.

[177] *Ahbâru Mekke*'de bu iki yer "Cebelülmaḳṭa‘" ve "Münḳaṭı‘u'l-a‘şāş" şeklinde kayıtlıdır. bkz. Ebü'l-Velîd el-Ezrakī, *a.g.e.*, II, 686.

yaḳın olup ba‘żısı ıraḳ olduġında birḳaç vech yazmışlardur: Birisi budur ki İbn-i ‘Abbās raḍıyallāhu ‘anhdan rivāyet olınur: Ḳaçan Ādem Peyġamber ‘aleyhi’s-selām cennetden çıḳdı Allāh Te‘ālā Ḥażretine i‘tiẕāren secde ėdüp ḳırḳ yıl miḳdārı secdeden başın ḳaldurmadı. Ḥaḳḳ Te‘ālā Ḥażret-i Cebrā’īl ‘aleyhi’s-selāmı gönderdi. Dėdi ki “Ḳaldur başuñı yā Ādem! Tevbeñi ḳabūl eyledük.” Ādem ‘aleyhi’s-selām dėdi ki “Yā Rabb! Ben te’essüf ėderin ‘Arş’uñı melā’ikelerle ṭavāf ėtmek fevt olduġına.” Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālādan vaḥy indi ki “Yā Ādem! Saña bir ev gönderin ve ḳıble ėderin.” dėyüp Beyt-i Ma‘mūr’ı gönderdi. Ḳızıl yāḳūtdan idi, par par parladı, iki ḳapusı var idi. Biri şarḳī ve biri ġarbī, eṭrāfına aḳ yılduzlar gibi yāḳūtlar dizilmiş idi. Ḳaçan ki Beyt-i Ma‘mūr yėre ḳarār eyledi nūrı maġrib ile meşriḳ mā-beynini ṭutdı, cinn ve şeyāṭīn ḳaçdılar ve feza‘ eylediler. Görelüm bu nūr nereden gelür dėyü havādan baḳdılar, gördiler ki Mekke’den gelür, **[39ª]** yaḳlaşmaġa ḳaṣd eylediler. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā melā’ikelerden gönderdi, ḥālā ‘alāmet vaż‘ olınan mevżi‘den cinn ve şeyāṭīn men‘ ėdüp yaḳlaşdurmadılar. Bu sebebden Ḥarem ıṭlāḳ olındı, ibtidā’ Ḥarem dėmege bā‘iṯ bu oldı. Bir vechi Vehb bin Münebbih rivāyeti üzre Ādem Peyġamber ‘aleyhi’s-selām yėre inüp ziyāde aġlar olduḳda Ḥaḳḳ Te‘ālā aña Ḥarem’e bir ḫayme vaż‘ eyledi ḳızıl yāḳūtdan. Andan üç ḳandīl aşılmış idi nūrdan, nūruñ şevḳi ve żiyāsı taḥdīd olınan yėrlere varur idi ve melā’ike şeyāṭīni ol żiyā’ ėrişen yėrden men‘ ve def‘ ėderler idi. Ol ḫayme tā Ka‘be’nüñ mevżi‘inde ḳurılmış idi. Ḳaçan Ādem Peyġamber ‘aleyhi’s-selām vefāt eyledi ol ḫayme yine ref‘ olındı. Ḥarem’üñ bir vechi daḫı budur. Bir nėce vech beyān olınmışdur ammā burada bu ḳadar ile iktifā’ olındı. Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzī *Müṯīrü’l-‘azmi’s-sākin*’de mufaṣṣal yazmışdur.[178]

Faṣl-ı ṯānī ‘umre beyānındadur:

‘Umre luġatda ziyārete dėrler, şer‘de ṭavāf ve sa‘yden ‘ibāretdür. İmām-ı A‘ẓam ḳatında sünnetdür, İmām Mālik ḳatında daḫı öyledür ammā İmām Şāfi‘ī ve İmām Aḥmed-i Ḥanbel ḳatlarında ḥacc gibi farżdur. ‘Umre her senede cā’izdür **[39ᵇ]** ammā ‘arefe güni ve ‘arefeden dört gün ṣoñra ḳārinüñ ġayrıda kerīhdür, bėş gün müsteṯnādur. Bir senede ‘umreyi tekrār ėtmek bizüm meẕhebümüzde cā’izdür. ‘Umrede muḥrim bi’l-ḥacc olanda

[178] bkz. Ebü’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, *Müsîrü’l-‘azmi’s-sâkin ilâ eşrefi’l-emâkin* (thk. Merzûk Ali İbrâhim), Riyad 1415, I, s. 188-189.

vācib olan vācibdür, iḥrāmda ve ṭavāfda ve sa‘yinde ve ‘Arefe’de[179] ve vaḳfede ḥāccuñ işledügini işlemek lāzımdur. Ḳaçan ṭavāf eylese ve sa‘y eylese ve ḥalḳ eylese iḥrām-ı ‘umreden çıḳar ve telbiyei ḳaṭ‘ ėder ammā eṣaḥḥ rivāyetde Ḥacer-i Esved’i istilām ėtdügi gibi telbiyei ḳaṭ‘ ėder. Müfrid bi’l-‘umre olan kimse mīḳātdan iḥrām gėydügi gibi yalıñuz ‘umreye niyyet ėder, اَللَّهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْعُمْرَةَ فَيَسِّرْهَا لِي وَتَقَبَّلْهَا مِنِّي[180] dėr, telbiye ėder ve ḥācc gibi maḥẓūrāt-ı iḥrāmdan ṣaḳınup gelüp Ka‘be’yi yėdi şavṭ ṭavāf ėdüp üçüncide remel ėdüp dördüncide āheste āheste ṭavāf ėder ba‘dehū Ṣafā ve Merve mā-beyninde sa‘y ėder, başını tıraş ėtdürür iḥrām-ı ‘umreden çıḳar. Nėtekim ḳırān ve temettu‘ ve ifrād faṣlında tafṣīl olınmışdur.

‘Umrenüñ rükni ikidür: Biri iḥrām, biri ṭavāfdur. Vācibi daḫı ikidür: Ṣafā ve Merve mā-beyninde sa‘y ve ḥalḳdur. Remy-i cimār, vuḳūf bi-‘Arefe ve ṭavāf-ı taḥiyyet ve ṭavāf-ı ṣader ve Minā’da yatmaḳ **[40ª]** ve Müzdelife’de vuḳūf muḥrim bi’l-‘umreye lāzım degüldür. Muḥrim bi’l-‘umre ḥacca iḥrām gėymek dilese ‘umresinüñ ṭavāfın eylemediler iḥrām gėyerse ḳārin olur eger bir şavṭ veyā iki şavṭ veyā üç şavṭ ṭavāf ėtdükden-ṣoñra iḥrām gėyerse ḳārindür eger dört ṭavāf ėtdükden-ṣoñra gėyerse mütemetti‘ olur. Eger bir kimesne ḥacca telbiye eylese ḳalbinde ‘umreye niyyet eylese, ‘umreye telbiye eylese ḳalbinde ikisine bile niyyet eylese Ḥasan İmām-ı A‘ẓam Ḥażretlerinden rivāyet ėder ki ol zamān i‘tibār niyyete göredür keẕā fī-Ḳāḍīḫan.

Ayāṣulūġ Çelebīsī *Mecma‘*a yazduġı şerḥ-i laṭīfinde muḫtelefden ‘umrenüñ bizüm meẕhebümüzde nefl olınduġın naḳl ėder ammā *Hidāye*’de[181] “Sünnet-i mü’ekkededür.” dėr. Ba‘żı kitābda hemān sünnetdür dėr ammā bizüm ṭarafumuzdan Şāfi‘iyye yazılan delīl nefliyyetini vėrür. Nihāyet şürū‘dan ṣoñra edāsı vācib olur, tafṣīl lāzım degül bu ḳadar ile iktifā’ olındı. ‘Umrenüñ tafṣīlinde daḫı eḥādīṣ-i şerīfe bī-nihāyedür. Vallāhü a‘lem bi’ṣ-ṣavāb.

[179] ‘Arefe’de: ‘Arefe’ye
[180] “Allahım! Muhakkak ki umre yapmak istiyorum, onu bana kolaylaştır ve benden kabul eyle.”
[181] *Hidāye*: *Hediyye*

Faṣl-ı şāliş ḳırān ve temettu‘ ve ifrād beyānındadur:

Ḥaccuñ edāsı üç nev‘-ile olur: Biri ḳırān, biri temettu‘, biri ifrāddur. Ḳırānı taḳdīm ėtdügümüz **[40ᵇ]** budur ki İmām-ı A‘ẓam ḳatında bu üç nev‘üñ efḍali ḳırāndur andan-ṣoñra temettu‘ andan-ṣoñra ifrāddur ammā İmām Mālik ve İmām Şāfi‘ī ḳatında ifrād efḍaldür ammā İmām Aḥmed-i Ḥanbel ḳatında temettu‘ andan ifrād andan ḳırāndur ammā ‘avāma ifrād ḳolaycadur, ḳırānla temettu‘ı ke-mā yenbaġī edā’ ėdemezler.

Ḳırān luġatda muṭlaḳā iki şey’i cem‘e dėrler, şer‘de muḥrim ḥacc ile ‘umreyi iḥrāmında cem‘ eylemege dėrler. İkisinüñ mā-beyninde ḥelāl olmaḳsuzuñ ṣūreti budur ki ḳırāna niyyet ėden kimesne iḥrām gėydügi zamānda ḥacc ile ‘umreye ma‘an niyyet eyleye ‘aḳīb-i ṣalˇātda dėye ki [182] اَللَّهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ مَعًا فَيَسِّرْهُمَا لِي وَتَقَبَّلْهُمَا مِنِّي ve telbiye eyleye. Üslūbı budur ki [183] «لَبَّيْكَ اَللَّهُمَّ لَبَّيْكَ [لَبَّيْكَ] لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ» Bundan az dėmek cā’iz degüldür, ziyāde ėderse cā’izdür meṣelā [184] «لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالرَّغْبَةُ إِلَيْكَ وَالْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدَيْكَ» [185] «لَبَّيْكَ بِحَجَّةٍ وَعُمْرَةٍ حَقًّا تَعَبُّدًا وَرِقًّا» dėye. Türkīce niyyet eyleyen “Eyledüm ḥacc ile ‘umreye. Yā Rabbī! Sen müyesser eyle ve sen ḳabūl eyle.” dėye, telbiye eyleye. Ba‘żı kütübde niyyetde ḥacc[ı] ‘umre üzerine taḳdīm **[41ᵃ]** ėder ammā Ḳāḍīḫan’da ve *Iṣlāḥ ve Īżāḥ*’da niyyetde ve telbiyede ‘umreyi ḥacc üzerine taḳdīm lāzımdur. Nėtekim ‘umre ef‘āli ḥacc üzerine taḳdīm olınduġı gibidür ya‘nī [186] اَللَّهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْعُمْرَةَ وَالْحَجَّ مَعًا dėmek gerekdür ammā te’ḫīrinde be’is yoḳ idügin ṣāḥib-i *Hidāye* taṣrīḥ ėder.

Ḳārin olan kimesne[ye] ‘Arafāt’a ṭurmazdan muḳaddem Mekke’ye gelmek lāzımdur. Geldükden-ṣoñra evvel ‘umre ṭavāfın eyleye yėdi şavṭ, üçüncide remel ėde.

---

[182] “Allahım! Muhakkak ki hac ve umreyi birlikte yapmak istiyorum, o ikisini bana kolaylaştır ve benden kabul eyle.”

[183] “Buyur Allahım buyur, emrine âmâdeyim. Buyur Allahım buyur, senin hiçbir ortağın yoktur, emrine âmâdeyim. Hamd senin, nîmet senin, mülk senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur.” (Buhârî, Hac 26; Müslim, Hac 19)

[184] “Buyur Allahım buyur, her ân itâatindeyim. Teveccüh sanadır ve hayrın tamâmı senin kudret elindedir.” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IX, 95 [hadis nr. 5071].)

[185] “Buyur Allahım buyur. Hac ve umre ibâdetini hakkıyle yerine getirmek, kulluk etmek ve kalbimin rakikleşmesi için buraya geldim.” (Ebû Bekr el-Bezzâr, *el-Müsned* [thk. Âdil b. Sad] Medine 1426, XIII, 265 [hadis nr. 6803].)

[186] “Allahım! Muhakkak ki umre ve haccı birlikte yapmak istiyorum.”

Remel aña dėrler ki omuzların ḳaldurı ḳaldurı celādetle yüriye, şalını şalını ṭavāf eyleye ve ıżṭıbā‘ eyleye. Iżṭıbā‘ aña dėrler ki boynınuñ ridāsını ṣaġ ḳoltuġı altından alup ṣol omuzınuñ üzerinden arḳasına ṭoġrı şalındura. Üçüncide remel ma‘a’l-ıżṭıbā‘ eyleye, dördinde āheste āheste ḫużū‘ ve ḫuşū‘ eyleye, ṭavāf eyleye. Rek‘at-ı ṭavāfı Maḳām-ı İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmda ḳılup ba‘dehū varup Ṣafā ve Merve mā-beyninde yėdi kerre sa‘y ėde ba‘dehū gele yėdi şavṭ ṭavāf-ı ḳudūm içün Ka‘be’i yine ṭavāf eyleye ba‘dehū rek‘at-ı ṭavāfı maḳāmda yine ḳılduḳdan-ṣoñra varup Ṣafā [41b] ve Merve mā-beyninde yėdi kerre sa‘y ėde. İki ṭavāf ve iki sa‘y olur andan-ṣoñra ef‘āl-i ḥaccı müfrid bi’l-ḥacc ėtdügi gibi tekmīl ėde. Bunuñ tafṣīli remel ve ıżṭıbā‘dan murād nedür ve ne keyfiyyetle ṭavāf olınur ve ne oḳınur ve e’imme mā-beyninde iḫtilāfāt ve eṣaḥḥ-ı rivāyāt ve üslūb-ı ṭavāf cümle tertīb-i a‘māl-i ẓāhire bābında beyān olınmışdur, bu maḥall icmāl ve iḫtiṣār olındı.

Bizüm meẕhebümüzde ḳārine iki ṭavāf ve iki sa‘y lāzımdur ammā İmām Şāfi‘ī ve İmām Mālik ve İmām Aḥmed-i Ḥanbel raḥimehümullāh ḳatlarında bir ṭavāf ve bir sa‘y kifāyet ėder. “Ṭavāf-ı ‘umre, ṭavāf-ı ḥacda mündericdür.” dėrler. Nėtekim vużū’ ġuslde münderic olduġı-gibi. Bizüm anlara delīllerümüz mufaṣṣalātda mesṭūrdur anı bilmek lāzım degül. Burada bilinmesi lāzım olan ḳażiyyeleri beyān ėdelüm. Bu iki ṭavāfı bir aradan on dört şavṭ-ı ṭavāf ėdüp ve iki sa‘y bir aradan on dört kerre ėtmek kerīhdür. Sebebi ṭavāf-ı ḳudūm ‘umre sa‘yine taḳdīm olınmaḳ lāzım gelür ammā bir kimesne eylese cā’iz olur ammā cevāz ma‘a’l-ker[ā]he ḳabīlinden olur, nihāyet terk-i edeb ve isā’et ėtmiş olur.

Ḳārin olan kimesneye Cemre-i ‘Aḳabe’yi remy ėtdükden-ṣoñra ḥalḳdan muḳaddem [42a] başın ḳazıtmadın dem-i ḳırānı ẕebḥ ėtmek vācibdür yevm-i naḥrda zīrā bu dem nüsükdür menāsikden, eyyām-ı naḥr ile muvaḳḳatdür. Bizüm meẕhebümüzde dem-i ḳırāndan ḳārin ekl eylemek cā’izdür. Bu demde ḳoyun ve ṣıġır ve bedene ve sub‘-ı bedene cā’izdür, bāb-ı hedyde tafṣīl olınmışdur. Cezūr efḍaldür ṣıġırdan nėtekim uḍḥiyyede öyle idi. Eger ḳārin olan kimesne dem bulmaġa ḳādir olımazsa üç gün oruç ṭuta, ‘arefe güni üçüncisi ola. Bir yevm-i terviyeden mukaddem, bir yevm-i terviye ki ‘arefenüñ öñindeki günidür, bir de ‘arefe güni üç gün tamām olur. Zīrā bu üç gün geçüp oruç ṭutmayup yevm-i naḥr gelicek elbette dem ya‘nī ḳurbān vācib olur zīrā naḥrdan ṣoñra eyyām-ı teşrīḳde ṣavm cā’iz degüldür, menhīdür. Eyyām-ı teşrīḳden-ṣoñra edā’ ėtmek

daḫı cā’iz degüldür zīrā evḳāt-ı ḥacdan degüldür. İmām Şāfi‘ī ḳatında eyyām-ı teşrīḳden-ṣoñra ṭutmaḳ cā’izdür zīrā “Bu üç gün ṣavm muvaḳḳatdür, ḳażāsı cā’izdür.” dėr ammā İmām Mālik “Bu ṣavm eyyām-ı menhiyyede cā’izdür.” dėr, “Zīrā Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā [187]﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ﴾ dėdi, vaḳti odur zīrā ṭavāf-ı ziyāret edā’ olınur **[42b]** eyyām-ı menhiyyede, bu da cā’izdür.” dėr. Dem bulmayup üç gün oruç tuṭan ḳārine a‘māl-i ḥacdan ferāġat ėtdükden ṣoñra yėdi gün daḫı oruç ṭutmaḳ lāzımdur. Ol üç güni tekmīl ile on gün olur nėtekim Ḳur’ān-ı ‘Aẓīm’de buyurur ﴿فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلٰثَةِ اَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ اِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ﴾[188] Gerçi naṣṣ-ı şerīf mütemetti‘ ḥaḳḳında vārid olmışdur ammā ḳārin daḫı ol ma‘nāda dėr zīrā ikisi daḫı sefer-i vāḥidde iki nüsüki edā’ ėtmiş oldılar. Bu yėdi gün ṣavmı Mekke’de ṭutmaḳ cā’izdür ef‘āl-i ḥacdan fāriġ olduḳdan-ṣoñra ammā İmām Şāfi‘ī Ḥażretleri ḳatında Mekke’de ṭutmaḳ cā’iz degüldür, vaṭanına rücū‘ ile muḳayyeddür. “Meger Mekke’de iḳāmete niyyet eyleye ol zamān rücū‘ müte‘aẕẕir olur ṭutmaḳ cā’izdür.” dėr.

Ḳaçan ḳārin Mekke’ye uġramadın ṭoġrı ‘Arafāt’a gelüp vaḳfe eylese ‘umreyi rafż ėtmiş olur zīrā muḳaddem ef‘āl-i ḥacca şürū‘ eylemiş olur, ef‘āl-i ‘umreyi ṣoñra anuñ üzerine binā’ eylemek ḫilāf-ı meşrū‘dur. Bu taḳdīrce bir dem lāzım olur ve ‘umreyi ḳażā’ lāzım olur, dem-i ḳırān sāḳıṭ olur zīrā ‘umreyi rafż ėtmek-ile ḳārin olmış olmadı ammā İmām Şāfi‘ī ḳatında ‘umreyi rāfiż olmaz zīrā ṭavāf-ı **[43a]** ‘umre ṭavāf-ı ḥacda dāḫildür, ‘umre içün bir ṭavāf maḳṣūd olmaz. Ṣemere-i ḫilāf dem-i rafżdadur. Şāfi‘ī ḳatında ‘umreyi rāfiż olıcaḳ dem-i rafż vācib olmaz. Ḳārin ḥacc ile ‘umreye niyyeti ḳalbinde eylemek İmām Mālik meẕhebinde efḍaldür.

Nev‘-i ṯānī temettu‘dur. Temettu‘ metā‘atdendür. Luġatda intifā‘ eylemege dėrler. Şer‘de muḥrim iḥrāmı ‘umre içün gėyüp ‘umre ef‘ālini işleyüp ḥelāl olduḳdan-ṣoñra ol senede ḥacc vaḳtinde ḥacc içün Ḥarem’den iḥrām gėyüp ḥaccı edā’ eyleyüp ikisinüñ mā-beyninde vaṭan-ı aṣliyyesine nüzūl eylemeksüzin ḥacc ile ‘umreyi edā’ eylemege dėrler. Sene-i vāḥidde eşhür-i ḥacda iki iḥrām ile nüsükini edā’ ėtmiş olur, ḥelāl olmaḳ ṣıḳḳı daḫı

[187] “…**Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç**, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere **oruç tutar** ki, hepsi tam on gündür…” (el-Bakara 2/196)

[188] “…Kurban kesmeyen kimse hac günlerinde üç, memleketine döndüğü zaman yedi olmak üzere oruç tutar ki, hepsi tam on gündür…” (el-Bakara 2/196)

vardur, aşaġıda gelse gerekdür. Hele ḥelāl olan mütemetti‘üñ ṣūreti budur ki muḥrim mīḳātdan iḥrām gėydügi zamānda اَللّٰهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْعُمْرَةَ فَيَسِّرْهَا لِي وَتَقَبَّلْهَا مِنِّي[189] dėye, telbiye eyleye ba‘dehū Mekke’ye gelüp yėdi şavṭ ‘umre ṭavāfın ėdüp ve yėdi kerre ‘umre sa‘yin eyledükden-ṣoñra başın ḳazıdup veyā ḳırḳdırup ki aña taḳṣīr dėrler ṣaçlu ādemlere ve ḫātūnlara maḫṣūṣdur ḥelāl olup **[43b]** ya‘nī ‘umre iḥrāmından çıḳar müfrid bi’l-‘umre ėden gibi. Meṣelā yalıñuz ‘umreye niyyet ėden böyle ėder idi. Mekke’de muḳīm ola zīrā ‘umreden ḥelāl olur, yevm-i terviyede[190] Ḥarem’den ḥacc iḥrāmın gėyüp اَللّٰهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْحَجَّ فَيَسِّرْهُ لِي وَتَقَبَّلْهُ مِنِّي[191] dėye, ‘Arafāt’a vaḳfeye gėde, müfrid bi’l-ḥacc işledügi ef‘āl-i ḥaccı bi’t-tamām işleye illā ṭavāf-ı ziyāretde remel eyleye ba‘dehū sa‘y ėde zīrā mütemetti‘üñ ḥacc içün evvel ṭavāfıdur. Müfride ṭavāf-ı ziyāretde remel ve sa‘y lāzım degüldür zīrā bir kerre sa‘y ėtdi ṭavāf-ı ḳudūmde eger mütemetti‘ terviye güni iḥrāmı gėydükden-ṣoñra Minā’ya gėtmedin Mekke’de ṭavāf ve sa‘y eyledi ise ṭavāf-ı ziyāretde aña daḫı remel ve sa‘y lāzım degüldür, bir kerre ėtmek kifāyet ėder.

Mütemetti‘[e] Cemre-i ‘Aḳabe’yi remy ėtdükden-ṣoñra dem-i temettu‘ ẕebḥ ėtmek vācibdür zīrā nüsükdür menāsikden ba‘dehū ḥalḳ eyleye ḳırānda beyān ėtdügümüz gibidür. Bu dem daḫı yevm-i naḥr ile muvaḳḳatdür eger mütemetti‘ dem bulmaġa ḳādir degül ise ḳırānda ẕikr ėtdügümüz gibi üç gün oruç ṭuta, üçünci yevm-i ‘arefe ola. Ef‘āl-i ḥacdan ferāġdan-ṣoñra yėdi gün daḫı oruç ṭuṭup ‘aşere-i kāmileyi tekmīl eyleye. İmām-ı A‘ẓam ḳatında mütemetti‘ ṭavāfa ibtidā’ ėtdügi **[44a]** gibi telbiyei ḳaṭ‘ ėde. İmām Mālik “Beyt-i Şerīf’i gördügi gibi ḳaṭ‘ ėde.” dėr, “Zīrā ‘umre ziyāret-i Beyt’dür gördügi-gibi tamām olur.” dėr.

Mütemetti‘ iki ḳısımdur: Biri iḥrām gėydügi zamānda hedyini ya‘nī ḳurbānını kendi eli-y-ile yėde, birisi hedy yėdmeye. Hedyini yėden mütemetti‘ yėdmeyenden efḍaldür. Eger hedy bedene ise ya‘nī deve ise taḳlīd eyleye hedy idügi ma‘lūm olmaġ-ıçun. Taḳlīd aña dėrler ki devenüñ boġazına ḳırba, na‘l ṭaḳa ḳılāde eyleye. İḥrāmı gėydügi gibi hedyini eline ala. Taḳlīd teclīlden evlādur ya‘nī ḳılāde ėtmek çul urmadan evlādur zīrā çul zīnet içün urılur, ḳılāde i‘lāma işāretdür. Mütemetti‘ telbiye eyleye andan hedyine

[189] “Allahım! Muhakkak ki umre yapmak istiyorum, onu bana kolaylaştır ve benden kabul eyle.”
[190] yevm-i terviyede: yevm-i terviyeden
[191] “Allahım! Muhakkak ki hac yapmak istiyorum, onu bana kolaylaştır ve benden kabul eyle.”

taḳlīd eyleye zīrā taḳlīd ile muḥrim olur ammā evlā budur ki iḥrāmı ‘aḳd eyleye, telbiye eyleye, hedyini yède. Hedyi yèdmek sürmekden evlādur meger yèdmeye ḳābil olmaya muṭī‘ olmaya ol zamān sürdürse cā’izdür. Bedeneyi İmām Yūsuf ile İmām Muḥammed raḥimehümullāh “İş‘ār ètmek lāzımdur.” dèr. İş‘ār devenüñ örgücini aşaġasından ṣaġ ṭarafından yarup ḳanın çıḳarmaġa dèrler, “Ṣol ṭarafından yarmaḳ eşbehdür.” dèmişler. Yarduḳdan-ṣoñra **[44ᵇ]** ḳanını örgücine ulaşdurup hedy idügini i‘lām ètmek lāzımdur. Bu ṣun‘ İmām-ı A‘ẓam ḳatında mekrūhdur, İmāmeyn ḳatında ḥasendür, İmām Şāfi‘ī ḳatında sünnetdür.

Mütemetti‘üñ hedy-i büdni ‘umre ṭavāfın ve sa‘yüñ èdüp ḥalḳ veyā taḳṣīr ètdükden-ṣoñra ḥelāl olmaz, ḥacc içün yevm-i terviyede iḥrām gèyüp ef‘āl-i ḥaccı müfrid bi’l-ḥacc gibi tekmīl ètdükden-ṣoñra iki iḥrāmdan ḥelāl olur. Evvel ‘umre ṭavāfuñ ve sa‘yin èdüp ḥalḳ veyā taḳṣīr ètdükden-ṣoñra ḥelāl olan mütemetti‘ hedy sevḳ ètmeyendür. Evvel ‘umre ef‘ālin işledükden ṣoñra ḥelāl olur, ḥacc iḥrāmın gèymede ḥelāl iken gèyerdi ammā hedy sevḳ èden mütemetti‘ ‘umre ef‘ālin işledükden-ṣoñra ḥelāl olmaz tā ikisinden bir aradan ḥelāl olur. İḥrāmı mütemetti‘ yevm-i terviyede gèye dèdügümüz efḍal olduġına işāretdür, terviyeden muḳaddem gèyse cā’izdür. Taḳṣīr parmaḳ başları ḳadar ṣaçdan kesmege dèrler.

Eger bir mütemetti‘e ‘avrat yevm-i naḥrda uḍḥiyye içün bir ḳoyun ḳurbān eylese dem-i temettu‘ yèrine ṭurmaz aña cezā’ olmaz zīrā anuñ vücūbı bir āḫar sebeb içündür, uḍḥiyyenüñ bir ġayrı sebeb içündür. Biribirine muġāyir olan vācibāt **[45ᵃ]** biribirinüñ maḳāmına ḳā’im olmaz. Racülde daḫı ḥükm böyledür. ‘Avratla edā’ olınduġı birkaç veche mebnīdür birisi bu ki İmām-ı A‘ẓam Ḥazretlerinden bu mes’eleyi bir ḫātūn istiftā’ eylemişdür.

Āfāḳī olana ḳırān ve temmettu‘ vardur bi’l-ittifāḳ ammā ehl-i Mekke’ye ve mīḳāt içinde dāḫil olan ṭā’ifeye ḳırān-ı temmettu‘ cā’iz degüldür zīrā Ḳur’ān-ı ‘Aẓīm’de gelmişdür [192]﴿لِمَنْ لَمْ يَكُنْ اَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ﴾ Ma‘nāsı dèmekdür ki temettu‘ ve ḳırān şol kimesneler içündür ki Mescid-i Ḥarām ḥāżırlarından olmaya anlara temmettu‘ yoḳdur. Mīḳāta dāḫil olan gerçi müddet-i sefer miḳdārı var ise de Mescid-i Ḥarām’a ḳarīb olup

[192] el-Bakara 2/196.

yelisinde sākin olmaġla anlar daḫı anlara mülḥaḳ olur. Eger ehl-i Mekke ve dāḫil-i mīḳāt olanlar ḳırān-ı temettu‘ eyleseler isā’et ėtmiş olurlar, anlara dem lāzım olur ammā İmām Şāfi‘ī ḳatında anlara da ḳırān ve temettu‘ vardur, āfāḳī ile anları farḳ eylemez ammā İmām Mālik “Mescid-i Ḥarām sākinlerine olmaz ammā dāḫil-i mīḳāt olanlar müddet-i sefer miḳdārı yėrde ola anlara temettu‘ ve ḳırān vardur.” dėr.

Nev‘-i ṣāliṣ ifrāddur. İfrād aña dėrler ki yalıñuz ḥacc içün niyyet eyleye. Mīḳātdan iḥrām **[45ᵇ]** gėydügi zamānda ‘aḳīb-i ṣalˇātda ki Ebyār-ı ‘Alī’de ġusl ėtdükden-ṣoñra anda mescid vardur iki rek‘at namāz ḳılınur ‘aḳd-i iḥrām içün der-‘aḳab niyyet ėdüp اَللَّهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْحَجَّ فَيَسِّرْهُ لِي وَتَقَبَّلْهُ مِنِّي dėye, telbiye eyleye. Türkīce “Ėy benüm Allāhum! Ḥacc ėtmek dilerin, baña müyesser eyle ve benden ḳabūl eyle.” dėyüp telbiye eyleye ba‘dehū Mekke’ye gele, ṭavāf-ı ḳudūmı yėdi şavṭ ṭavāf ėdüp ve yėdi kerre sa‘y ėdüp andan ‘Arafāt’a vaḳfeye andan Müzdelife’ye andan Cemre-i ‘Aḳabe andan-ṣoñra ḥalḳ veyā taḳṣīr andan-ṣoñra ṭavāf-ı ziyāret ve sā’ir cemerāt ve bi’l-cümle tafṣīli aşaġada tertīb-i a‘māl-i ẓāhire yanında mufaṣṣalı meşrūḥ beyān olınmışdur andan-ṣoñra müfrid bi’l-ḥacc ḥelāl ola.

Müfrid bi’l-ḥacc[a] ẕebḥ lāzım degül eger ėderse ṣevāb-ı mukarrer, uḍḥiyye daḫı lāzım degül zīrā müsāfirdür eger ẕebḥ ėtmek isterse Cemre-i ‘Aḳabe’den ṣoñra başını ḳırḳmadın[193] ẕebḥ ėde ba‘dehū başını ḳazıya. Müfrid bi’l-ḥacc olan kimesne ef‘āl-i ḥaccı bi’t-tamām edā’ ėdüp ḥelāl olduḳdan-ṣoñra gelüp Mekke’de muḳīm ola. Ol zamānda Ḥarem-i Mekke’de yayaḳ veyā ṭavar ile üç mevżi‘üñ birine varup orada ‘umre içün iḥrām bağlayup iki rek‘at namāz ḳılduḳdan-ṣoñra اَللَّهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْعُمْرَةَ فَيَسِّرْهَا لِي وَتَقَبَّلْهَا مِنِّي **[46ᵃ]** dėye. Türkīce “Ėy benüm Allāhum! Ben ‘umre ėtmek isterin, sen müyesser eyle ve benden ḳabūl eyle.” dėye tā Ḥacerü’l-esved’i taḳbīl ėdince telbiyei ḳaṭ‘ eylemeye ammā İmām Şāfi‘ī “Ka‘be’i görince ḳaṭ‘ ėde.” dėr. Bāb-ı İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmdan Mescid-i Ḥarām’a dāḫil ola, Mekke’i yėdi şavṭ ṭavāf ėde ve rek‘at-ı ṭavāf ḳılup ba‘dehū varup Ṣafā ve Merve mā-beyninde sa‘y ėde ba‘dehū başın ḳazıda veyā ḳırḳdıra nėtekim müfrid bi’l-‘umre[194] faṣlında beyān olınmışdı eger ḳıl yoġ-ısa usṭurayı degüre ‘umre iḥrāmından çıḳa ḥelāl ola. İşde ḥuccācuñ ‘umre getürdük dėdükleridür, mükerrer ėtmek cā’izdür.

[193] ḳırḳmadın: ḳırḳmaḳdan
[194] müfrid bi’l-‘umre: müfrid ~~bi’l ḥac~~ bi’l-‘umre

Müfrid bi'l-ḥacc olmaḳ 'avāma ḳolaydur, ḳırān ve temettu'ı üslūbı ile ėdemezler. Binā'en 'alā-ẕālik ekṣer-i ḫalḳ müfrid bi'l-ḥacc niyyetin ėtdüklerini müşāhede eyledüm. İmām-ı A'ẓam'dan bir rivāyet vardur ifrād ḳırāndan efḍal olmaḳ üzre düşmişdür İmām Şāfi'ī meẕhebi üzerine zīrā anlar ḳatında ifrād efḍaldür.

Evvel 'umre iḥrāmın 'aḳd ėdecek üç mevżi' ki dėdük anı beyān ėdelüm: Birine Ci'rāne[195] dėrler. İmā[m] Şāfi'ī ve Aşma'ī ve ehl-i luġat ve muḥaddiṣīnüñ muḥaḳḳıḳları ṣavāb getürdükleri üzere kesr-i cīm ve sükūn-ı **[46ᵇ]** 'ayn, taḫfīf-i rā' iledür ammā 'Abdullāh-ı Vehb ve ekṣer-i muḥaddiṣīnüñ ḳavli kesr-i 'ayn ve teşdīd-i rā' ile olmaḳdur. *Meṭāli'-i Envār* ṣāḥibi dėr ki "Aṣḥāb-ı ḥadīṣ teşdīd ėderler, ehl-i īḳān ve edeb taḫfīf ėderler, ikisi de ṣavābdur." keẕā fī-İmām Nevevī. Biri Ḥudeybiye'dür. İmām Şāfi'ī ve ehl-i luġat ve ba'żı aṣḥāb-ı ḥadīṣ żamm-ı ḥā' ile, feṭḥ-i dāl ile, yā'-i taḥtāniyyenüñ taḫfīfi ile olmasın ṣavāb görmişlerdür. Mevżi'-i meẕkūr Mekke'den bir ḳonaḳdur. Biri daḫı Ten'īm'dür. Medīne ile Şām ṭarafından gelen yoldadur. Mekke'den üç mīl yėrdür. Ba'żılar "Dört mīl yėrdür." dėmişler. Ten'īm cümleden efḍaldür, ekṣeriyyā şimdi ḫalḳ Ten'īm'e[196] mu'tād olmışlardur. Bunlaruñ luġatın taṣḥīḥ ėtdügümüz ehline ve āşıḳına lāzım olmaġın tafṣīl olındı. Vallāhü te'ālā a'lam.

Bāb-ı ṯānī maḥẓūrāt-ı ḥacc ve 'umre ve cināyātda vācib olan eşyā' beyānındadur:

Şol kimse ki mīḳātda iḥrām gėyüp muḥrim olduḳdan-ṣoñra maḥẓūrāt-ı iḥrāmdan ziyāde ṣaḳınmaḳ gerek ol da bir[ḳaç] nev'dür: Ba'ż ḥaccı fāsid ėder hem dem vācib olur ve ḳażā' lāzım gelür ve ba'ż ḥaccı fāsid olmaz ammā ḳurbān vācib olur, ba'żında bir şey' lāzım olmaz ammā isā'et ėtmiş olur. Ziyāde **[47ᵃ]** ittiḳā' lāzımdur, icmāl üzre çekine. Bu bābda bir bir beyān ėdelüm. Evvelā muḥrim olan kimesne 'avratı ve cāriyesi ḥużūrında cimā' lafẓı-y-ıla söz söylemeye ve cimā' eylemeye ve öpmeye ve şehvetle yapışmaya ve fısḳ eylemeye, menāhīden iḥtirāz eyleye ve kiẕbden teḫāşī ėde ve kimse ile ceng ü ġavġā muḍārabe ve müşāteme eylemeye, yol üzerinde ve ṭaġlarda gezen ṣaydı ḳatl eylemeye meṣelā ṭavşan ve geyik ve dilki ve bunuñ emṣāli nesneler öldürmek ḥarāmdur ve ṣayda parmaġ-ıla işāret daḫı eylemeye ve delālet daḫı eylemeye ya'nī öñine düşüp göstermeye öldürmege mu'āvenet daḫı eylemeye, dikilmiş gėyesi ḳaftān ve zibon ve göñlek ve ṭon

[195] Ci'rāne: Çaġrana
[196] Metnin aslında Harem sınırı olan "Ten'īm" bu cümlede "Tena''um" şeklinde yazılmıştır.

ve bunuñ emṣāli nesne gėymeye, ṣaruḳ ve ḳavuḳ ve ‘araḳıyye ve içdük gėymeye meger içdügüñ ṭopuḳdan aşaġasın kesüp gėyerse cā’izdür ve taṭayyub eylemeye ya‘nī misk ve ‘anber ve ḳāfūr ve ḥaṣalbān ve ‘ūd ve gül ve benefşe yaġı ve ġāliye ve zebād ve ḥınnā’ ve bunuñ emṣāli nesne dörtünmeye ve ṭırnaḳ kesmeye ve yüzin örtmeye, başını ve ṣaḳalını ḫatmī ṣuyı-y-ıla yumaya nėtekim ehl-i ‘Irāḳ’uñ **[47b]** rā’iḥa-i ṭayyibesi ḫaṭmīdür, ṣaḳalını kesmeye ve ḳırḳmaya ve ḳıl ḳoparmaya ve ṣaḳal altını ḳazıtmaya ve başın ḳazıtmaya ve ḳoltuġı altını ve ḳasıġını ḳazıtmaya ve gögsini ve ṭopuḳlarını ve sā’ir yėrini ḳazıtmaya ve bit öldürmeye ve za‘ferān ve ‘uṣfūr ve verṣ ile boyanmış gėysi gėymeye meger yunmış olup rā’iḥaları gėtmiş ola ve kendiden tozı ve ṭopraġı ve kiri gėdermeye ve başını ḳaşımaya ḳaşımaḳ lāzım olıcaḳ parmaḳlarınuñ iç yüzi-y-ile rıfḳ ile ḳaşıya, ṭīb ve za‘ferān ve reyḥān ve tāze yėmişler ḳoḳmaya, ‘aṭṭār dükkānına rā’iḥasın istişmām içün oturmaya ve buḫūr yayup ṣatduḳları yėrde oturmaya İmām Mālik Ḥażretleri ḥacc zamānında ‘aṭṭār dükkānlarını ḳaldurmaġa emr ėderler imiş ve za‘ferān ve verṣ ve ‘uṣfūr ile boyanmış gėysi üzerine oturmaya ve za‘ferān ile boyanmış yaṣduġa ṭayanmaya ve içinde ṭīb olan sürme ile iktiḥāl eylemeye ve zeyt yaġı-y-ıla yaġlanmaya ve gül yaġı ve benefşe yaġı ve bunuñ emṣāli nesneler isti‘māl eylemeye.

Muḥrim[e] taḫt-ı revān ve çāder altında gölgelenmek cā’izdür ve akçesini, hemyānını, kīsesini bėline baġlamak cā’izdür. **[48a]** İmām Mālik “Ġayruñ nafaḳası içün içinde cā’iz degüldür.” dėr. Muḥrim[e] ḳuşaḳ ḳuşanmaḳ ve ḳılıç ḳuşanmaḳ, yüzük ṭaḳınmaḳ cā’izdür ammā İmām Ebī Yūsuf “Ebrīşum ḳuşanmaḳ kerīhdür.” dėr. Muḥrim ṭon ve göñlegi izār eylese ve ḳaftānı omuzlarına yapınca[ḳ] gibi ṣovuḳ ḫavfından ḳosa veyā lāzım gelse ellerin bileklerine ṣoḳmaduḳca cā’izdür. Muḥrim[e] ḥammāma girmek, iġtisāl eylemek cā’izdür. Muḥrim[e] āyīneye baḳmaḳ cā’izdür.

Şimden-gėrü vācibātı beyān ėdelüm. Muḥrim olan kimesne dikilmiş gėysi gėyse ‘öẕri olmasa bir gün veyā ziyāde gėyse bir dem lāzım olur. Eger bir günden egsük gėyse nıṣf ṣā‘ buġday lāzım olur. Eger ‘öẕri olup gėyse meṣelā ṣovuḳ ḫavfından veyā maraż istīlāsından ve ‘adū ḫavfından ṣaḳınup gėymiş olsa ol kimesne üç şey’ mā-beyninde muḫayyerdür: Dilerse bir ḳoyun boġazlasun, dilerse altı miskīne üç ölçek buġday vėrsün nıṣf ṣā‘ olur her birine, dilerse üç gün oruç ṭutsun. Nėtekim Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā

buyurur [197]﴿فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ اَوْ صَدَقَةٍ اَوْ نُسُكٍ﴾ Orucı ḳanġı mevżi‘de ṭutarsa cā’izdür ammā **[48b]** nüsük ki cināyet ḳurbānıdur, Ḥarem’e muḫtaṣdur bi’l-ittifāḳ. Ya‘nī meẕāhib-i erba‘ada Ḥarem’de olmaḳ gerek, ġayrı yėrde eylese müfīd degüldür ammā fī-zamāninā ḫalḳ ‘Arafāt’da ėtmege mu‘tād olmışlardur, ḫaṭā’-i fāḥiş ėderler, mes’eleden ḫaberleri yoḳdur, ḳaṭ‘an ḥaccuñ ferā’iż ü vācibātı ve süneni ve ādābı ri‘āyetle muḳayyed olmazlar, maḥżā taḳlīd ile ḥacc ėderler. Çoḳ yėrde ġalaṭların müşāhede ėdüp birer birer maḥallinde işāret ėtsem gerekdür. Bu menāsiki Türkī dilde yazmaġa sebeb daḫı ‘āmmenüñ ġalaṭı olmışdur. ‘Arab delīllerine i‘timād ėderler, anlar bir alay cühelādur, kendü meẕhebleri üzerine bile ṭoġrı ḥacc ėdemezler, bu ḳanda ḳaldı ki ḫilāf-ı meẕhebe delīl ola. Ḥanefiyyü’l-meẕheb olan[a] anlara i‘timād ėdüp ḥacc ėtmek cā’iz degüldür. Ḥaccı ḳolay ṣanurlar, adını ögrenmişlerdür, muḳayyed olmazlar, künh-i ḥaḳīḳati ile mesā’ile vāḳıf degül[ler]dür, kitāb-ı ḥacc oḳınmadan yazılmadan ḳalmışdur. Binā’en ‘alā-ẕālik ‘ulemādan olanlar daḫı ekṣerī ġāfil olurlar, ḥaḳīr ḥacc ėtdügümde öyle gördüm. Biz bu menāsikde dört meẕhebe mehmā-imkān işāret ėtmişüzdür tā cümle nās intifā‘ ėdeler dėyü.

Cümleden berī burada bir bilinmesi **[49a]** lāzım mühimm ḳażiyye vardur ki keṣīrü’l-vuḳū‘dur, ‘āmme-i nās iştibāh üzredür. Muḥrim ‘öẕri olduġı bā‘iṣden dikilmiş esbāb gėymek lāzım geldükde yazılan budur ki gömlek ve ṭon ve ḳabā’ ve ḳalensüve ve içdük ve başmaḳ ve pāpūç ve sā’ir bunuñ emṣāli nesne gėyse bir gün tamām gėydügi taḳdīrce üç şey’üñ mā-beyninde muḫayyer idi, yuḳaruda beyān eyledük. Eger ol esbābuñ ba‘żın gėyüp ba‘ż unıtsa ṣoñra bir meclisde daḫı gėyse, mecālis-i muḫtelifede cem‘ eylese yine ol vaḳt lāzım olan bir demdür ya‘nī bir ḳurbāndur ya‘nī ṭırnaḳ gibi mecālis-i muḫtelifede olmaġla her esbāb başına bir dem ola. Ekṣer-i nās i‘tiḳādı öyledür ammā ġalaṭdur, farḳ ėdecek yėr vardur. Cināyet nev‘-i vāḥiddendür, bir demdür ammā yevm ile muḳadderdür, ol gün aḫşama dek gėydügi taḳdīrcedür ammā ba‘żını ėrte gėyse yine āḫar cināyet ėtmiş olur, bir dem daḫı lāzım olur, ṭırnaḳ gibi mecālis-i müte‘addide olmış olur zīrā ṭırnaḳda ittifāḳ yevm ile muḳadder degüldür, bir ānda ḥāṣıl olur ammā lebsde yevm-i kāmil ile muḳadderdür, bunuñ meclisi ol yevm olur. Ol gün aḫşama dek cümle esbābı **[49b]** cem‘ eylemekde yine hemān bir meclisde cem‘ ėtmiş olur, mecālis-i müte‘addide denilmez. ‘Ādetā libās nehārda gėyilüp gėce çıḳarılur. ‘Öẕr içün olıcaḳ bir günde rūz-

[197] “…oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye gerekir.” (el-Bakara 2/196)

merre gėydügi libāsı cem‘ ėtmiş olıcaḳ hemān cezāsı birdür ammā rūz-merre gėydügi libāsın ba‘żın ėrtesi gün gėyicek mecālis-i müte‘addide olmış olur, maḥālde muḫtelife olur, başḳa cināyet ‘add olınur, ṭırnaḳ gibi olur. Bir günde cümlesin cem‘ ėtmiş olıcaḳ gėce çıḳarup ėrtesi gėymek żarar vėrmez zīrā ‘ādetā nevm içün libās çıḳarılur, ol ‘öẕrdür ammā eger muḥrim cümle libāsını bir günde cem‘ ėdüp ba‘dehū birini çıḳarup ḳaṣdı gėymek olup gėymek içün çıḳardı ise ṣoñra anı gėyse yine cihet-i mütteḥid bir demdür lāzım olan ammā evvel çıḳarduġı libāsuñ birisi ki var idi anı gėymemek üzerine çıḳarup ḳaṣdı gėymemek olup bıraġup ṣoñra tekrār gėyse cihet-i muḫtelif olur, cināyet-i āḫar olur, bir cezā’ daḫı lāzım olur. Bu re’yi farḳ ėdecek yėrdür, lebs-i vāḥid olmaz. Meṣelā rūz-merre gėydügi libāsuñ üzerine bir āḫar libās ziyāde eylese cināyet-i āḫar olurdı. **[50ª]** Bu da ol ḥükmde olur. Fī-zamāninā be-vaḳtī çoḳ vāḳi‘ olur ekṣer-i nās bir meclisde gėymege ḳaṣd ėdüp bir āḫar meclisde yine ol gün unıtduġı libāsı gėymekle birḳaç dem lāzım gelmek i‘tiḳādında olur. Sebebi ṭırnaġa ḳıyās ėdüp diḳḳat yėri nere idügini bilmedüklerinden öyle i‘tiḳād ėtmişler, yañlış i‘tiḳād ėtmişlerdür. Hemān farḳ lebsüñ meclisi yevm-i vāḥid ki yevm-i kāmildür. Ṭırnaġuñ meclisi bir günde birḳaç kerre bulınmaḳ cā’iz anı da bir meclisde ḳaṭ‘ eylese yine bir demdür lāzım olan zīrā cināyet cins-i vāḥiddendür, ta‘addüd-i dem iḫtilāf-ı mecālisde gelür. Bizüm vāḳıf olduġumuz bu maḥalde budur ki ẕikr eyledük tā müṭāla‘a ėden ḳarındaşlar mes’eleye vāḳıf olup bu naḥīf[i] ḫayr du‘ādan unıtmayalar.

Muḥrim a‘żāsından birisinde ṭīb vaż eylese bir ḳurbān lāzım olur ya‘nī misk-i ‘anber ve ‘ūd ve ‘abīr ve ġāliye ve zebād ve bunuñ emṣāli ḳoḳular dörtünmeye. Eger a‘żādan birin tamām ṭīblenüp birden eḳall eylese nıṣf ṣā‘ ṣadaḳa lāzım olur. Eger başına ve ṣaḳalına ḥınnā’ sürse veyā zeyt yaġı-y-ıla, şīr-i revġan ile yaġlasa İmām-ı A‘ẓam Ḥażretleri **[50ᵇ]** ḳatında bir ḳurbān lāzım olur. İmāmeyn ḳatlarında ṣadaḳa lāzım olur ammā İmām Şāfi‘ī Ḥażretleri ḳatında ṣaḳalına sürse bir dem lāzım olur, “Ġayrı a‘żāsına sürse nesne lāzım olmaz.” dėr. Bu iḫtilāf zeyt-i ḫāliṣ ve şeyrec-i ḫālişdedür ammā benefşe ve zanbaḳ ve gül yaġı ve bunuñ eşbāhı çiçekler yaġı isti‘māl eylese bi’l-ittifāḳ dem lāzım olur. Eger bu çiçek yaġılarını ayaḳlarınuñ parmaġına ve cerāḥatlarına dörtse keffāret lāzım olmaz. Eger muḥrimüñ eli ve ayaġı ṭībe bulaşsa, bir ṭarīḳ ile ṭīb işābet eylese ol sā‘at yuyup izāle ėtmek lāzımdur. Şöyle ki izāle eylemedin keffāret eylese ṭīb mevcūd iken tekrār bir keffāret daḫı lāzım olur, evvel izāle ėdüp andan keffāretdür. Cümle a‘żāsını

bir meclisde ṭīblese bir demdür lāzım olan ammā her bir a‘żāsını başḳa başḳa mecālis-i muḫtelifede ṭīblese her birisi içün bir dem lāzım olur, gerek evvelkisi içün ẕebḥ ėtsün gerek ėtmesün İmām-ı A‘ẓam ile İmām Yūsuf ḳavlinde. İmām Muḥammed “Evvelki içün ẕebḥ ėtdi ise ṣoñrakine de bir dem lāzım olur eger ẕebḥ ėtmedi ise hemān bir dem vācib olur.” dėr.

Muḥrim **[51ª]** bir gün tamām başını örtse bir dem lāzım olur, bir günden nāḳış örtse ṣadaḳa lāzım olur. Eger muḥrim başını ḳazıtsa veyā dört bölükde bir bölügini ḳazıtsa veyā ḳoltuġını altını ḳazıtsa veyā ḳasıġını veyā boġazı altını ḳazıtsa her birinde bir dem lāzım olur. Eger ḳoltuḳ altında ḳıl çoḳ ise anda da baş gibi rub‘ i‘tibār olınur dem vācib[198] olmada ve illā ekṣer i‘tibār olınur. Eger rub‘dan egsük ḳazıtsa ṣadaḳa lāzım olur ammā İmām Mālik Ḥażretleri “Cümle ḳazıyınca dem lāzım olmaz.” dėr. İmām Şāfi‘ī Ḥażretleri “Cüzvī ḳazıtmaġ-ıla bile dem lāzımdur.” dėr. Muḥrim ṣaḳalın ḳazıtsa bir dem lāzım olur. Eger rub‘ını ḳazıtsa yine bir dem lāzım olur. Eger rub‘dan eḳall ḳazıtsa yine bir dem lāzım olur zīrā ḥalḳ-ı liḥye[199] ba‘żı vilāyet ḫalḳınuñ mu‘tādıdur meṣelā ‘Irāḳ vilāyetinüñ ādemi gibi ekāsire daḫı şecā‘atden ötüri ṣaḳalların ḳazıdurlar imiş. Eger başından veyā ṣaḳalından veyā burnından bir ḳıl ḳoparsa bir ḳabża ṭa‘ām ṣadaḳa eyleye. Eger muḥrim ṣaḳalına yapışduḳda bir ḳıl veyā iki ḳıl düşse ḳıl başına bir ḫurmā vėre. Eger muḥrim **[51ᵇ]** ṣaḳalını abdest alur iken yuduġı zamānda üç ḳıl düşse bir avuç buġday ṣadaḳa vėre. Eger “On ḳıl miḳdārı yėtişürse bir dem lāzım olur.” dėrler, iḥtiyāṭ maḥallidür. Eger etmek bişürürken ṣaḳalından ba‘żı ḳıl yanarsa yine ḥükm böyledür. Eger muḥrim bıyıḳlarından aldursa İmām-ı A‘ẓam Ḥażretleri ḳatında ḥükūmet-i ‘adl ṣadaḳası lāzım olur meṣelā bıyıġından aldurdıġı rub‘-ı liḥyenüñ rub‘ı ḳadar var ise rub‘-ı şātuñ rub‘ınuñ ḳıymeti lāzım olur ammā İmām Mālik ḳatında baş ḳadar ve ṣaḳal ḳadar ḳıl gėtmeyince ḳurbān lāzım olmaz, cüzvī ṣadaḳa lāzım olur ammā İmām Şāfi‘ī Ḥażretleri ḳatında üç ḳıl ḳoparsa dem lāzım olur. İmām Aḥmed-i Ḥanbel raḥmetullāh ḳatında dört ḳıl ḳoparsa ḳurbān lāzım olur, dörtden egsük ḳoparsa her ḳıl başına bir müdd buġday ṣadaḳa lāzım olur Mekke müdi-y-ile.

[198] vācib: vācibde
[199] ḥalḳ-ı liḥye: ḥalḳ-ı liḥye ve

Eger muḥrim bir elinüñ ṭırnaġuñ kesse bir ḳurbān lāzım olur. Eger meclis-i vāḥidde iki elinüñ iki ayaġınuñ ṭırnaġın keserse yine bir ḳurbān lāzım olur, meclis-i mütteḥid cināyet cins-i vāḥidden ammā her elini ve her ayaġını mecālis-i müte‘addidede ḳaṭ‘ eylese dört ḳurbān lāzım olur, tedāḫül ittiḥād-ı meclis ile muḳayyeddür nètekim āyet-i secdede öyle idi. **[52ª]** Bizüm meẕhebümüzde rub‘ küll maḳāmına ḳā’im olur nètekim ḥalḳ da öyle idi. Eger bèş ṭırnaḳdan egsük keserse ṣadaḳa vācib olur ammā İmām Muḥammed “Ḳurbān vācib olur.” dèr. Eger bèş ṭırnaġı iki el iki ayaḳlarından müteferriḳ keserse İmām-ı A‘ẓam ve İmām Ebī Yūsuf ḳatlarında ṣadaḳa vācib olur, İmām Muḥammed ḳatında ḳurbān lāzımdur. Bir ṭırnaḳ keserse bir faḳīr ṭoyurmaḳ lāzım olur, ṭırnaġuñ her ferdinde ḥükm böyledür. Eger ṭırnaġı ḳırılup ṣalınsa anı ḳoparsa nesne lāzım gelmez.

Eger muḥrim ḳan alacaḳ mevżi‘leri ḳazıtsa İmām-ı A‘ẓam ḳatında bir dem lāzımdur ammā İmāmeyn ḳatlarında ṣadaḳa lāzımdur. Muḥrimüñ başın ḳazıyan kimesneye ṣadaḳa lāzımdur, gerek ṭav‘an ve gerek kerhen ḳazıtmış olsalar yine ṣadaḳa lāzımdur. İmām Şāfi‘ī ḳatında öyle olıcaḳ ṣadaḳa lāzım olmaz. Eger muḥrim gögsin veyā ṭopuḳların ḳazıtsa bir ḳurbān lāzım olur, bir miḳdār ḳaz[ıt]sa nıṣf ṣā‘ buġday lāzım olur. Eger muḥrim ṣaḳalını ve başını ḫaṭmī ṣuyı-y-ıla yusa bir ḳurbān lāzım olur.

Eger muḥrim bir çekürge öldürse bir ḫurmā lāzım olur. Eger muḥrim bir bit öldürse bir faḳīr ṭoyurur, iki bit öldürse **[52ᵇ]** üç avuç buġday ṣadaḳa vère, on bit öldürse nıṣf ṣā‘ buġday lāzım olur, biti kendüsi öldürmedügi gibi ġayrıya öldürmege de vèrse cā’iz degüldür, esbābını güneşe sere ḳomaya bit ölsün dèyü ve biti kendi öldürmedügi gibi delālet daḫı eylemeye ya‘nī kimseye göstermeye ve esbābın daḫı yumaya biti ölsün dèyü zīrā cümlesinde cezā’ vardur.

Muḥrime ṣayd-ı berr cā’iz degüldür ya‘nī beyābānda, yolda, ṭaġlarda tevālüd èden ve mekānı anda olan ḥayevānātı öldürmek cā’iz degüldür. Eger birisin öldürse İmām-ı A‘ẓam ve İmām Yūsuf ḳatında ṣayduñ cezāsı ḳıymetidür. İki ḥükm ḳatl olınan mevżi‘de taḳdīm eyleye eger ol mevżi‘de bey‘ olınmaḳ mümkin olan ḳabīlden ise eger orada bey‘ olınması mümkin olmayan[200] ḳabīlden ise. Ḳıymeti mu‘teber olur bey‘ olınması mümkin

[200] mümkin olmayan: mümkin ~~olan~~ olmayan

olan mevāżı‘uñ ḳatl olınan yėre yaḳın olan mevżi‘den andan-ṣoñra ḳātili ol ḳıymetde muḫayyerdür isterse behāsı ile hedy ṣatun alsun Ḥarem’de boġazlasun isterse buġday ṣatun alup ne miḳdār olursa yarımşar ṣā‘ her faḳīre üleşdürsün isterse behāsına naẓar **[53ª]** ėtsün ḳaç ölçek buġday ėder her yarım ölçegi başına bir gün oruç ṭutsun ammā İmām Muḥammed ve İmām Şāfi‘ī ḳatlarında ol ṣayd ki ḳatl ėtdi hīç ne‘amdan anuñ miṯli bulınur ḳabīlinden degül ise ḥakem olan iki kimse ḳātile şu deger dėyü her ne ḥükm eylese ol vācib olur. Eger ne‘amdan anuñ miṯli bulınur ṣayd[d]an da ise ol zamānda muḫayyer degüldür, elbette ḳatl olınan şey’ lāzım olur. Ne‘āmede bedene lāzım olur, ṭaġ eşeginde bir ṣıġır ḳurbānı lāzım olur, geyikden arslanda ḳoyun lāzım olur ki ṭavşanda ‘anāḳ lāzım olur oġlaġuñ dişisine [dėrler], yerbū‘ ki ‘Arab ṭavşanı dėdükleridür cefre lāzım olur.[201] Cefre dört aylıḳ oġlaġa dėrler. Ṣayduñ cezāsında ne‘amuñ küçücükleri cā’iz olmaz, hedyde ‘anāḳ ve ḥamel ki ḳuzıdur cā’iz degüldür. Eger muḥrim yırtıcı cānverden yā ḳuşlarda[n] ḳatl eylese ḳıymeti lāzım olur ki bir demi tecāvüz ėtmeye ammā İmām Züfer ḳatında belaġan mā-belaġ ya‘nī “Ne degerse lāzım olur.” dėr. Kelb-i ‘aḳūr gibi ve ḳurd ve ḳarġa ve ḥid’āt öldürmekde nesne lāzım olmaz. Ḳarġanuñ necisi yėyenidür ammā mezrū‘āt yėyeni **[53ᵇ]** ṣayddur.

Yılan ve ‘aḳreb ve ṣıçan ve arı ve ḳarınca ve yengeç ve siñek ve sivrisiñek ve pire ve baḳḳ ve kene öldürmekde ḳarıncanuñ ḳatl olınan şūmuzı olup ādemi ışırandur ḳara ve ṣarıdur ammā ādeme eẕā ėtmeyen ḳarıncayı ḳatl cā’iz degüldür zīrā Dāreḳuṭnī ve Ḥākim Ebū Hüreyre’ye senedleri Ḥażret’den rivāyet ėderler ki Ḥażret ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem[202] buyurdı: Ḳarıncayı ḳatl eylemeñ. Bir gün Süleymān Nebī ‘aleyhi’s-selām istisḳāya çıḳdı, bir ḳarıncayı gördi, arḳası üzerine yatur ellerin ayaḳların yuḳaru ḳaldurmış Rabb-i ‘İzzet’e münācāt ėder “Yā Rabb! Biz de senüñ maḫlūḳātuñdan bir maḫlūḳın, senüñ faẕluñdan bize ṭoymaḳ gelmez. Yā Rabb! Güneh-kār ḳullarınuñ günāhı ile bize mu’āḫeẕe eylemeye, yaġmur vėr aġaçlar bütsün, yėmişler ile bizi iṭ‘ām eyle.” dėyü tażarru‘-ı zārī ḳılur. Süleymān Nebī ‘aleyhi’s-selām ḳavmine “Dönüñ gėdelüm. Ḥaḳḳ Te‘ālā bize yaġmur vėrdi ġayrılar sebebi-y-ile.” dėdi.[203]

---

[201] Metnin aslında “Cefre lāzım olur.” cümlesi derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.

[202] sellem: sellemden

[203] bkz. Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *es-Sünen* (thk. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), Lübnan 1424, II, 421 (hadis nr. 1797); Hâkim en-Nîsâbûrî, *a.g.e.*, I, 473 (hadis nr.1215).

Ba‘żı fuḳahā’ ḳurbaġayı öldürmek ḥarāmdur zīrā Allāh Te‘ālā Ḥażretleri[204] bunlar[ı] şol ṣuda ḳo[mı]şlar-ıdı ki ‘Arş ol ṣuyuñ üzerinde idi yėr gök ḫalḳ olınmazdan **[54ª]** evvel nėtekim buyurmışdur[205] ﴿وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ﴾ [dėmişlerdür]. Zemāḫşerī Ḥażretleri naḳl ėder “Bunlar Allāh Te‘ālā’ya tesbīḥ ėderler, sübḥāne’l-Melikü’l-Ḳuddūs dėrler.” Enes Ḥażretlerinden rivāyet olınur ḳurbaġayı öldürmek cā’iz degüldür zīrā İbrāhīm Peyġamber ‘aleyhi’s-selāmuñ odını söyündürmege aġızları ile iledürler-idi ṣaçarlar idi. Süfyān eydür: “Bunlardan artuḳ Allāh’ı ẕikr ėder bir şey’ yoḳdur.” *Kitāb-ı Zāhir*’de Ebī ‘Abdullāh Ḳurṭubī yazar ki Dāvūd ‘aleyhi’s-selām dėdi ki “Ben Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālāya tesbīḥ ėderin ki ḫalḳdan bir kimesne ol tesbīḥi ėtmemişdür.” Evinde ṣu yolında bir ḳurbaġa çaġırdı ki “Yā Dāvūd! Allāh’a faḫr ‘arż ėdersin, tesbīḥi ile yėtmiş yıl geçdi benüm lisānum Allāh Te‘ālā ẕikrinden ḳurtılmadı ve daḫı on gėcedür ki yeşil yėmedüm ṣu içmedüm iki kelimeye meşġūlin.” Dāvūd dėdi ki “Nedür ol iki kelime?” “يَا مُسَبَّحًا بِكُلِّ لِسَانٍ وَمَذْكُورًا بِكُلِّ مَكَانٍ dür”[206] dedi. Dāvūd Peyġamber ‘aleyhi’s-selām kendi nefsine dėdi ki “Bundan eblaġ bir söz dėmek baña müyesser olmadı.”[207]

Ẓāhir-i rivāyede sibā‘ cümlesi ṣayddur illā ḳurd ile kelb ṣayd degüldür. Ṣaḳsaġanda iki rivāyet vardur, ẓāhir-i **[54ᵇ]** rivāyede ṣayddur. Vaḥşī kedide iki rivāyet vardur. İmām-ı A‘ẓam Ḥażretleri “Menāzilde ve merāḥilde olan ḳazlar ve ṭavuḳlar öldürmede nesne yoḳdur.” [dėr]. Köyde uçan gögercinler ṣayddur ammā ḥıfẓ olınanda iki rivāyet vardur. Ṭoġan ve ṭoġanuñ envā‘ı ṣayddur gerek mu‘allem gerek ġayr-ı mu‘allem. Ḳatl-i ṣaydda mübāḥ ile ėlüñ milki olanuñ farḳı yoḳdur ammā yėr böceklerinde bir şey’ yoḳdur ammā ḍabb ve yerbū‘ ve ibn-i ‘ırs ve gelincik ve depegözdür bunlardan cezā’ vardur ve daḫı fīlde ve meymūnda ve ḫınzīrda cezā’ vardur ammā İmām Züfer Ḥażretleri “Ḳurd ile ḫınzīrda cezā’ yoḳdur.” dėr. Eger arslan ḥaml eylese muḥrim ḳatl eylese bir şey’ lāzım gelmez.

---

[204] Ḥażretleri: Ḥażretlerinüñ

[205] “O, hanginizin amelinin daha güzel olacağı husûsunda sizi imtihan etmek için, **Arş’ı su üzerindeyken** gökleri ve yeri altı günde yaratandır.” (Hûd 11/7)

[206] “Ey her lisânla tesbih edilen ve her mekânda zikredilen!”

[207] Rivâyetler için bkz. Kemâlüddîn Muhammed ed-Demîrî, *Hayâtü’l-hayevâni’l-kübrâ*, Beyrut 1424, II, 118-119; Ali b. Muhammed b. Ferhûn el-Kurtubî, *a.g.e.*, vr. 62ᵇ-63ª.

Muḥrim ṣayduñ yumurṭasını ufatsa veyā bişürse ḳıymeti lāzım olur eger yumurṭa fāsid olmadı ise eger yumurṭanuñ içinden yavrusı meyyit çıḳsa ḥayyen ḳıymeti lāzım olur. Eger bir geyik ḳarnına ursa yavrusını meyyiten bıraḳsa geyik ölse ikisini tażmīn lāzım olur eger ḥāmil geyigi ḳatl eylese ḥāmilen ḳıymeti lāzım olur. Eger geyik gelüp çāderde alışup veyā muḥrimüñ ḳazduġı şu ḳuyusına düşüp **[55ᵃ]** helāk olsa şey' lāzım olmaz.

İki muḥrim bir ṣaydı ḳatl eyleseler ikisin[e] de birer cezā' lāzım olur. Muḥrime ḥelāl ḳatl ėtdügi ṣayduñ etin yėmek cā'izdür, ḥelāl olur eger muḥrimüñ ṣun'ı var ise ol ṣaydda ḥelāl olmaz. Bir muḥrim bir muḥrimden bir ṣayd ṣatun alsa müşterī yanında helāk olsa bāyi' ve müşterī ikisi bile żamān çeker, her bircegizine tamām ṣayduñ ḳıymeti lāzım olur.

Eger muḥrim ṣayduñ dişini ḳoparsa, ḳılını yolsa yine[208] nesne lāzım olmaz. İmām-ı A'ẓam Ḥażretleri ḳatında muḥrimüñ ḥacc ile 'umrede irtikāb ėtdügi maḥẓūrdan lāzım olan cezānuñ müfride bir dem lāzım olan[209] mevżi'de ḳārine żı'fı lāzım olur zīrā iki iḥrām üzerine cināyet eylemiş olurdı. Birisi 'umre demi ve birisi ḥicce demidür.

Muḥrim za'ferān ve yėmişler ḳoḳsa cezā' lāzım olmaz ammā kerīhdür. Muḥrim iç yaġı veyā sāde yaġ sürinse cezā' yoḳdur. Muḥrim[e] ġusl eylemek ve ḥammāma girmek cā'izdür, maḥẓūrātdan degüldür. Muḥrim 'avratınuñ fercine naẓar eylese menī gelse nesne lāzım olmaz **[55ᵇ]** tefekkür ile menī gelmiş ḥükmindedür ammā öpse veyā şehvetle yapışsa bir ḳurbān lāzım olur. Muḥrim 'avratına şehvet-ile yapışsa menī gelse inzāl olup olmamanuñ farḳı yoḳdur. Me'ẕūn fercine cimā' eylese gerek inzāl olsun gerek olmasun ḳurbān lāzımdur ammā İmām Şāfi'ī Ḥażretleri ḳatında inzāl olıcaḳ ḥaccı fāsid olur. Bu cümlede muḥrim 'Arefe'ye ṭurmazdan muḳaddem Uḥud sebīlinde cimā' eylese ḥaccı fāsid olur, bir ḳoyun lāzım olur, ḥaccı tekmīl ėder fāsid olmayanlar gibi ammā gelecek yıl ḳażā' lāzım olur. İmām Şāfi'ī "Bir bedene lāzım olur." dėr. 'Arefe'ye ṭurduḳdan-ṣoñra cimā' eylese bir bedene lāzım olur, ḥaccı fāsid olmaz. Ḥalḳdan ṣoñra cimā' eylese bir ḳoyun lāzım olur. Unıdup cimā' ėtmek ḳaṣden cimā' ėtmek gibidür, aḥkāmda aṣlā farḳı yoḳdur. İmām Şāfi'ī "Nāsiyen cimā' ḥaccı ifsād eylemez." dėr.

---

[208] Metnin aslında bu kelime sehven tekrar edilmiştir.
[209] olan: olan mev

Ṭavāf-ı ḳudūmi muḥdeṣen ṭavāf eylese ṣadaḳa lāzım olur, ṭavāf-ı ziyāreti muḥdeṣen ṭavāf ėtmede bir ḳoyun lāzım olur. Eger ṭavāf-ı ziyāreti cünüben ṭavāf eylese bedene lāzım olur, eşvāṭuñ ekṣerini cünüben ṭavāf eylese bedene lāzım olur yā muḥdeṣen ṭavāf eylese ḳoyun lāzım olur zīrā bir şey'üñ ekṣerini nėce ėderse **[56ª]** cümle ḥükmi vėrilür ammā efḍal budur ki mādāmki Mekke'de ol ṭavāf[ı] i'āde eyleye, ol zamān ẕebḥ lāzım olur. Ṭavāf-ı ṣaderi muḥdeṣen ṭavāf eylese ṣadaḳa lāzım olur, İmām-ı A'ẓam'dan bir rivāyetde bir ḳurbān lāzım olur ammā cünüben ṭavāfda ḳoyun lāzım olur.

Şol kimesne ki ṭavāf-ı vācibini Ḥicr içinde ya'nī Ḥaṭīm'üñ içinde ṭavāf eylese mādāmki Mekke'dedür i'āde eyleye zīrā ṭavāf verā'-i Ḥaṭīm'de[210] vācibdür, ėtmeyicek noḳṣān ėtmiş olur elbette i'āde lāzım olur. Eger ḫāṣṣaten Ḥicr'üñ ṣaġ yanında[n] başlayup ṭersinden ṭavāf ėdüp müntehāsına varduġı gibi bir başından içine girüp bir başından çıḳup yėdi kerre böyle eylese terk ėtdügini tedārik ve tekemmül ėtmiş olur, dem lāzım olmaz ammā i'āde eylemeyüp ehline gelse dem lāzım olur,[211] ṭavāfuñ rub'a ḳarīb yėrini terk ėtmiş olur, ṣadaḳa kifāyet eylemez. Eger ṭavāf-ı ziyāreti vużū'suz ėdüp ve ṭavāf-ı ṣaderi eyyām-ı teşrīḳüñ āḫirinde ẓāhir ṭavāf eylese dem lāzım olur. Eger ṭavāf-ı ziyāreti cünüben ṭavāf eylese iki ḳurbān lāzım olur İmām-ı A'ẓam ḳatında, İmāmeyn "Bir dem kifāyet ėder." dėr.

Bir kimse 'umre ṭavāfın **[56ᵇ]** eylese sa'y[i] vużū'suz eylese ḥelāl olsa mādāmki Mekke'dedür ikisini bile döndüre şey' lāzım olmaz eger i'āde eylemedin ehline rücū' eylese dem lāzım olur eger ṭavāfı i'āde ėdüp sa'y eylemese eṣaḥḥ-ı aḳvāl üzerine dem lāzım olur. Eger Ṣafā ve Merve mā-beyninde sa'y terk eylese dem lāzım olur, ḥaccı fāsid ėtmez zīrā vācib terkdür ammā imāmdan evvel 'Arafāt'dan dönse dem lāzım olur. İmām Şāfi'ī "Lāzım olmaz." dėr, "Mücerred vuḳūf kāfīdür, iṭālei terk ile şey' lāzım olmaz." dėr.

Müzdelife'de vuḳūfı terk eylese dem lāzım olur zīrā vācibātdandur. Ḥacda mecbūr bi'd-dem olan vācibātuñ birisi budur ammā ekṣer ġalaṭ ėderler, vuḳūfı terk ėderler. Tafṣīli bāb-ı ṣālişde yoḳlana, mühimmātdandur. Eger remy-i cimārı cümlesini günlerinde terk eylese bir dem lāzım olur zīrā cins-i mütteḥidde nėtekim ḥalḳ da öyledür. Eger bir günüñ remyini terk eylese yine bir dem lāzım olur zīrā nüsük-i tāmmedür. Eger cimār-ı

[210] verā'-i Ḥaṭīm'de: verāye Ḥaṭim'de
[211] olur: olmaz

ṣelāṣenüñ birini terk eylese ṣadaḳa lāzım olur zīrā götürüsi nüsk-i vāḥid idi, metrūk olan eḳall olmaġla ṣadaḳa lāzım oldı. Eger Cemre-i ‘Aḳabe’nüñ yevm-i [57ª] naḥrda remyini terk eylese yine bir dem lāzım olur. Eger ṭaşlardan çoġını terk eylese yine bir dem lāzım olur. Bir iki ṭaş terk eylese her ṭaş başına nıṣf ṣā‘ buġday lāzım olur meger bir dem behāsına yètişe. Naḳṣ eyleye istedügi gibi metrūk olan eḳaldür, ṣadaḳa kifāyet èder.

Eger ḥalḳı eylese eyyām-ı naḥr geçse İmām-ı A‘ẓam ḳatında bir dem lāzım olur, ṭavāf-ı ziyāreti te’ḫīrde daḫı öyledür ammā İmāmeyn ḳatında ikisinde bile yoḳdur. *Hidāye*’de “Burada ḥalḳı te’ḫīr ètmekle ve ṭavāf-ı ziyāreti te’ḫīr ètmekle[212] İmāmeyn ḳatında şey’ yoḳdur.” dèdügi yèrde “Remy te’ḫīrde daḫı bir nüsüki bir nüsüküñ üzerine taḳdīmde de ḫilāf yine böylecedür. Nenüñ gibi remy ètmezden evvel ḥalḳ ètmek gibi, ḳārin remyden evvel ẕebḥ ètmek gibi daḫı ḳārin ẕebḥden evvel ḥalḳ ètmek gibi.” dèyü yazduḳdan-ṣoñra cānibinden delīllerin yazup birḳaç saṭır aşaġasından başḳa mes’ele taṣvīr èdüp “Ḳārin ẕebḥ ètmezden muḳaddem ḥalḳ eylese İmām-ı A‘ẓam ḳatında iki dem lāzım olur. Birisi vaḳtinden ḥalḳ ètmedügi içün, birisi [57ᵇ] ẕebḥi ḥalḳdan te’ḫīr ètdügi içün. Ammā İmāmeyn ḳatında bir dem vācib olur, vaḳtinde ḥalḳ ètmedügi demdür. Te’ḫīrde dem lāzım degüldür.” dèyü yazar. Yuḳaru ile tenāḳuż-ı ẓāhir göziküyor, şübhe maḥalli degül. Burada ṣāḥib-i *‘İnāye* sehv ḥaml èdüp “Biri dem-i ḳırān, biri dem-i cināyet dèmek gerek idi ve İmāmeyn ḳatında ḫōd bu maḳūle cināyetle dem lāzım olmaz ancaḳ dem-i ḳırān lāzım olur idi. Böyle yazmaḳ gerek idi, böyle ma‘a-hāẕā muṭābıḳ olmadıġından ġayrı yuḳaruya tenāḳuẕ-ı ẓāhiri[213] var. Bu yazış üzerine ikisinde dem-i cināyet lāzım olmaḳ gözikür, dem-i ḳırānla üç dem olmaḳ gözikür. Bu ḫōd yañlışdur, sehvdür.” dèr. Lākin bu faḳīr-i keşīrü’t-taḳṣīrüñ ṣāḥib-i *‘İnāye*’nüñ sehve ḥaml eyledügi maḳbūli olmayup taṭbīḳ mümkin iken bu maḳūle yèrde ṣāḥib-i *Hidāye*’yi sehv ḥaml ètmenüñ vechi olmadıġına ẕāhib olup yuḳaruda yazduġı ṣāḥib-i Ḳudūrī’nüñ muḫtārı olup aşaġa başḳa mes’ele derc eyledügi kendinüñ muḫtārı olmaḳ üzre yazup ikisi daḫı rivāyet olmaḳda ne var ki sehv ḥaml olına ve üç dem lāzım olmaḳda bu‘d nedür ki? İkisi dem-i [58ª] cināyet, biri dem-i ḳırān ki dem-i nüsükdür üç olur zīrā Ṣadrü’ş-şerī‘a da ve āḫar kütüb de *Hidāye* Ḥażretlerinüñ yazduġı üzerine yazup üç dem lāzım gelmesin iş‘ār ède. İmāmeyn ḳavli üzerine iki dem lāzım gelmesin taṣrīḥ èdüp biri dem-i cināyet, biri dem-i

[212] ètmekle: ètilmekle

[213] yuḳaruya tenāḳuż-ı ẓāhiri: yuḳaruya ~~naẓar~~ tenāḳuṣ-ı ẓāhiri

ḳırāndur. İmām-ı A‘ẓam Ḥażretleri ḳatında dem-i ḳırāndan mā-‘adā iki dem-i cināyet ola. Nihāyet rivāyet olup ṣāḥib-i Ḳudūrī’nüñ muḫtārı olmaġla yazmış ola. Ekṣer kütüb-i fetāvā da böyle olmasın iş‘ār ėder iken ṣāḥib-i *‘İnāye*’nüñ sehve ve tenāḳuża ḥaml ėdüp iki dem lāzım olup İmāmeyn ḳātında lāzım olmamasın taḥḳīḳ ėdüp üç dem lāzım gelmege men‘ ėtdügi veche vecīh gelmedi ṣoñra Zeyla‘ī’de bu maḥalli gördüm tafṣīli ile yazmışlar. Bu ḥaḳīr-i keṣīrü’t-takṣīrüñ müṭāla‘asın taḥḳīḳ ėdüp ṣāḥib-i *Hidāye*’yi sehve ḥaml ėdenüñ sehv-i ġalaṭından şübhemüz ḳalmadı, zā’il oldı ve ḥaḳḳ ẓāhir oldı. Belki İmām-ı A‘ẓam Ḥażretlerinüñ ḳavli üzre bėş dem lāzım gelmedi, taṣrīḥ eylemişdür zīrā ḳārin cināyet ėdicek iki dem lāzım olsa gerek bu maḥalde **[58ᵇ]** iki cināyet ėtmiş olur. Biri ẕebḥden evvel ḥalḳı taḳdīm, biri de ẕebḥi ḥalḳdan te’ḫīr ėtdügi içün. Her cināyetde ikişer dem lāzım olur, bir de dem-i ḳırān bėş dem olur ammā İmāmeyn ḳatında dem-i ḳırān ve dem-i cināyet lāzım olur, ḥalḳı ẕebḥden taḳdīm ėtdügi içün te’ḫīrde şey’ yoḳdur, “İkisi cināyet-i vāḥidedür.” dėr. Ḳārin olıcaḳ iki dem, bir de dem-i ḳırān üç dem lāzım olması muḳarrer idügin taṣrīḥ ėdüp lākin *Cāmi‘ü’ṣ-ṣaġīr* ‘ibāreti ile İmām Faḫrü’l-İslām ‘ibāretinüñ iḫtilāfātı olduġın yazar. Ṣāḥib-i *Hidāye* Ḥażretleri daḫı aña binā’en ikisinüñ ḳavlin yazmış ola ḥattā *Kāfī* de İmāmeyn ḳavli üzre üç dem lāzım olmasına işāret eylemişdür. Meşāyıḫuñ bu mes’elede aḳvālleri muḫtelif olmaġın ikisine de işāret ėdüp kendinüñ meyli ve muḫtārı İmām-ı A‘ẓam ḳavli olmaġın ẕikr ėtmiş oldı. Aṣlā sehv ve ġalaṭ yoḳdur. Ehl-i inṣāf olan ḳarındaşlarumuz bu bābda müṭāla‘a ėdüp ḥaḳḳ ne idügine vāḳıf olıcaḳ اَلْحَقُّ اَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ[214] dėyeler. Vallāhü te‘ālā a‘lem ve aḥkem.

Eger eyyām-ı naḥrda ḥalḳ Ḥarem’üñ ġayrıda **[59ᵃ]** vāḳi‘ olsa bir dem lāzım olur. Eger muḳīm olsa da Ḥarem’den çıḳsa ḥalḳ eylese yine dem lāzım olur İmām-ı A‘ẓam ve İmām Muḥammed ḳatlarında ammā İmām Ebī Yūsuf raḥmetullāh ḳatında şey’ lāzım olmaz. Ba‘żılar “Ebī Yūsuf da anlar ile ittifāḳ eyledi.” dėr zīrā sünnet ḥacda Minā’da ḥalḳ olmaḳ üzre cārī olmışdur, Minā Ḥarem’dendür. Burada rivāyāt-ı iḫtilāfāt ve delā’il çoḳdur, eṣaḥḥ yazduġumuzdur. Eger ḳārin ẕebḥden muḳaddem ḥalḳ eylese İmām-ı A‘ẓam ḳatında iki dem lāzım olur belki dem-i ḳırānla üç dem. İmāmeyn ḳatında ṣāḥib-i *Hidāye* yazduġı üzre iki rivāyetüñ birisinde bir dem lāzım olur, dem-i ḳırān ile iki olur. Bir rivāyet üzre “İmām-ı A‘ẓam’da ḳārine bėş olup İmāmeyn’de üç olması.” dėr.

[214] “Hak uyulmaya daha lâyıktır.”

Muḳaddemā ẕikr olınduġı idi, ‘alā-eyyi ḥālin umūr-ı mühimmedendür, ġalaṭāt-ı ‘āmmedendür. Ẕebḥden muḳaddem ḥalḳdan ittiḳā’ ve ictināb lāzımdur, muḥkem żabṭ ėtmek gerek. Ekṣer-i nāsuñ ġalaṭınuñ birisi budur muḳaddemā ḥalḳ ėdüp ba‘dehū ẕebḥ ėderler ammā böyle ġalaṭlarına bir sebeb var, ekṣer andan yañılurlar. Sebebi budur ki Cemre-i ‘Aḳabe’nüñ yanında bir bir çāder **[59b]** leri vardur ḳurılmışdur. İmām Şāfi‘ī ḳatında tertīb lāzım degüldür, ḥalḳ ẕebḥden muḳaddem olsa anuñ ḳatında şey’ lāzım olmaz. Ekṣer-i evlād-ı ‘Arab Şāfi‘iyyü’l-meẕhebdür, anlar Cemre-i ‘Aḳabe’yi remyden ṣoñra bir bir çāderine girüp ḥalḳ ėderler andan ẕebḥ ėderler. Bizüm ṭā’ifemüz anlaruñ meẕheblerinden ġāfillerdür ve kendü meẕheblerinde rācillerdür, anlara tābi‘ olup ḥalḳ ėderler. İḫtilāfāt-ı rivāyāt üzre kimine iki, kimine üç, kimine bėş dem lāzım olur. Bilmezler ve muḳayyed de olmazlar. Ḥuccācuñ ekṣerini bu bābda ġāfil gördüm ve su’āl ėdüp bilmek daḫı murād ėtmezler, borçlu ḳalurlar, taḳlīd ile ḥacc ėtdük ṣanurlar, taḳlīd ile ḥacc olmaz. ‘Avāma ne i‘tibār ḫavāṣdan olup ‘ilm ile kendüye i‘tiḳādı olanlardan nėcesini gördüm aṣlā taḳayyüd eylemediler, ġarābet ondadur. Farażā “Bu bābda ḫaṭā’ eylediñüz.” dėnildükde i‘tibār ėtmeyüp biz bilmez miyüz vādīsine cehl-i mürekkeb ṭabaḳaların gösterdükleri çoḳ olmışdur. [215]«نَعُوذُ بِاللهِ تَعَالَى مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا وَسَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا» Ḥacc-ı şerīf ġāyet ṣa‘bdur, ke-mā yenbaġī edā’ ėtmek umūr-ı ‘aẓīmedendür. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā **[60a]** cemī‘-i ḳullarına kemāl-ile ḥacc ėtdürmek naṣīb ve taḳdīr ėtmiş ola. Āmīn bi-ḥürmeti Seyyidi’l-mürselīn.

Faṣl-ı evvel maḥẓūrāt-ı Ḥarem-i Şerīf beyānındadur:

Ṣayd-ı Ḥarem’i ḥelāl ẕebḥ eylese ḳıymetini fuḳarāya taṣadduḳ lāzım olur, ṣavm aña cezā’ olmaz, ġarāmetdür keffāret degüldür. Bir kişi Ḥarem’e dāḫil olsa elinde ṣayd olsa irsāl ėtmek lāzımdur ya‘nī ṣalıvėrüp āzād eylemek gerek, İmām Şāfi‘ī “Lāzım degüldür.” dėr. Eger bey‘ eylese cā’iz degüldür, redd olınmaḳ gerek. Fevt olsa cezā’ lāzım olur zīrā Ḥarem’de ṣayda ta‘arruż ḥarāmdur. Muḥrim muḥrime bey‘ eylese veyā ḥelāl bey‘ eylese anda daḫı ḥükm böyledür. Eger ḥelāl ṣayd ṭutsa andan ṣoñra iḥrām gėyse elinde bir ġayr kişi ol ṣaydı irsāl eylese İmām-ı A‘ẓam ḳatında ḳıymeti żāmin olur, İmāmeyn ḳatında żāmin olmaz. Eger muḥrim ṣayda işābet eylese bir ġayrı kimesne

[215] “Nefislerimizin şerlerinden ve amellerimizin kötülüklerinden Allah Teâlâ’ya sığınırız.” mânâsına gelen bu duâ ed’iye-i me’sûredendir. bkz. İbn Mâce, Nikâh 19.

elinden alup irsāl eylese żāmin olmaz bi'l-ittifāḳ. Eger elinde iken muḥrim-i āḫar ḳatl eylese ikisine daḫı cezā' lāzım olur ammā aḫż ḳātile rücū' ėder. Eger iki ḥelāl ḍarbe-i vāḥide ile bir ṣaydı ḳatl eyleseler her birine nıṣf **[60b]** ḳıymet lāzım olur. Eger bir cemā'at ḳatl eylese 'aded-i ru'ūs üzerine taḳassüm olınur. Eger ḥelālüñ şerīki muḥrim olsa cemī'-i ḳıymet muḥrime lāzım olur, ḥelāle nıṣf-ı ḳıymet lāzım olur. Eger muḥrimüñ şerīki kāfir veyā ṣabī olsa anlara nesne lāzım olmaz, muḫāṭab bi'ş-şer' degüllerdür.

Eger Ḥarem'de büten otları ḳaṭ' eylese yā Ḥarem'de büten aġaçları ḳaṭ' eylese kimsenüñ milki olmasa andan-ṣoñra nāsuñ dikdügi aġaçlardan olmasa meṣelā erāk ve ümmü ġaylān aġacı gibi ḳıymeti lāzım olur ḳāṭı'a. Meger kim ḳurımış ola ḳurusını kese ḳıymetini fuḳarāya taṣadduḳ eyleye ammā 'ādetā nās dikdügi aġaçları kesmekle żamān yoḳ. Bir kişi nāsın 'ādetā dike geldügi aġaçdan Ḥarem'de dikse idi şecer-i erāk veyā ümmü ġaylān anı ḳaṭ'da żamān yoḳ Ḥarem ecli-çün ammā kimesnenüñ milkinde bi-nefsihī ümmü ġaylān bütse bir kimesne anı ḳaṭ' eylese ḳāṭı'a iki ḳıymet lāzım olur. Birisi milk ṣāḥibine, birisi ḥürmet-i Ḥarem içün nėtekim bir kimesnenüñ milki olan ṣaydı Ḥarem'de ḳatl eylese anda da iki ḳıymet lāzım olurdı ammā edā' ėtdükden-ṣoñra aġaç ile intifā' eylemek kerīhdür, intifā' eylese şey' yoḳdur. Nėtekim ṣayd-ı **[61a]** Ḥarem'i ẕebḥ ėdüp cezāsın vėrdükden-ṣoñra ekl eylese şey' yoġ-ıdı, bu da anuñ gibidür ammā kerāhet olıcaḳ ictināb lāzımdur. Ḥarem'üñ otına ṭavar ṣalıvėrmeye ve iẕḫir ki boya otıdur andan ġayrısını ḳaṭ' cā'iz degüldür ammā İmām Ebī Yūsuf raḥimehullāh[216] "Ṭavarı otdan men'de ḥarec var." dėr, "Ṣalıvėrmekde nesne lāzım olmaz." dėr.

İki muḥrim ḳatl-i ṣaydda muḥrim-i müşterek olsalar her birine birer cezā' lāzım olur ammā iki ḥelāl ṣayd-ı Ḥarem'i ḳatlde müşterek olsalardı ikisine bir cezā' lāzım olur. Muḥrim ṣaydı bey' eylese veyā ṣatun alsa bey' ü şirā' bāṭıl olur. Bir kimesne bir geyigi Ḥarem'den iḫrāc eylese ol birḳaç evlād getürse kendü evlādı helāk olsa cümlesinüñ ol kimesne üzerine żamānı lāzım olur ammā iḫrāc ėtdükden-ṣoñra veled getürmedin cezāsını vėrse ṣoñra veledinüñ cezāsı lāzım olmaz. Ḥarem'üñ ṭaşını ve ṭopraġını Ḥill'e çıḳarmada be's yoḳdur.

[216] raḥimehullāh: raḥimehümullāh

Faṣl-ı ṣānī iḥṣār beyānındadur:

İḥṣār aña dėrler ki muḥrim ba‘de’l-iḥrām yolda ḫaste olsa veyā bir ‘adū belürüp gėtmekden men‘ eylese ol kimesne muḥṣar [61ᵇ] olup ḥelāl olmaḳ cā’izdür ammā dem-i iḥṣār lāzım olur. İmām Şāfi‘ī ḳatında muḥrime iḥṣār ‘adū ile olur, maraż ile ṣaḥīḥ degüldür. Dem-i iḥṣārı Ḥarem’e irsāl ėdüp Ḥarem’de ẕebḥ ėtmek gerek. Ṣūreti budur ki bir ḳoyun veyā bir ṣıġır veyā bedene göndere, Ḥarem’de ẕebḥ eyleye, bir gün ta‘yīn eyleye. ‘Aynı ile ol günde ẕebḥ eylemek gerek andan-ṣoñra muḥṣar ḥelāl olur zīrā dem-i iḥṣār ḳurbetdür, irāḳa ḳurbet idügi ma‘lūm olmaz illā zamān-ı maḫṣūṣ ve mekān-ı maḫṣūṣda. İmām Ebī Yūsuf raḥimehullāh muḥṣara “Ba‘de’ẕ-ẕebḥ ḥalḳ vācibdür.” dėr, “Zīrā sā’ir menāsikde ‘āciz idi, ḥalḳdan ‘āciz degüldür, bu da cümle menāsikdendür.” dėr. İmām-ı A‘ẓam ve İmām Muḥammed ḳatlarında lāzım degüldür. Dem-i iḥṣārı mekān-ı iḥṣārda ẕebḥ cā’iz olmaz ammā İmām Şāfi‘ī ḳatında cā’iz olur.

Ḳoyun göndermekden murād ḳıymetini göndere dėmekdür zīrā maḥallinde ḳoyun alınup ẕebḥ olınur, mekān-ı iḥṣārdan ḳoyun sürmek müte‘aẕẕirdür ba‘īd olıcaḳ. Muḥṣar hedyini gönderdükden-ṣoñra isterse mekānında ṭursun isterse dönsün. Eger muḥṣar hedy bulımaz-ısa veyā taṣadduḳ ėtmege ḳādir olamazsa [62ᵃ] Ebī Yūsuf ḳatında her nıṣf ṣā‘ başına bir gün oruç ṭuta. Müfrid bi’l-ḥacc olana bir dem lāzım olur ammā ḳārine iki dem lāzım olur. Dem-i iḥṣārı ẕebḥ ėtmege muḥrim gerek, dem-i iḥṣārı yevm-i naḥrdan evvel ẕebḥ cā’izdür İmām-ı A‘ẓam ḳatında ammā İmāmeyn ḳatında cā’iz degüldür ammā muḥṣar bi’l-‘umre demi her ne vaḳt boġazlasa cā’izdür. Muḥṣar bi’l-ḥacc ḥelāl olsa bizüm meẕhebümüzde gerek nāfile gerek farż ḳaża’ lāzım olur ammā İmām Şāfi‘ī ḳatında ḳażā’ lāzım olmaz zīrā taḳṣīr kendi ṣun‘ı ile olmadı ammā bir ḳavlinde farżda ḳażā’ lāzım olup neflde olmamaḳdur. Ḳażā’ lāzım olduḳdan-ṣoñra müfrid bi’l-ḥacc olan[a] ḥacc ve ‘umre lāzımdur, müfrid bi’l-‘umreye ḳażā’ lāzım olur. Zīrā ‘umreden iḥṣār bizüm ḳatumuzda müteḥaḳḳıḳ olur ammā İmām Mālik [ḳatında] ḳażā’ lāzım olmaz zīrā muvaḳḳat degüldür.

Ḳārin olan muḥṣara bir ḥacc, iki ‘umre lāẓımdur. Ḳaçan ḳārin-i muḥṣar hedy gönderse “Fülān günde boġazlañ.” dėyü bi-‘aynihā gün ta‘yīn eylese andan-ṣoñra iḥṣār gėtse görelüm evvel ḳārin ḥacc ile hedye yėtişmege ḳādir midür eger yėtişmez ise teveccüh ėtmek lāzım gelmez, ṣabr eylesün hedyüñ naḥrı-y-ıla ḥelāl olınca ya‘nī ta‘yīn ėtdügi [62ᵇ] günde hedy boġazlayup veyā naḥr olınca tevaḳḳuf ėder andan ḥelāl olur. Eger

ḥacc ile hedye yėtişmege ḳādir olursa elbette teveccüh lāzımdur zīrā maḳṣūd ḥāṣıl olmazdan evvel ‘acz gėder. Eger hedye yėtişüp ḥacca yėtişmege ḳādir olmazsa teveccüh lāzım degüldür, taḥallül ėder ‘aczinden ötüri. Eger ḥacca hedy vaḳtinde yėtişmek ḳābil ise istiḥsānen taḥallül cā’izdür ammā bu taḳsīm İmām-ı A‘ẕam ḳavli üzre müstaḳīm olur. İmāmeyn ḳavlinde dem-i iḥṣār yevm-i naḥr-ıla muvaḳḳatdür, naḥrdan evvel cā’iz olmaz. Bu taḳdīrce ḥacca yėtişen hedye yėtişmek lāzım gelür ammā muḥṣar bi’l-‘umrede bu taḳsīm bi’l-ittifāḳ müstaḳīm olur zīrā yevm-i naḥr-ıla muvaḳḳat degüldür.

Eger bir kimesne ‘Arefe’ye ṭurduḳdan-ṣoñra iḥṣār olınsa muḥṣar olmaz. Eger Mekke’de muḥṣar olsa ṭavāf ile vuḳūfdan men‘ olınmış olsa muḥṣar dėriz zīrā itmām müte‘aẕẕir hemān Ḥill’de muḥṣar olmış gibidür. Eger muḥrim ṭavāf ile vuḳūfuñ birisine ḳādir olsa muḥṣar olmaz. Ebī Yūsuf ḳatında Mekke’de bir ḳavī ‘adū ẓuhūr ėdüp ṭavāfdan men‘ eylese muḥṣar olur. Eger vuḳūfdan ṣoñra iḥṣār eylese ḥattā eyyām-ı teşrīḳ de geçse [63ª] vuḳūf bi’l-Müzdelife’yi terk eylese bir dem ve remyi terk eylese bir dem ve ṭavāf-ı ziyāreti ṭavāf eylemek ve te’ḫīrden ötürü bir dem lāzım olur. İmām-ı A‘ẓam’uñ bir ḳavlinde ḥalḳı te’ḫīr ile bir dem lāzım olur. İmām-ı A‘ẓam’uñ ḳatında zamānumuzda Mekke ehline ḥükm-i iḥṣār yoḳdur zīrā şimdi dār-ı İslām’dur, Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem zamānı bunuñ ḫilāfıdur.

Eger yolda birinüñ nafaḳası serīḳa olınsa İmām Muḥammed’den rivāyet olınur “Eger ol kimesne yürimege ḳādir olsa muḥṣar olmaz eger yürimege ḳudreti yoḫ-ısa muḥṣardur.” Ebī Yūsuf eydür: “Ol kimesnenüñ ol zamān yürimege ḳudreti olup ṣoñra ‘āciz olmaḳ ḫavfı var ise yine muḥṣar olur.” Eger bir muḥṣar mu‘sir olup ya‘nī faḳīr olup hedye güci yėtişmese ṣavm ile ḥelāl olmaḳ bizüm meẕhebümüzde cā’iz degüldür. İmām Yūsuf’dan bir rivāyet vardur yuḳaruda beyān eyledük ebeden muḥrim ḳalur, hedy bulınınca veyā ṭavāf ve Ṣafā ve Merve mā-beyninde sa‘y ve ḥalḳ ėdince tevaḳḳuf ėder ammā İmām Şāfi‘ī ḳatında orta ḳoyunı taḳvīm ėdüp ḳaç müdd ṭa‘ām ėderse her müdd başına bir gün oruç ṭutmaġ-ıla cā’iz olur zīrā hedyden ‘aczi [63ᵇ] var ṣavm anuñ maḳāmına ḳā’im olmaz, temettu‘ gibidür.

Faṣl-ı ṣāliṣ hedy beyānındadur:

Hedy ne‘amdan Ḥarem-i Şerīf’e ihdā’ olınan şey’e dėrler ki deve ve ṣıġır ve ḳoyun ki Ḥarem-i Şerīf’e ḳanġısı ihdā’ olınursa aña hedy dėnilür. Hedyüñ ednāsı ḳoyundur, a‘lāsı bedenedür. Hedyde ṣeny cā’izdür ya‘nī deveden bėşer yaşında, ṣıġırdan iki yaşda, ḳoyundan[217] bir yaşda olandur ve ḍa’ndan ceẕa‘ cā’izdür ceẕa‘ altı ay geçmiş ḳoyuna dėrler ki a‘lā semüz ola ve sub‘-ı bedene daḫı cā’izdür ya‘nī bedenenüñ yėdi bölükde bir bölügi cā’izdür ve yėdi kimesne iştirāk üzre bir bedeneyi hedy ėtmek cā’izdür.

Ceẕa‘-ı ibl ve ceẕa‘-ı baḳara cā’iz degüldür zīrā devenüñ ceẕa‘ı dört yaşar ṣıġıruñ ceẕa‘ı bir yaşardur, bunlar cā’iz degüldür. Maḳṭū‘u’l-üẕn ya‘nī ḳulaġı kesik hedy cā’iz degüldür ve ḳulaġı enine veyā uzunına yırtılmış olan daḫı cā’iz degüldür. Maḳṭū‘u’l-üẕnde İmām-ı A‘ẓam Ḥażretleri[n]den dört rivāyet vardur: Biri ḳulaġınuñ rub‘ı miḳdārı ḳaṭ‘ olınmaḳ, birisi ṣülüṣ miḳdārı ḳaṭ‘, birisi ṣülüṣden ziyāde olmak, birisi nıṣfdan ziyāde olmaḳ. **[64ª]** Maḳṭū‘u’ẕ-ẕeneb daḫı cā’iz degüldür ya‘nī ḳuyruġı ve eli kesik. ‘Avrā’ ve ‘acfā’ ve ‘arcā’ daḫı cā’iz degüldür ya‘nī bir gözli ve arıḳ ve uyuz kemiklerinde iligi olmayan ve boġazlanacaḳ yėre varmayan. Cemmā’ ki boynuzları olmayana dėrler ve ḫaṣiyy ki ėnenmişe dėrler ve ṣevlā’ ki mecnūna dėrler anlar cā’izdür. Ḍaḥāyāda cā’iz olan hedāyāda daḫı cā’izdür. Ḳoyun her mevżi‘de cā’izdür illā iki mevżi‘de degül. Birisi ṭavāf-ı ziyāreti cünüben ṭavāf eylemede, birisi ‘Arefe’ye vuḳūfından-ṣoñra cimā‘ ėtmede. Bu iki mevżi‘de bedene lāzım olur nėtekim yuḳaruda beyān olınmışdı. Bir kimse bedene boġazlamaḳ neẕr eylese deveye[218] maḫṣūṣ olmaz, ṣıġır daḫı cā’izdür.

“Hedy-i taṭavvu‘dan ve met‘den ve ḳırāndan ekl cā’iz olur ya‘nī mütemetti‘ veyā ḳārin dem-i temettu‘ ve dem-i ḳırāndan ve taṭavvu‘an ḳurbān ėden kimesne hedyinden ekl eylemek cā’izdür zīrā dem nüsükdür, irāḳa ile ḳurbet ḥāṣıl olur, uḍḥiyye gibi ekl ḥelāl olur ammā bunlardan mā-‘adā ḳalan hedāyādan ekl cā’iz olmaz zīrā dimā’-i keffārātdur, ṣadaḳātdur, ne ṣāḥibi yėmek cā’izdür ve ne aġniyā **[64ᵇ]** yėmek cā’iz olur. Hedy-i taṭavvu‘ı ve ḳırān ve met‘ayı ẕebḥ yevm-i naḥrda cā’iz olur, muḳaddem cā’iz olmaz ammā aṣl rivāyetde hedy-i taṭavvu‘uñ ẕebḥi yevm-i naḥrdan evvel cā’iz lākin yevm-i naḥrda efḍaldür, bu rivāyāt eṣaḥdur. Bunlardan ġayrı hedāyānuñ cümlesinüñ ẕebḥi ḳanġı

[217] ḳoyundan: ḳoyundur
[218] deveye: deveyi

vaḳtde olursa cā'izdür ya'nī dimā'-i keffārāt gibi zīrā cebr-i noḳṣāndur, ta'cīli evlādur ammā İmām Şāfi'ī ḳatında bu hedāyānuñ cümlesinde dem-i met'a ve ḳırān gibi yevm-i naḥrda cā'iz olur, muḳaddem cā'iz olmaz." dėyü *Hidāye*'de mesṭūrdur lākin sā'ir kütübe muḫālifdür. Ġālibā ġalaṭ-ı nāsiḫ ola ḥattā Ayāṣulūġ Çelebīsi *Mecma'*ya[219] yazduġı şerḥde *Hidāye*'nüñ Şāfi'ī'nüñ bu vechle muḫālefetin yazduġını naḳl ėdüp "Eṣaḥḥ muvāfaḳatdur." dėyü daḫl-i ta'arruż ėder zīrā sā'irinde fi'l-ḥaḳīḳa öyledür. Hedāyānuñ ẕebḥi cā'iz degüldür illā Ḥarem'de ammā mesākin-i Ḥarem'e ve ġayr-i Ḥarem'e taṣadduḳ bizüm meẕhebümüzde cā'izdür. İmām Şāfi'ī "Ḥarem fuḳarāsından ġayrıya cā'iz degüldür." dėr, "Zīrā ẕebḥ Ḥarem'de cā'iz olmanuñ ma'nāsı fuḳarā-yı Ḥarem'e vüs'at gelmek içündür, ġayra cā'iz olmaz." dėr.

Bir kimesne hedyini ta'rīf ėtmek vācib degüldür ya'nī **[65ª]** ḳırānını alup 'Arafāt'a gėtmek veyā ḫalḳa ḳurbān ėtdügini bildürmek içün ḳılāde ėtmek vācib degüldür ammā hedy-i met'ayı ta'rīf eylese cā'iz ve aḥsendür zīrā yevm-i naḥrda muvaḳḳatdür, eẕā olur ki ṭutar ādem bulamaz ḳılāde ile bildürmek teşhīr ėtmek lāzımdur zīrā nüsükdür. Dimā'-i keffārāt bunuñ muḫālifidür, yevm-i naḥrdan muḳaddem anlaruñ ẕebḥi cā'izdür, hem muḳābele-i cināyātdadur, setri evlādur. Bedenede evlā naḥr ėtmekdür, ṣıġır ile ḳoyunda ẕebḥdür. Naḥr deveyi ṭurur iken gögsinden ḳılāde ṭaḳduġı yėri kesmege dėrler. Ṣıġır ile ḳoyundan yaturup boġazlamaḳ mesnūndur. Hedy her kişi bi-nefsihī boġazlamaḳ sünnetdür ẕebḥe ḳādir olup bir ḫōşca ėderse ve illā yėrine āḫar kimseyi mevlā ėtmek cā'izdür. Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem Ḥicce-i Vedā'da yüz hedy yėdürdüp altmış üç deveyi kendi mübārek elleri-y-ile naḥr eylediler, bāḳīsine Ḥażret-i 'Alī'i vālī ėtdiler.

Devenüñ çullarını ve yularlarını bile taṣadduḳ eyleye, ḳaṣṣāba ücreti hedyden vėrmeye yanından vėre. Bir kimesne bedenesi yėdüp gėderken binmege muẓṭar olsa binmek cā'izdür, istiġnā' geldükden-ṣoñra **[65ᵇ]** binmeye. Iẓṭırāruñ ma'nāsı 'acz ve iḫtiyācdur. Eger hedy binmekle ḳıymetine naḳṣ geldi-y-ise noḳṣanı tażmīn ėder. Eger bedenesinüñ südi var ise ṣaġmaya, nefsine intifā' cā'iz degüldür, memesine ṣovuḳ ṣu ṣaça

[219] Metnin aslında eserin ismi bu kısımdan îtibâren sehven bâzan *Mecmū'a* şeklinde yazılmıştır. Ancak zikredilen eser İbnü's-Sââtî'nin *Mecma'u'l-bahreyn ve mülteka'n-neyyireyn* isimli eseri olması dolayısıyle tashih edilerek çeviri yazısında *Mecma'* yazılmıştır.

südi ḳaṭ‘ olmaḳ içün eger ẕebḥe ḳarīb ise ammā ẕebḥe ba‘īd ise südini ṣaġup taṣadduḳ eylemek gerek eger kendi nefsine ṣarf eylese miṯlini veyā ḳıymetini taṣadduḳ eyleye.

Bir kişi sürür iken hedy düşüp helāk olsa eger hedy-i taṭavvu‘ ise bir daḫı bedel lāzım olmaz eger hedy-i vācib ise bir daḫı anuñ yėrine hedy almaḳ lāzımdur. Eger ‘uyūb-ı keṯīre yėtişse anuñ yėrine birin daḫı getüre. Eger bedeneyi yaturur iken yıḳılsa ḳalsa taṭavvu‘ ise naḥr ile ḳılādesini ḳanı-y-ıla bulaya örgücini yara, kendisi ve aġniyādan kimse ekl eylemeye, fuḳarā’ ekl eyleye. Anı böyle teşhīrden ġaraż hedy idügi fuḳarāya ma‘lūm olup aġniyā ekl ėtmeye ve ėtmemek içündür. Bıraġup cānvėre gėtme[ye], böyle ėtmek efḍaldür eger bedene-i vācibe ise istedügi gibi eyleye. Sā’ir milki nėce ise bu da öyle olur, ḳā’im-i maḳām tedārik eylemek lāzımdur. Hedy-i taṭavvu‘ı ve met‘ayı ve ḳırānı taḳlīd **[66ª]** eyleye zīrā dem nüsükdür. Taḳlīd[d]e iẓhār ve teşhīr vardur. Dem-i iḥṣār ile dem-i cināyeti taḳlīd eylemeye zīrā sebebi cināyetdür, setri evlādur. Burada hedyden murād bedenedür zīrā ‘ādetā ḳoyun taḳlīd olınmaz bizüm ḳatumuzda, ḳoyunuñ taḳlīdi mesnūnī degüldür. Taḳlīd ḳılāde eylemege dėrler ya‘nī devenüñ boġazına ḳırba ṭaḳmaḳdur.

Bāb-ı ṣāliṯ ef‘āl-i ḥacc-ı şerīf ve tertīb-i a‘māl-i ẓāhire tā bir kişinüñ evinden çıḳup Mekke’ye varup gelince nėce ḥacc ėtmek gerek ve nėce niyyet ėtmek ve ne oḳımaḳ gerek ve ne ‘amel işlemek gerek ve ne güne du‘ā’ ve evrād ü eẕkār beyānındadur:

Evvelā ḥacca gėden kimesneye sünnet budur ki cemī‘-i günāhlarına tevbe eyleye, meẓā[lim]-i meḫāyif var ise redd eyleye, ḥelālleşe ve düyūnı var ise edā’ eyleye ve ḥacca getürdügi mālı ḥelālden getüre ḥarām rā’iḥası olmaya eger mümkin degül ise tebdīl eyleye, ḥarāmı ḥelāla tebdīl tecvīz olınmışdur. Bu bābda ihtimām eyleye, ziyāde ittiḳā’ lāzımdur. Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur «رَدُّ دَانِقٍ مِنْ حَرَامٍ يَعْدِلُ عِنْدَ اللهِ مِنْ سَبْعِينَ حِجَّةً»[220] Ma‘nāsı dėmekdür ki “Ḥarāmdan bir dāniḳi ṣāḥibine vėrmek yėtmiş kerre ḥacc ėtmege mu‘ādil olur.” dėyü buyururlar. Dāniḳ bir dirhem gümüşüñ südüsidür. **[66ᵇ]** İmām Ġazālī Ḥażretleri buyururlar ki “Bir kimesne māl-ı ḥarām ile veyā şübheli māl ile ḥacca çıḳsa cehd eylesün yolda yėyecegini ḥelālden ėtmege. Ḳādir olmazsa muḥrim olduġı zamānda tā ḥelāl olınca eger aña da ḳādir degül ise ‘arefe güni yėyecegini ḥelāl ėtmeġe

[220] İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *a.g.e.*, I, 485-486 (hadis nr. 1378).

ḳaṣd eylesün. Buña da ḳādir degülse ḳalbinde ḡavfı gėdermesün ḥelāl olmayan şey' eklde mużṭarrin dėyü, umarın ki Rabb-i 'İzzet ol kimesneye mu'āḫaẕe ėtmeyüp añun ḳalbini inkisārı ve ḥarāmı kerīh gördügi sebebi-y-ile günāhından geçüp 'afv ėder." dėyü buyurur. Ve daḫı yanında emānet olan şeyleri aṣḥābına varup gelince vefā' ėdecek nafaḳasını 'add eyleye ve iḥrām bėzlerini ondan tedārik eyleye. 'Arabistān'da, Ḥamā ve Ḥumuṣ ve Ḥaleb bunlarda a'lāsı bulınur ve ḳanġısına uġrarsa andan ala. İki çāder bėzidür, beyāż ve laṭīf ola. Ve cemī'-i aḳraba ve ta'alluḳātına ve aḥbābına vedā' eyleye, her birinden himmet-i du'ā' ṭaleb eyleye ve ḥacca gėtmegi gūyā dünyādan gėder gibi mülāḥaẕa ėdüp riḳḳatle ve tażarru' ile ve 'aẕbü'l-lisān olmaġ-ıla herkese tevāżu'-ı temelluḳ ile muḳayyed olup gėde ve ḥacc-ı şerīfe çıḳduġı zamānda ḡamīs güni çıḳa eger müyesser **[67ª]** olursa.

Resūlullāh ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem Ḥicce-i Vedā'a ḡamīs güni çıḳdılar idi. Ekṣer Ḥażret sefere ḡamīs güni çıḳarlar idi ḡamīs güninde mübāreklik olduġına binā'en. Eger ḡamīs güni olmaz ise iṣneyn güni çıḳa ve çıḳduġı zamānda ṣabāḥ çıḳa zīrā Ḥażret «اَللَّهُمَّ بَارِكْ لِأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا»[222] daḫı mervīdür buyurmışlardur «بُورِكَ لِأُمَّتِي فِي بُكُورِهَا»[221] daḫı mervīdür. Ve her ayuñ evvelinde çıḳa, āḫirinde çıḳmaya zīrā Kirmānī eydür: Bir kimse Ḥażret'e vedā'a geldi, sefere gėder idi, āḫir-i şehr idi. Ḥażret buyurdı ki "Bey'üñde ḫüsrān ėtmek mi dilersin?" dėdükde ol kimesne "Yoḳ." dėdi. Ḥażret buyurdılar ki "Ṣabr eyle ay görinsün, yevm-i iṣneyn veyā yevm-i ḡamīsi iḫtiyār eyle, bey'üñde ribḥ ėdersin." dėyü buyurdılar.[223]

Ve her ayda yėdi gün naḥsdur, münāsib olan ol günlerde çıḳmamaḳdur. Evvelā her ayuñ üçünci güni naḥsdur zīrā ol gün Ḳābil Hābil'i ḳatl ėtmişdür ve yėryüzinde bundan evvel kimesne ḳatl olmamışdur. Ve bėşinci güni daḫı naḥsdur: Ādem Peyġamber 'aleyhi's-selām cennetden çıḳmışdur, ḳavm-i Yūnus'a ol günde 'aẕāb nāzil olmışdur ve Yūsuf Peyġamber 'aleyhi's-selām **[67ᵇ]** ol günde ḳuyuya atılmışdur. Ve on üçünci güni daḫı naḥsdur: Ḥażret-i Eyyūb'a ol günde belā' nāzil olmışdur ve Süleymān Peyġamber 'aleyhi's-selāmdan ol gün milk gėtmişdür, ṭā'ife-i Yehūd enbiyā'-i 'iẕāmdan yėtmiş

[221] "Sabahın erken vakitleri ümmetime bereketli kılındı." (Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 229 [hadis nr. 754].)
[222] "Allahım! Sabahın erken vakitlerini ümmetime bereketli kıl." (İbn Mâce, Ticârât 41; Ebû Dâvûd, Cihad 85; Tirmizî, Büyû' 6)
[223] Rivâyet için bkz. İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *a.g.e.*, I, 453-454; Kutbüddîn-i Şîrâzî, *a.g.e.*, nr. 121, vr. 211ª.

neferi bir günde ḳatl ėtmişlerdür. Yigirmi birinci güni daḫı naḥsdur: Ḳavm-i Lūṭ[224] ḫasf, ṭā'ife-i Yehūd ve Naṣārā meymūn ve ḫınzīr oldılar; Zekeriyyā 'aleyhi's-selāmı minşār ile bıçdılar. Yigirmi dördünci güni daḫı naḥsdur: Fir'avn'uñ velādeti ve rubūbiyyet da'vī ėtdügi ve ġarkı ve Benī İsrā'il'e ṭūfān geldügi gündür. Yigirmi bėşinci güni naḥsdur: Ḫalīl Peyġamber 'aleyhi's-selāmuñ oda at[ıl]duġı gündür, Ṣāliḥ Peyġamber'üñ nāḳası ḳatl olınduġı gündür. Ve her ayuñ āḫir çehār-şenbe güni daḫı naḥsdur: Ḳavm-i 'Ād'a ẕebḥ nāzil olmışdur.

Ḳavā'id-i vedā': Vedā'da daḫı sünnet budur ki ḥacca gėden kimesne ahbabına «أَسْتَوْدِعُ اللهَ دِينَكَ وَأَمَانَتَكَ وَخَوَاتِيمَ عَمَلِكَ»[225] dėye. Türkīce "Ben seni Allāh'a ışmarladum, dīnüñi ve emānetüñi ḥıfẓ u ḥirāsetüñi ve 'amelüñüñ ḫātimesini Allāh'a emānet vėrürin." dėye. Anlar daḫı muḳābelede «فِي حِفْظِ اللهِ وَكَنَفِهِ زَوَّدَكَ اللهُ التَّقْوَى وَغَفَرَ ذَنْبَكَ وَوَجَّهَكَ لِلْخَيْرِ أَيْنَمَا [68ª] تَوَجَّهْتَ»[226] dėyeler. Türkīce "Allāh'uñ ḥıfẓında ve emānında ol, Allāh Te'ālā seni taḳvā ile azuḳlandursın, günāhlarını yarlıġasın, her nereye 'azīmet ėtdüñse ḫayr ile müyesser eylesün." dėyeler. Vedā' ėtdükden-ṣoñra evinden çıḳmadın iki rek'at namāz ḳıla. Evvel rek'atda bir Fātiḥa ve ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾[227] ve ikinci rek'atda bir Fātiḥa ve sūre-i İḫlāṣ oḳıya, fāriġ olduḳdan-ṣoñra elin ḳaldurup ḫulūṣ-ı bāl ve ṣafā-yı ḫāṭırla ve niyyet-i ṣādıḳa ile du'ā' ėde ve dėye ki اَللَّهُمَّ بِكَ انْتَشَرْتُ وَإِلَيْكَ تَوَجَّهْتُ وَبِكَ اعْتَصَمْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ اَللَّهُمَّ أَنْتَ ثِقَتِي وَأَنْتَ رَجَائِي [اَللَّهُمَّ] اكْفِنِي مَا أَهَمَّنِي وَمَا لَا أَهْتَمُّ بِهِ وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ مِنِّي عَزَّ جَارُكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ اَللَّهُمَّ زَوِّدْنِي التَّقْوَى وَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَوَجِّهْنِي لِلْخَيْرِ أَيْنَمَا تَوَجَّهْتُ اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعْثَاءِ السَّفَرِ وَكَآبَةِ الْمُنْقَلَبِ وَالْحَوْرِ بَعْدَ الْكَوْرِ وَسُوءِ الْمَنْظَرِ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ[228] Ammā 'Aṭā'ullāh Erdebīlī menāsikinde namāzdan fāriġ olduḳdan-ṣoñra bu du'ā'ı oḳıya dėr اَللَّهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ وَالْخَلِيفَةُ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ وَالْوَلَدِ وَالْأَصْحَابِ احْفَظْنَا وَإِيَّاهُمْ مِنْ كُلِّ آفَةٍ وَعَاهَةٍ اَللَّهُمَّ إِنَّا نَسْأَلُكَ فِي مَسِيرِنَا هَذَا الْبِرَّ وَالتَّقْوَى وَمِنَ الْعَمَلِ مَا تَرْضَى [68ᵇ]

[224] ḳavm-i Lūṭ: ḳavm-i Lūṭ'a
[225] İbn Mâce, Cihad 24; Ebû Dâvûd, Cihad 80; Tirmizî, De'avât 44.
[226] Dârimî, İsti'zân 41.
[227] "(Resûlüm) De ki: Ey kâfirler!" (el-Kâfirûn 109/1)
[228] "Allahım! Seninle yola çıktım, sana yöneldim, sana sığındım ve sana güvendim. Allahım! Dayanağım ve ümîdim sensin. Allahım! Benim için önemli olan ve olmayan her şeyden beni koru ve senin benden daha iyi bildiğin her şeyde yardımcım ol. Sana yakın olan azîz olur, senden başka ilâh yoktur. Allahım! Beni takvâ ile azıklandır, günahlarımı bağışla ve her nereye yönelirsem beni hayra yönelt. Allahım! Yolculuğun meşakkatinden, dönüşte mahzun olmaktan, sâlih bir kişi iken değişmekten, âilemde ve mâlımda kötü hâller görmekten sana sığınırım."

اَللّٰهُمَّ إِنَّا نَسْئَلُكَ أَنْ تَطْوِيَ لَنَا الْأَرْضَ وَتُهَوِّنَ عَلَيْنَا [السَّفَرَ] وَأَنْ تَرْزُقَنَا فِي سَفَرِنَا سَلَامَةَ الْبَدَنِ وَالدِّينِ وَالْمَالِ وَتُبَلِّغَنَا حَجَّ بَيْتِكَ الْحَرَامِ وَزِيَارَةَ قَبْرِ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ اَللّٰهُمَّ إِنَّا نَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعْثَاءِ السَّفَرِ وَكَآبَةِ الْمَنْظَرِ وَسُوءِ الْمُنْقَلَبِ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ وَالْوَلَدِ وَالْأَصْحَابِ اَللّٰهُمَّ اجْعَلْنَا وَإِيَّاهُمْ فِي جِوَارِكَ وَلَا تَسْلُبْنَا وَإِيَّاهُمْ نِعْمَتَكَ وَلَا تُغَيِّرْ مَا بِنَا وَبِهِمْ مِنْ عَافِيَتِكَ[229] Evinüñ ḳapusından çıḳdugı zamān bu du‘ā’ı oḳıya بِسْمِ اللهِ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ رَبِّ أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَضِلَّ أَوْ أُضَلَّ أَوْ أَزِلَّ أَوْ أُزَلَّ أَوْ أَظْلِمَ أَوْ أُظْلَمَ أَوْ أَجْهَلَ أَوْ يُجْهَلَ عَلَيَّ اَللّٰهُمَّ إِنِّي لَمْ أَخْرُجْ أَشَرًا وَلَا بَطَرًا وَلَا رِيَاءً وَلَا سُمْعَةً بَلْ خَرَجْتُ اتِّقَاءَ سَخَطِكَ وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِكَ وَقَضَاءَ فَرْضِكَ وَاتِّبَاعَ سُنَّةِ نَبِيِّكَ وَشَوْقًا إِلَى لِقَائِكَ[230] Ḳapuya çıḳdugı zamānda oḳıyacaḳ Ḳāḍīḫan’da bu vechle mesṭūrdur بِسْمِ اللهِ لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللهِ اَللّٰهُمَّ وَفِّقْنِي لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضَى وَاحْفَظْنِي مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ[231] dėye, “Bir kerre Āyetü’l-kürsī ve İḫlāṣ ve mu‘avvi̇zeteyn oḳıya.” dėr. Ba‘dehū yüridügi gibi ibtidā’-i meşyde bu du‘ā’ı oḳıya **[69ª]** اَللّٰهُمَّ بِكَ انْتَشَرْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَبِكَ اعْتَصَمْتُ وَإِلَيْكَ تَوَجَّهْتُ اَللّٰهُمَّ أَنْتَ ثِقَتِي وَأَنْتَ رَجَائِي فَاكْفِنِي مَا أَهَمَّنِي وَمَا لَا أَهْتَمُّ بِهِ وَمَا أَنْتَ أَعْلَمُ بِهِ [مِنِّي] عَزَّ جَارُكَ وَجَلَّ ثَنَاؤُكَ وَلَا إِلَهَ غَيْرُكَ اَللّٰهُمَّ زَوِّدْنِي التَّقْوَى وَاغْفِرْ لِي ذَنْبِي وَوَجِّهْنِي [إِلَى] الْخَيْرِ أَيْنَمَا تَوَجَّهْتُ[232] buraya gelince oḳıya. Ḳāḍīḫan’da bu du‘ā’ı ṣalavātdan ṣoñra oḳına dėdügidür ki ẕikr eyledük ammā ‘Aṭā’ullāh Erdebīlī ve Mevlānā Cāmī bu du‘ā’ı ibtidā’-i meşyde yazduḳlarından ġayrı “Her menzilde göçdügi zamānda oḳıya.” dėmişler.

Ḳaçan ṭavara binse bunı oḳıya بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللهِ وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ مَا شَاءَ اللهُ كَانَ وَمَا لَمْ يَشَأْ لَمْ يَكُنْ ﴿**سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ**﴾ اَللّٰهُمَّ إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِي إِلَيْكَ وَفَوَّضْتُ

[229] “Allahım! Seferde sâhibim sensin. Âile, mâl, evlâd ve dostlarımın vekîli sensin, bizi ve onları her türlü âfet ve dertten koru. Allahım! Bu seferimizde iyilik, takvâ ve râzı olacağın ameli senden istiyoruz. Allahım! Bizim için yeri dürüp bükerek seferimizi kolaylaştırmanı; bizi seferimizde beden, dîn ve mâl selâmetiyle rızıklandırmanı; Beytülharâm’ı hacca ve peygamberin Hz. Muhammed’in (s.a.s.) kabr-i şerifini ziyârete bizi ulaştırmanı senden istiyoruz. Allahım! Yolculuğun meşakkatinden; hazin manzaradan; âile, mâl, evlâd ve dostlarda kötü değişikliğin olmasından sana sığınırız. Allahım! Beni ve onları civârında eyle, bizden nîmetini yok edip esirgeme, bizdeki âfiyetini değiştirme.”

[230] “Allah’ın adıyla…Allah’a güvendim, güç ve kuvvet sâdece Allah’tandır. Yâ Rabbi! Sapmaktan ve saptırılmaktan, yanlışa düşmekten ve düşürülmekten, haksızlık etmekten ve haksızlığa uğramaktan, câhillik etmekten ve câhillerin davranışlarına muhâtab olmaktan sana sığınırım. Allahım! Evimden kibir, riyâ ve gösteriş için çıkmadım bilakis gazabından korunmak, rızânı talep etmek, farz ibâdetimi yerine getirmek, Hz. Peygamber’in sünnetine uymak ve sana kavuşmak şevkiyle çıktım.”

[231] “Allah’ın adıyla… Güç ve kuvvet sâdece Yüce Allah’tandır, Allah’a güvendim. Allahım! Beni sevdiğin ve râzı olduğun şeylere muvaffak eyle ve kovulmuş şeytandan koru.”

[232] “Allahım! Seninle yola çıktım, sana güvendim, sana sığındım ve sana yöneldim. Allahım! Dayanağım ve ümîdim sensin, benim için önemli olan ve olmayan her şeyden beni koru ve senin benden daha iyi bildiğin her şeyde yardımcım ol. Sana yakın olan azîz olur, senin şânın yücedir ve senden başka ilâh yoktur. Allahım! Beni takvâ ile azıklandır, günâhımı bağışla ve her nereye yönelirsem beni hayra yönelt.”

أَمْرِي كُلَّهُ إِلَيْكَ تَوَكَّلْتُ فِي جَمِيعِ أُمُورِي عَلَيْكَ أَنْتَ حَسْبِي وَنِعْمَ الْوَكِيلُ[233] Aṭa bindügi zamānda oḳıyacaḳ du‘ā’yı Mevlānā Cāmī böyle yazar بِسْمِ اللهِ وَبِاللهِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ ﴿**سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ**﴾[234] Ba‘dehū yėdi kerre bunı dėye سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلّٰهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ[235] **[69b]** Ba‘dehū bunı dėye ﴿**اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدٰينَا لِهٰذَا وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا اَنْ هَدٰينَا اللّٰهُ**﴾ اَللّٰهُمَّ أَنْتَ الْحَامِلُ عَلَى الظَّهْرِ وَأَنْتَ الْمُسْتَعَانُ عَلَى الْأَمْرِ[236] Ḳāḍī ḳanda aṭa bindügi zamānda bunı oḳıya dėr بِسْمِ اللهِ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي هَدَانَا بِالْإِسْلَامِ وَعَلَّمَنَا الْقُرْآنَ وَمَنَّ عَلَيْنَا بِنَبِيِّهِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ الصَّلَوةُ وَالسَّلَامُ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي جَعَلَنِي فِي ﴿**خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ**﴾ ﴿**سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ**﴾ وَ﴿**اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ**﴾[237] İbn-i ‘İmrān rivāyet ėder Ḥażret-i Resūlullāh ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selāmdan, sefere çıḳduḳları zamānda devesine bindügi vaḳt üç kerre tekbīr ėder andan-ṣoñra dėr idi اَللّٰهُمَّ إِنَّا ﴿**سُبْحَانَ الَّذِي سَخَّرَ لَنَا هٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُ مُقْرِنِينَ وَإِنَّا إِلٰى رَبِّنَا لَمُنْقَلِبُونَ**﴾ نَسْأَلُكَ فِي سَفَرِنَا هَذَا الْبِرَّ وَالتَّقْوَى وَمِنَ الْعَمَلِ مَا تَرْضَى اَللّٰهُمَّ هَوِّنْ عَلَيْنَا سَفَرَنَا هَذَا وَاطْوِ لَنَا بُعْدَهُ اَللّٰهُمَّ أَنْتَ الصَّاحِبُ فِي السَّفَرِ وَالْخَلِيفَةُ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ وَالْوَلَدِ[238] وَالْأَصْحَابِ اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعْثَاءِ السَّفَرِ وَكَآبَةِ الْمَنْظَرِ وَسُوءِ الْمُنْقَلَبِ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ[239] Ḳaçan

---

[233] “Allah’ın adıyla… Allah en büyüktür, Allah’a güvendim. Güç ve kuvvet sâdece Yüce Allah’tandır. Onun dilediği şey olur, dilemediği şey ise olmaz. **Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik. Biz şüphesiz Rabbimize döneceğiz** (ez-Zuhruf 43/13-14). Allahım! Muhakkak ki ben yüzümü sana çevirdim, her işimi sana tefviz eyledim ve işlerimin tamâmında sana güvendim. Sen bana yetersin, ne güzel vekilsin!”

[234] “Allah’ın adıyla… Allah’a yemin olsun ki Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur ve Allah en büyüktür. **Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik. Biz şüphesiz Rabbimize döneceğiz** (ez-Zuhruf 43/13-14).”

[235] “Allah her türlü noksanlıktan münezzehtir, hamd Allah’a mahsustur, Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur ve Allah en büyüktür.”

[236] “**Hidayetiyle bizi (bu nimete) kavuşturan Allah’a hamdolsun! Allah bizi doğru yola iletmeseydi kendiliğimizden doğru yolu bulacak değildik** (el-A‘râf 7/43). Allahım! Beni bu bineğe bindiren ve her işte yardımı istenen sensin.”

[237] “Allah’ın adıyla… Bizi İslâm’a ileten, bize Kur’ân-ı Kerîm’i öğreten ve peygamberi Hz. Muhammed aleyhissalâtü ve selâmla bize büyük bir lutufta bulunan Allah’a hamd olsun. Beni **insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmet**ten (Âl-i İmrân 3/110) birisi eyleyen Allah’a hamd olsun. **Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik. Biz şüphesiz Rabbimize döneceğiz** (ez-Zuhruf 43/13-14). **Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur** (el-Fâtiha 1/2).”

[238] الدور :الولد

[239] “**Bunu bizim hizmetimize vereni tesbih ve takdis ederiz, yoksa biz bunlara güç yetiremezdik. Biz şüphesiz Rabbimize döneceğiz** (ez-Zuhruf 43/13-14). Allahım! Bu seferimizde iyilik, takvâ ve râzı olacağın ameli senden istiyoruz. Allahım! Bizim için uzaklıkları dürüp bükerek seferimizi kolaylaştır. Allahım! Seferde sâhibim sensin. Âile, mâl, evlâd ve dostlarımın vekili sensin. Allahım! Yolculuğun meşakkatinden, hazin manzaradan, âilemde ve mâlımda kötü değişikliğin olmasından sana sığınırım.” (Benzer rivâyet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, X, 394 [hadis nr. 6311]; Müslim, Hac 425)

seferden sa‘ādetle ‘avdet buyursalar **[70ª]** bunları oḳıduḳdan-ṣoñra bunı daḫı oḳurlar idi «آيِبُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ صَدَقَ اللهُ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ»[240] ‘Abdullāh bin Seraḫsī rivāyet ėder ḳaçan Ḥażret sefere çıḳsa bunı dėr idi «اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَعْثَاءِ السَّفَرِ وَكَآبَةِ الْمُنْقَلَبِ وَمِنَ الْحَوْرِ بَعْدَ الْكَوْرِ وَدَعْوَةِ الْمَظْلُومِ وَسُوءِ الْمَنْظَرِ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ»[241] Sünnet budur ki gün ḳızarmayınca ḳonmaya, ekṣer gėce gėde قَالَ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ «عَلَيْكُمْ بِالدُّلْجَةِ فَإِنَّ الْأَرْضَ تُطْوَى بِاللَّيْلِ مَا لَا تُطْوَى بِالنَّهَارِ»[242] Ma‘nāsı dėmekdür ki Ḥażret buyurur “Gėce ile sefere gėtmek sizüñ üzeriñüze olsun zīrā yėr gėce ile dürilür şol ṭabaḳa ki gündüz ol-ḳadar dürilmez.” Ya‘nī gėce menzil çoḳ alınur gündüzden, ṭavar ḥaḳḳına gėce yürimek yėgdür dėmek olur zīrā issi günlerde gündüz ṭavar ızṭırāb çeker, gėce pek gėder. Ḥadīṣ-i şerīfüñ bi-ilmillāh ma‘nāsı bu ola zīrā yėr ne gėce dürilür ve ne gündüz meger Nebī ola mu‘cize göstüre[243] veyā evliyā’ ola kerāmet ṭarīḳi-y-ile dürile, sā’ir nāsa dürilmez. Ve gėce ile çoḳ uyumaya, yürimege ḳaṣd eyleye.

Ḳaçan menzile varsa **[70ᵇ]** bunı oḳıya اَللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَوَاتِ السَّبعِ وَمَا أَظْلَلْنَ وَرَبَّ الْأَرْضِينَ السَّبْعِ وَمَا أَقْلَلْنَ وَرَبَّ االشَّيَاطِينِ وَمَا أَظْلَلْنَ وَرَبَّ الرِّيَاحِ وَمَا ذَرَيْنَ وَرَبَّ الْبِحَارِ وَمَا جَرَيْنَ أَسْئَلُكَ خَيْرَ هَذَا الْمَنْزِلِ وَخَيْرَ أَهْلِهِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هَذَا الْمَنْزِلِ وَشَرِّ مَا فِيهِ اصْرِفْ عَنِّي شَرَّ شِرَارِهِمْ[244] Ḳaçan menzile inse iki rek‘at namāz ḳıla ‘aḳabinde bu du‘ā’ı oḳıya يَا اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَلِمَاتِكَ[245] التَّامَّاتِ الَّتِي لَا يُجَاوِزُهُنَّ بَرٌّ وَلَا فَاجِرٌ مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ[246] Ḳaçan gėce ḳaranu olsa dėye ki أَرْضُ رَبِّي وَرَبُّكِ اللهُ أَعُوذُ بِاللهِ مِنْ شَرِّكِ وَشَرِّ مَا فِيكِ وَشَرِّ مَا دَبَّ عَلَيْكِ أَعُوذُ بِاللهِ مِنْ شَرِّ كُلِّ أَسَدٍ وَأَسْوَدَ وَحَيَّةٍ وَعَقْرَبٍ وَمِنْ شَرِّ سَاكِنِ الْبَلَدِ

---

[240] “Biz yolculuktan dönen, tevbe eden, kulluk yapan ve rabbimize hamd eden kişileriz. Allah vaadini yerine getirdi, kuluna yardım etti ve o toplulukları hezimete uğrattı.” (Buhârî, Megāzî 31; Müslim, Hac 428)

[241] “Allahım! Yolculuğun meşakkatinden, dönüşte mahzun olmaktan, sâlih bir kişi iken değişmekten, mazlûmun duâsından , âilemde ve mâlımda kötü hâller görmekten sana sığınırım.” (Müslim, Hac 425,426; Tirmizî, De‘avât 42)

[242] Ebû Dâvûd, Cihad 64; Muvatta’, İsti’zân 38.

[243] göstüre: gögöstüre

[244] “Yedi kat göklerin ve onların gölgelendirdiklerinin rabbi, yedi kat yerlerin ve onların içinde taşıdıklarının rabbi, şeytanların ve onların dalâlete düşürdüklerinin rabbi, rüzgârların ve onların esip savurduklarının rabbi, denizlerin ve onların içinde akıp gidenlerin rabbi olan Allahım! Senden bu menzilin ve onun ehlinin hayrını dilerim, bu menzilin şerrinden ve onun içinde bulunanların şerrinden sana sığınırım, onların şerlilerinin kötülüklerini benden uzaklaştır.”

[245] Metnin aslında önce “bi-kelimâtillâh” yazılmışsa da daha sonra lafza-i celâlin üstü çizilerek “bi-kelimâtike”ye çevrilmiştir.

[246] “Yâ Rabbi! Sâlih ve fâcirlerin ulaşıp geçemedikleri senin her biri noksansız ve tam bulunan kelimelerinle yarattıklarının şerrinden sana sığınırım.”

Ā’işe raḍıyallāhu ‘anhādan rivāyet olınur ol daḫı babasından rivāyet ėder ḳaçan ki Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem bir yėre gelüp ḳonmak istese dėr idi «اَللّٰهُمَّ إِنِّي أَسْئَلُكَ مِنْ خَيْرِ هَذِهِ وَخَيْرِ مَا جَمَعْتَ فِيهَا وَأَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَشَرِّ مَا جَمَعْتَ فِيهَا وَمَا وَلَدَ ﴿وَلَهُ مَا سَكَنَ فِي الَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ﴾[247] اَللّٰهُمَّ ارْزُقْنَا حَيَاهَا وَأَعِذْنَا[248] مِنْ وَبَاهَا وَحَبِّبْنَا إِلَى أَهْلِهَا وَحَبِّبْ صَالِحِي أَهْلِهَا إِلَيْنَا»[249] **[71ª]** Ḥacca gėden kimesne gündüz iḥtiyāṭ ėdüp ḳāfileden ṭaşra ḳalmaya ve yalıñuz gėtmeye iḥtimāl var ḥarāmīden żarar yėtişe veyā marīż olup ḳala[250] ve gėce uyḳuda daḫı iḥtiyāṭ eyleye. Gėcenüñ evvelinde ayaḳların uzada, gėcenüñ āhirinde dizlerin diküp başını elinüñ ayasına ḳoya, Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem böyle uyurdı iḥtimāl var ki uyḳu ġalebe eylemekle gün ṭoġa ṣabāḥ namāzını ḳılmaya andan-ṣoñra yoldaşları ile münāvebe ṭarīḳi ile uyuya, birisi uyuyup birisi esbābı ḥirāset eyleye ol daḫı öyle eyleye zīrā sünnet budur.

Ḳaçan bir ‘adū ḳaṣd eylese veyā yırtıcı cānverler ḳaṣd eylese eger gėce ve eger gündüz anuñ def‘ine Āyetü’l-kürsī ve [251]﴿شَهِدَ اللّٰهُ﴾ āyetin ve İḫlāṣ ve mu‘avviẕeteyn ve Sūre-i Yā-Sīn evvelinden [252]﴿فَهُمْ لَا يُبْصِرُونَ﴾ āyetine gelince ve bunı daḫı oḳıya بِسْمِ اللهِ مَا شَاءَ اللهُ لَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ حَسْبِيَ اللهُ وَحْدَهُ تَوَكَّلْتُ عَلَى اللهِ مَا شَاءَ اللهُ لَا يَأْتِي بِالْخَيْرِ إِلَّا اللهُ مَا شَاءَ اللهُ لَا يَصْرِفُ السُّوءَ إِلَّا اللهُ حَسْبِيَ اللهُ وَكَفَى سَمِعَ اللهُ لِمَنْ دَعَا لَيْسَ وَرَاءَ اللهِ مُنْتَهَى وَلَا دُونَ اللهِ مَلْجَأٌ ﴿كَتَبَ اللّٰهُ لَاَغْلِبَنَّ اَنَا وَرُسُلِي اِنَّ اللّٰهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ﴾ **[71ᵇ]** تَحَصَّنْتُ بِاللهِ الْعَلِيِّ الْعَظِيمِ وَاسْتَعَنْتُ بِالْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ اَللّٰهُمَّ احْرُسْنَا بِعَيْنِكَ الَّتِي لَا تَنَامُ وَاكْنُفْنَا بِكَنَفِكَ الَّذِي لَا يُرَامُ اَللّٰهُمَّ ارْحَمْنَا بِقُدْرَتِكَ عَلَيْنَا فَلَا نَهْلِكُ وَأَنْتَ ثِقَتُنَا

---

[247] “Ey arz, senin ve benim rabbim Allah’tır. Senin şerrinden, içinde olanların şerrinden ve üzerinde gezenlerin şerrinden Allah’a sığınırım. Arslanın ve büyük yılanın, yılanın ve akrebin, bu yerde ikāmet edenlerin, doğuran kimselerin ve doğurduklarının şerrinden Allah’a sığınırım. **Gecede ve gündüzde barınan her şey O’nundur. O her şeyi işitendir, bilendir** (el-En‘âm 6/13).” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIX, 274 [hadis nr. 12249]; Ebû Dâvûd, Cihad 82)

[248] اعدها :أعذنا

[249] “Allahım! Buranın ve burada topladıklarının hayrını senden istiyorum, buranın ve burada topladıklarının şerrinden sana sığınıyorum. Buranın bereketiyle bizi rızıklandır, vebâsından bizi koru, bizi ahâlisine sevdir ve bize sâlihlerini sevdir.” (Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Ezkâr* [thk. Abdülkâdir el-Arnaût], Beyrut 1414, s. 225.)

[250] Metnin aslında önce “ḳāfile” yazılmışsa da fâ harfi silinerek “ḳala” kelimesine çevrilmiştir.

[251] “**Allah**, adaleti ayakta tutarak **(delilleriyle)** şu hususu **açıklamıştır ki**, kendisinden başka ilâh yoktur…” (Âl-i İmrân 3/18)

[252] “…artık göremezler.” (Yâsîn 36/9)

«يَا عِبَادَ اللهِ احْبِسُوا وَرَجَاؤُنَا اَللَّهُمَّ اعْطِفْ عَلَيْنَا قُلُوبَ عِبَادِكَ وِإِمَائِكَ بِرَأْفَةٍ وَرَحْمَةٍ إِنَّكَ أَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ[253] Ḳaçan ṭavarı yıḳılsa «يَا عِبَادَ اللهِ احْبِسُوا» dèye. ‘Abdullāh ibn-i Mes‘ūd’dan rivāyet olınur raḍıyallāhu te‘ālā ‘anh anlar Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellemden buyurdılar ki “Ḳaçan biriñüz arż-ı felātda ṭavarı yıḳılsa ol kimesne «يَا عِبَادَ اللهِ احْبِسُوا يَا عِبَادَ اللهِ احْبِسُوا» dèsün zīrā Allāh Te‘ālā’nun maḫlūḳātından ḥābis vardur ol yèrde ḥāżırdur, ol ṭavarı ḥabs èder.”[254] ‘Aṭā’ullāh Erdebīlī “Meşāyıḫ-ı kibārdan ba‘żı kimesne baña ḥikāyet èder, bir yèrlerde ṭavarı yıḳılmış ḳatır olmak ẓann èderin.” dèr, “Ol ḥīnde bu ḥadīṯ-i şerīf ma‘lūmı olmaġın oḳur, Allāh Te‘ālā Ḥażreti emri-y-ile fi’l-ḥāl ḥabs èder. Bundan ġayrı ben-daḫı bir cemā‘at ile gèderdüm, içinden birisinüñ bir ṭavarı yıḳıldı, ‘āciz oldılar. Bunı ben oḳıdum fi’l-ḥāl ṭurdı.” dèr. **[72ª]** Yūnus bin ‘Abdullāh bin Dīnār Basīrī’den rivāyet olınur, anlar buyurur ki bir kimesnenüñ bir yavuz ṭavarı olsa żabṭına ḳādir olmasa ḳulaġına bunı oḳıya ﴿اَفَغَيْرَ[255] دِينِ اللهِ يَبْغُونَ وَلَهُ اَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً وَاِلَيْهِ يُرْجَعُونَ﴾[256] dèye, Allāh Te‘ālā’nuñ iẕni-y-ile ṭura muṭī‘ ola. Münāsebetle ẕikr olınmışdur.

Yine ṣadede gelelüm ḳaçan yoḳışa çıḳsa müsteḥab olan üç kerre tekbīr ède andan-ṣoñra bunı dèye «اَللّٰهُمَّ لَكَ الشَّرَفُ عَلَى كُلِّ شَرَفٍ وَلَكَ الْحَمْدُ عَلَى كُلِّ حَالٍ»[257] dèye. Ḳaçan ki inişe inse tesbīḥ eyleye. Her köye ki her şehre ki uġrar tā mīḳāt-ı iḥrāma varınca inişte ve yoḳışda

---

[253] “Allah’ın adıyla… Onun dilediği olur, güç sâdece Allah’tandır. Yalnız Allah bana yeter, Allah’a güvendim. Onun dilediği olur, Allah’tan başka kimse hayır getiremez. Onun dilediği olur, Allah’tan başka kimse kötülüğü değiştirip uzaklaştıramaz. Allah bana yeter, duâ edenin duâsını kabul eder. Onun verâsında bir müntehâ yoktur ve sığınağından başka bir sığınak yoktur. **Allah**: **Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz**, **diye yazmıştır**. **Şüphesiz Allah güçlüdür**, **galiptir** (el-Mücâdele 58/21). Yüce Allah’a sığındım ve dâima diri olan Allah’tan yardım istedim. Allahım! Uyumayan gözlerinle ve bozulmayan sığınağınla bizi koru. Allahım! Kudretinle bize merhamet et ki helâk olmayalım, bizim îtimâdımız ve ümîdimiz sensin. Allahım! Rahmet ve merhametinle kullarının kalplerini bize atfeyle. Muhakkak ki sen merhametlilerin en merhametlisisin!”

[254] “Ey Allah’ın kulları tutunuz, ey Allah’ın kulları tutunuz.” (Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, X, 217 [hadis nr. 10518]; Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *a.g.e.*, s. 223-224.)

[255] Metnin aslında bu kelimeden sonra sehven lafza-i celâl yazılmışsa da üstü çizilmiştir.

[256] “Göklerde ve yerdekiler, ister istemez O’na teslim olduğu halde onlar (ehl-i kitap), Allah’ın dîninden başkasını mı arıyorlar? Halbuki O’na döndürüleceklerdir.” (Âl-i İmrân 3/83)

[257] “Allahım! Her yüceliğin üzerindeki izzet ve şeref sana mahsustur ve her hâlükârda hamd sanadır.” (Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXI, 152 [hadis nr. 13504]; Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *ed-Du‘â’* [thk. Mustafa Abdülkādir Atâ], Beyrut 1413, s. 267 [hadis nr. 849].)

bunları dėye. Ḳaçan vaḥşīden ḫavf eylese bunı dėye «سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ رَبِّ الْمَلَائِكَةِ وَالرُّوحِ جَلَّلْتَ السَّمَوَاتِ بِالْعِزَّةِ وَالْجَبَرُوتِ»[258]

Mīḳāta geldügi zamānda ki Ebyār-ı ʻAlī dėdükleri yėrdü[r] ki Ẕü'l-Ḥuleyfe'dür, mevāḳītüñ ebʻadı ve efḍalidür. Yuḳaru mevāḳīt baḥṣinde beyān eyledük idi. Ādāb-ı iḥrām budur ki pāk ġusl eyleye iḥrām niyyetine, yalıñuz vużū' daḫı cā'izdür lākin ġusl evlādur. Bu ġusl sünnetdür eṣaḥḥ-ı aḳvāl üzre, baʻżılar "Müsteḥabdur." dėmişlerdür. **[72ᵇ]** Bu ġusl ḥā'iż ve nefsāya ve ṣabīye müsteḥabdur, baʻżılar anlar ḥaḳḳında "Sünnetdür." dėmişler. Bu ġusl ḥā'iż ve nefsā' ve ṣabī ḥaḳḳında neẕāfet içündür, taḥāret içün degüldür zīrā ḥā'iż ve nefsā' ḥacca iḥrām gėyerler, namāz kılmazlar. Ḳaçan dem-i ḥayż ile olsa dem-i nifās gibidür, ṣalˇāt içün başḳa ġusl ėderler taḥāret ġusli. Ġuslden-ṣoñra bıyıḳların aldurup ḳasıġın yolup ve ṭırnaḳların kesüp güzel ḳoḳular sürinüp meṣelā gül ṣuyı ve ʻūd ve ḥaṣalbān[259] ve bunuñ emṣāli tamām naẕīf ola, cümle ḳaftānları çıḳarup iḥrām bėzlerini gėye iki aḳ bėzdür ki birisi izār biri ridādur. İzārı fūṭa gibi ṭutunur birisin arḳasına alur, vażʻ-ı meşhūrdur. Mescid-i Ḥuleyfe'de iki rekʻat namāz ḳıla sünnet-i iḥrām dėyü, niyyet eyleye, bir[inci] rekʻatda Fātiḥa ve ﴿قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾[260] oḳıya, rekʻat-ı ṯānīde Fātiḥa-i Şerīf[e] ve İḫlāṣ oḳıya, selām vėre. Eger ḳırāna niyyet ėderse selām vėrdügi gibi اَللّٰهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ فَيَسِّرْهُمَا لِي وَتَقَبَّلْهُمَا مِنِّي لَبَّيْكَ اَللّٰهُمَّ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ وَسَعْدَيْكَ وَالْخَيْرُ كُلُّهُ بِيَدَيْكَ لَبَّيْكَ بِحَجَّةٍ [وَعُمْرَةٍ] حَقًّا **[73ᵃ]** تَعَبُّدًا وَرِقًّا اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ[261] dėye. Eger ḥacc-ı müfride niyyet ėderse[262] اَللّٰهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْحَجَّ فَيَسِّرْهُ لِي وَتَقَبَّلْهُ مِنِّي dėye ve ẕikr-i sebaḳ andan telbiye ile

[258] "Her türlü noksanlıktan münezzeh ve her şeye mâlik, meleklerin ve Rûh'un rabbi olan Allah Teâlâ Hazretlerini tesbih ederim, izzet ve azametiyle gökleri yüceltmiştir." (Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *el-Müsned* [thk. Eymen Ali Ebû Yemânî], Kahire 1416, I, 212 [hadis nr. 292]; Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, II, 24 [hadis nr. 1171].)

[259] ḥaṣalbān: ḥaṣalbend

[260] "(Resûlüm) De ki: Ey kâfirler!" (el-Kâfirûn 109/1)

[261] "Allahım! Muhakkak ki hac ve umre yapmak istiyorum, o ikisini bana kolaylaştır ve benden kabul eyle. Buyur Allahım buyur, emrine âmâdeyim. Buyur Allahım buyur, senin hiçbir ortağın yoktur, emrine âmâdeyim. Hamd senin, nîmet senin, mülk senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur. Buyur Allahım buyur, her ân itâatindeyim, hayrın tamâmı senin kudret elindedir. Buyur Allahım buyur, hac ve umre ibâdetini hakkıyle yerine getirmek, kulluk etmek ve kalbimin rakikleşmesi için buraya geldim. Allahım! Hz. Muhammed'e ve onun âline salât ve selâm eyle."

[262] "Allahım! Muhakkak ki hac yapmak istiyorum, onu bana kolaylaştır ve benden kabul eyle."

telbiye eyleye. Telbiyede لَاشَرِيكَ لَكَ ḳavline gelince müttefeḳun ‘aleyhdür[263] andan mā-‘adāsı ziyādedür, muḫtelefün fīhdür. Ḥażret-i ‘Ömer’den telbiyenüñ ziyādesi bu vechle rivāyet olınur[264] لَبَّيْكَ ذُو النِّعْمَةِ وَالْفَضْلِ الْحَسَنِ لَبَّيْكَ مَرْغُوبًا وَمَرْهُوبًا إِلَيْكَ Telbiyede إِنَّ الْحَمْدَ kesr-ile ve fetḥle rivāyet olınmışdur. Ba‘żılar kesr iḫtiyār ėtmişlerdür, Muḥammed bin Ḥasan ve Kisāī ve Ferrā’ ve Ṣa‘leb ve Ezherī ḳavlidür. Andan-ṣoñra ḫużū‘ ve ḫuşū‘ ile dünyādan ayrılup aḥibbā’ ve aṣdiḳāsından ve evinden barkından, ‘ıyālinden ve tevābi‘ ve levāḥıḳından ayrılmış gibi tamām ḥüzn ve inkisār ve tevbe ile kefene girmiş gibi yüriye. Niyyet eyleyüp telbiye eyledügi gibi iḥrām mün‘aḳid olur zīrā in‘iḳād-ı iḥrām[265] Ebī Yūsuf ḳatında telbiyeye maḫṣūṣdur ammā İmām-ı A‘ẓam ḳatında Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālānuñ ta‘ẓīmi olan ẕikr ile mün‘aḳid olur gerek ‘Arabī ve gerek Fārsī ve gerek Türkī olsun ammā taḥrīme-i ṣalˇātda ‘Arabī olmasa cā’iz degüldür. Bāb-ı **[73b]** ḥacc evsa‘dur ammā yalıñuz niyyet ėtmek-ile mün‘aḳid[266] olmaz telbiye ėtmeyicek, telbiye elbette lāzımdur. İmām Şāfi‘ī ḳatında bi-ġayri telbiye mücerred niyyet ile mün‘aḳid olur iḥrāmı.

Telbiye-i meẕkūr ile mün‘aḳid olduḳdan-ṣoñra müsteḥab budur ki dėye اَللَّهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْحَجَّ فَيَسِّرْهُ لِي وأَعِنِّي عَلَى أَدَاءِ فَرْضِهِ وَتَقَبَّلْهُ مِنِّي اَللَّهُمَّ إِنِّي نَوَيْتُ[267] أَدَاءَ فَرِيضَتِكَ فِي الْحَجِّ فَاجْعَلْنِي مِنَ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لَكَ وَآمَنُوا بِوَعْدِكَ وَاتَّبَعُوا أَمْرَكَ وَاجْعَلْنِي مِنْ وَفْدِكَ الَّذِينَ رَضِيتَ [عَنْهُمْ] وَارْتَضَيْتَ وَقَبِلْتَ[268] [مِنْهُمْ] اَللَّهُمَّ فَيَسِّرْ لِي أَدَاءَ مَا نَوَيْتُ مِنَ الْحَجِّ [اَللَّهُمَّ] قَدْ أَحْرَمَ لَكَ شَعْرِي وَلَحْمِي وَدَمِي وَعَصَبِي وَلِحْيِي وَعِظَامِي وَحَرَّمْتُ عَلَى نَفْسِي النِّسَاءَ وَالطِّيبَ وَلُبْسَ الْمَخِيطِ ابْتِغَاءَ وَجْهِكَ وَالدَّارِ الْآخِرَةِ[269] Andan-ṣoñra telbiyeyi ṣūret-i refī‘ ile eyleye, yoḳışa çıḳsa telbiye ėde, alçaġa inse telbiye ėde, yoldaşlarına mülāḳī olsa ve bir ‘aceb şey görse ve ictimā‘-i nās ḳatında telbiye eyleye,

---

[263] ‘aleyhdür: ‘aleyhd~~en~~ür

[264] “Buyur Allahım buyur, nîmet ve mükemmel lutuf sâhibi sensin! Buyur Allahım buyur, yönelişim sanadır ve korkum da sendendir.” (İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef* [thk. Kemâl Yûsuf el-Hût], Riyad 1409, III, 204 [hadis nr. 13472].)

[265] in‘iḳād-ı iḥrām: inḳı‘ād-ı iḥrām

[266] ėtmek-ile mün‘aḳid: ėtmek-ile ~~telbiye elbetde lāzımdur~~ mün‘aḳid

[267] نوبت على :نوبت

[268] تقبلت :قبلت

[269] “Allahım! Muhakkak ki hac yapmak istiyorum, onu bana kolaylaştır, farzının edâsında bana yardım et ve onu benden kabul eyle. Allahım! Hac farîzasını edâya niyet eyledim. Beni dâvetine icâbet eden, vaadine îman eden ve emrine tâbi olanlardan eyle. Beni senden râzı olan senin de kendilerinden râzı olduğun ve haclarını kabul ettiğin cemâatten eyle. Allahım! Niyet ettiğim bu haccın edâsını bana kolaylaştır. Allahım! Saçım, etim, kanım, sinirim, sakalım ve kemiklerim senin için ihrâma girdi. Senin rızân ve âhiret yurdu için kadın, güzel koku ve dikili elbiseyi kendime yasak ettim.”

vaḳt-i seḥerde ve namāzdan-ṣoñra, gėcede ve gündüzde telbiye ėde dā’imā telbiyeden ḫālī olmaya.

Ḳaçan ki Mekke’ye gire ġusl eylemek müsteḥabdur ammā İmām Şāfi‘ī ḳatında Ẕī Ṭuvā’da duḫūl-i Mekke içün **[74ª]** ġusl sünnetdür. Evvel-i Ḥarem ki ḫāric-i Mekke’dür, aña dāḫil olduḳda bu du‘ā’ı oḳıya اَللَّهُمَّ هَذَا حَرَمُكَ وَأَمْنُكَ فَحَرِّمْ لَحْمِي وَدَمِي وَبَشَرِي عَلَى النَّارِ وَآمِنِّي مِنْ عَذَابِكَ يَوْمَ تَبْعَثُ عِبَادَكَ وَاجْعَلْنِي مِنْ أَوْلِيَائِكَ وَأَهْلِ طَاعَتِكَ[270] Evvel-i Ḥarem’de ba‘żı ‘alāmetler binā’ olmışdur ki Ḥill ile Ḥarem’üñ mā-beynini faṣl ėtmek içün, i‘lām [içün]. Ten‘īm dėdükleridür, ‘umre getürdükleri mevżi‘dür. Ḥarem’üñ ibtidāsı oradandur, ol maḥalde oḳınacaḳ du‘ā’[ı] *Fethü’l-Mennān* ṣāḥibi bu vechle yazmışdur ﴿**وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ** اَللَّهُمَّ هَذَا حَرَمُكَ وَأَمْنُكَ الَّذِي قُلْتَ وَقَوْلُكَ الْحَقُّ **اٰمِناً**﴾ وَآمِنِّي[271] مِنْ عَذَابِكَ وَأَجِرْنِي مِنْ أَلِيمِ سَخَطِكَ وَعِقَابِكَ اَللَّهُمَّ إِنِّي عَبْدُكَ وَهَذَا بَلَدُكَ وَقَدْ جِئْتُ إِلَيْكَ هَارِبًا مِنْ ذُنُوبِي مُؤَدِّيًا لِمَا افْتَرَضْتَ عَلَيَّ مُتَّبِعًا لِأَمْرِكَ رَاجِيًا لِمَغْفِرَتِكَ طَالِبًا لِرَحْمَتِكَ فَحَرِّمْ لَحْمِي وَدَمِي عَلَى النَّارِ وَوَفِّقْنِي لِلْعَمَلِ بِطَاعَتِكَ وَامْنُنْ عَلَيَّ بِقَضَاءِ مَنَاسِكِكَ وَتُبْ عَلَيَّ إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَابُ الرَّحِيمُ أَسْئَلُكَ بِأَنَّكَ أَنْتَ اللهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ الرَّحْمٰنُ الرَّحِيمُ أَنْ تُصَلِّيَ عَلَى نَبِيِّكَ سَيِّدِنَا وَمَوْلَانَا مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ[272] dėye andan-ṣoñra telbiye eyleye ve tekbīr eyleye, Allāh Te‘ālā’ya **[74ᵇ]** ṣenā’ eyleye.

Mekke’ye dāḫil olduġı zamānda müsteḥab olan gündüz dāḫil olmaḳdur, gėcede dāḫil olsa be’s yoḳdur ammā ba‘żılar ḳatında kerīhdür keẕā fī-Ḳāḍīḫan. Mekke’ye dāḫil olduġı zamānda rāh-ı Ebṭaḥ’dan berü gelüp Ṣeniyye-i Kedā ki feṭḥ-i kāf ile ism-i mevżi‘dür, andan dāḫil ola. Mekke’den çıḳduġı zamānda aşaġı yanından Ṣeniyye-i Küdā ki żamm-ı kāf ile ism-i mevżi‘dür, andan çıḳa. Ḳaçan ki Mekke’ye dāḫil olup Ka‘be-i Mükerreme şerrefehallāhu te‘ālānun dīvārını gördügi zamānda bu du‘ā’-i şerīfi oḳıya

---

[270] “Allahım! Burası senin haremin ve emnindir. Etimi, kanımı, saçımı ve derimi cehennem ateşine haram eyle. Kullarını dirilttiğin günde beni azâbından emin eyle. Beni dostlarından ve sana itâat eden kullarından kıl.”

[271] وآمن :فآمن اللهم

[272] “Allahım! Burası **oraya giren emniyette olur** (Âl-i İmrân 3/97) buyurduğun haremin ve emnindir, senin sözün haktır. Allahım! Beni azâbından emîn eyle, gazabının ve azâbının ıztırabından koru. Allahım! Muhakkak ki ben senin kulunum ve burası senin beldendir. Günahlarımdan kaçarak, bana farz kıldığın haccı edâ etmeye hazır olarak, emrine tâbi olarak, mağfiretini umarak ve rahmetini talep ederek sana geldim. Etimi ve kanımı cehennem ateşine haram eyle. Sana ibâdet etmede beni muvaffak eyle ve menâsikini yerine getirmede bana lutf u ihsanda bulun. Tevbemi kabul eyle, şüphesiz ki sen tevbeleri çokça kabul eden ve rahmeti sonsuz olansın. Allahım! Senin zâtından istiyorum şüphesiz ki senden başka Rahmân ve Rahîm yoktur. Peygamberin, seyyidimiz ve efendimiz Hz. Muhammed’e, onun âline ve ashâbına salât ve selâm eyle.”

لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ اَللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ وَدَارُكَ دَارُ السَّلَامِ تَبَارَكْتَ يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ اَللَّهُمَّ [إِنَّ] هَذَا بَيْتُكَ عَظَّمْتَهُ وَكَرَّمْتَهُ وَشَرَّفْتَهُ اَللَّهُمَّ فَزِدْهُ تَعْظِيمًا وَزِدْهُ تَشْرِيفًا وَتَكْرِيمًا وَزِدْهُ مَهَابَةً وَزِدْ مِنْ حَجَّهُ بِرًّا وَكَرَامَةً اَللَّهُمَّ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ وَأَدْخِلْنِي جَنَّتَكَ وَأَعِذْنِي مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ[273] Mescid-i Ḥarām'a dāḫil olduġı gibi Benī Şeybe Ḳapusı'ndan gire, Bābü's-Selām dėdükleri ḳapudur. Girdügi-gibi bunı oḳıya بِسْمِ اللهِ وَبِاللهِ وَمِنَ اللهِ وَإِلَى اللهِ وَفِي سَبِيلِ اللهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللهِ **[75ª]** Ḳaçan ki Beyt-i Şerīf'e yaḳın gelse bunı dėye اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ وَسَلَامٌ عَلَى عِبَادِهِ الَّذِينَ اصْطَفَى اَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ عَبْدِكَ وَرَسُولِكَ وَعَلَى إِبْرَاهِيمَ خَلِيلِكَ وَعَلَى جَمِيعِ أَنْبِيَائِكَ وَرُسُلِكَ[274] dėdükden şoñra ellerin ḳaldırup bu du'ā'ı oḳıya اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْئَلُكَ فِي مَقَامِي هَذَا فِي أَوَّلِ مَنَاسِكِي أَنْ تَتَقَبَّلَ تَوْبَتِي وَ[أَنْ] تَتَجَاوَزَ عَنْ خَطِيئَتِي وَتَضَعَ عَنِّي وِزْرِي اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي بَلَّغَنِي بَيْتَهُ الْحَرَامَ [الَّذِي] جَعَلَهُ ﴿**مَثَابَةً لِلنَّاسِ وَاَمْناً**﴾ وَجَعَلَهُ ﴿**مُبَارَكاً وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ**﴾ اَللَّهُمَّ إِنِّي عَبْدُكَ وَالْبَلَدُ بَلَدُكَ وَالْحَرَمُ حَرَمُكَ وَالْبَيْتُ بَيْتُكَ جِئْتُكَ أَطْلُبُ رَحْمَتَكَ وَأَسْئَلُكَ مَسْئَلَةَ الْمُضْطَرِّ الْخَائِفِ مِنْ عُقُوبَتِكَ الرَّاجِي لِرَحْمَتِكَ الطَّالِبِ مَرْضَاتَكَ[276] "Mescid-i Ḥarām'a dāḫil olduġı gibi bu du'ā'ı oḳıya." dėyü Ḳāḍīḫan'da mesṭūrdur بِسْمِ اللهِ اَلسَّلَامُ عَلَى رَسُولِ اللهِ اَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وافْتَحْ لِي[277] أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ اَلسَّلَامُ عَلَى[278] مَلَائِكَةِ اللهِ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ بِسْمِ اللهِ دَخَلْتُ وَعَلَى اللهِ تَوَكَّلْتُ اَللَّهُمَّ اهْدِ[279] قَلْبِي وَسَدِّدْ لِسَانِي[280] وَاقْبَلْ تَوْبَتِي وَتَقَبَّلْ عَثْرَتِي **[75ᵇ]** وَتَضَعَ عَنِّي وِزْرِي اَللَّهُمَّ أَدْخِلْنِي

---

[273] "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur ve Allah en büyüktür. Allahım! Sen esenlik verensin, selâmet sendendir ve Dârüsselâm dahi senin yurdundur. Ey kerem ve azamet sâhibi olan Allahım, şânın ne yücedir. Allahım! Şüphesiz ki burası senin evindir; onu yüce, hürmete lâyık ve şerefli kılmışsın. Allahım! Sen onun azamet, şeref, kerem ve heybetini daha da arttır ve onu ziyâret edenlerin iyilik ve keremini ziyâde eyle. Allahım! Benim için rahmet kapılarını aç, beni cennetine koy ve kovulmuş şeytanın şerrinden koru."

[274] "Allah'ın adıyla… Allah'ın yardımıyla Allah'ın keremine nâil oldum, Allah'a yöneldim, Allah'ın yoluna sımsıkı tutundum ve Resûlullâh'ın dîni üzerine Ka'be'yi ziyâret ettim."

[275] "Hamd Allah'a mahsustur, selâm onun seçkin kullarının üzerine olsun. Allahım! Kulun ve resûlün Hz. Muhammed'e, dostun Hz. İbrâhim'e, nebî ve resûllerinin hepsine salât ve selâm eyle."

[276] "Allahım! Bulunduğum bu yerde ve menâsikimin evvelinde tevbemi kabul etmeni ve günahlarımı affetmeni isterim. **İnsanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer** (el-Bakara 2/125), **âlemlere bereket ve hidâyet kaynağı** (Âl-i İmrân 3/96) kıldığı Beytülharâm'a beni ulaştıran Allah'a hamd olsun. Allahım! Muhakkak ki ben senin kulunum, belde senin beldendir, Harem senin haremindir, Beyt senin beytindir. Rahmetini talep etmeye geldim. Zorda kalmış, azâbından korkan, rahmetini uman ve rızânı talep eden bir kul olarak istiyorum."

[277] إلى :لي

[278] على :إلى

[279] هدد :اهد

[280] وسددني لساني :وسدد لساني

بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ[281] andan-ṣoñra Ḥacer-i Esved ile ibtidā’ eyleye, ġayrı ile ibtidā’ eylemeye meger nās ṣalˇātda olalar ṣalˇāt[a] dāḫil ola.

Ḥacer-i Esved’i edeb-i ḥayā’ ile öpüp yüzini gözini süre lākin tükürügin ṣaçup köpüklerin döküp bī-edeblik eylemeye, kimseye eẕā ėtmeksüzin ḫużū‘ vü ḫuşū‘ ile pādişāhlar elin öper gibi öpüp ṭavāfa şürū‘ eyleye. Öpmekde ḳā‘ide iki elinüñ ayasını Ḥacer üzerine vaż‘ ėdüp egilüp öpe. Mümkin olmaz ise hemān bir ṭarafdan egile öpe eger öpmek mümkin olmaz ve olmayup ziyāde izdiḥām olursa iki elinüñ ayası ile işāret eyleye, tekbīr eyleye, irsāl eyleye, öpüp başına ḳoya ammā şarṭ budur ki Ḥacer-i Esved’e vardıġı gibi ḳarşusına geçe cümle bedeninüñ öñine gelmiş ola, tekbīr eyleyüp ellerin omuzlarına ḳaldura ṣalāta tekbīr ėder gibi ayalarınuñ içi Ḥacer’e ḳarşu ola. Burada ‘aṣā ucını degürüp ‘aṣāyı öpmegi daḫı cā’iz dėmişler. Öpdügi zamānda **[76ª]** اَللّٰهُمَّ أَمَانَتِي أَدَّيْتُهَا وَمِيثَاقِي تَعَاهَدْتُهُ أَشْهَدْ لِي بِالْمُوَافَاةِ[282] dėye.

“Ḥacer-i Esved cennet yāḳūtlarından bir yāḳūt idi, ḳıyāmet güni ba‘ṣ olınduġı zamānda iki gözi ve bir dili ola, kendiye istilām ėdüp ya‘nī öpüp ta‘ẓīm-i tekrīm ėdenlere şehādet ėdüp nifāḳ-ı istiḫfāf ile öpenlere daḫı şehādet eyleye.” dėyü Seyyid ‘Alī-zāde *Şir‘a* şerḥinde yazmışdur lākin Zeyla‘ī’de Ḥacer’üñ evvelinden iki gözi ve lisānı olup bu vechle ḫalḳ olınduġını iş‘ār ėder ḥattā Ḥażret-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh Ḥacer-i Esved’i taḳbīl ėtdügi zamānda dėdiler ki “Ben seni bilürin bir ṭaşsın, ne żararun var ve nef‘üñ var eger ben Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellemi seni öperken görmesem öpmezdüm.” dėyüp aġlayup ardına baḳduḳda Ḥażret-i ‘Alī’i görüp “Yā Ebe’l-Ḥasan, burada gözyaşları dökilür mi?” Ḥażret-i ‘Alī “Yā Emīre’l-mü’minīn, bu Ḥacer يَضُرُّ وَيَنْفَعُ ḳısmīdür żarar ve nef‘den ḫālī degüldür.” dėdükde Ḥażret-i ‘Ömer buyurdılar ki “Ne keyfiyyetle dėdüñ?” Ḥażret-i ‘Alī buyurdılar ki Ḳur’ān-ı ‘Aẓīm’de yazar ki ﴿وَاِذْ اَخَذَ رَبُّكَ مِنْ

[281] “Allah’ın adıyla… Salât ve selâm Resûlullâh’ın üzerine olsun. Allahım! Günahlarımı bağışla ve benim için rahmet kapılarını aç. Selâm Allah’ın meleklerinin üzerine olsun. Allah’tan başka hiçbir ilâh bulunmadığına, Hz. Muhammed’in onun kulu ve resûlü olduğuna şehâdet ederim. Allah’ın adıyla girdim ve Allah’a güvendim. Allahım! Kalbime hidâyet eyle, lisânımı doğru kıl, tevbemi kabul et, günahlarımı ve hatâlarımı affeyle. Allahım! Rahmetinle beni sâlih kullarının arasına ilhak eyle.”

[282] “Allahım! Emânetimi edâ edip misâkımı taahhüd ettim, sözümde durduğuma şâhid ol.”

﴿بَنِي اٰدَمَ مِنْ ظُهُوْرِهِمْ ذُرِّيَّتَهُمْ وَاَشْهَدَهُمْ عَلٰى اَنْفُسِهِمْ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلٰى شَهِدْنَا﴾[283] dėyüp buyurdılar ki **[76ᵇ]** “Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā Ādem Peyġamber’i ḫalḳ eyledükde arḳasını ṣıġayup ẕürriyyeti arḳasından çıḳarup anlara kendinüñ rabbisi olduġın iḳrār ve kendilerinüñ ḳul olduġın i‘tirāf ėtdüklerinde ‘ahd ü mīṯāḳ yazmaḳ istedükde mīṯākların bir varaḳda yazup ol zamān Ḥacer-i Esved’üñ iki gözi, bir lisānı olup Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā aç aġzını dėyüp aġzına iltiḳām ėdüp ya‘nī loḳma eyleyüp Beyt-i Şerīfi’nde ḳoyup ḳıyāmet güni saña vefā’ ėdenlere şehādet ėdersin, dėmişdür.” dėyücek Ḥażret-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh “Ben Allāh’a ṣıġınurın bir ḳavmüñ içinde oturmada sen anda olmaya, sen yā Ebe’l-Ḥasan!” dėyü buyurdılar ḥattā Ḥacer’i öperken[284] اَللّٰهُمَّ إِيمَانًا بِكَ وَتَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ وَوَفَاءً بِعَهْدِكَ dėdüklerinüñ ma‘nāsı budur mü’mine vefā’ ile kāfire cuḥūdla[285] şehādet eyle[r], dėmiştür. İbn-i ‘Abbās raḍıyallāhu ‘anh Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet ėder “Ḥacer-i Esved cennetden çıḳduġı zamānda[286] südden beyāz idi lākin Benī Ādem’üñ günāhları böyle ḳarartdı.” dėyü buyurdılar.[287] Yuḳaruda feżā’il-i ḥacc ve binā’-i Ka‘be-i Mükerreme faṣlında mufaṣṣal beyān olınup Ḥacer **[77ᵃ]** ḥaḳḳında olan rivāyāta nėce ẓafer buldum ise ẕikr eyledüm lākin Ḥażret-i ‘Ömer’üñ ḥikāyeti buraya münāsib olmaġla bunda daḫı ẕikr olındı.

Ṭavāfa şürū‘ ėdicek ıżṭıbā‘ eyleye. Iżṭıbā‘ aña dėrler ki boynınuñ ridāsını ṣaġ omuzı altından ṭolandurup ṣol omuzı üstinden aşaġa arḳasına ṣarḳıdup ba‘dehū ṭavāfa şürū‘ eyleye. Ḥacer’üñ ṣaġ ṭarafından başlaya ki Beyt-i Şerīf ṣolına gelür ammā cümle bedenini Beyt’e ḳarşu eyleye, yürimede üç evvelkisinde remel eyleye. Remel aña dėr[ler] ki ṣalınu ṣalınu heybet ve celādet iẓhār eylemekle yüriye zīrā müşrikīn Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem aṣḥāb-ı güzīn ile Mekke Fetḥi’nde ṭavāfa geldüklerinde “Ḥummā-i Yeṯrib bunları ża‘īf ḳılmışdur.” dėyü ṭa‘n eyledüklerinde Ḥażret-i Resūl böyle eylemişdür, ol vaḳtden berü sünnet olmışdur. Müfrid bi’l-ḥacc ise

---

[283] “Kıyamet gününde, biz bundan habersizdik demeyesiniz diye **Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şâhit olduk, dediler**.” (el-A‘râf 7/172)

[284] “Sana inanmamın, Kitâb’ını tasdik etmemin, ahdine vefâ göstermemin bir işâreti olarak Hacerülesved’i istilâm ediyorum.”

[285] cuḥūdla: cuhūdla

[286] zamānda: zamāndan

[287] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 13 (hadis nr. 2795); Tirmizî, Hac 49.

ṭavāf-ı ḳudūma şürū‘ eyleye ki aña ṭavāf-ı taḥiyyet de dėrler. Bizüm ḳatumuzda sünnetdür, İmām Mālik ḳatında vācibdür ḥattā terki ile anuñ ḳatında dem vācib olur.

Ṭavāf yėdi şavṭdur, her şavṭ Ḥacer'den yine Ḥacer'e gelincedür. Üslūbı ẕikr olınur. Ḥacer'i **[77ᵇ]** istilām ėtdügi gibi bunı dėmek Ḳāḍīḫan'da mesṭūrdur بِسْمِ اللهِ اَللهُ أَكْبَرُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ آمَنْتُ بِاللهِ وَكَفَرْتُ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَالْلَاتِ وَالْعُزَّى وَمَا يَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللهِ ﴿**إِنَّ وَلِيِّيَ اللهُ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ وَهُوَ يَتَوَلَّى الصَّالِحِينَ**﴾ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ إِيمَانًا بِكَ وَتَصْدِيقًا بِكِتَابِكَ وَوَفَاءً بِعَهْدِكَ وَاتِّبَاعًا لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ اَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَطَهِّرْ لِي قَلْبِي وَ﴿**اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي اَمْرِي**﴾ وَعَافِنِي فِيمَنْ عَافَيْتَ[288] Ḥacer'i öpdügi gibi bunı dėyüp ba‘dehū ibtidā' ṭavāfa şürū‘ ėdüp Ḥacer'den Mültezem-i Şerīf'e geldügi gibi evvel ṭavāfında bunı dėye اَللَّهُمَّ إِنَّ لَكَ حُقُوقًا عَلَيَّ فَتَصَدَّقْ بِهَا عَلَيَّ[289] Mültezem-i Şerīf, Ḥacer-i Esved ile ḳapunuñ mā-beynidür. Ḳapuya gelince bunı dėmek gerek اَللَّهُمَّ هَذَا الْبَيْتُ بَيْتُكَ وَالْحَرَمُ حَرَمُكَ وَالْأَمْنُ أَمْنُكَ وَالْعَبْدُ عَبْدُكَ وَهَذَا مَقَامُ الْعَائِذِ بِكَ مِنَ النَّارِ[290] dėdügi zamānda Maḳām-ı İbrāhīm'e işāret eyleye, yine ṭavāfına meşġūl ola ve dėye ki **[78ᵃ]** اَللَّهُمَّ بَيْتُكَ عَظِيمٌ وَوَجْهُكَ كَرِيمٌ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ فَأَعِذْنِي مِنَ النَّارِ وَمِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وَحَرِّمْ لَحْمِي وَدَمِي عَلَى النَّارِ وَآمِنِّي مِنْ أَهْوَالِ الْقِيَامَةِ وَاكْفِنِي مُؤْنَةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ[291] andan tesbīḥ eyleye, taḥmīd eyleye ḥattā Rükn-i ‘Irāḳī'ye gelince orada dėye ki اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الشِّرْكِ وَالشَّكِّ وَالْكُفْرِ وَالنِّفَاقِ وَالشِّقَاقِ وَسُوءِ الْأَخْلَاقِ وَسُوءِ الْمَنْظَرِ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ وَالْوَلَدِ[292] Mīzāb ki Ka‘be'nüñ çörtenidür, Altun Oluḳ dėdükleridür, Ḥaṭīm içine nāẓırdur. Ḥaṭīm Ka‘be'nüñ Rükn-i ‘Irāḳī'den berü bir miḳdār yėre dīvār çekilmişdür rub‘-ı dā'ire şeklinde, Ka‘be'den olmaḳ rivāyeti vardur. Ṭavāf anuñ ardından olur, sünnet odur.

---

[288] "Allah'ın adıyla… Allah en büyüktür. Allah'tan başka hiçbir ilâh bulunmadığına, Hz. Muhammed'in onun kulu ve resûlü olduğuna şehâdet ederim. Allah'a îman ettim; cibt, tağut, Lât, Uzzâ ve Allah'tan başka ibâdet edilen her şeyi inkâr ettim. **Şüphesiz ki, benim koruyanım Kitab'ı indiren Allah'tır. Ve O bütün salih kullarını görüp gözetendir** (el-A‘râf 7/196). Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur. Sana inanmamın, Kitâb'ını tasdik etmemin, ahdine vefâ göstermemin ve peygamberinin sünnetine uymamın bir işâreti olarak Hacerülesved'i istilâm ediyorum. Allahım günahlarımı mağfiret eyle, kalbimi temizle, **yüreğime genişlik ver, işimi bana kolaylaştır** (Tâhâ 20/25-26). Âfiyet vermiş olduğun kişilerle berâber bana da âfiyet nasip eyle."

[289] "Allahım! Üzerimde birçok hakkın var, onları lutfunla bağışla."

[290] "Allahım! Bu Beyt senin beytindir, Harem senin haremindir, emn senin emnindir, kul senin kulundur ve bu Makām ateşten sana sığınanın makāmıdır."

[291] "Allahım! Senin Beyt'in azîm, zâtın ise kerîmdir. Merhametlilerin en merhametlisi sensin, beni cehennem ateşinden ve kovulmuş şeytandan koru. Etimi ve kanımı cehennem ateşine haram eyle. Kıyâmetin dehşetinden beni emin kıl, dünya ve âhiret maîşetinde bana yardımcı ol."

[292] "Allahım! Şirkten, şüpheden, küfürden, nifaktan, ayrılıktan, kötü ahlâktan ve âile, mâl ve evlâdımda kötü hâller görmekten sana sığınırım."

İçinden ṭavāf cā’iz degüldür, i‘āde lāzım olur. Yuḳaruda beyān ėtdük idi, işde ol dīvār içine dėrler. Ḥaṭm kesre dėrler, Ka‘be’den kesr olınmışdur. Bir adı Ḥicr’dür kesr-i ḥā’ ile. Ba‘żı kütübde Ḥicr lafẓı-y-ıla eyle yazdugı Ḥaṭīm’dür, feṭḥ-i ḥā’ ile Ḥacer degüldür. Verā’-i Ḥicr’den dėmek verā’-i Ḥaṭīm’den dėmekdür. Ka‘be’nüñ olugı anuñ içine bakar. Ḥaṭīm’üñ altı ẕirā‘a dek Ka‘be’den olduġında şübhe yoḳdur, şübhe mā-‘adāsındadur. Ḥaṭīm’de bir ẓālime du‘ā’ olınsa Allāh Te‘ālā Ḥażreti helāk eyleye keẕā fī-*Feṭḥi’l-Mennān*. Oluġun ḳarşusına geldügi-gibi **[78b]** dėye اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْئَلُكَ إِيمَانًا لَا يَزُولُ وَيَقِينًا لَا يَنْفَدُ وَمُرَافَقَةَ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اَللَّهُمَّ أَظِلَّنَا تَحْتَ ظِلِّ عَرْشِكَ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّ عَرْشِكَ اَللَّهُمَّ اسْقِنِي بِكَأْسِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ شَرْبَةً لَا أَظْمَأُ بَعْدَهَا أَبَدًا يَا اللهُ[293] اَللَّهُمَّ [اجْعَلْهُ] حَجًّا مَبْرُورًا وَسَعْيًا مَشْكُورًا وَذَنْبًا مَغْفُورًا وَتِجَارَةً لَنْ تَبُورَ يَا عَزِيزُ يَا غَفُورُ رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ فَإِنَّكَ أَنْتَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ[294] Rükn-i Şāmī’ye geldügi gibi dėye Rükn-i Yemānī’ye geldügi gibi öpe. İmām-ı A‘ẓam ḳatında müsteḥabdur ammā vācib degüldür, öpmeyüp işāret ėderse de cā’izdür. Öpdügi-gibi bunı dėye اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْكُفْرِ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الْفَقْرِ وَمِنْ عَذَابِ النَّارِ وَمِنْ فِتْنَةِ الْمَحْيَا وَالْمَمَاتِ وَأُعُوذُ بِكَ مِنَ الْخِزْيِ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأَسْئَلُكَ الْعَفْوَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ[295] Rükn-i Yemānī ile Ḥacer-i Esved mā-beyninde dėye ﴿**رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ**﴾ وَعَذَابَ الْقَبْرِ[296] Ḥacer-i Esved’e geldügi gibi dėye اَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي بِرَحْمَتِكَ أَعُوذُ بِرَبِّ هَذَا الْحَجَرِ مِنَ الدَّيْنِ وَالْفَقْرِ وَضِيقِ الصَّدْرِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ يَا رَبِّ أَتَيْتُكَ مِنْ شُقَّةٍ بَعِيدَةٍ مُؤَمِّلًا مَعْرُوفَكَ فَأَنِلْنِي مَعْرُوفًا مِنْ مَعْرُوفِكَ تُغْنِينِي بِهِ عَنْ مَعْرُوفِ مَنْ سِوَاكَ يَا مَعْرُوفًا بِالْمَعْرُوفِ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ[297] Bir şavṭ **[79a]** tamām oldı, yėdi şavṭı böyle ṭavāf eyleye. Her şavṭda bu ẕikr ėtdüklerümüzi oḳıya, du‘ā’ eyleye, üçüncide remel eyleye, dördini sekīnet ve vaḳār eyleye ya‘nī yapça yapça yüriye

---

[293] “Allahım! Senden yok olmayan îman, bitmeyen yakîn ve peygamberin Hz. Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem ile berâberlik istiyorum. Allahım! Senin arşınının gölgesinden başka hiçbir gölge bulunmayan kıyâmet gününde bizi arşının altında gölgelendir. Allahım! Hz. Muhammed aleyhisselâmın kâsesinden bir su içir ki ondan sonra bir daha susuzluk çekmeyeyim.”

[294] الأكرم: الإكرام // “Allahım! Haccımı mebrur eyle, gayretimi mükâfatlandır, günâhımı bağışla ve asla zarara uğramayacak bir ticâret nasip eyle. Ey Azîz! Ey Gafûr! Mağfiret ve merhamet eyle, bildiğin kusurlarımı bağışla. Şüphesiz ki sen çok izzet ve ikram sâhibisin.”

[295] Metnin aslında “وأسئلك العفو في الدنيا والآخرة” cümlesi derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir. // “Allahım! Küfürden, yoksulluktan, kabir azâbından, hayâtın ve ölümün fitnesinden, dünya ve âhirette zelil olmaktan sana sığınırım.”

[296] “**Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru** (el-Bakara 2/201). Bizi kabir azâbından koru.”

[297] “Allahım! Rahmetinle beni mağfiret eyle. Borçtan, yoksulluktan, gönül darlığından ve kabir azâbından Hacerülesved’in rabbine sığınırım. Yâ Rabbi! İyiliğini umarak uzak yerlerden zorlukla sana geldim. Bana iyiliklerinden bir iyilik ver ki senden başkasının iyiliğine muhtaç olmayayım. Ey iyilikle tanınan, ey âlemlerin rabbi!”

hey’et-i mu‘tādeden şaşmaya, Ḥacer’e geldükde her şavṭda öpmege ḳādir olursa öpe, cemī‘sinde öpmek efḍaldür eger mümkin olup izdiḥām olmaz ise ve illā ḳarşusından elinüñ ayası-y-ıla işāret eyleye, elin öpe ve tekbīr eyleye, ṭavāfa meşġūl ola.

Yėdi şavṭı bu minvāl üzre ṭavāf eyleye andan-ṣoñra Maḳām-ı İbrāhīm ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selām ardında ve yanında[298] rek‘at-ı ṭavāf dėyü niyyet ėdüp iki rek‘at namāz ḳıla, bizüm meẕhebümüzde vācibdür. Evvel rek‘atda [299]﴿قُلْ يَا اَيُّهَا الْكَافِرُونَ﴾ oḳıya, ikincide İḫlāṣ oḳıya. Āḫar āyet oḳursa da cā’izdür. Eger Maḳām-ı İbrāhīm ardında ve yanlarında izdiḥām olursa da müsteḥabdur, müyesser olan mevżi‘de ḳılsa cā’izdür. Rek‘at-ı ṭavāfı ḳılduḳdan-ṣoñra elin ḳaldurup mü’minlere erkek ve dişi içün du‘ā’ eyleye ve dėye ki اَللَّهُمَّ وَفِّقْنِي لِمَا تُحِبُّ وَتَرْضَى وَجَنِّبْنِي مِمَّا تَكْرَهُ وَتَسْخَطُ ثَبِّتْنِي عَلَى مِلَّةِ نَبِيِّكَ **[79b]** وَخَلِيلِكَ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ[300] Bir dürlü daḫı ‘Aṭā’ullāh Erdebīlī rek‘at-ı ṭavāfdan-ṣoñra bu du‘ā’ı oḳıya dėr اَللَّهُمَّ يَسِّرْ لِيَ الْيُسْرَى وَجَنِّبْنِي الْعُسْرَى وَاغْفِرْ لِي فِي الْآخِرَةِ وَالْأُولَى اَللَّهُمَّ اعْصِمْنِي بِأَلْطَافِكَ حَتَّى لَا أَعْصِيَكَ وَأَعِنِّي عَلَى طَاعَتِكَ بِتَوْفِيقِكَ وَجَنِّبْنِي مَعَاصِيكَ وَاجْعَلْنِي مِمَّنْ يُحِبُّكَ وَيُحِبُّ مَلَائِكَتَكَ وَرُسُلَكَ وَيُحِبُّ عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ اَللَّهُمَّ حَبِّبْنِي[301] إِلَى مَلَائِكَتِكَ [وَعِبَادِكَ] الصَّالِحِينَ اَللَّهُمَّ فَكَمَا هَدَيْتَنِي لِلإِسْلَامِ فَثَبِّتْنِي عَلَيْهِ بِأَلْطَافِكَ وَاسْتَعْمِلْنِي[302] بِطَاعَتِكَ وَطَاعَةِ رَسُولِكَ وَأَجِرْنِي مِنْ مُضِلَّاتِ الْفِتَنِ[303]

‘Abdullāh bin ‘Ömer Ḥażretleri Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet ėder “Rükn ile maḳām cennet yāḳūtlarından iki yāḳūt idi. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā nūrını örtmese idi meşriḳ ile maġrib mā-beynini żav’ı ṭuṭa idi.”[304] ve ikisini daḫı öpe ve ikisinüñ yanında namāz ḳılup ḥācetinüñ ehemmini dileye dėyü Seyyid ‘Alī-zāde *Şir‘atü’l-İslām* şerḥinde yazar. Rükni öpmek ba‘żı kütübde yazılmışdur lākin maḳāmı öpmek kütübün

---

[298] yanında: yanında iki

[299] “(Resûlüm) De ki: Ey kâfirler!” (el-Kâfirûn 109/1)

[300] “Allahım! Beni sevdiğin ve râzı olduğun şeylere muvaffak eyle, hoşlanmadığın ve öfkelendiğin şeylerden ise uzaklaştır, peygamberin ve dostun Hz. İbrâhim’in dîni üzere sâbit eyle.”

[301] جنبني :حببني

[302] استعملني :استعملني

[303] “Allahım! Beni kolaylıklara ulaştır, zorluklardan uzaklaştır. Dünya ve âhirette beni mağfiret eyle. Sana isyan etmekten lutfunla beni koru. Sana ibâdet etmek için tevfîkinle bana yardım eyle ve beni günahlardan uzaklaştır. Allahım! Beni; seni, meleklerini, peygamberlerini ve sâlih kullarını sevenlerden eyle. Allahım! Beni meleklerine ve sâlih kullarına sevdir. Allahım! Bana İslâm’ı nasip ettiğin gibi lutf u kereminle beni İslâm üzere sâbit kıl, sana ve resûlüne itâat eden kullarından eyle ve fitnelerin doğru yoldan saptırmasından muhâfaza et.”

[304] bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XI, 577 (hadis nr. 7000); Tirmizî, Hac 49.

bir yėrinde görmedüm andan-ṣoñra Mültezem'e gele ki Ḥacer-i Esved ile Ka'be ḳapusınuñ mā-beynidür, du'ā' maḳbūl olan mevżi'üñ birisidür. **[80ª]** Ḳolınuñ birisin yuḳaru ve perdeye uzadup gögsin ṭaşa ṭayayup yüzini ṭaşa urup bir elini Ka'be'nüñ ṭaşına aşaġa uzadup nėtekim delīller ḳā'ideyi bilürler uzada, Cenāb-ı 'İzzet'e yüzi ḳarasın maġfīce 'arż ėde, cemī'-i günāhlarını öñine getürüp 'afv recā' eyleye, aġlaya ṣaḳlaya tamām 'arż-ı inkisār ėde ve andan-ṣoñra bu du'ā'ı eyleye dėye ki اَللَّهُمَّ [يَا] رَبَّ الْبَيْتِ الْعَتِيقِ أَعْتِقْ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ وَأَعِذْنِي مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وَأَعِذْنِي مِنْ كُلِّ سُوءٍ وَقَنِّعْنِي[305] بِمَا رَزَقْتَنِي وَبَارِكْ لِي فِيمَا آتَيْتَنِي اَللَّهُمَّ إِنَّ هَذَا الْبَيْتَ بَيْتُكَ وَالْعَبْدَ عَبْدُكَ وَهَذَا مَقَامُ الْعَائِذِ بِكَ مِنَ النَّارِ اَللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنْ أَكْرَمِ وَفْدِكَ[306] [عَلَيْكَ][307] daḫı de'avāt-ı me'ṣūre[den] diledügi miḳdārı oḳıya meṣelā bunuñ gibi **«اَللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ حَمْدًا يُوَافِي نِعَمَكَ وَيُكَافِئُ مَزِيدَكَ أَحْمَدُكَ بِجَمِيعِ مَحَامِدِكَ مَا عَلِمْتُ مِنْهَا وَمَا لَمْ أَعْلَمْ[308] عَلَى[309] جَمِيعِ نِعَمِكَ مَا عَلِمْتُ مِنْهَا وَمَا لَمْ أَعْلَمْ وَعَلَى كُلِّ حَالٍ اَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ اَللَّهُمَّ أَعِذْنِي مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ وأَعِذْنِي مِنْ كُلِّ سُوءٍ وَقَنِّعْنِي بِمَا رَزَقْتَنِي وَبَارِكْ لِي فِيهِ اَللَّهُمَّ اجْعَلْنِي مِنْ أَكْرَمِ وَفْدِكَ عَلَيْكَ وَأَلْزِمْنِي سَبِيلَ الاسْتِقَامَةِ حَتَّى أَلْقَاكَ [80ᵇ] يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ»**[310] andan-ṣoñra Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālāya çoḳ çoḳ ḥamd eyleye, Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu 'aleyhi ve selleme çoḳ çoḳ ṣalavāt getüre ve cemī'-i rusüle ṣalavāt getüre, kendinüñ maḫṣūṣca ḥāceti ne ise burada dileye, günāhlarına tevbe ve istiġfār eyleye ḥattā selefden mervīdür ki ba'żı kimesne yoldaşlarına "Benden ırağ olun, günāhlaruma iḳrār ėderin, yüzüm ḳarasın Cenāb-ı 'İzzet'e 'arż ėderin." dėrler imiş.

Andan-ṣoñra Ḥacer-i Esved'e gelüp mümkin olursa öpe ve illā ḳarşusına geçüp tekbīr ve tehlīl ėdüp ellerin öpe. Bu istilām iftitāḥ-ı sa'y içündür zīrā Ṣafā ile Merve mā-

---

[305] اقنعني :قنعني

[306] وحدك :وفدك

[307] "Ey Beytülatîk'in sâhibi! Beni cehennem ateşinden âzad eyle, kovulmuş şeytandan ve her türlü kötülükten beni koru. Beni verdiğin rızka kanaatkâr eyle, bana verdiğin şeyi bereketli kıl. Allahım! Muhakkak ki bu Beyt senin beytindir, kul senin kulundur ve bu Makām ateşten sana sığınanın makāmıdır. Allahım! Beni senin ziyâretçilerinin en iyilerinden eyle."

[308] لا أعلم :لم أعلم

[309] وعلى :على

[310] "Allahım! İhsan ettiğin nîmetlere yetecek ve ziyâdesini hak edecek bir hamd ile hamd ederim. Bildiğim ve bilmediğim nîmetlerinin hepsine bildiğim ve bilmediğim övgülerinin hepsiyle her hâlükârda hamd ederim. Allahım! Hz. Muhammed'e ve onun âline salât ve selâm eyle. Kovulmuş şeytandan ve her türlü kötülükten beni koru. Beni verdiğin rızka kanaatkâr eyle, bana verdiğin şeyi bereketli kıl. Allahım! Beni senin ziyâretçilerinin en iyilerinden eyle ve sana kavuşuncaya kadar beni sırât-ı müstakīmden ayırma. Ey âlemlerin rabbi!" (Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *a.g.e.*, s. 195.)

beyninde sa‘ye şürū‘ eylese gerek. Rek‘at-ı ṭavāfı ḳılduḳdan-ṣoñra Ḥacer-i Esved yanında Ādem Peyġamber ‘aleyhi’s-selāmuñ du‘āsını oḳımaḳ müsteḥab idügini *Fetḥü’l-Mennān*’da yazmışdur ki bu vechledür اَللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ سِرِّي وَعَلَانِيَتِي فَاقْبَلْ مَعْذِرَتِي وَتَعْلَمُ مَا [فِي] نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَتَعْلَمُ حَاجَتِي فَأَعْطِنِي سُؤَالِي اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْئَلُكَ إِيمَانًا يُبَاشِرُ قَلْبِي وَيَقِينًا صَادِقًا حَتَّى أَعْلَمَ أَنَّهُ لَنْ يُصِيبَنِي إِلَّا مَا كَتَبْتَ عَلَيَّ وَالرِّضَاءَ بِمَا قَسَمْتَ لِي[311] Bu du‘ā’ daḫı ba‘ż-ı selefden menḳūldür يَا رَبِّ عَبْدُكَ الْمِسْكِينُ بِبَابِكَ سَائِلُكَ وَأَسِيرُكَ **[81ª]** الضَّعِيفُ بِفِنَائِكَ مَضَتْ[312] أَيَّامُهُ وَبَقِيَتْ آثَامُهُ وَانْقَضَتْ شَهَوَاتُهُ وَبَقِيَتْ تَبِعَاتُهُ وَأَنْ لَا مَلْجَأَ وَلَا مَنْجَا[313] مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ سُبْحَانَكَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ يَا ذَا الْكَمَالِ الْمُطْلَقِ وَيَا ذَا الْجَلَالِ الْمُطْلَقِ يَا مَنْ هُوَ أَفْضَلُ مَنْ دُعِيَ وَأَكْرَمُ مَنْ رُجِيَ وَأَرْحَمُ مَنْ خُشِيَ وَخَيْرُ مَنْ وَفَدَ إِلَيْهِ وَافِدٌ وَفَدْتُ إِلَى بَيْتِكَ الْمُكَرَّمِ بِذُنُوبٍ لَا تَسَعُهَا الْأَرْضُ وَلَا تَغْسِلُهَا الْبِحَارُ مُسْتَجِيرًا بِعَفْوِكَ مُسْتَعِيذًا[314] بِكَرَمِكَ فَاجْعَلْ جَائِزَةَ وُفُودِي إِلَيْكَ أَعْتِقْ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ إِلَهِي عَبْدُكَ الْمِسْكِينُ يَسْئَلُكَ يَا غِيَاثَ الْمُسْتَغِيثِينَ أَنْ لَا تَجْعَلْهُ مِنَ الْمَرْدُودِينَ الْخَائِبِينَ اشْفَعْ إِلَيْهِ نَبِيُّكَ الْكَرِيمُ وَسَائِرُ عِبَادِكَ الْفَائِزِينَ فَارْحَمْنِي وَتَقَبَّلْ تَوْبَتِي وَاسْتَجِبْ دَعْوَتِي وَنَوِّرْ قَلْبِي بِأَنْوَارِ مَعْرِفَتِكَ وَاكْشِفْ عَنِّي أَغْطِيَةَ الْجَهَالَةِ وَحُجِبَ الْغَفْلَةِ يَا رَبَّنَا وَرَبَّ كُلِّ شَيءٍ وَمَلَائِكَتِهِ آمِينَ[315]

Andan-ṣoñra Ṣafā ḳapusından çıḳa, bizüm meẕhebümüzde her ḳanġı ḳapudan çıḳarsa cā’izdür. Evvel Ṣafā’dan ibtidā’ eyleye. Ṣafā bir ṭaġuñ etegidür, birḳaç ayaḳ ṭaşdan nerdübān yapılmışdur. Bir iki üç ḳademe miḳdārı çıḳa ḥattā Ḥażret-i Resūl şöyle **[81ᵇ]** çıḳarlardı ki Ka‘be-i Mükerreme görinürdi çıḳduġı zamānda. Beyt-i Şerīf’e ḳarşu ṭura, ellerin ḳaldurup üç kerre tekbīr eyleye, her tekbīrüñ mā-beyninde لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ

311 “Allahım! Gizlediklerimi de alenen yaptıklarımı da biliyorsun mâzeretimi kabul eyle, içimdekileri biliyorsun günahlarımı affet ve ihtiyaçlarımı biliyorsun istediklerimi ver. Allahım! Benim için yazmadığın hiçbir şeyin bana asla isâbet etmeyeceğini bilmem ve takdir ettiğin şeyi rızâ ile karşılamam için senden kalbime yerleşmiş bir îman ve sıdk üzere bir yakîn talep ediyorum.”

312 مضت :مصنت

313 منجاء :منجا

314 مستعندا :مستعيذا

315 “Yâ Rabbi! Miskin kulun kapında dilencindir, zayıf esirin senin avlundadır. Onun günleri geçmiş, geriye günahları kalmış; istekleri dağılıp gitmiş, geriye kötü sonuçları kalmıştır. Senden başka sığınak ve dayanak yoktur. Sen her türlü noksanlıktan münezzehsin ve senden başka hiçbir ilâh yoktur. Ey mutlak kemâl ve cemâl sâhibi, ey duâ edilenlerin en fazîletlisi, ey istenilenlerin en keremlisi, ey korkulanların en merhametlisi, ey kendisine ziyâretçi gidenlerin en hayırlısı! Affına ve keremine sığınarak yeryüzüne sığmayan, denizlerin yıkayamadığı günahlarımla Mükerrem Beyt’ine geldim. Sana gelişime mükâfat olarak beni cehennem ateşinden âzad eyle. İlâhî! Miskin kulun senden istiyor. Ey yardım isteyenlerin yardımcısı! Onu ümîdi boşa çıkan kovulmuşlardan eyleme. Peygamberini ve kemâle ulaşan kullarını ona şefâatçi kıl. Bana merhamet et, tevbemi kabul eyle, duâmı makbul eyle, mârifetinin nurlarıyla kalbimi nurlandır, cehâlet örtülerini ve gaflet perdelerini benden kaldır. Ey rabbimiz, ey her şeyin ve meleklerinin rabbi! Âmin.”

لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ لَا نَعْبُدُ إِلَّا اللهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَلَمِينَ اَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَ وَعْدَهُ وَنَصَرَ عَبْدَهُ وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ إِلَهًا وَاحِدًا صَمَدًا لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا اَللَّهُمَّ اجْعَلْ هَذَا حَجًّا مَبْرُورًا وَسَعْيًا مَشْكُورًا وَعَمَلًا مَقْبُولًا وَتِجَارَةً لَنْ تَبُورَ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ[316] dėye andan-ṣoñra bunı oḳıya الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ[317] Andan-ṣoñra çoḳ çoḳ ṣalavāt getüre, diledügi du‘ā’ı oḳıya ve ḥācetlerin dileye andan-ṣoñra inmeye başladuġı gibi bunı oḳıya اَللَّهُمَّ اسْتَعْمِلْنِي بِسُنَّتِكَ وَسُنَّتِ نَبِيِّكَ وَتَوَفَّنِي عَلَى مِلَّتِكَ وَمِلَّةِ نَبِيِّكَ وَرَسُولِكَ وَأَعِذْنِي مِنْ مُضِلَّاتِ الْفِتَنِ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ[318] dėye ba‘dehū sa‘ye ibtidā’ eyleye. Baṭn-ı Vādī’de رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ وَتَجَاوَزْ عَمَّا تَعْلَمُ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ وَاهْدِنِي لِلَّتِي[319] هِيَ أَقْوَمُ وَنَجِّنِي مِنْ حَرِّ جَهَنَّمَ فَإِنَّكَ تَعْلَمُ وَلَا أَعْلَمُ[320] dėye ve daḫı[321] اَللَّهُمَّ ﴿رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ dėye, ed‘iye-i me’ṣūreden diledügini oḳıya. Bu du‘ā’-i şerīf[i] her mekānda oḳıya اَللَّهُمَّ يَا مُقَلِّبَ الْقُلُوبِ وَالْأَبْصَارِ ثَبِّتْ قَلْبِي عَلَى دِينِكَ اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْئَلُكَ مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَعَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَعَلَى طَاعَتِكَ وَالْغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ إِثْمٍ وَالْفَوْزَ بِالْجَنَّةِ وَالنَّجَاةَ مِنَ النَّارِ اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْئَلُكَ الْهُدَى وَالتُّقَى وَالْعَفَافَ وَالْغِنَى اَللَّهُمَّ أَعِنِّي عَلَى ذِكْرِكَ وَشُكْرِكَ وَحُسْنِ عِبَادَتِكَ اَللَّهُمَّ إِنِّي أَسْئَلُكَ مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ مَا عَلِمْتُ مِنْهُ وَمَا لَمْ أَعْلَمْ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ الشَّرِّ كُلِّهِ مَا عَلِمْتُ مِنْهُ وَمَا لَمْ أَعْلَمْ أَسْئَلُكَ الْجَنَّةَ وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ وَأَعُوذُ بِكَ مِنَ النَّارِ

[82ª]

---

[316] “Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur, bir tek o vardır ve onun hiçbir ortağı yoktur. Mülk onundur, hamd ona mahsustur. Diriltir ve öldürür, o dâima diridir, hayır onun elindedir ve o her şeye kadîrdir.”

[317] “Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur, müşriklerin hoşuna gitmese de biz ancak Allah’a bağlanarak ona ibâdet ederiz. Hamd âlemlerin rabbi Allah’a mahsustur. Hamd vaadini yerine getiren, kuluna yardım eden ve o toplulukları tek başına hezimete uğratan Allah’a mahsustur. Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur, tek olan ve her şeyin kendisine muhtaç olduğu ancak kendisinin hiçbir şeye muhtaç olmadığı odur, eş ve çocuk edinmemiştir. Allahım! Rahmetinle bu haccımı mebrur eyle, gayretimi mükâfatlandır, amelimi kabul et ve asla zarara uğramayacak bir ticâret nasip eyle. Ey merhametlilerin en merhametlisi!”

[318] “Allahım! Beni senin ve resûlünün yoluna tâbi olan kullarından eyle. Senin dînin, nebî ve resûlünün dîni üzere benim canımı al, fitnelerin doğru yoldan saptırmasından rahmetinle beni muhâfaza et. Ey merhametlilerin en merhametlisi!”

[319] اهدني قلبي اللتي :اهدني للتي

[320] “Rabbim! Mağfiret ve merhamet eyle, bildiğin kusurlarımı bağışla. Şüphesiz ki sen çok izzet ve ikram sâhibisin. Beni en doğru olana ilet ve cehennem ateşinden koru. Muhakkak ki sen her şeyi bilirsin, ben ise bilmem.”

[321] “Allahım! **Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru** (el-Bakara 2/201).”

وَمَا قَرَّبَ إِلَيْهَا مِنْ قَوْلٍ وَعَمَلٍ[322] Eger Ḳur’ān-ı ‘Aẓīmü’ş-şān oḳursa o daḫı a‘lā ve efḍaldür. Nètekim şimdi ekṣer ibtidā’ sa‘yde ﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ اَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ اَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾[323] āyet-i kerīmesi oḳınur. Ve’l-ḥāṣıl Ḳur’ān-ı ‘Aẓīm ve ed‘iye-i me’ṣūreden ne-ḳadar **[82ᵇ]** oḳıya bilürse oḳıya, sekīnet-i vaḳār üzerine yüriye, hey’et-i mu‘tādeden şaşmaya tā mīl-i aḫḍara gelince. Mīl-i aḫḍar dėdükleri Batn-ı Vādī’de ya‘nī sa‘y olınan maḥallüñ orṭasına ḳarīb yėrde, Ka‘be-i Şerīf ḥareminüñ ṭaşra dīvārına muttaṣıldur, bucaḳda vāḳi‘dür, üstinde bir ḳandīl aṣılmışdur gėce yanar ‘alāmeti odur bir yeşil direkdür. Orada remel eyleye ṭavāf remeli gibi ya‘nī celādet ile ṣalınu ṣalınu yüriye, öbür yeşil direge varınca anda[324] daḫı bir ḳandīl aṣılmışdur. Mīleyn-i aḫḍareyn ki iki yeşil direkdür, mā-beyninde remel ėder. Anı geçdükden ṣoñra yine hey’et-i mu‘tāde üzerine yüriye tā Merve’ye gelince. Merve’ye varduġı gibi ol daḫı ṭaġdur aña daḫı Ṣafā gibi birḳaç ayaḳ nerdübān vaż‘ olınmışdur bir ādem boyı çıḳa, Ṣafā’ya ḳarşu ṭura. İşde bir şavṭ olur. Orada da Ṣafā’da ėtdügi gibi tekbīr ėdüp ve ol yazduġumuz du‘āları oḳıyaraḳ mīleyn-i aḫḍareyn mā-beyninde yine remel ėdüp ba‘dehū hey’et-i mu‘tāde üzerine Ṣafā’ya gele. İki şavṭ olur, bu minvāl üzerine yėdi kerre sa‘y tamām ėde ki yėdinci Merve’de tamām olur. **[83ᵃ]** Eṣaḥḥ meẕheb üzerine budur. Ba‘żılar iḫtilāf [eyleyüp] varışı gelişi bir ṣaymışdur[325] aña ‘amel yoḳdur. İ‘tibār Ṣafā’dan Merve’ye bir şavṭ, Merve’den Ṣafā’ya iki şavṭ, yine Merve üç, yėdinci Merve’de tamām olur daḫı Ṣafā ve Merve üzerinde bu du‘ā’ı oḳıya اَللّٰهُمَّ اعْصِمْنِي عَلَى دِينِكَ وَطَوَاعِيَّتِكَ وَطَوَاعِيَّةِ رَسُولِكَ وَجَنِّبْنِي مَعَاصِيكَ اَللّٰهُمَّ إِذْ هَدَيْتَنِي لِلْإِسْلَامِ فَلَا تَنْزِعْهُ مِنِّي وَلَا تَنْزِعْنِي مِنْهُ حَتَّى تَوَفَّنِي عَلَيْهِ اَللّٰهُمَّ يَسِّرْ لِيَ الْيُسْرَى وَجَنِّبْنِي الْعُسْرَى وَاغْفِرْ لِي فِي الْآخِرَةِ وَالْأُولَى اَللّٰهُمَّ أَعِنِّي وَلَا تُعِنْ عَلَيَّ وَانْصُرْنِي وَلَا تَنْصُرْ عَلَيَّ وَاجْعَلْنِي

[322] “Ey kalpleri ve gözleri hâlden hâle çeviren Allahım, kalbimi dînin üzere sâbit kıl. Allahım! Senden rahmetini gerektirecek işleri, mağfiretini kazanmak için çaba göstermeyi, tâatin üzere olmayı, her türlü iyiliğe ulaşmayı, her türlü günahtan selâmete çıkmayı, cennetle kurtuluşa ermeyi ve cehennemden kurtulmayı isterim. Allahım! Senden hidâyet, takvâ, iffet ve gönül zenginliği isterim. Allahım! Zikrinde, şükründe ve sana güzelce ibâdet etmekte bana yardım et. Allahım! Bildiğim ve bilmediğim bütün hayırları senden diliyorum, bildiğim ve bilmediğim bütün şerlerden sana sığınıyorum. Allahım! Cenneti ve ona ulaştıracak söz ve fiilleri senden istiyorum, cehennemden ve ona götürecek söz ve fiillerden sana sığınıyorum.”

[323] “Şüphe yok ki, Safa ile Merve Allah’ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullâh’ı ziyâret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Her kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir.” (el-Bakara 2/158)

[324] anda: anda~~n~~

[325] ṣaymışdur: ṣayılmışdur

لَكَ شَاكِرًا ذَاكِرًا رَاهِبًا أَوَّاهًا مُنِيبًا تَقَبَّلْ تَوْبَتِي وَاغْسِلْ حَوْبَتِي وَاهْدِ[326] قَلْبِي وَسَدِّدْ لِسَانِي[327] Du‘ā’ maḳbūl olan mevāżı‘uñ birisi Ṣafā ve biri Merve’dür. Lāyıḳ budur ki dīn ü dünyāsına lāzım olan umūrı dileye, vāfir tażarru‘ eyleye, ġaflet eylemeye zīrā mevāżı‘-ı şerīfedendür. Maḥall-i icābetde tevbe ve istiġfārı çoḳ eyleye, ‘acele eylemeye, ne-ḳadar inkisār ėderse müsteḥabdur, ẕikr ve tesbīḥ ve temcīdden ġāfil olmaya, ed‘iye-i me’ṣūreyi çoḳ oḳıya ve tażarru‘-ı zārīlik eyleye.

Yėdi sa‘yi tamām ėtdükden-ṣoñra eger yalıñuz ḥacc-ı müfride niyyet **[83ᵇ]** ėtdi ise ṭavāf-ı ḳudūm ve sa‘y tamām ėtmiş olur. Eger ḳārin ise tekrār Beyt-i Şerīf’i dėdügümüz üslūb üzerine yėdi şavṭ ṭavāf eyleye, rek‘at-ı ṭavāfı ḳıla gele ve Merve mā-beyninde yėdi kerre daḫı sa‘y ėde, iki ṭavāf ve iki sa‘y olur. Ḳırāna niyyet ėden elbette bu minvāl üzerine ėder zīrā evvelki ‘umre ṭavāf[ı], ‘umre sa‘yidür; ṣoñra[ki] ḥacc[328] ṭavāfı ve ḥacc sa‘y[i]dür. Eger müfrid bi’l-ḥacc ise ya‘nī yalıñuz ḥacca niyyet eyledi-y-ise bir ṭavāf ve bir sa‘y kifāyet ėder ṣoñra Minā’ya teveccüh ėder ammā ḳārine elbette bu minvāl üzre bizüm meẕhebümüzde iki ṭavāf iki sa‘y lāzımdur ammā İmām Şāfi‘ī raḥimehullāh[329] ve İmām Mālik ve İmām Aḥmed-i Ḥanbel ḳatlarında ḳārine müfrid gibi bir ṭavāf ve bir sa‘y kifāyet ėder, yuḳaruda beyān ėtdük idi. İki ṭavāf ve iki sa‘y tamām olduḳdan-ṣoñra muḥrime maḥẓūrātdan bir şey’ ḥelāl olmaz mādāmki Mekke’dedür lāyıḳ olan muḥrime Mescid-i Ḥarām’da muttaṣıl ‘ibādet ėdüp nāfile namāz ve nāfile ṭavāf ėtmekdür ammā nāfile ṭavāfda sa‘y lāzım degüldür, sa‘y bir kerre vācibdür, nāfile sa‘y meşrū‘ degüldür ammā her yėdi ṭavāfda rek‘at-ı ṭavāfı ḳılmaḳ vācibdür.

Eḥādīṯ-i şerīfede vārid olmışdur **[84ᵃ]** Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki [هَذَا] **«صَلَوةٌ فِي مَسْجِدِي هَذَا تَعْدِلُ أَلْفَ صَلَوةٍ فِي غَيْرِهِ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ»** وَفِي خَبَرٍ[330] آخَرَ **«صَلَوةٌ فِي مَسْجِدِي**

---

[326] هدد :اهد

[327] “Allahım! Dînine, sana ve resûlüne tâbi olma husûsunda beni koru, günahlardan uzaklaştır. Allahım! Beni İslâm’a ilet, ölünceye kadar onu benden beni ondan yoksun bırakma. Allahım! Beni kolaylıklara ulaştır, zorluklardan uzaklaştır, dünya ve âhirette beni mağfiret eyle. Allahım! Bana yardım et, aleyhime olan şeylere yardım etme, yardımını benden esirgeme ve aleyhime olan şeyleri destekleme. Beni sana şükreden, seni zikreden, senden korkan, sana çok tevbe eden ve tevbekâr kullarından eyle. Tevbemi kabul buyur, günâhımı gider, kalbime hidâyet eyle ve lisânımı doğru kıl.”

[328] ḥacc: ḥaccı

[329] raḥimehullāh: raḥimehümullāh

[330] خبر :جز

أَفْضَلُ مِنْ عَشْرَةِ آلَافِ [صَلَوةٍ] فِي غَيْرِهِ إِلَّا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَصَلَوةٌ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَفْضَلُ مِنْ مِائَةِ أَلْفِ[331] صَلَوةٍ فِي غَيْرِهِ وَصَلَوةٌ فِي سَبِيلِ اللهِ تَعَالَى أَفْضَلُ مِنْ مِائَتَيْ أَلْفِ[332] صَلَوةٍ»[333] keẕā fī- *Tenbīhi'l-ġāfilīn*. Bu eḥādīṣ-i şerīfenüñ ma'nāsı dėmekdür ki Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu te'ālā 'aleyhi ve sellem buyururlar ki "Benüm şol mescidümde bir kerre namāz ḳılmaḳ āḫar mescidde biñ kerre namāz ḳılmaġa mu'ādildür illā Mescid-i Ḥarām'da degül." Bir rivāyet üzerine "Benüm şu mescidümde bir kerre namāz āḫar mescidde on biñ namāzdan efḍaldür illā Mescid-i Ḥarām'da degül. Mescid-i Ḥarām'da bir kerre namāz ḳılmaḳ āḫar mescidde yüz biñ kerre namāz ḳılmaḳdan efḍaldür. Allāh yolında bir kerre namāz ḳılmaḳ iki yüz biñ namāzdan efḍaldür." dėyü buyururlar. Kendi mescidlerinden murād Medīne'dür ki Mescid-i Şerīf'dür, Mescid-i Ḥarām Ka'be mescididür. Öyle ne ṭabaḳa faẓīlet var-ımış Mescid-i Ḥarām'da namāz ḳılmaḳda ḥattā "Ka'be-i Şerīfe'nüñ yüzine baḳmaḳ 'ibādetdür." denilmişdür.

Ḳaçan ki ẕi'l-ḥiccenüñ yėdinci **[84[b]]** güni ola imām öyle namāzın ḳılduḳdan-ṣoñra ḫuṭbeye çıḳa, Müslümānlara menāsiki ta'līm eyleye, Minā'ya gėtmegi ve ṣalˇāt-ı 'Arafāt'ı ve vaḳfeye ṭurmaġı ve ifāżayı cümle ta'līm ve tefhīm eyleye. Sekizinci güni ki yevm-i terviyedür ṣalˇāt-ı fecrden ve ṭulū'-ı şemsden-ṣoñra telbiye ėderek cümle nās[l]a Minā'ya gėde, Minā'ya varduġı gibi bunı dėye هَذَا مِنَا وَهُوَ مَا دَلَلْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ الْمَنَاسِكِ فَمُنَّ عَلَيْنَا بِجَوَامِعِ الْخَيْرَاتِ كَمَا مَنَنْتَ عَلَى أَوْلِيَائِكَ[334] وَعَلَى أَهْلِ طَاعَتِكَ وَإِنَّمَا أَنَا عَبْدُكَ وَابْنُ عَبْدِكَ نَاصِيَتِي بِيَدِكَ تَفْعَلُ فِيمَا أَرَدْتَ اَللَّهُمَّ إِيَّاكَ أَدْعُو وَمِنْكَ أَرْجُو[335] فَبَلِّغْنِي صَالِحَ عَمَلِي وَاغْفِرْ لِي ذَنْبِي وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ[336] Sünnet budur ki Minā'da ol gėce yata, ṣalˇāt-ı fecri 'Arefe güni ġales[337] zamānında [ḳıla]. Minā'dan ḳalḳduḳdan ṣoñra 'Arafāt'a teveccüh ėde, varup yėtişdügi zamānda ḳanġı yėri dilerse anda nüzūl eyleye. Eger Mekke'den ḳable ṭulū'i'ş-

[331] آلاف :ألف

[332] مائة آلاف :مائتي ألف

[333] Rivâyetler için bkz. Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *a.g.e.*, s. 492 (hadis nr. 768,769).

[334] أوليائك أولئك :أوليائك

[335] وإياك أدعوا ومنك أرجوا :إياك أدعو ومنك أرجو

[336] "Burası Mina'dır ve o senin bize gösterdiğin menâsiktendir. Dostlarına ve sana itâat eden kullarına lutf u ihsanda bulunduğun gibi hayırların hepsiyle bize de lutf u ihsanda bulun. Ben senin kulunum, kulunun oğluyum, hayâtım senin kudret elindedir, dilediğin şeyi yaparsın. Allahım! Yalnız sana duâ eder, yalnız senden umarım, beni amelimin sâlihine ulaştır, günâhımı affet ve cehennem azabından koru."

[337] ġales: ġaleseti

şems çıḳarsa da cā’izdür. Burada ṣāḥib-i *Hidāye* وَهَذَا بَيَانُ الْأَوْلَوِيَّةِ أَمَّا لَوْ دَفَعَ قَبْلَهُ جَازَ لِأَنَّهُ لَايَتَعَلَّقُ بِهَذَا الْمَقَامِ حُكْمٌ dėyü yazduġı şurrāḥdan ba‘żı[338] ثُمَّ يَتَوَجَّهُ إِلَى عَرَفَاتٍ فَيُقِيمُ بِهَا لِمَا رَوَيْنَا ḳavlinüñ ‘aḳabinde yazduġına binā’en ‘Arafāt’dan ḳalḳmaġa ḥaml **[85ª]** ėdüp nāsiḫ ġalaṭ eylemişdür. Ba‘de ṭulū‘i’ş-şems ḳaydı gerek idi zīrā ızmār ḳable’z̤-z̤ikr lāzım olur dėyü *Hidāye*’nüñ cümle nüsaḫı müttefik iken ġalaṭa ḥaml eylemişlerdür ammā bu ḥaḳīr-i keş̤īrü’t-taḳṣīr ṣāḥib-i *Hidāye*’yi ġalaṭa ḥaml ėtmeden tevcīh ėdüp ṣıḥḥatine z̤āhib olmaḳ evlā ve efḍal mülāḥaẓa eylemekle ve te’vīl ve tevcīh ḳābil olup terkīb bu vechle yėrleşdürüp taḥḳīḳ ėder ki ثُمَّ يَتَوَجَّهُ إِلَى عَرَفَاتٍ فَيُقِيمُ بِهَا لِمَا رَوَيْنَا yuḳarunuñ tetimmesinden olup kelām orada munḳaṭı‘ olmışdur, وَهَذَا بَيَانُ الْأَوْلَوِيَّةِ yuḳaruki mes’eleye ma‘ṭūf olup *Hidāye* ṣāḥibünüñ Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem Mekke’den terviye güni fecri ḳılup ṭulū‘-ı şemsden-ṣoñra Minā’ya gėtdüginüñ evleviyyetini beyāndur, ḳable ṭulū‘i’ş-şems çıḳsa Mekke’den cā’iz bu maḳāmda bir ḥükm ta‘alluḳ eylemez dėmekdür. Nihāyet ba‘de ṭulū‘i’ş-şems çıḳmaḳ evlādur, sünnete ittibā‘dur ammā ittifāḳ ḳable ṭulū‘i’ş-şems çıḳsa bir ḥükm ta‘alluḳ ėder mi dėnse ėtmez demekdür ḥattā ṣāḥib-i *Hidāye* bunı Ḳāḍīḫan’a uydurup anuñ iş̤rine gėtmişdür. Ḳāḍīḫan’uñ bi-‘aynihī ‘ibāreti budur ثُمَّ يَرُوحُ مَعَ النَّاسِ إِلَى مِنَا يَوْمَ التَّرْوِيَةِ بَعْدَ صَلَوةِ الْفَجْرِ **[85ᵇ]** وَطُلُوعِ الشَّمْسِ وَيَبِيتُ بِمِنَا وَيُصَلِّى ثَمَّةَ صَلَوةَ الْفَجْرِ يَوْمَ عَرَفَةَ بِغَلَسٍ ثُمَّ يَتَوَجَّهُ إِلَى عَرَفَاتٍ فَإِذَا انْتَهَى إِلَيْهِ يَنْزِلُ فِي أَيِّ مَوْضِعٍ شَاءَ وَإِنْ خَرَجَ مِنْهَا قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ فَهُوَ جَائِزٌ[339] *Hidāye*’nüñ bu maḥallini görüp ehl-i inṣāf olan bu tevcīh[i] ḳabūl ėdüp ḥāl ne idügine vāḳıf olup ثُمَّ يُقِيمُ وَهَذَا بَيَانُ الْأَوْلَوِيَّةِ ḳaydı den yuḳaru z̤ikr olınmaḳ gerek idi böyle düşmiş ġalaṭdur dėmeden tevcīh-i ma‘ḳūl ile tevcīh ve taṣḥīḥ evlā idügi ḫafī degüldür ve bu maḳūleye ġalaṭ dėnilmez, nüsaḫ müttefiḳ olıcaḳ aṣlına tedḳīḳ gerek. Buraya işāret ėtdügümüzüñ aṣlı ‘ulemādan müṭāla‘a ėden ḳarındaşlarumuza menāsiki bize Türkī dilde yazdı dėyü tercüme eglemesünler belki te’līf ve taṣnīf ve taḥḳīḳ-i tedḳīḳ olınduġına vāḳıf olup inṣāfa ve ḥaḳḳa tābi‘ olup[340] اَلْحَقُّ اَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ dėsünler dėmekdür. Şürūḥ-

[338] “Sonra Arafat’a yönelir ve orada kalır. Bu rivâyet ettiğimiz şeyden dolayı.”

[339] “Terviye günü sabah namazı kılınıp güneş doğduktan sonra insanlarla birlikte Mina’ya gider, Mina’da geceler ve arefe güni gales zamanında sabah namazını orada kılar. Arafat’a yönelir ve oraya vardığında dilediği yerde konaklar. Oradan güneş doğmadan önce çıksa da câizdir.”

[340] “Hak uyulmaya daha lâyıktır.”

ı *Hidāye*'ye kitāb-ı ḥacda vāridātumuzuñ cümlesine işāret ėtsevüz muṭavvel olurdı ammā ba'żı maḥalline münāsebetle işāret olınmışdur, müṭāla'a ėtdükce ma'lūm olur.

Yine ṣadede gelelüm eger terviye güni öyle namāzını **[86ª]** Mekke'de ḳılup andan-ṣoñra çıḳup Minā'ya gelüp Minā'da yatursa yine be's yoḳdur ammā terviye güni Mekke'de 'arefe güni çıḳup ṭoġrı 'Arafāt'a gelürse sünnete muḫālifdür ammā dem lāzım olmaz lākin sünnete muḫālefet ėtmek-ile isā'et muḳarrerdür. Terviye dėmenüñ ma'nāsını Ṣadrü'ş-şerī'a ṣāḥibi bu vechle yazar ki "Ḥuccāc ol gün develerin ṣuvarmaḳ mu'tād olmaġın terviye dėrler." dėr ammā Seyyid 'Alī-zāde *Şir'atü'l-İslām* şerḥinde "Ḥażret-i İbrāhīm Peyġamber 'aleyhi's-selām terviye gėcesi vāḳı'asında oġlı İsmā'īl Peyġamber'üñ ẕebḥ ile emr olınduġını fikr ėdüp ṣıḥḥatin ve 'adem-i ṣıḥḥatin bilmek istedügi içün yevm-i terviye dėdiler." dėr, "Tekrār 'arefe gėcesi vāḳı'asında görmekle 'arefe güni ṣıḥḥati ma'lūm olmaġ-ıla 'arefe dėdiler." dėr, "Tekrār üçünci gėcesi ki bayram gėcesidür görmekle ėrtesi naḥra ḳaṣd ėtdügi içün yevm-i naḥr dėdiler." Fi'l-ḥaḳīḳa bu ma'kūle vechdür.

Minā'dan ḳalḳup 'Arafāt'a teveccüh ėtdügi zamānda bunı oḳıya اَللَّهُمَّ إِلَيْكَ تَوَجَّهْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَبِكَ اعْتَمَدْتُ وَإِيَّاكَ أَرَدْتُ أَسْئَلُكَ أَنْ تَبَارَكَ لِي فِي سَفَرِي **[86ᵇ]** وَأَنْ تَقْضِيَ لِي حَاجَتِي بِعَرَفَاتٍ وَأَنْ تَغْفِرْ لِي ذُنُوبِي يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ[341] dėyüp telbiye eyleye ve Ḳur'ān oḳıya, sā'ir evrād ve eẕkārdan bildügi miḳdār oḳıya ve bu āyet-i şerīf[i] çoḳ oḳıya [342]﴿رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ﴾ Ḳaçan ṣabāḥ namāzını cemā'atle ḳılduḳdan-ṣoñra güneş 'Arafāt Ṭaġı'na ṭulū' ėtdügi gibi yüzini 'Arafāt'dan ṭarafa ėdüp bunı dėye اَللَّهُمَّ اجْعَلْهَا[343] خَيْرَ غَدْوَةٍ غَدَوْتُهَا وَاقْرُبْهَا مِنْ[344] رِضْوَانِكَ وَأَبْعِدْهَا مِنْ سَخَطِكَ[345]

[341] "Allahım! Sana yöneldim, sana güvendim, sana îtimad ettim ve yalnızca seni istedim. Senden seferimi benim için mübârek eylemeni, dileğimi Arafat'ta yerine getirmeni ve günahlarımı bağışlamanı istiyorum. Ey merhametlilerin en merhametlisi!"

[342] "**Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!**" (el-Bakara 2/201)

[343] اجعلنا :اجعلها

[344] إلى :من

[345] صختك :سخطك

اَللّٰهُمَّ إِلَيْكَ تَوَجَّهْتُ وَإِيَّاكَ اسْتَعَنْتُ وَعَلَيْكَ اعْتَمَدْتُ وَوَجْهَكَ الْكَرِيمَ أَرَدْتُ فَاجْعَلْنِي مِمَّنْ تُبَاهِي [بِهِ] الْيَوْمَ مَنْ[346] هُوَ خَيْرٌ مِنِّي وَأَفْضَلُ[347]

‘Arafāt’a vardugı zamānda çāderi Tell-i Baṭn-ı ‘Urene’de ḳurarsa vaḳfe zamānında anda ṭurmaya zīrā ‘Arafāt götüri vaḳfedür illā Baṭn-ı ‘Urene degüldür ve ‘arefe güni güneş zevāle geldügi gibi muḳaddemā ġusl eyleye, varup cemā‘atle Mescid-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmda ḥāżır ola. Aña Mescid-i ‘Urene ve Mescid-i Nemire daḫı dėrler. Ḫaṭīb çıḳup cum‘a gibi iki ḫuṭbe oḳıya, menāsiki yine ta‘līm eyleye ve vuḳūf bi-‘Arefe ve Müzdelife ve remy-i cimār ve naḥr **[87ª]** ve ḥalḳ ve ṭavāf-ı ziyāreti beyān ėde, iki ḫuṭbe mā-beyninde celse-i ḫafīfe eyleye ammā İmām Mālik “Namāzdan-ṣoñra ḫuṭbe oḳıya.” dėr, “Zīrā ḫuṭbe-i va‘ẓdur ‘īd gibi ba‘de’ṣ-ṣalˇāt eyleye.” dėr. Ḫaṭīb minbere çıḳdugı gibi otura, mü’ezzinler ezān oḳıyalar cum‘a gibi ammā Ebī Yūsuf’dan bir rivāyet ḫaṭīb çıḳmazdan evvel ezān oḳıyalar, bir rivāyet ba‘de’l-ḫuṭbe ezān oḳıyalar ammā ṣaḥīḥ cum‘a gibi muḳaddem oḳımaġa *Hidāye*’de taṣrīḥ vardur andan ṣoñra mü’ezzin ḳāmet getüre, namāza şürū‘ olına cum‘a gibi.

Ḥacda üç ḫuṭbe vardur bizüm mezhebümüzde: birisi zi’l-ḥiccenüñ yėdinci güni, birisi ‘Arafāt’da yevm-i ‘arefe ṭoḳuzuncı güni, birisi Minā’da zil’ḥiccenüñ on birinci güni. Mā-beynlerinde birer gün fāṣıla vardur ammā İmām Züfer raḥimehullāh “Üç ḫuṭbeyi bi-ġayri fāṣılaten üç gün mütevāliyeten oḳıya.” dėr, evveli yevm-i terviyedür ammā İmām Şāfi‘ī ḳatında dört ḫuṭbe vardur. Evveli zi’l-ḥiccenüñ yėdincisi, ikinci ‘arefe güni, üçünci yevm-i naḥrdur zi’l-ḥiccenüñ onı olsa gerek, dördünci ḫuṭbe eyyām-ı teşrīḳüñ ikinci günidür.

Ṣadede gelelüm ḫuṭbeden-ṣoñra öyle namāzı vaḳtinde öyle namāzı **[87ᵇ]** ile ikindi namāzını bir ezān, iki iḳāmet ile Mescid-i İbrāhīm’de Müslümānlar ḳıluvėre. Evvelā öyle içün ezān oḳınur ba‘dehū iḳāmet olınup ṣalˇāt-ı ẓuhr edā’ olınur ba‘dehū iḳāmet olınup ṣalˇāt-ı ‘aṣrı edā’ olınur, ikisi vaḳt-i vāḥidde edā’ olınur. Eger cemā‘ate yėtişemeyüp münferiden ḳılmaḳ lāzım gelürse İmām-ı A‘ẓam ḳatında her namāzı vaḳti-y-ile edā’ ėder, iki ṣalˇātı ẓuhr vaḳtinde cem‘ eylemez ammā İmāmeyn ḳatında münferid daḫı cem‘ ėder. İmām-ı A‘ẓam ḳatında ẓuhr vaḳtinde iki ṣalˇātı cem‘ eylemenüñ bir şarṭ[ı] daḫı iḥrāmdur.

346 بمن :من

347 “Allahım! Bu sabah vaktini diğer sabahların en hayırlısı, rızâna en yakın olanı ve gazabından en uzak olanı eyle. Allahım! Sana yöneldim, yalnızca senden yardım istedim, sana dayandım ve senin zâtını istedim. Bugün beni benden daha fazîletli ve hayırlı olan kıyâmet günü kendileriyle iftihar ettiğin kimselerden eyle.”

Eger ṣalˇāt-ı ẓuhrı muḥrim olmadın[348] ḳılduḳdan-ṣoñra ṣalˇāt-ı ‘aṣrı ḳılacaḳ vaḳtde muḥrim olsa İmām-ı A‘ẓam’dan bunda iki rivāyet vardur: Bir rivāyet ‘aṣrı ḳılmaḳ cā’iz degüldür, ẓuhrı ḳılmadın muḥrim olmaḳ gerek idi ammā bir rivāyetde ‘aṣrı ḳılmadın muḥrim olmaġ-ıla ‘aṣrı vaḳt-i ẓuhrda cem‘ cā’izdür. Nėtekim İmāmeyn’üñ ḳavli bu ḳavldür. Bu iẖtilāf üzerine lāyıḳ budur ki iki ṣalātı edā’ ėtmek vaḳtinde muḥrim bi’l-ḥacc olmaḳ gerek. Eger ṣalˇāt-ı ẓuhrı ḳılduġı vaḳt muḥrim bi’l-‘umre olup ṣalˇāt-ı ‘aṣrdan muḥrim bi’l-ḥacc olursa cem‘ cā’iz **[88ª]** olmaz zīrā ‘umre iḥrāmınuñ iṣri olmaz ṣalāteyn-i cem‘de[349] vücūdı ve ‘ademi berāberdür. Ṣalˇāt-ı ẓuhrı münferiden ḳılup ṣalˇāt-ı ‘aṣrı gelüp imāmla bile vaḳt-ı ẓuhrda ḳılmaḳ cā’iz degüldür İmām-ı A‘ẓam ḳatında ammā İmām Züfer ḳatında “Cā’izdür.” dėr. Eger imām-ı me’mūm bu iki ṣalˇātuñ mā-beyninde taṭavvu‘ [ḳılsa] ḳılmaḳ cā’iz degüldür eger kılṣa idi ‘aṣr namāzı içün tekrār eẕān oḳımaḳ lāzımdur İmām-ı A‘ẓam ve Ebī Yūsuf ḳatlarında ammā İmām Muḥammed “Lāzım degüldür.” dėr.

İmām namāzı tamām ėtdükden-ṣoñra mevḳıfa gėde, nās anuñla bile gėtmek efḍaldür eger imāmdan gėrü bir ḥācet içün ḳalsa be’s yoḳdur. Ḳanġı mevżi‘de ṭursa cā’izdür imāmdan ġayrıya, efḍal imām yanında ṭurmakdur. İmāma efḍal deveye binüp ṭurmakdur, sā’ir ṭavar daḫı cā’izdür. Eger ṭurur iken veyā oturur iken vaḳfe eylese cā’izdür. Vuḳūfuñ vaḳti ‘arefe güni zevāl-i şemsden tā ėrtesi yevm-i naḥruñ ṭulū‘-ı fecrine dek cā’izdür. Vaḳfeye ṭurduġı zamānda Allāh Te‘ālā Ḥażretlerine ḥamd eyleye, tekbīr eyleye, tehlīl eyleye, ṣalavātı çoḳ getüre, her ne **[88ᵇ]** ḥāceti var ise du‘ā’ eyleye. Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem mübārek ellerin ḳaldurup tevāżu‘-ı meskenet-birle ṭa‘ām ṭaleb ėden miskīnler gibi Cenāb-ı Kibriyā’dan ḥācet diler idi. Ḥażret buyurur ki: ‘Arefe güni du‘ānuñ ḫayrlusı ve daḫı benüm dėdügümüñ ve benden evvel enbiyā’ ‘aleyhimü’s-selāmuñ dėdüklerinüñ ḫayrlusı bu du‘ādur «لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ حَيٌّ لَا يَمُوتُ بِيَدِهِ الْخَيْرُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ»[350] Ḥattā yüz kerre bu du‘ā’ı dėmek

[348] olmadın: o~~lsa~~lmadın

[349] cem‘de: cem‘ada

[350] “Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur, bir tek o vardır ve onun hiçbir ortağı yoktur. Mülk onundur, hamd ona mahsustur. Diriltir ve öldürür, o dâima diridir, hayır onun elindedir ve o her şeye kadîrdir.” (Muvatta’, Kur’ân 20; Tirmizî, De‘avât 123)

mervīdür andan ṣoñra [351]﴿**اشْرَحْ لِي صَدْرِي وَيَسِّرْ لِي اَمْرِي**﴾ اَللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا وَفِي بَصَرِي نُورًا اَللَّهُمَّ dèye. Ḳāḍīḫan'da bu du'ā' mesṭūrdur ﴿**ادْعُونِي اَسْتَجِبْ لَكُمْ**﴾ قُلْتَ إِنَّكَ اَللَّهُمَّ الْمُشْرِكُونَ كَرِهَ وَلَوْ الدِّينَ لَهُ مُخْلِصِينَ اللهُ إِلَّا إِلَهَ لَا وَأَنْتَ لَا تُخْلِفُ الْمِيعَادَ اَللَّهُمَّ هَذَا[352] مَقَامُ الْمُسْتَجِيرِ الْعَائِذِ [إِلَيْكَ] مِنَ النَّارِ [فَأَجِرْنِي مِنَ النَّارِ] بِعَفْوِكَ وَأَدْخِلْنِي الْجَنَّةَ بِرَحْمَتِكَ اَللَّهُمَّ إِذْ هَدَيْتَنِي لِلْإِسْلَامِ فَلَا تَنْزِعْهُ مِنِّي وَلَا تَنْزِعْنِي مِنْهُ حَتَّى تَقْبِضَنِي وَأَنَا عَلَيْهِ وَوَفِّقْنِي لِمَا[353] افْتَرَضْتَ عَلَيَّ وَأَعِنِّي عَلَى طَلَبِ رِضَاكَ وَأَدَاءِ حَقِّكَ وَاجْعَلْنِي مِنْ أَعْظَمِ عِبَادِكَ نَصِيبًا مِنْ خَيْرٍ تَقْسِمُهُ[354] فِي هَذِهِ **[89ª]** الْمَعِيشَةِ بَيْنَ عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ مِنْ[355] نُورٍ تَهْدِي بِهِ أَوْ رَحْمَةٍ[356] تَنْشُرُهَا أَوْ رِزْقٍ تَبْسُطُهُ أَوْ ضُرٍّ تَكْشِفُهُ أَوْ بَلَاءٍ تَرْفَعُهُ أَوْ فِتْنَةٍ تَصْرِفُهَا اَللَّهُمَّ آمِنْ رَوْعَتِي وَاسْتُرْ عَوْرَتِي وَأَقِلْنِي عَثْرَتِي وَاقْضِ عَنِّي دُيُونِي وَاغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَقَرَابَتِي وَأَحِبَّتِي[357] اَللَّهُمَّ إِنَّكَ دَعَوْتَ إِلَى الْحَجِّ وَوَعَدْتَ[358] الْمَغْفِرَةَ عَلَى شُهُودِ مَنَاسِكِكَ وَقَدْ أَجَبْنَاكَ وَلِكُلِّ وَفْدٍ جَائِزَةٌ فَاجْعَلْ جَائِزَتِي مِنْ مَوْقِفِي هَذَا أَنْ تَغْفِرَ [اَللَّهُمَّ] رَبِّ الْحَمْدُ لَكَ الْحَمْدُ ve bunı daḫı oḳıya [لِي] ذُنُوبِي وَتُؤْتِيَنِي ﴿**فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ**﴾[359] كَمَا تَقُولُ وَخَيْرًا بِمَّا نَقُولُ لَكَ ﴿**صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي**﴾ وَإِلَيْكَ مَآبِي وَإِلَيْكَ[360] ثَوَابِي اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ وَسَاوِسِ الصَّدْرِ وَشَتَاتِ الْأُمُورِ وَعَذَابِ الْقَبْرِ اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ مَا يَلِجُ فِي اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَمِنْ شَرِّ مَا تَهُبُّ بِهِ الرِّيَاحُ وَ[مِنْ] شَرِّ بَوَائِقِ الدَّهْرِ اَللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ

---

[351] "Allahım! Kalbimde bir nûr, gözümde bir nûr eyle. Allahım! **Yüreğime genişlik ver, işimi bana kolaylaştır** (Tâhâ 20/25-26)."

[352] وهذا :هذا

[353] بما :لما

[354] في خير نفسه :من خير تقسمه

[355] في :من

[356] رحمته :رحمة

[357] إجابتي :أحبتي

[358] ودعوت :ووعدت

[359] "Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur, müşriklerin hoşuna gitmese de biz ancak Allah'a bağlanarak ona ibâdet ederiz. Allahım! Muhakkak ki sen, **bana dua edin, kabul edeyim** (el-Mü'min 40/60) buyurdun, şüphesiz ki sen vaadinden dönmezsin. Allahım! Bu Makām emân dileyenin ve ateşten sana sığınanın makāmıdır. Beni affınla cehennemden koru ve rahmetinle cennetine dâhil et. Allahım! Beni İslâm'a ilet, ölünceye kadar onu benden, beni ondan yoksun bırakma. Üzerime farz kıldığın şeye beni muvaffak eyle, bana senin rızânı talep ve hakkını edâda yardım et. Allahım! Beni bu hayatta sâlih kulların arasında taksim edeceğin hayırdan, hidâyete ulaştıracağın nûrdan, yaydığın rahmetten, bahşettiğin rızıktan, yok edeceğin zarardan, kaldıracağın belâdan, uzaklaştıracağın fitneden en çok nasiplenen kullarından eyle. Allahım! Korkumu kaldır, aybımı ört, hatâlarımı azalt, borçlarımı gider ve beni, anne-babamı, akrabalarımı ve dostlarımı affet! Allahım! Muhakkak ki sen hacca dâvet ettin, menâsikini yerine getirenlere mağfireti vaad ettin, biz de icâbet ettik. Her ziyâretçiye bir ikram olur, Arafat'ta vakfetmemin karşılığı olarak da benim günahlarımı bağışla ve bana **dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve cehennem azabından koru** (el-Bakara 2/201)."

[360] عليك :إليك

مِنْ تَحَوُّلِ عَافِيَتِكَ وَفَجْأَةِ نِقْمَتِكَ وَجَمِيعِ سَخَطِكَ[361] اَللَّهُمَّ اهْدِنِي بِالْهُدَى وَاغْفِرْ لِي فِي الْآخِرَةِ وَالْأُولَى يَا خَيْرَ مَقْصُودٍ إِلَيْهِ وَأَيْسَرَ مَنْزُولٍ عَلَيْهِ وَأَكْرَمَ مَسْؤُولٍ مَا لَدَيْهِ أَعْطِنِي الْعَشِيَّةَ[362] أَفْضَلَ مَا تُؤْتِي أَحَدًا مِنْ خَلْقِكَ وَحُجَّاجِ بَيْتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ اَللَّهُمَّ يَا رَفِيعَ الدَّرَجَاتِ وَمُنَزِّلَ الْبَرَكَاتِ وَفَاطِرَ الْأَرَضِينَ **[89b]** وَالسَّمَوَاتِ ضَجَّتْ إِلَيْكَ الْأَصْوَاتُ بِصُنُوفِ[363] اللُّغَاتِ يَسْأَلُونَكَ الْحَاجَاتِ وَحَاجَتِي[364] [إِلَيْكَ] أَنْ لَا تَنْسَانِي فِي دَارِ الْبَلَاءِ إِذَا نَسِيَنِي[365] أَهْلُ الدُّنْيَا اَللَّهُمَّ إِنَّكَ تَسْمَعُ كَلَامِي وَتَرَى مَكَانِي وَتَعْلَمُ سِرِّي وَعَلَانِيَتِي وَلَا يَخْفَى عَلَيْكَ شَيْءٌ مِنْ أَمْرِي أَنَا الْبَائِسُ الْفَقِيرُ الْمُسْتَغِيثُ الْمُسْتَجِيرُ الْوَجِلُ الْخَائِفُ الْمُعْتَرِفُ بِذَنْبِهِ أَسْئَلُكَ مَسْئَلَةَ الْمِسْكِينِ وَأَبْتَهِلُ [إِلَيْكَ] ابْتِهَالَ الْمُذْنِبِ الذَّلِيلِ وَأَدْعُوكَ دُعَاءَ الْخَائِفِ الضَّرِيرِ دُعَاءَ مَنْ خَضَعَتْ لَكَ رُقْبَتُهُ وَفَاضَتْ لَكَ عَبْرَتُهُ وَذَلَّ لَكَ جَسَدُهُ وَرَغِمَ لَكَ أَنْفُهُ[366] اَللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْنِي بِدُعَائِكَ رَبِّ شَقِيًّا وَكُنْ بِي رَؤُوفًا رَحِيمًا يَا خَيْرَ الْمَسْؤُلِينَ وَأَكْرَمَ الْمُعْطِينَ إِلَهِي مَنْ مَدَحَ لَكَ نَفْسَهُ فَإِنِّي لَائِمٌ نَفْسِي[367] إِلَهِي أَخْرَسَتِ الْمَعَاصِي لِسَانِي فَمَا لِي وَسِيلَةٌ مِنْ عَمَلٍ وَلَا شَفِيعٌ سِوَى الْأَمَلِ إِلَهِي إِنِّي أَعْلَمُ أَنَّ ذُنُوبِي لَمْ تُبْقِ لِي عِنْدَكَ جَاهًا وَلَا لِلِاعْتِذَارِ وَجْهًا وَلَكِنَّكَ أَكْرَمُ الْأَكْرَمِينَ[368] إِلَهِي إِنْ لَمْ أَكُنْ أَهْلًا أَنْ أَبْلُغَ رَحْمَتَكَ فَإِنَّ رَحْمَتَكَ أَهْلٌ أَنْ تَبْلُغَنِي رَحْمَتُكَ وَسِعَتْ كُلَّ شَيْءٍ وَأَنَا شَيْءٌ إِلَهِي إِنَّ ذُنُوبِي وَإِنْ كَانَتْ عَظِيمَةً فَإِنَّهَا صِغَارٌ فِي جَنْبِ عَفْوِكَ فَاغْفِرْهَا لِي

---

[361] "Ey hamdin rabbi olan Allahım! Senin buyurduğun ve bizim söylediğimizden daha hayırlı olan hamd ancak sana mahsustur. **Benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm** (el-En'âm 6/162) senin içindir, dönüşüm sanadır, mükâfatım sana âittir. Allahım! İçime düşen vesveselerden, işlerimin dağılmasından ve kabir azâbından sana sığınırım. Allahım! Gece ve gündüzün gizlediğinden, rüzgârın esip sürüklediğinden, zamânın musîbetlerinden sana sığınırım. Allahım! Lutfettiğin âfiyetin bozulmasından, ansızın cezâlandırmandan ve gazabına sebep olan her şeyden sana sığınırım."

[362] العيشة :العشية

[363] لصنوف :بصنوف

[364] حاجاتي :حاجتي

[365] نسيتني :نسيني

[366] "Ey rabbim! Hidâyetinle beni doğru yola ulaştır, dünya ve âhirette beni mağfiret eyle. Ey kastedilenlerin en hayırlısı, ey mürâcaat edilenlerin en varlıklısı, ey istenilenlerin en keremlisi! Kullarından ve Beyt'ini ziyâret edenlerden herhangi bir kuluna verdiğin en fazîletli atiyeyi bu akşam vakti bana ihsan eyle. Ey merhametlilerin en merhametlisi, ey dereceleri yükselten, ey bereketleri indiren, ey yer ve gökleri yoktan var eden Allahım! Sesler, çeşitli lisânlarla sana yükselir ve senden ihtiyaçlarını diler. Benim ise senden isteğim dünyâda ehl-i dünya beni unuttuğu vakit senin beni unutmamandır. Allahım! Şüphesiz ki sen benim sözümü işitirsin, mekânımı görürsün, gizlediklerimi ve alenî yaptıklarımı bilirsin ve işimden sana hiçbir şey gizli kalmaz. Muhtaç, fakir, senden yardım dileyen, sana sığınan, korku içinde bulunan ve günahlarını îtiraf eden bir kulunum. Miskinler gibi senden diler, günahkâr ve zelil bir kimse gibi sana yalvarırım. Korkmuş bir âmânın duâsı gibi sana duâ ederim. Sana boyun eğen, senin için gözyaşı döken, senin için vücûdunu hor ve zelil eden, huzûrunda burnunu yere süren kimse gibi senden isterim."

[367] لنفسي :نفسي

[368] "Allahım! Beni bu duâm ile şakî eyleme, bana şefkatli ve merhametli ol. Ey kendisinden istenilenlerin en hayırlısı ve verenlerin en keremlisi! Allahım! Sana karşı kendini kim övebilir, şüphesiz kendimi kınıyorum. Allahım! Günahlar dilimi lâl etti, vesîle edecek bir amelim ve ümîdimden başka bir şefâatçim yoktur. Ey rabbim! Şüphesiz ki günahlarımın senin katında bana bir mevki ve özür dileyecek bir yüz bırakmadığını biliyorum fakat sen keremlilerin en keremlisisin."

يَا كَرِيمُ إِلَهِي أَنْتَ أَنْتَ وَأَنَا أَنَا[369] أَنَا الْعَوَّادُ[370] إِلَى الذُّنُوبِ وَأَنْتَ الْعَوَّادُ[371] إِلَى الْمَغْفِرَةِ إِلَهِي إِنْ كُنْتَ لَا تَرْحَمُ إِلَّا أَهْلَ طَاعَتِكَ **[90ª]** فَإِلَى [مَنْ] يَفْزَعُ[372] الْمُذْنِبُونَ إِلَهِي تَجَنَّبْتُ عَنْ طَاعَتِكَ عَمْدًا وَتَوَجَّهْتُ إِلَى مَعْصِيَتِكَ قَصْدًا فَسُبْحَانَكَ مَا أَعْظَمَ حُجَّتَكَ عَلَيَّ وَأَكْرَمَ عَفْوَكَ عَنِّي فَبِوُجُوبِ حُجَّتِكَ عَلَيَّ وَانْقِطَاعِ حُجَّتِي وَفَقْرِي إِلَيْكَ وَغِنَاكَ عَنِّي إِلَّا غَفَرْتَ لِي يَا خَيْرَ مَنْ دَعَاهُ دَاعٍ وَأَفْضَلَ مَنْ رَجَاهُ رَاجٍ بِحُرْمَةِ الْإِسْلَامِ وَبِذِمَّةِ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ أَتَوَسَّلُ إِلَيْكَ فَاغْفِرْ لِي جَمِيعَ ذُنُوبِي وَاصْرِفْنِي عَنْ مَوْقِفِي هَذَا مَقْضِيَ الْحَوَائِجِ وَهَبْ لِي مَا سَأَلْتُ وَحَقِّقْ رَجَائِي فِيمَا تَمَنَّيْتُ[373] إِلَهِي دَعَوْتُكَ بِالدُّعَاءِ الَّذِي عَلَّمْتَنِيهِ فَلَا تَحْرِمْنِي الرَّجَاءَ الَّذِي عَرَّفْتَنِيهِ إِلَهِي مَا أَنْتَ صَانِعٌ الْعَشِيَّةَ بِعَبْدٍ مُقِرٍّ [لَكَ] بِذَنْبِهِ خَاشِعٍ لَكَ بِذِلَّتِهِ مُسْتَكِينٍ بِحُرْمَةِ مُتَضَرِّعٍ إِلَيْكَ مِنْ عَمَلِهِ تَائِبٍ إِلَيْكَ مِنْ اقْتِرَافِهِ مُسْتَغْفِرٍ لَكَ مِنْ ظُلْمِهِ مُبْتَهِلٍ إِلَيْكَ فِي الْعَفْوِ عَنْهُ طَالِبٍ إِلَيْكَ نَجَاحَ[374] حَوَائِجِهِ رَاجٍ إِلَيْكَ فِي مَوْقِفِهِ مَعَ كَثْرَةِ ذُنُوبِهِ فَيَا مَلْجَأَ كُلِّ حَيٍّ وَوَلِيَّ كُلِّ مُؤْمِنٍ مَنْ أَحْسَنَ فَبِرَحْمَتِكَ يَفُوزُ وَمَنْ أَسَاءَ[375] فَبِخَطِيئَتِهِ يَهْلِكُ[376] اَللَّهُمَّ إِلَيْكَ خَرَجْنَا وَبِفِنَائِكَ أَنَخْنَا[377] وَإِيَّاكَ أَمَّلْنَا وَمَا عِنْدَكَ طَلَبْنَا وَلِإِحْسَانِكَ تَعَرَّضْنَا وَرَحْمَتَكَ رَجَوْنَا وَمِنْ عَذَابِكَ أَشْفَقْنَا وَلِبَيْتِكَ الْحَرَامِ حَجَجْنَا يَا مَنْ يَمْلِكُ حَوَائِجَ السَّائِلِينَ وَيَعْلَمُ ضَمَائِرَ **[90ᵇ]** الصَّمِتِينَ يَا مَنْ لَيْسَ مَعَهُ رَبٌّ يُدْعَى وَيَا مَنْ لَيْسَ فَوْقَهُ خَالِقٌ يُخْشَى وَيَا مَنْ لَيْسَ لَهُ وَزِيرٌ يُؤْتَى وَلَا حَاجِبٌ[378] يُرْشَى يَا مَنْ لَا يَزْدَادُ عَلَى [كَثْرَةِ] السُّؤَالِ إِلَّا كَرَمًا وَجُودًا وَعَلَى كَثْرَةِ الْحَوَائِجِ إِلَّا تَفَضُّلًا وَإِحْسَانًا اَللَّهُمَّ إِنَّكَ جَعَلْتَ لِكُلِّ ضَيْفٍ قِرًى وَنَحْنُ

---

[369] وأنا :أنا

[370] الفؤاد :العواد

[371] القواد :العواد

[372] يغفر :يفزع

[373] "Allahım! Senin rahmetine ulaşmaya liyâkatli değilsem de senin rahmetin bana ulaşmaya kādirdir. Senin rahmetin her şeye şâmildir, elbette bana da ulaşır. Allahım! Günahlarım ne kadar büyük olsa da muhakkak ki senin affının yanında küçüktür. Ey kerem sâhibi, onları mağfiret eyle! Yâ İlâhî! Sen sensin, ben ise âciz bir kulunum. Ben dâima günah işleyen bir kul, sen ise dâima mağfiret edensin. Yâ İlâhî! Sen itâat eden kullarından başkasına merhamet etmez isen günahkâr kulların kime sığınsın. Yâ İlâhî! Bilerek tâatinden uzaklaştım, kasden günahlara yöneldim, sen her türlü noksanlıktan münezzehsin. Senin aleyhimde delilin büyük olmakla birlikte affın ve keremin daha büyüktür. Senin aleyhimde delillerin olsa da benim sana karşı hiçbir delilim yoktur. Her an sana olan ihtiyâcım ve senin benden müstağnî olman hürmetine beni bağışla. Ey duâya icâbet edenlerin en hayırlısı, ey ümid edilenlerin en fazîletlisi! İslâm ve Hz. Muhammed aleyhisselâmın hürmetine sana tevessül ederim. Bütün günahlarımı mağfiret eyle, ihtiyaçlarım yerine getirilmiş olarak bu mevkiden beni uzaklaştır, isteğimi ver ve ümid ettiğim şeyi gerçekleştir."

[374] في نجاح :نجاح

[375] أشاء :أساء

[376] "Yâ İlâhî! Bana öğrettiğin duâ ile sana duâ eyledim, bana bildirdiğin ümîdlerimden beni mahrum etme. İlâhî! Sana günâhını îtiraf eden, günâhından korkan, kabahati sebebiyle eğilen, amelinden dolayı yalvaran, suçundan tevbe eden, zulmünden istiğfar eden, affı husûsunda ısrar eden, ihtiyâcının giderilmesini talep eden ve günahlarıyla vakfesini yerine getirip ümîdini kesmeyen kula bu akşam vaktinde nasıl muâmele edeceksin? Ey her canlının sığınağı, ey müminlerin hepsinin koruyucusu! İyilik eden kimse senin rahmetinle kurtulur, kötülük eden kimse kendi hatâsıyla helâk olur."

[377] بغنائك أنخنا :بفنائك أنخنا

[378] صاحب :حاجب

أَضْيَافُكَ فَاجْعَلْ قِرَانَا مِنْكَ الْجَنَّةَ اَللَّهُمَّ إِنَّ لِكُلِّ وَفْدٍ جَائِزَةً وَلِكُلِّ زَائِرٍ كَرَامَةً وَلِكُلِّ سَائِلٍ عَطِيَّةً وَلِكُلِّ رَاجٍ ثَوَابًا وَلِكُلِّ مُلْتَمِسٍ لِمَا عِنْدَكَ جَزَاءً وَلِكُلِّ مُسْتَرْحِمٍ عِنْدَكَ رَحْمَةً وَلِكُلِّ رَاغِبٍ إِلَيْكَ زُلْفَةً وَلِكُلِّ مُتَوَسِّلٍ إِلَيْكَ عَفْوًا وَقَدْ وَفَدْنَا إِلَى بَيْتِكَ الْحَرَامِ وَوَقَفْنَا بِهَذِهِ الْمَشَاعِرِ الْعِظَامِ وَشَاهِدْنَا هَذِهِ[379] الْمَشَاهِدَ الْكِرَامَ رَجَاءَ لِمَا عِنْدَكَ فَلَا تُخَيِّبْ رَجَاءَنَا[380] [إِلَهِي] تَابَعْتَ النِّعَمَ حَتَّى اطْمَأَنَّتِ النُّفُوسُ بِتَتَابُعِ نِعَمِكَ وَأَظْهَرْتَ الْعِبَرَ حَتَّى نَطَقَتِ الصَّوَامِتُ بِحُجَّتِكَ وَظَاهَرْتَ الْمِنَنَ حَتَّى اعْتَرَفَ أَوْلِيَائُكَ بِالتَّقْصِيرِ عَنْ حَقِّكَ وَأَظْهَرْتَ الْآيَاتِ حَتَّى أَفْصَحَتِ السَّمَاءُ وَالْأَرْضُونَ بِأَدِلَّتِكَ وَقَهَرْتَ بِقُدْرَتِكَ حَتَّى خَضَعَ كُلُّ شَيْءٍ لِعِزَّتِكَ وَعَنَتِ الْوُجُوهُ لِعَظَمَتِكَ إِذَا أَسَاءَ عِبَادُكَ حَلُمْتَ وَأَمْهَلْتَ وَإِذَا أَحْسَنُوا تَفَضَّلْتَ وَإِذَا عَصَيْنَا سَتَرْتَ وَإِذَا أَذْنَبْنَا عَفَوْتَ وَغَفَرْتَ وَإِذَا دَعَوْنَا أَجَبْتَ وَإِذَا نَادَيْنَا **[91ª]** سَمِعْتَ وَإِذَا أَقْبَلْنَا إِلَيْكَ قَرَّبْتَ وَإِذَا وَلَّيْنَا عَنْكَ دَعَوْتَ[381] إِلَهَنَا إِنَّكَ قُلْتَ فِي كِتَابِكَ الْمُبِينِ لِمُحَمَّدٍ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ ﴿**قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا اِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ مَا قَدْ سَلَفَ**﴾ وَأَرْضَاكَ عَنْهُمُ الْإِقْرَارِ بِكَلِمَةِ التَّوْحِيدِ بَعْدَ الْجُحُودِ وَإِنَّا نَشْهَدُ لَكَ بِالتَّوْحِيدِ مُخْبِتِينَ وَلِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالرِّسَالَةِ مُخْلِصِينَ فَاغْفِرْ لَنَا بِهَذِهِ الشَّهَادَةِ سَوَالِفَ الْإِجْرَامِ وَلَا تَجْعَلْ حَظَّنَا فِيهِ أَنْقَصَ مِنْ حَظِّ مَنْ دَخَلَ بِالْإِسْلَامِ[382] إِلَهَنَا إِنَّكَ أَحْبَبْتَ التَّقَرُّبَ إِلَيْكَ بِعِتْقِ مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُنَا وَنَحْنُ عَبْدُكَ وَأَنْتَ أَوْلَى بِالتَّفَضُّلِ فَأَعْتِقْنَا فَإِنَّكَ أَمَرْتَنَا أَنْ نَتَصَدَّقَ عَلَى فُقَرَائِنَا وَنَحْنُ فُقَرَاؤُكَ وَأَنْتَ أَحَقُّ بِالتَّطَوُّلِ وَالتَّفَضُّلِ فَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا وَوَصَيْتَنَا بِالْعَفْوِ عَمَّنْ ظَلَمْنَا فَقَدْ ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا فَأَنْتَ أَحَقُّ بِالْكَرَمِ فَاعْفُ عَنَّا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَينَا فَانْصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ ﴿**رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ**

---

379 بهذا :هذا

380 “Ey rabbim! Senin huzûruna çıktık ve sarayının avlusuna konduk, yalnızca seni arzuladık, senin katında olanı talep ettik, ihsânını istedik, rahmetini umduk, azâbından korktuk ve Beytülharâm’ını ziyâret eyledik. Ey isteyenlerin ihtiyaçlarına mâlik olan, ey sessiz duranların içlerinde olanları bilen, ey kendisinden başka duâ edilecek bulunmayan, ey üzerinde kendisinden başka korkulacak bir hâlik bulunmayan, ey yanına gelmek için bir veziri bulunmayan, ey rüşvet alan bir kapıcısı da bulunmayan, ey isteklere karşı yalnızca kerem ve cömertlik gösteren, ey ihtiyaçlara karşı yalnızca lutf u ihsanda bulunan rabbim. Allahım! Sen her misâfire bir ziyâfet hazırladın, biz de senin misâfirleriniz ziyâfetimizi cennet eyle. Allahım! Her heyete bir hediye, her ziyâretçiye bir ikram, her isteyene bir atiye, her umana bir mükâfat, her iltimas edene katında bir karşılık, her merhamet dileyene senden bir rahmet, sana rağbet edene bir yakınlık, sana tevessül edene bir af vardır. Beyt’ine biz de bir heyet olarak geldik, Meş‘arülharâm’da vakfe eyledik ve mübârek mekânları müşâhede eyledik. Bizim ümîdimiz senin rızâna mazhar olmaktır, ümîdimizi boşa çıkarma.”

381 “Allahım! Nefisleri itmînâna erdirecek kadar sürekli nîmetlerini bezlettin, lâl olanları konuşturacak kadar ibretlerin zâhir oldu. Lutf u ihsanların o derece âşikâr oldu ki dostların senin hakkın edâsında âciz kaldıklarını îtiraf ettiler. Âyetlerini izhar ettin ki gök ve yerler delillerini açıkladı, kudretinle tecelli ettin ki her şey izzetine boyun eğdi, bütün yüzler azametin karşında hor ve hakir oldular. Kulların kötülük yaptığında onlara hilm ile davranır ve mühlet verirsin, kulların iyilik yaptığında kat kat mükâfatlandırırsın. İsyan ettiğimizde setrettin, günah işlediğimizde afv ve mağfiret ettin, duâ ettiğimizde icâbet ettin, münâcaat ettiğimizde işittin, sana yöneldiğimizde yaklaştın ve senden kaçtığımızda bizi dâvet ettin.”

382 “Ey rabbimiz! Peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed aleyhisselâma Kitâb’ında “**İnkâr edenlere, (sana düşmanlıktan) vazgeçerlerse, geçmiş günahlarının bağışlanacağını söyle** (el-Enfâl 8/38).” buyurdun. Kâfirlerin inkârdan sonra kelime-i tevhid söylemeleri seni râzı etti. Biz seni huşû ile tevhid eder, samîmî olarak Hz. Muhammed’in (s.a.s.) risâletine şâhidlik ederiz, bu şehâdetle geçmiş günahlarımızı mağfiret eyle, nasibimizi İslâm’a yeni dâhil olanların nasiplerinden noksan eyleme.”

﴿النَّارِ﴾[383] Bu du‘ā’ı oḳıya, oḳıdukdan-ṣoñra du‘ā’-i Ḫıżır ‘aleyhi’s-selāmı daḫı çok çok oḳıya. Du‘ā’-i Ḫıżır budur يَا مَنْ لَا يَشْغَلُهُ [شَأْنٌ عَنْ شَأْنٍ وَلَا] سَمْعٌ عَنْ سَمْعٍ وَلَا تَشْتَبِهُ عَلَيْهِ الْأَصْوَاتُ يَا مَنْ لَا تُغْلِطُهُ الْمَسَائِلُ وَلَا تُخْتَلِفُ عَلَيْهِ اللُّغَاتُ يَا مَنْ لَا يُبْرِمُهُ إِلْحَاحُ الْمُلِحِّينَ وَلَا تُضْجِرُهُ مَسْأَلَةُ السَّائِلِينَ أَذِقْنَا بَرْدَ عَفْوِكَ وَحَلَاوَةَ رَحْمَتِكَ[384] **[91b]** Bu du‘ādan-ṣoñra yüz kerre istiġfār eyleye ve yüz kerre سُبْحَانَ اللهِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَاللهُ أَكْبَرُ[385] dėye ve yüz kerre ṣalavāt getüre. Her bārı du‘āya ve tażarru‘a ibtidā’ eyleye, evvelinde ve āḫirinde ṣalavātı çok getüre ḳabūl-i du‘āya bā‘iṣdür ve babasın ve anasın ve ḳavmin ve üstādların ve ‘umūmen Müslümānlar[ı] anup ‘afv recā’ eyleye. Ne-ḳadar tażarru‘ ve zārī eylese maḳbūldür. Yüz kerre bunı dėmek mervīdür اَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ وَعَلَيْنَا مَعَهُمْ[386] Yüz kerre İḫlās oḳıya ve bu du‘ā’ı oḳıya اَللَّهُمَّ أَعْتِقْ رَقَبَتِي مِنَ النَّارِ وَأَوْسِعْ[387] لِي مِنَ الرِّزْقِ الْحَلَالِ وَاصْرِفْ عَنِّي فَسَقَةَ الْجِنِّ وَالْإِنْسِ اَللَّهُمَّ أَصْلِحْ لِي دِينِي الَّذِي هُوَ عِصْمَةُ أَمْرِي وَأَصْلِحْ لِي دُنْيَايَ [الَّتِي] فِيهَا مَعَاشِي وَأَصْلِحْ لِي آخِرَتِي الَّتِي فِيهَا مَعَادِي وَاجْعَلِ الْحَيَوةَ زِيَادَةً لِي فِي كُلِّ خَيْرٍ وَاجْعَلِ الْمَوْتَ رَاحَةً لِي مِنْ كُلِّ شَرٍّ ﴿**رَبَّنَا اٰتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْاٰخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ**﴾ Güneş batmaġa ḳarīb olıcaḳ bunı oḳıya **[92a]** إِلٰهِي لَا تُخَيِّبْنِي مِنْ رَحْمَتِكَ[388]

---

[383] **“**Allahım! Elimizin altında bulunanları âzad ederek sana yaklaşmamızı seversin, bizler de senin kulunuz, senin zâtın ikram ve ihsâna bizden daha lâyıktır, bizi âzad eyle. Şüphesiz ki sen fakirlerimize tasadduk etmeyi emrettin, biz de senin fukarânız, senin zâtın bu yüceliği daha fazla hak eder, sen de bize tasadduk eyle. Bize zulmedenleri affetmemizi tavsiye ettin, biz kendi nefsimize zulmettik, senin zâtın keremi daha fazla hak eder bizi affeyle. Ey rabbimiz! Bizi mağfiret eyle, bize merhamet et, sen bizim mevlâmızsın, artık kâfir topluluğa karşı bize yardım et. **Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru!** (el-Bakara 2/201).”

[384] “Ey hiçbir hâl kendisini diğer bir hâlden, hiçbir icâbet kendisini diğer bir icâbetten meşgul etmeyen! Ey çeşitli seslerin kendisini şüpheye düşürmediği, çeşitli isteklerin kendisini yanıltmadığı! Ey lisânların tamâmı kendisi için muhtelif olmayan, ey ısrar ederek isteyenlerden bıkmayan, ey isteyenlerin istekleri kendisini rahatsız etmeyen! Bize affının serinliği ve rahmetinin tatlılığını tattır.”

[385] “Allah her türlü noksanlıktan münezzehtir, hamd Allah’a mahsustur, Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur ve Allah en büyüktür.”

[386] “Allahım! Hz. İbrâhim’e ve onun âline salât ettiğin gibi Hz. Muhammed’e, onun âline ve onlarla birlikte bize de salât ve selâm eyle.”

[387] أوسعه :أوسع

[388] “Allahım! Beni cehennem ateşinden âzad eyle, benim için helâl rızkı genişlet, beni insan ve cinlerin saptırmasından uzaklaştır. Allahım! Benim için tertemiz emir olan dînimi, geçim kaynağım olan dünyâmı ve dönüş yerim olan âhiretimi ıslâh eyle. Hayatta her türlü hayrı benim için ziyâde kıl, ölümü her türlü şerden benim için rahat kıl. **Ey Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver. Bizi cehennem azabından koru** (el-Bakara 2/201).”

فَمَا أَسْوَءَ حَالِي إِنْ رَجَعْتُ مِنْكَ خَائِبًا أَعُوذُ بِكَ يَا سَيِّدِي مِنْ ذَالِكَ إِلَهِي عُيُونُ آمَالِي إِلَيْكَ نَاظِرَةٌ وَأَيْدِي مَطَامِعِي إِلَى جُودِكَ حَاسِرَةٌ[389]

Güneş batmaġa vardugı sā‘atde bunı oḳıya hemān dönecek zamānda اَللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْهُ آخِرَ الْعَهْدِ فِي هَذِهِ الْوَقْفَةِ وَارْزُقْنِيهِ أَبَدًا مَا أَبْقَيْتَنِي وَاجْعَلْنِي الْيَوْمَ مُفْلِحًا مُنْجِحًا مُسْتَجَابًا دُعَائِي مَغْفُورًا ذُنُوبِي وَاجْعَلْنِي الْيَوْمَ مِنْ أَكْرَمِ وَفْدِكَ وَأَعْطِنِي أَفْضَلَ مَا أَعْطَيْتَ أَحَدًا مِنْهُمْ مِنَ الرَّحْمَةِ وَالرِّضْوَانِ وَالتَّجَاوُزِ وَالْغُفْرَانِ وَالرِّزْقِ الْوَاسِعِ الْحَلَالِ الطَّيِّبِ وَبَارِكْ لِي فِي جَمِيعِ أُمُورِي وَمَا أَرْجِعُ إِلَيْهِ مِنْ أَهْلٍ أَوْ مَالٍ أَوْ وَلَدٍ قَلِيلٍ أَوْ كَثِيرٍ بَارِكْ لِي عَلَيَّ وَعَلَيْهِمْ[390] Güneş batdugı gibi imām nās ile ‘Arafāt’dan ifāża eyleyeler ya‘nī Müzdelife cānibine gėdüp aḫşam namāzını ḳılmayalar, te’ḫīr ėdeler. Müzdelife’ye “Meş‘arü’l-Ḥarām” dėrler. İmāmdan öñdin kimse dönmek cā’iz degüldür meger ‘Arafāt’ı geçmeye izdiḥāmdan ḳurtılmaḳ içün gün batarken bir miḳdār yėr ile ilerüce gėtse dem lāzım olmaz, efḍal imām ile ma‘an dönmekdür. Eger imām ve cemā‘at döndükden ṣoñra izdiḥāmdan ötüri bir miḳdār eglenüp **[92ᵇ]** ifāża eylese be’s yoḳdur. Sekīnet-i vaḳār üzerine dönmek gerek ammā fī-zamāninā bir ‘aceb nesne müşāhede eyledüm. İmām ‘Arafāt’da vaḳfeyi tamām ėdüp ridāsın ṣaġa ve ṣola ṣaldugı sā‘at meṣelā ‘asker bāġīye gėder gibi ṭavarlar böyle segirdürler ki ne mümkindür ki başın çekmek ile żabṭ müyesser ola. At ve deve ve ḳaṭır böyledür. Farażā ‘Arafāt’a gelürken yürimege ḳudreti olmayupża‘īf ve kötürüm süre süre getürdükleri arıḳ develer ve ḳaṭırlar ol gün żabṭ olınmaz, ḳaṣda muḳārin degüldür, cānib-i Ḥaḳḳ’dan idügin faḳīr müşāhede eyledüm. Bu bid‘ati nāsuñ ṣun‘ı olmaḳ i‘tiḳād ėderler imiş, öyle degüldür. Ḥaḳk sübḥānehū ve te‘ālā ṣun‘ından ve ḳudretinden bir nişāndur, hīç şekk ü şübhe yoḳdur. Ḳaṭ‘ā nāsuñ medḫali yoġ-iken ṭavarlar ridā’ ṣalındugın gördügi sā‘at hemān Müzdelife ṭarafına dönüp böyle gėderler ki ṭurdurmak mümkin midür? Süre süre yürimeyen ḥayevān ol gün bi-‘ināyetilllāhi te‘ālā żabṭ olınmaz, yine Allāh’uñ ‘avn u ‘ināyeti ile bir kimse ayaḳ altında ḳalup gezend ėrmez, Ḫudā ṣaḳlar.

Beyne’l-‘alemeynden geçmek mu‘tād [?] şey’ degüldür, ṣaḥrā-yı ‘Arafāt’uñ **[93ᵃ]** her neresinden geçse cā’izdür. Nėtekim fī-zamāninā cümle beyne’l-‘alemeynden

[389] “İlâhî! Beni rahmetinden mahrum etme, eğer buradan ümîdim boşa çıkmış bir vaziyette dönersem hâlim ne kötüdür. Allahım! Bu durumdan sana sığınırım. İlâhî! Ümidli gözlerim sana nâzırdır, senin cömertliğine tamahkâr ellerim açıktır.”

[390] “Allahım! Bu vakfe Arafat’taki son vakfem olmasın, hayatta olduğum sürece beni onunla rızıklandır. Beni bugün felâha ve kurtuluşa eren, duâsı kabul olan ve günahları bağışlanan bir kimse eyle. Beni bugün ziyâretçilerinin en keremlisi kıl. Ziyâretçilerinden herhangi birine rahmetten, rızâdan, bağışlamadan, geniş ve helâl rızıktan ihsan ettiğin şeyin en fazîletlisini bana ver. Benim için işlerimin tamâmını, az veya çok âilemden, mâlımdan ve evlâdımdan döndürdüğün şeyi mübârek eyle, beni ve onları mübârek kıl.”

geçmege mu‘tād olup biribirine müẓāḥame ve müżāyaḳa vėrürler, vüs‘atle geçmek evlā gözikür. Beyne’l-‘alemeynden murād ṣaḥrā-yı ‘Arafāt’uñ ibtidāsı ma‘lūm olmak içün iki direk mīl şeklinde binā’ olınmışdur, mā-beyni ḫaylī açuḳdur, ‘Arafāt’uñ ibtidāsı oradan idügine işāret içün vaż‘ olınmışdur.

Müzdelife’ye vardugı gibi bu du‘ā’ı oḳıya اَللَّهُمَّ إِنَّ هَذِهِ مُزْدَلِفَةُ وَجَمْعٌ جَمَعْتَ فِيهَا قُلُوبًا مُؤْتَلِفَةً فَأَلِّفْ بَيْنِي وَبَيْنَ جَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ وَاجْعَلْنِي مِمَّنْ دَعَاكَ فَأَجَبْتَهُ وَتَوَكَّلَ عَلَيْكَ فَكَفَيْتَهُ وَآمَنَ بِكَ فَهَدَيْتَهُ[391] Müzdelife’ye vāṣıl olıcaḳ efḍal Ḳuzaḥ dėdükleri ṭaġ ḳurbına nüzūl eylemekdür. Ėtdükleri gibi imām aḫşam namāzı ile yatsu namāzını yatsu vaḳtinde Müslümānlara ḳıluvėre, ikisin cem‘ eyleye bir eẕān ve bir iḳāmet ile. İmām Züfer raḥimehullāh “İki iḳāmet ile.” dėr, İmām Şāfi‘ī’nüñ bir ḳavlinde “Bir eẕān, iki ḳāmet ile.” dėr. İki farżuñ mā-beyninde taṭavvu‘ ḳılmaya nėtekim ‘arefe güni ẓuhr ile ‘aṣrı cem‘ ėtdügi zamānda ḳılmadugı gibi. Şol **[93ᵇ]** kimesne ki ġafletle aḫşam namāzını ‘Arafāt’da veyā yolda ḳıldı ise tekrār i‘āde ėtmek gerek zīrā yatsu vaḳtinden evvel aḫşam namāzını ḳılmaḳ İmām-ı A‘ẓam ve İmām Muḥammed ḳatında cā’iz degüldür zīrā cem‘ vācibdür. Fecr ṭulū‘ ėtmedin i‘āde ėtmek gerek, ba’de ṭulū‘i’l-fecr ḳażā’ sāḳıṭ olur, edā’ ėtmiş olur, isā’et ėtmiş olur zīrā faẕīlet-i cem‘ ṭulū‘-ı fecre dekdür, ṭulū‘-ı fecrden-ṣoñra mümkin olmaz, bunda imām şarṭ degüldür. Müfrid elbette cem‘ ėtmek gerek İmām-ı A‘ẓam ḳatında. Fecr ṭulū‘ ėtdügi zamānda imām ṣalˇāt-ı fecri nāsa ġales zamānında ḳıluvėre ya‘nī ayrıca ḳılmaḳdur. Vuḳūf maṣlaḥatı içün ṣalˇāt-ı ‘aṣr taḳdīm olındugı gibi bunda fecr taḳdīm olınmaḳ cā’izdür andan-ṣoñra imām nās ile vaḳfe ėdeler, du‘ā’ eyleyeler. Bu vuḳūf bizüm meẕhebümüzde cā’izdür. Ḥacda mecbūr bi’d-dem olan vācibātuñ birisi budur, bi-ġayri ‘öẕr terkinde dem lāzım olur ammā fī-zamāninā ekṣer-i nāsuñ ġalaṭ ėtdügi māddenüñ birisi de budur. Hemān Arafāt’dan döndükleri gibi ekṣeri ḳalmayup tā Minā’ya dek gėderler, ḫaṭā’-i fāḥiş ėderler, dem lāzım oldugın bilmezler ve vermezler, borçlu ḳalurlar. Az kimse ḳalur, **[94ᵃ]** ekṣer-i nās[ı] bu vuḳūfı terk ėder gördüm. Ḥikmet ne idügi ma‘lūm degüldür. Hemān zamān-ı cāhiliyyet bid‘atları gibi bunı bid‘at ėtmişlerdür yoḫsa aṣlā buña cevāb yoḳdur. Bu vuḳūf İmām Mālik ḳatında rükndür, İmām Şāfi‘ī ḳatında sünnetdür ammā anlaruñ meẕhebinde ‘Arafāt’dan döndükleri zamānda Müzdelife’de yatmaḳ vācibdür, ol gėceyi iḥyā’ ėtmek

[391] “Allahım! Burası Müzdelife’dir, uyumlu kalplerin toplandığı topluluktur. Müslüman kadın ve erkeklerin hepsiyle gönüllerimizi birleştir. Beni sana duâ edip duâsını kabul ettiğin, sana tevekkül edip kendisine kâfi olduğun ve sana îman edip hidâyete erdirdiğin kullarından eyle.”

müsteḥabdur, vuḳūfı sünnetdür. Nihāyet bizüm ḳatumuzda gėce Müzdelife'de yatmamaġla dem lāzım olmaz, vuḳūf ėtmemekle dem lāzım olur. İmām Şāfi'ī ḳatında gėce Müzdelife'de yatmasa dem lāzım olur, vuḳūf ėtmese dem lāzım olmaz. Şemere-i ḫilāf buradadur ammā bu maḥalde ṣāḥib-i *Hidāye* Ḥażretleri Şāfi'ī'nüñ meẕhebinden ġaflet ėtmekle[392] "Vuḳūf Şāfi'ī ḳatında rükndür." dėr, ya'lemullāh Mālik ḳatında dėyecek yėr iken Şāfi'ī ḳatında dėdükleri ṭuġyān ḳılmadan ġayrıya bu ḥaḳīr mecāl bulamadum ḥattā "*Nihāye*[de] ġalaṭ-ı nāsiḫdür, āḫarun meẕhebini aña nisbetüñ aṣlı yoḳdur. Küttābuñ sehvidür zīrā Şāfi'ī'nüñ kitāblarında vuḳūf bi'l-Müzdelife sünnet idügi muṣarraḥdur. *Mebsūṭ*'da Şāfi'ī mekānına Leyṯ bin Sa'd'i ẕikr ėder, *Esrār*'da Şāfi'ī mekānına 'Alḳame'yi ẕikr ėdüp Ḳāḍīḫan'da **[94ᵇ]** Şāfi'ī mekānına İmām Mālik[i] ẕikr ėder." dėdügini ṣāḥib-i *'İnāye* naḳl ėdüp *Nihāye*'ye cevāb vėrdügi cā'iz degül mi? Bu ki "Ṣāḥib-i *Hidāye* Şāfi'ī'nüñ naḳl-i meẕheb ėtdügine muṭṭali' olup yazmış ola." dėr ammā bu *Nihāye*'ye ta'aṣṣubdur. Gerçi *Hidāye*'yi ġalaṭdan ḳurtarmaḳ ister lākin bu maḳūle cevāb *Nihāye*'nüñ müsellimi olmadugı vāżıḥdur, naḳl-i meẕheb olsa kütübinden birinde mesṭūr olur idi veyā aṣḥābından biri 'amel ėderdi. Ḥālbuki cümle kütübinde işāret olmadugından ġayr-ı aṣḥābından biri anuñla 'amel ėtmedükleri muḥaḳḳaḳ-durur iken naḳl-i meẕheb ėtmiş dėmek cā'iz olmaz. Nihāyet *Nihāye* ṣāḥibi "Ġalaṭ-ı nāsiḫdür, *Hidāye* ṣāḥibi ġalaṭ ėtmişdür." demez. *Tefsīr-i Kebīr*'de 'Alḳame ve Neḫa'ī'nüñ[393] vuḳūf bi'l-Müzdelife rükndür vuḳūf bi'l-'Arefe gibi zīrā Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā [394]﴿فَاذْكُرُوا اللهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ﴾ dėyü buyurmışdur, dėdükleri mesṭūrdur. *Hidāye*'nüñ Şāfi'ī ṭarafından yazdugı delīldür. Āyā Müzdelife'de gėcelemek Şāfi'ī ḳatında vācibdür dėdügümüz gibi gėcelemegi vuḳūfa almaḳ iḥtimāli ile ġalaṭ mı ėtdiler ola yoḫsa ġalaṭ-ı nāsiḫ vech-i vecīhdür inṣāf budur. Ḳāḍīḫan'da **[95ᵃ]** bu maḳāmda "Vuḳūf bi-Müzdelife 'āmme ḳatında vācibdür illā İmām Mālik ḳatında rükndür." dėr. Bunda daḫı teşevvüş vardur zīrā 'āmmeden murād İmām Şāfi'ī Ḥażretleri bile ise anuñ ḳatında gėcelemesi vācib, vuḳūf sünnetdür. 'Alḳame ve Neḫa'ī ve Leyṯ bin Sa'd'e ne dėr? Anlar ḳatında ḫōd rükn idi, bu daḫı ġalaṭ-ı nāsiḫa ḥaml olınmaḳ gerek 'āmme ḳatında vācibdür dėdigi yėrinde olmaz belki ṣāḥib-i *Hidāye* Ḳāḍīḫan'a uydurup Şāfi'ī ḳatında vācibdür dėdüginden rükndür dėdügi ġalaṭ eyledi ola.

---

[392] ėtmekle: ėtmemekle

[393] Metnin aslında bu isim geçtiği her yerde "Naḫfī" şeklinde yazılmıştır.

[394] "… Meş'ar-i Haram'da Allah'ı zikredin…" (el-Bakara 2/198)

Ba‘żı kütüb de bu maḳāmda vāḳi‘ olan iḫtilāfātı yazmayup sükūt eylemiş ḥattā *Mecma‘*da iḫtilāfı yazmaġın muṣannif kendi şerḥinde “Anuñ içün yazmadum ki *Hidāye*’de İmām Şāfi‘ī ḳatında rükndür.” dėr, “Ammā anlaruñ meẕhebinde meşhūr olan sünnetdür, erkānı iḥrām ve vuḳūf bi-‘Arefe ve sa‘y ve ḥalḳdur.” dėr, ta‘dād ėder “Binā’en ‘alā-ẕālik ta‘arruż eylemedüm.” dėr. Ayāṣulūġ Çelebīsi’nüñ *Mecma‘a* bir laṭīf şerḥi vardur anlar muṣannife bu maḥalde su’āl īrād ėderler, “Bu taḳdīrce seniyyetde ḫilāf naṣb ėtmek vācibdür.” dėr, rengīnce edā’ ėder. Ve’l-ḥāsıl bu maḥalde ekṣer-i kütüb birbirine **[95ᵇ]** muḫālif ve teşevvüş üzre olmaġın ṣāḥib-i *Mecma‘* sükūt eylemişdür. Bu faḳīr-i keṣīrü’t-taḳsīr ẓafer bulduġum rivāyāt bu ẕikr ėtdügüm vech üzerine muḥaṣṣal-ı kelām vuḳūf bi-Müzdelife bi-ġayri ‘öẕr terk ėtmek ḍalāl-i ‘aẓīmdür, ġaflet ėtmemek gerek. Yuḳaruda buña işāret ėtdük idi, tekrār ėtdügümüzden ġaraż mütāla‘a ėdüp ḥacc ėdenler bir ḫōş żabṭ ėdüp ġaflet eylemeyüp terk eylemeyeler ve bu faḳīri ol maḥalde ḫayr du‘ā’ ile yād ėdeler. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā ol kimesnenüñ dünyevī ve uḫrevī murādātını müyesser ėdüp ḥaccını mebrūr ve sa‘yini meşkūr eyleye, āḫirete īmānla gėde. Āmīn bi-ḥürmeti Muḥammedi Seyyidi’l-mürselīn.

Ve bu maḥalde du‘ā’ lāzım ve ehemm-i mühimmātdur zīrā Ḥażret’üñ bunda ümmeti ḥaḳḳında kan ėdenler ve meẓālim-i meḫāyifi olanlar ḥaḳḳında du‘āsı müstecāb olmışdur, ‘Arafāt’da olmadı idi. el-Ḥamdü lillāh. Öyle-yā bu maḳūle maḥalde vuḳūfı ve ta‘żarru‘ı āḳıl olan terk ėder mi? Müzdelife’nüñ bir adı[395] Meş‘arü’l-Ḥarām’dur. Anda bir mescid vardur, vuḳūf anda olur. Müzdelife’nüñ cümlesi mevḳıfdur illā Baṭn-ı Muḥassir degüldür, teşdīd ve kesr-i sīn ile beyne’l-Müzdelife ve’l-Minā bir mevżi‘dür **[96ᵃ]** ḥattā fī-zamāninā ol mevżi‘i sür‘atle geçerler, ‘ādet olmışdur. Bizüm kitāblarumuzda sür‘atle geçmek yazıldugına vāḳıf olamadum ammā ba‘żı menāsikde yazmışlar gördüm ḥattā Monlā Cāmī[396] menāsikinde yazar ġalibā Şāfi‘ī meẕhebinde sür‘atle geçmek eglenür, ol mevżi‘ şeyṭānuñ eṣaḥḥ rivāyetin üzerine İsmā‘īl Peyġamber ‘aleyhi’s-selāmı ḳurbān olmaġa gėderken iḍlāl ėtdügi mevżi‘dür dėyü sür‘atle geçerler ki bu mevḳıfda du‘ā-i muvaḳḳat yoḳdur ammā İmām Ebī Yūsuf rivāyeti üzre bu du‘ā’ı oḳıya اَللَّهُمَّ هَذَا جَمْعٌ أَسْئَلُكَ أَنْ تَرْزُقَنِي [فِيهِ] جَوَامِعَ الْخَيْرِ كُلِّهِ فَإِنَّهُ لَا يُعْطِي ذَلِكَ غَيْرُكَ اَللَّهُمَّ رَبَّ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَرَبَّ الشَّهْرِ الْحَرَامِ وَرَبَّ

[395] Metnin aslında bu kelime sehven tekrar edilmiştir.
[396] Cāmī: Cāmi‘

الْحَلَالِ وَالْحَرَامِ وَرَبَّ الْخَيْرَاتِ الْعِظَامِ أَسْئَلُكَ أَنْ تُبَلِّغَ رُوحَ مُحَمَّدٍ مِنَّا أَفْضَلَ السَّلَامِ اَللَّهُمَّ أَنْتَ خَيْرُ مَطْلُوبٍ وَخَيْرُ مَرْغُوبٍ وَلَكَ فِي كُلِّ وَقْتٍ جَائِزَةٌ أَسْئَلُكَ أَنْ تَجْعَلَ جَائِزَةً فِي هَذَا الْيَوْمِ أَنْ تَقَبَّلَ تَوْبَتِي وَتَجَاوَزَ عَنْ خَطِيئَتِي وَتَجْمَعَ عَلَى الْهُدَى أَمْرِي وَاجْعَلِ التَّقْوَى مِنَ الدُّنْيَا هَمِّي[397] Ba‘dehū bunı daḫı oḳıya اَللَّهُمَّ هَذَا جَمْعٌ أَسْئَلُكَ أَنْ تَرْزُقَنِي فِيهِ جَوَامِعَ الْخَيْرِ كُلِّهِ اَللَّهُمَّ رَبَّ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَرَبَّ الرُّكْنِ وَالْمَقَامِ وَرَبَّ الْبَلَدِ الْحَرَامِ وَرَبَّ الْحِلِّ وَالْحَرَامِ **[96ᵇ]** أَسْئَلُكَ أَنْ تُبَلِّغَ رُوحَ مُحَمَّدٍ مِنَّا السَّلَامَ أَسْئَلُكَ بِنُورِ وَجْهِكَ الْكَرِيمِ أَنْ تَغْفِرَ لِي ذُنُوبِي وَتَرْحَمَنِي وَتَجْمَعَ عَلَى الْهُدَى أَمْرِي وَتَجْعَلَ التَّقْوَى زَادِي أَوْ ذُخْرِي وَالْجَنَّةَ مَأْوَى وَهَبْ لِي رِضَاكَ عَنِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ يَا مَنْ هُوَ خَيْرُ كُلِّهِ أَعْطِنِي مِنَ الْخَيْرِ كُلِّهِ وَاصْرِفْ عَنِّي الشَّرَّ[398] كُلَّهُ اَللَّهُمَّ حَرِّمْ لَحْمِي وَعَظْمِي وَشَحْمِي وَسَائِرَ جَوَارِحِي عَلَى النَّارِ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ[399] Ḳaçan ki isfār zamānı ola güneş çıḳmadın imām ile nās cümle Minā ṭarafına döneler, gāh telbiye ve ġāh tekbīr ėdeler.

Minā’ya geldükleri gibi ṭoġrı Cemre-i ‘Aḳabe’ye ibtidā’ eyleyeler. ‘Aḳabe bir mīldür, aña yėdi ṭaş atalar. Ẕikr olınan ṭaşlar ḳatı büyük olmaya, noḫūddan büyük baḳla ḳadarca ola, parmaġ-ıla atılmaġa ḳābil ṭaş ola. Üç mīl vardur, her mīle yėdişer ṭaş atılur üç gün ‘ale’t-tevālī. Evvelki gün ancak Cemre-i ‘Aḳabe’ye yėdi ṭaş atılur, ikisine atılmaz. Anları daḫı tafṣīl üzre beyān ėdelüm. Muḳaddemā ‘Aḳabe’yi beyān ėdelüm. Ẕikr olınan ṭaşlar da yėtmiş ṭaşdur, Müzdelife gėcesi cem‘ ėtmek müsteḥabdur ammā fī-zamāninā yėtmiş ṭaşı cemī‘an nās Müzdelife’den almaġa mu‘tād ėtmişlerdür. Farażā sā’ir yėrden alınsa cā’iz olmamaḳ üzre mu‘teḳid olmışlardur. Burada ‘āmmenüñ **[97ᵃ]** cümle ġalaṭātındandur, ẕikr olınan yėtmiş ṭaş[400] her nereden alınsa cā’izdür ammā mīller yanında remy olınan ṭaşlardan almaḳ cā’iz degüldür zīrā anlar merdūddur ve bizüm

[397] “Allahım! Bu topluluktur. Hayırların tamâmıyla beni rızıklandırmanı istiyorum zîra onu senden başka kimse veremez. Allahım! Ey Meş‘ar-i Harâm’ın rabbi, ey zilhiccenin rabbi, ey helâl ve haramın rabbi, ey büyük iyiliklerin rabbi! Bizden Peygamber Efendimizin rûhuna selâmların en fazîletlisini ulaştırmanı istiyorum. Allahım! Sen talep ve rağbet edilenlerin en hayırlısısın. Senin için her vakitte bir hediye vardır, bugün tevbemi kabul etmeni, hatâlarımı bağışlamanı, işimi doğruluk üzere toplamanı hediye olarak istiyorum. Takvâyı dünyâda niyetim kıl.”

[398] السفر :الشر

[399] “Allahım! Bu topluluktur. Hayırların tamâmıyla beni rızıklandırmanı istiyorum. Allahım! Ey Meş‘ar-i Harâm’ın rabbi, ey Rükn’ün ve Makām’ın rabbi, ey Mekke’nin rabbi, ey Hill’in ve Harâm’ın rabbi! Bizden Peygamber Efendimizin rûhuna selâm ulaştırmanı istiyorum. Günahlarımı bağışlamanı, bana merhamet etmeni, işimi doğruluk üzere toplamanı, takvâyı azık ve hazîne kılmanı, cenneti yurt eylemeni kerim zâtının nûruyla istiyorum. Bana dünya ve âhirette rızânı bağışla. Ey her şeyin en hayırlısı! Hayırların hepsini bana ver, şerlerin hepsinden beni uzaklaştır. Allahım! Etimi, kemiğimi, yağımı ve diğer uzuvlarımı rahmetinle cehennem ateşine haram kıl. Ey merhametlilerin en merhametlisi!”

[400] ṭaş: ṭaşı

mezhebümüzde ṭaş almaḳ daḫı lāzım degüldür, ṭopraḳ cinsinden olup ṭaş gibi olmış balçıḳ ḳuruları daḫı cā'izdür ammā İmām Şāfi'ī ḳatında elbette ṭaş almaḳ lāzımdur.

Keyfiyyet-i remy budur ki 'Aḳabe'ye vardıġı zamānda karşusına geçüp Minā ṣaġ cānibinde, Ka'be ṣolında ḳalup Baṭn-ı Vādī'den[401] atmaḳ efḍaldür ḥattā baḳup ṭaşınuñ mevżi'ini gör de baş parmaġını ṣalavāt parmaġınuñ ortasına vaż' ėdüp ṭaşı parmaġınuñ başına ḳoyup atmaḳ gerek. Her ṭaş atduḳca [402]بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ رَغْمًا عَلَى الشَّيْطَانِ وَحِزْبِهِ dėye. Evvel atduġı gibi telbiyei ḳaṭ' ėde eṣaḥḥ rivāyet üzerine ba'dehū yėdi ṭaşı bir bir bu vechle ata andan-ṣoñra [403]اَللَّهُمَّ اجْعَلْهُ حَجًّا مَبْرُورًا وَذَنْبًا مَغْفُورًا وَسَعْيًا مَشْكُورًا dėye. Mīl ile kendi ṭurduġı mevżi'üñ mā-beyni bėş arşun miḳdārı yėr ola, bėş arşundan nāḳış olmaya, ḳatı ıraḳ da olmaya. Evlā olan ṭaşlar mīlüñ dibine düşmekdür, farażā dibine varmasa āḫar yėre düşse ol ṭaşı **[97b]** każā' ėde. Ve birer birer ata, yėdisin bir uġurdan atsa bir ḥesāb olınur. İbtidā' güni ancaḳ remy 'Aḳabe'dür, ġayrı remy yoḳdur. İmām Ebī Yūsuf raḥimehullāh "Bu remyde efḍal ṭavar üstinde remy ėtmekdür, sā'irlerinde yayaḳ remy ėtmekdür." dėr ammā İmām-ı A'ẓam ve İmām Muḥammed "Cemī'-i remy ṭavar üstinde olmaḳ efḍaldür." dėr.

Remy ėtdükden-ṣoñra sünnet aṣla tavaḳḳuf ėtmedin menziline gele eger hedy var ise ẕebḥe şürū' eyleye. Eger müfrid bi'l-ḥacc ise hedy vācib degül uḍḥiyye de vācib olmaz zīrā müsāfirdür, hemān ḥalḳ ėder başın ḳazıdur. Eger ḳārin veyā mütemetti' ise hedy vācibdür, ḳable'l-ḥalḳ[404] ẕebḥė şürū' ėde, ḳurbānını ḳıbleye ḳarşu döndüre de bunı oḳıya ﴿**إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفاً مُسْلِمًا وَمَا اَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ اِنَّ صَلَاتِي وَنُسُكِي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذٰلِكَ اُمِرْتُ وَاَنَا اَوَّلُ الْمُسْلِمِينَ**﴾ اَللَّهُمَّ هَذَا مِنْكَ وَلَكَ وَإِلَيْكَ اَللَّهُمَّ تَقَبَّلْهُ مِنِّي كَمَا تَقَبَّلْتَ مِنْ إِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِفَضْلِكَ وَجُودِكَ يَا أَكْرَمَ الْأَكْرَمِينَ[405] Ḳurbānını kendi eli-y-ile boġazlamaḳ evlādur eger ṭarīḳi eyle başarı bilürse **[98a]** ve illā yėrine birini vālī eyleye. Nėtekim beyān ėtdük idi, ḳurbānda

---

[401] Baṭn-ı Vādī'den: Baṭn-ı Vādī'd~~e~~en

[402] "Allah'ın adıyla… Şeytan ve hizbine rağmen Allah en büyüktür."

[403] "Allahım! Haccımı mebrur eyle, günâhımı bağışla ve gayretimi mükâfatlandır."

[404] vācibdür ḳable'l-ḥalḳ: vācibdür ~~degül uḍḥiyye~~ ḳable'l-ḥalḳ

[405] "**Ben hanîf** ve Müslüman **olarak, yüzümü gökleri ve yeri yoktan yaratan Allah'a çevirdim ve ben müşriklerden değilim** (el-En'am 6/79). **Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana sadece bu emrolundu ve ben Müslümanlarım ilkiyim** (el-En'am 6/162-163). Allahım! Bu kurban sendendir, senin içindir ve sanadır. Allahım! Fazlın ve keremin ile Hz. İbrâhim aleyhisselâmdan kabul ettiğin gibi benden de kabul eyle. Ey keremlilerin en keremlisi!"

deve cümleden evlādur andan-ṣoñra sıġır andan ṣoñra ḳoyunuñ a‘lāsı. Deveyi ve sıġırı yėdi kimesne iştirāk üzre ḳurbān ėtmek cā’izdür. İştirāk üzre sıġır ḳoyundan evlādur, cezūr-ı müşterek sıġırdan evlādur. Yuḳaruda beyān olınmış idi. Uḍḥiyyede ne maḳūle ḳoyun ve deve ve sıġır cā’iz ise bunda daḫı öyledür, bāb-ı hedyde tafṣīl olınmış idi.

Hedyini ẕebḥ ėtdükden-ṣoñra ḥalḳ veyā taḳṣīr ėde ki iḥrāmdan çıḳmaḳ zamānıdur zīrā taḳṣīrden ḥalḳ evlādur. Taḳṣīr başınuñ ṣaçını parmaḳ başı ḳadar kesmege dėrler, ḥalḳ ḳazıtmaġa dėrler. ‘Avratlara ḥalḳ yoḳdur, taḳṣīr vardur. Başını ḳazıtmaġa şürū‘ ėtdükde ḳıbleye ḳarşu oturup ḳazıtmaġa başladuġı gibi اَللَّهُمَّ بَارِكْ فِي نَفْسِي وَاغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَاجْعَلْ لِي بِكُلِّ شَعْرَةٍ مِنْهَا نُورًا dėye daḫı bunı dėye اَللَّهُمَّ أَثْبِتْ لِي بِكُلِّ شَعْرَةٍ حَسَنَةً وَامْحُ [عَنِّي] بِهَا سَيِّئَةً وَارْفَعْ لِي [بِهَا عِنْدَكَ] دَرَجَةً[407] Başın ḳazıdup ve taḳṣīre mu‘tād olan taḳṣīr ėtdükden ṣoñra meṣelā ba‘żı diyārda ṣaçlu ādemler olur. Diyār-ı ‘Arab’da ve dervīşlerde çoḳdur, anlar taḳṣīr **[98ᵇ]** ėderler. Eger ḥalḳ ve eger taḳṣīr vāḳi‘ olduḳdan-ṣoñra her şey’ muḥrime ḥelāl olur illā ‘avrat-ıla cimā‘ ėtmek ḥelāl olmaz. İmām Mālik “Ṭīb daḫı ḥelāl olmaz.” dėr ya‘nī “Rā’iḥa-i ṭayyibesi olan şey’i dörtünüp veyā āḫar ṭarīḳ-ile isti‘māl eylemek cā’iz degüldür, cimā‘a sebebdür.” dėr.

Andan-ṣoñra ol gün Mekke’ye varup ṭavāf-ı ziyāreti yėdi şavṭ ṭavāf eylemek gerek. Ṭavāf-ı ziyāreti yevm-i naḥr ile muvaḳḳatdur, yarındası ėrtesi varup ṭavāf eylese cā’izdür. Üç günüñ efḍali evvelki gündür nėtekim taḍhiyyede öyle idi وَفِي الْحَدِيثِ «أَفْضَلُهَا أَوَّلُهَا»[408] Ma‘nāsı dėmekdür ki “Yevm-i naḥr üç gündür, efḍali evvelidür.” Yėtişmek mümkin olıcaḳ evvelkisi gün ṭavāf eylemek efḍaldür. Eger ṭavāf-ı ḳudūmde Ṣafā ve Merve mā-beyninde sa‘y eyledi ise bu ṭavāfda remel ve sa‘y eylemeye eger ṭavāf-ı ḳudūmde sa‘y ėtmedi ise bu ṭavāfda remel ėde ba‘dehū sa‘y ėde zīrā sa‘y bir kerre meşrū‘ olmışdur ve remel de bir kerre meşrū‘ olmışdur bir ṭavāfdaki ṣoñra sa‘y olına andan-ṣoñra rek‘at-ı ṭavāfı ḳılup itmām eyleye zīrā her ṭavāfuñ tamāmı iki rek‘at namāz-ıla olur gerek ṭavāf-ı farż gerek ṭavāf-ı nefl olsun. **[99ᵃ]** Bu ṭavāfa “ṭavāf-ı ziyāret” dėrler ve “ṭavāf-ı rükn” dėrler ve “ṭavāf-ı yevm-i naḥr” dėrler. Ḥacda farż olan ṭavāf bu ṭavāfdur zīrā ḥacda

[406] “Allahım! Nefsimi mübârek eyle, günahlarımı affeyle ve kıyâmet gününde her bir saç telini benim için nûr eyle.”

[407] “Allahım! Her bir saç teli için bana bir hasene yaz, günâhımı sil ve katındaki derecemi yükselt.”

[408] bkz. Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, *Nasbü’r-râye li-tahrîci ehâdîsi’l-Hidâye* (thk. Muhammed Avvâme), Cidde 1418, IV, 213.

rükndür. Me’mūrun-bih olan ṭavāf bu ṭavāfdur ki Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā buyurmışdur [409]﴿وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾ Bu ṭavāfa ṭavāf-ı ifāża daḫı dėrler zīrā Müzdelife’den ifāżadan-ṣoñra edā’ olınur. Bu ṭavāfdan ṣoñra nisā’ daḫı ḥelāl olur lākin ḥalḳ-ı sābıḳ ile ḥelāl olur zīrā maḥall ḥalḳ-ı sābıḳdur, ṭavāf degüldür. Nihāyet nisā’ ḥaḳḳında ‘ameli te’ḫīr olınur, ṭavāf-ı mezbūrdan-ṣoñra ‘amel eylese ḥelāldür. Ṭavāf-ı ziyāreti bu üç gün içinde eylemeyüp te’ḫīr eylese każā’ ėder ammā İmām-ı A‘ẓam ḳatında dem lāzım olur. İmāmeyn ḳatında każā’ lāzım olur, dem lāzım olmaz, nihāyet isā’et ėtmiş olur.

Ṭavāf-ı ziyāreti ṭavāf ėtdükden-ṣoñra Mekke’de yatmaya yine Minā’ya gele, Minā’da muḳīm ola. İkinci gün gün zevāle vardugı zamānda cimār-ı ṣelāṣeyi remy ėde. Üç mīl vardur, üçine yėdişer ṭaş ata, evvelā Mescid-i Ḫayf yelisinde olan mīle ata. Her ṭaşı atduḳca tekbīr eyleye, [410]بِسْمِ اللهِ وَاللهُ أَكْبَرُ رَغْمًا عَلَى الشَّيْطَانِ وَحِزْبِهِ dėye. Nās ṭurdugı yėrde **[99b]** bir miḳdār ṭura, Allāh Te‘ālā Ḥażretine ḥamd eyleye, ṣenā’ eyleye, tekbīr ve tehlīl eyleye ve Resūlullāh’a ṣalavāt vėre, ellerin ḳaldurup du‘ā’ eyleye, ḥācet dileye andan-ṣoñra cemre-i vusṭaya gele bu minvāl üzerine yėdi ṭaşı ata, bir miḳdār anda daḫı vaḳfe eyleye, tekbīr ve tehlīl ve ḥamd ve ṣenā’ eyleye ve ṣalavāt vėrüp ellerin ḳaldırup ḥācet dileye, tevbe ve istiġfār eyleye. Ẕikr olınan iki cemrenüñ du‘āsında ne du‘ā’ oḳınur rivāyet olınmayup İbn-i Şücā‘ bunı dėmegi ẕikr ėder [411]اَللَّهُمَّ اجْعَلْ لِي حَجًّا مَبْرُورًا وَذَنْبًا مَغْفُورًا Ebī Yūsuf’dan bunı dėmek mervīdür اَللَّهُمَّ إِلَيْكَ أَفَضْتُ وَمِنْ عَذَابِكَ أَشْفَقْتُ وَإِلَيْكَ رَغِبْتُ وَمِنْكَ رَهِبْتُ فَتَقَبَّلْ نُسُكِي وَارْحَمْ تَضَرُّعِي وَاقْبَلْ [412]تَوْبَتِي وَاسْتَجِبْ دَعْوَتِي وَعَظِّمْ أَجْرِي وَأَعْطِنِي سُؤَالِي Andan-ṣoñra Cemre-i ‘Aḳabe’ye gele, yėdi ṭaşı Baṭn-ı Vādī’den ata, her atduḳca tekbīr eyleye andan-ṣoñra aṣla ṭurmaya gele, mekānına gėde. Cemre-i ‘Aḳabe yanında vaḳfe yoḳdur. Ėrtesi yevm-i naḥruñ üçünci günidür, yine cimār-ı ṣelāṣeye ba‘de zevāli’ş-şems yėdişer ṭaşı ata ẕikr ėtdügümüz gibi. Eger ol gün Mekke’ye göçmek dileyüp ‘acele ėderse göçe, **[100a]** dördünci gün remy sāḳıṭ olur. Eger göçmeyüp Minā’da yatursa dördünci güni zevāl-i şemsden-ṣoñra yine cimār-ı ṣelāṣeye ata. Tamām yėtmiş ṭaş olur, evvelki gün Cemre-i ‘Aḳabe’ye yėdi ṭaş, üç gün cimār-ı ṣelāseye yigirmi

[409] “…ve Eski Ev’i (Kâbe’yi) tavaf etsinler.” (el-Hac 22/29)

[410] “Allah’ın adıyla… Şeytana ve hizbine rağmen Allah en büyüktür.”

[411] “Allahım! Haccımı mebrur eyle ve günâhımı bağışla.”

[412] “Allahım! Sana ifâza ettim, azâbından kaçındım, zâtını istedim ve senden korktum. Benim hac ibâdetimi kabul eyle, yalvarıp yakarmama merhamet et, tevbemi kabul eyle, duâma icâbet et, ecrimi arttır ve isteğimi ver.”

birer ṭaş ki altmış üç ṭaş olur, cümlesi bi't-tamām yėtmiş ṭaş olur. Efḍal budur ki isti'cāl eylemeyüp ṣabr ėdüp yėtmiş ṭaşı tekmīl eyleye. Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem dördünci gün cimār-ı ṣelāṣeyi remy ėtdükden-ṣoñra Mekke'ye göçdiler. Eger dördünci gėce fecr ṭulū' eylemedin göçmek dilerse be's yoḳdur eger fecr ṭulū' eylese vaḳt-i remy duḫūl ėder. Cimār-ı ṣelāṣeyi atmayınca göçmeye. İmām Şāfi'ī ḳatında ġurūb-ı şemsden-ṣoñra Mekke'ye göçmek yoḳdur tā ėrtesi cimār-ı ṣelāṣeyi atmayınca. Eger dördünci gün ṭulū'-ı fecrden-ṣoñra ḳable'z-zevāl remy ėtmek isteyüp sā'ir günlerde taḳdīm eylese İmām-ı A'ẓam ḳatında cā'izdür istiḥsānen ammā İmāmeyn ḳatında cā'iz degüldür, dördünci gün ḳalḳduḳdan ṣoñra ba'de zevāli'ş-şems atmaḳ gerek.

Remy gėcelerinde Minā'da yatmaḳ gerek ġayrı yėrde yatmaḳ kerīhdür zīrā Ḥażret Minā'da yaturlar idi ḥattā Ḥażret-i 'Ömer **[100ᵇ]** raḍıyallāhu 'anh remy gėcelerinde Minā'da yatmayup maḳāmını terk ėdenleri te'dīb ėderler idi. Eger ḳaṣden remy gėcesinde Minā'da yatmayup āḫar yėrde yatsa bizüm meẕhebümüzde şey lāzım olmaz ammā isā'et ėtmiş olur. İmām Şāfi'ī ḳatında dem lāzım olur, bir ḳavlinde Müzdelife'de ve Minā'da yatmaduġı içün 'alā-ḥaddihī birer ḳurbān, bir ḳavlinde ikisi içün bir ḳurbān olur. İmām Aḥmed-i Ḥanbel ḳatında da böyle idügi Monlā Cāmī yazmışdur. Minā'dan Mekke'ye esbābın göndermede taḳdīm ėdüp kendi remy maṣlaḥatı içün muḳīm olmaḳ kerīhdür. Ḥażret-i 'Ömer böyle ėdenleri daḫı te'dīb ėderler idi. Sebebi budur ki ḥāṭır meşġūl olup 'ibādeti ḥużūr-ı ḳalble edā' ėtmemek lāzım gelür ḥattā Minā'da remy gėcelerinde Mescid-i Ḫayf'da 'ibādet ėdüp iḥyā' ėtmek ve du'ā' ve taẕarru' ėtmekde ecr-i 'aẓīm var idügi muḳarrerdür.

Ḳaçan dördünci güni Mekke'ye göçmek dilese Muḥaṣṣab nām mevżi'de nüzūl eyleye. Muḥaṣṣab żamm[-ı mīm] ile ve teşdīd-i ṣād ile Ebṭaḥ dėdükleridür ki Mekke'ye ḳarīb bir ṭaşluca yėrdür. Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem ḳaṣden ol mevżi'de nüzūl eylediler. Nüzūli sünnet olmaġ-ıçun eṣaḥḥ rivāyet **[101ᵃ]** üzerine ḥattā sebebi bu idi ki müşrikler ol maḳāmda cem' olup Ḥażret'i ḳatl eylemege yemīn eylediler ba'de zamān Ḥażret'e nuṣret ve furṣat müyesser olup Mekke'yi[413] fetḥ ėtdükleri zamānda ḥacc ėtdiler de Minā'dan Mekke'ye rücū' eyledükleri zamānda Ebṭaḥ'da ḳondılar ki ol yemīn olınan mevżi'dür, Allāh Te'ālā Ḥażretlerinüñ ṣun'ını ve ḳudretini müşriklere

[413] Mekke'yi: Mekke'yeyi

göstermek içün ḳaṣden nüzūl buyurdılar binā'en 'alā-ẕālik sünnet oldı. Bir adı Ḫayf'dur, Ḫayfu Benī Kināne'dür, Minā Ḫayfı degüldür ḥattā Ḥażret aṣḥābına buyurdılar ki «إِنَّا نَازِلُونَ غَدًا بِخَيْفِ[414] بَنِي كِنَانَةَ حَيْثُ تَقَاسَمُوا الْمُشْرِكُونَ عَلَى شِرْكِهِمْ»[415] Ma'nāsı dėmekdür ki "Yarın Benī Ḫayf'a ḳonaruz, Ḫayfu Benī Kināne'ye ki müşrikler birbiri-y-ile şirkleri üzerine yemīn eylemişler idi." dėyü buyurup ol zamānda olan vaḳ'aya işāret buyurdılar, ol zamāndan berü sünnet oldı ṭavāfda remel gibi andan-ṣoñra Muḥaṣṣab'dan ḳalḳup Mekke'ye dāḫil ola. Ṭaşrada çāder ile oturur ise evlā budur ki ṣabāḥ namāzını Ḥarem-i Şerīf'de müdāvemet ėdüp cemā'atle ḳılup dā'imā ṭavāf ve ṣalavātdan ḫālī olmaya. Ṭavāfı ziyāde ėtmek **[101ᵇ]** efḍaldür ve 'umre getürmege sa'y eyleye, 'umreyi çoḳ getüre. 'Umre iḥrāmı ve sā'ir aḥvāli yuḳaruda beyān olınmışdı. Anda daḫı ġusl müsteḥabdur, a'lā neẕāfet üzerine ḫōş ḳoḳular dörtünüp cemī' ḫuṣūṣında iḥrām-ı ḥac gibidür.

Nihāyet mīḳāt-ı iḥrām bir ḳaç mevżi'dür, Ten'īm ve Ḥudeybiye ve Ci'rāne'dür. Ten'īm bizüm meẕhebümüzde efḍaldür. Mescid-i 'Ā'işe raḍıyallāhu 'anhāda iki rek'at namāz ḳılup orada iḥrām baġlayup ādāb ve maḥẕūrāt-ı iḥrāmdan ḥacc gibi ṣaḳınup yuḳaruda beyān ėtdügümüz üzerine ṭavāf eyleye mādāmki Mekke'dedür 'umreyi ne-ḳadar getürürse efḍaldür ve mücāvirler nefsi ile ve mālı ile ḫiẕmet eyleye, ziyāret lāzım olan meşāhidi ziyāret eyleye ve fuḳarā'-i Ḥarem'e ṣadaḳa vėrmekden ḫālī olmaya. İbn-i 'Abbās Ḥażretleri rivāyeti üzerine Mescid-i Ḥarem'de bir rek'at namāz sā'ir yėrde yüz biñ rek'at namāz maḳāmına olduġı gibi ṣadaḳ[a] da ṣa'ir yėrde vėrdügine nisbet öyledür ve her gün zemzem ṣuyından āb-dest ala ve çoḳ çoḳ içe, içdügi zamānda bu du'ā'ı oḳıya اَللَّهُمَّ اجْعَلْهُ شِفَاءً [مِنْ] كُلِّ دَاءٍ وَسَقَمٍ وَارْزُقْنِي الْإِخْلَاصَ **[102ᵃ]** وَالْيَقِينَ وَالْمُعَافَاةَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ[416] Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem buyurur ki «مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَهُ»[417] Ma'nāsı dėmekdür ki "Zemzem ne maṣlaḥat içün içilse anuñ içündür." ya'nī devā' içün içilse devā' olur, emrāż-ı ẓāhir[e]den şifā' murād olınsa bi-'ināyetillāhi te'ālā şifā' ola, emrāż-ı bāṭıneden ḥuṣūl-i maḳāṣıd-ı dīn ü dünyā içün içse bi-'ināyetillāhi te'ālā ḥāṣıl ola ve başına ve sā'ir cesedine üçer ḳoġa teberrük ḳaṣd eyleye. İmām Cezerī rivāyet ėder: 'Abdullāh bin Mübārek

[414] Metnin aslında bu kelime sehven tekrar edilmiştir.
[415] Benzer rivâyet için bkz. Buhârî, Hac 45; Müslim, Hac 344.
[416] "Allahım! İçtiğim zemzemi benim için her türlü derdin ve hastalığın şifâsı kıl. Bana ihlâs, yakîn ve âfiyeti dünya ile âhirette rızık eyle."
[417] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXIII, 140 (hadis nr. 14849); İbni Mâce, Menâsik 78.

Ḥażretleri zemzemi içdügi zamānda ḳıbleye dönüp babam, Cābir'den Cābir Resūlullāh'dan ṣallallāhu 'aleyhi ve sellemden rivāyet ėder[418] «مَاءُ زَمْزَمَ لِمَا شُرِبَ لَهُ» dėdi.[419] "Bunı ḳıyāmet ṣusuzlıġını def' içün içerdi." dėdi, içdi. Ve daḫı Ḥażret "Mā'-i zemzem ile nār-ı cehennem bir ḳuluñ ḳarnında cem' olmaya."[420] dėyü buyurmışlardur. Rivāyetdür ki münāfıḳuñ ḳarnında zemzem eglenmeye ve münāfıḳa ḫōş gelmeye ammā mü'min olana şekerden ṭatlu gele ve dā'imā içse şib' gelmeye. Bu mādde tecribe olınmışdur bi-'ināyetillāhi te'ālā ve ḥüsn-i tevfīḳa bu faḳīr **[102ᵇ]** ü ḥaḳīr-i 'āciz ve ḳāṣır uża'īf-i ẕelīl ile rüfeḳāsından bir kimesneye daḫı zemzeme ṭoymaḳ müyesser olmadı. Şol mertebe leẕīẕ gelmişdür ki ṭatlu ṣu dėyü ṣatduḳları faḳīre ve yārāndan birine daḫı acı gelmişdür. Birkaç desti ṣuyı iki kimesne her gün içüp ḳaṭ'ā şib' gelmez idi, ṭatlu ṣuyı içmez idüm, gāh olur 'aṭş zamānında bir desti ṣuyı iki kimesne bir çekmede içer idük, ṭatlu ṣu nāmına ṣatduḳları ṣuyı aġzumuza alduġumuz gibi bī-ḥalāvet gelüp zemzem getürdürdük, Mekke'den çıḳduḳ gėtdük zemzeme şib' müyesser olmadı. el-Ḥamdü lillāh.

Zemzem dėyü vech-i tesmiye budur ki Hācer Ana ḳaçan İsmā'īl Peyġamber 'aleyhi's-selāmuñ ayaġı altından ṣuyuñ çıḳduġını görüp aḳmaḳ istedügi gibi Ḳıbṭ dilince "zemzem" dėdi. Ya'nī قِفْ قِفْ dėmek olur, ṭur ṭur dėmekdür. Ṣu aḳmayup fi'l-ḥāl ṭurdı binā'en 'alā-ẕālik zemzem dėyü ad ḳaldı.

Ṣadede gelelüm Ḥarem-i Şerīf'de 'ibādetle iḥyā' eyleye ḫużū' ve ḫuşū' ve sekīnet-i vaḳār ile ve dā'imā tevbe ve istiġfāra meşġūl ola, ṭavāfı çoḳ eyleye nėtekim İbn-i 'Abbās Ḥażret'den[421] rivāyet **[103ᵃ]** ėder ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem buyururlar ki «يُنْزِلُ عَلَى هَذَا الْبَيْتِ كُلَّ يَوْمٍ مِائَةٌ وَعِشْرُونَ رَحْمَةً سِتُّونَ لِلطَّائِفِينَ وَأَرْبَعُونَ لِلْمُصَلِّينَ وَعِشْرُونَ لِلنَّاظِرِينَ»[422] Ma'nāsı dėmekdür ki "Her gün Beyt-i Şerīf'e Allāh Te'ālā Ḥażretlerinden yüz yigirmi raḥmet iner. Altmışı ṭavāf ėdenler içün, ḳırḳı namāz ḳılanlar içün, yigirmisi Beyt-i Şerīf'e naẕar ėdenler içün."

[418] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXIII, 140 (hadis nr. 14849); İbni Mâce, Menâsik 78.
[419] dėdi: dėdi ben
[420] Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *a.g.e.*, V, 155 (hadis nr. 7799).
[421] Ḥażret'den: Ḥażretinden
[422] Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XI, 195 (hadis nr. 11475).

Ḳaçan ki ḥaccuñ dönmesi zamānı ola ṭavāf-ı vedā‘a şürū‘ eyleye. Bizüm meẕhebümüzde vācibdür, Şāfi‘ī meẕhebinde sünnet dėyü ṣāḥib-i *Hidāye* ẕikr ėder. Lākin Mevlānā Cāmī “Mālik’den mā-‘adāsında vācibdür.” dėr, “Terkinde dem lāzım olur.” dėr. Bu taḳdīrce ṣāḥib-i *Hidāye* Mālik yazacaḳ yėre Şāfi‘ī yazduġı ġalaṭ-ı nāsiḫ olur. Yuḳaruda bir mādd[e]de yine böyle olmışdı, Mālik meẕhebini Şāfi‘ī’ye nisbet ėtdürmiş-idi, bu da o ḳabīlden olayor. Aġreb budur ki kitāb-ı ḥacda böyle nėce yėrüñ ġalaṭı ve şübhesi olup e’immenüñ meẕheblerinde ġaflet üzerine yazmışlar, müṭāla‘a olınduḳca ma‘lūm olur idi. Şavṭ-ı Mekke’yi yine ṭavāf eyleye, remel eylemeye. Buña ṭavāf-ı ṣader dėrler ve ṭavāf-ı vedā‘ dėrler ve ṭavāf-ı āḫir-i ‘ahdi **[103ᵇ]** bi’l-Beyt dėrler zīrā vedā‘ ėder Beyt ile. Ehl-i Mekke’ye vācib degüldür zīrā anlar gėtmezler. Rek‘at-ı ṭavāfı yine ḳıla andan-ṣoñra zemzeme gele, ṣuyından vāfir içe andan-ṣoñra müsteḥab budur ki Ka‘be’nüñ ḳapusına gelüp ėşigini öpe andan Mültezem’e gele, Ḥacer-i Esved ile bābuñ mā-beynidür. Gögsini ve yüzini ṭayayup perdesine yapışup bir sā‘at du‘ā’ eyleye, ṭura, aġlaya, taẕarru‘ eyleye, tevbe ve istiġfār eyleye, vedā‘ı tamām ėde. Ardın ardın yüriyüp ḫüzn ve inkisār ile yüzini Beyt-i Şerīf’e eyleyüp ayrıldugına aġlayu aġlayu ifrāḳ-ı ḥasretle dönüp tā Mescid’i çıḳınca bu hey’etle yüriye, ḫüzn-i inkisār ile ehline gelüp vāṣıl olup böyle rüfeḳāsı-y-ıla müteveccih ola. Ḥaccuñ tamāmı budur ki beyān eyledük. Bi-‘ināyetillāhi ve ḫüsn-i tevfīḳıhī. [423] اَللّٰهُمَّ يَسِّرْ لَنَا وَلِجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ بِحُرْمَةِ مُحَمَّدٍ سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ

Şimden gėrü ba‘żı levāzım-ı mühimmāt ki ḥacc-ı şerīfde ḳatı lāzımdur anı beyān ėdelüm, bu bābda beyān ėtmek münāsib olmaġın tafṣīl olındı. Ḥacc-ı şerīfde du‘ā’ maḳbūl olan mevāżı‘ bunlardur ki ẕikr olındı. Birisi Ka‘be’i gördügi zamānda, birisi ṭavāfda, birisi Mültezem’de, biri Altun Oluḳ’da, biri Beyt-i Şerīf’üñ **[104ᵃ]** içinde, biri zemzem ḳatında, biri Ṣafā’da, biri Merve’de, biri Maḳām-ı İbrāhīm’de ardında, biri ‘Arafāt’da, biri Müzdelife’de, biri Minā, üç de cemerātdur. Ḥacc-ı şerīfde du‘ā’ maḳbūl olan mevāżı‘-i müteberreke bunlardur, her birisinde ġaflet ėtmeyüp dīn ü dünyāya lāyıḳ olan du‘ā’ı ėdeler.

Ka‘be-i Şerīf’üñ içine dāḫil olmaḳ müsteḥabdur. Kimesneye eẕā ėtmeksüzin ḫużū‘ ve ḫuşū‘ ile edeb ve ḥayā’ ile girüp her nāḥiyesinde du‘ā’ ve tekbīr eyleye nėtekim

[423] “Allahım! Resûllerin seyyidi Hz. Muhammed aleyhisselâm hürmetine bize ve Müslümanların hepsine kolaylaştır.”

Ḥażret’den mervīdür, İbn-i ‘Abbās Ḥażretleri rivāyet ėder Ḥażret’den «مَنْ دَخَلَ الْبَيْتَ دَخَلَ فِي حَسَنَةٍ وَخَرَجَ مِنْ سَيِّئَةٍ مَغْفُورًا لَهُ»[424] Ḳur’ān-ı ‘Aẕīm’de buyurılmışdur [425]﴿وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ اٰمِناً﴾ ammā fī-zamānināَ dāḫil olduḳları gibi dāḫil olmaḳda ġufrān recā’ eylemesünler, bid‘at ve ḍalāl idügi emr-i muḥaḳḳaḳdur. Şol mertebe ġavġā olur ki meşelā başlar yarılur ve gözler çıḳar, ādem telef olmaḳ mertebesine varur, nėcesinüñ esbābı parelenür ve nėcesinüñ yan kesiciler aḳçesin keserler, şol mertebe izdiḥām ve ġavġā olur ki ādem helāk olmaḳ müsta‘id[426] degüldür. [427]نَعُوذُ بِاللهِ تَعَالَى مِنَ الْبِدْعِ وَالضَّلَالِ Böyle dāḫil **[104b]** olmaḳdan olmamaḳ evlādur. Ḥaṭīm içine dāḫil olmaḳ Ka‘be’ye dāḫil olmaḳ gibidür zīrā Ka‘be’den ṭarafa altı ẕirā‘ yėr Ka‘be’dendür. Hemān aña dāḫil olmaḳ Ka‘be’ye dāḫil olmaḳdur. Anda du‘ā’ ve ṣenā’ ve tekbīr ve tehlīl eyleye, tevbe ve istiġfār eyleye ve namāzı çoḳ ḳıla.

Mekke-i Mükerrem[e]’de ve ḥavālīsinde ziyāreti lāzım olan emākin-i şerīfe bunlardur ki ẕikr olınur, ġālibā on ṭoḳuz mevżi‘dür dėmişler. **Evvelkisi**: Ḥażret’üñ sā‘adetle ṭoġduġı mevżi‘dür, Mevlüd-i Nebī dėmekle ma‘rūfdur. **İkinci**: Mevlüd-i Fāṭıma ve Beyt-i Ḫadīce’dür, Mescid-i Ḥarām’dan ṣoñra Mekke-i Mükerreme’de efḍal mevżi‘dür. **Üçünci**: Mescid-i Dārü’l-Erḳam[428] Ebi’l-Erḳam’dur ki Ṣafā’dadur, şimdiki ḥālde Dār-ı Ḫayzürān dėmekle ma‘rūfdur. **Dördünci**: Mescid-i Rāye’dür, Redm’üñ evvelinde Mekke’nüñ üstinde Cübeyr bin Muṭ‘im Ḳuyusı yanındadur. **Bėşinci**: Mescid-i Şecer[e]’dür, Mekke’nüñ üstinde Mescid-i Cinn muḳābilinde. **Altıncı**:[429] **Yėdinci**: Bir mesciddür ki Mekke üstinde ḳoyun bāzārında. **Sekizinci**: Bir mesciddür Ecyād’da. Anda bir mevżi‘ vardur, “Müttekā” dėrler, Ḥażret ittikā’ ėtmiş dėyü rivāyet olınır. **Ṭoḳuzuncı**: Cebel-i Ebī Ḳubeys’de bir[430] **[105a]** mesciddür, “Mescid-i İbrāhīm” dėrler, “İbrāhīm-i Ḫalīl” dėrler. **Onuncı**: Ẕī Ṭuvā’daki mesciddür, orada Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve

[424] “Beyt-i Şerîf’e giren kimse bir iyiliğin içine dâhil olmuş, bir kötülükten çıkmış olur. Günahları affedilmiş olarak Ka‘be’den çıkar.” (Ebû Bekr el-Bezzâr, *a.g.e.*, Medine 1424, XI, 374 [hadis nr. 5205]; İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme* [thk. M. Mustafa el-A‘zamî], Beyrut 1424, II, 1410 [hadis nr. 3013]; Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, XI, 200 [hadis nr. 11490].)

[425] “**Oraya giren emniyette olur**.” (Âl-i İmrân 3/97)

[426] müsta‘id: müstî‘ad

[427] “Bid‘at ve dalâletten Allah Teâlâ’ya sığınırız.”

[428] Mescid-i Dārü’l-Erḳam: Mescid-i Dārü’l-Erḳam ilā

[429] Müellifin alıntı yaptığı eserde altıncı başlık yazılmadığından Mehmed Efendi bu şekilde tercüme etmiştir. bkz. Kutbüddîn-i Şîrâzî, *a.g.e.*, nr. 121, vr. 235[a-b].

[430] Metnin aslında bu kelime sehven bir sonraki varakta tekrar edilmiştir.

sellem nüzūl ėtmişler imiş i‘timār ėtdükleri zamānda daḫı ḥacc ėtdükleri zamānda mescidüñ yėrinde vāḳi‘ aġacuñ altında. **On birinci**: Mescid-i ‘Aḳabe’dür, Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem enṣār ile mübāya‘a eyledükleri mevżi‘dür. **On ikinci**: Mescid-i Ci‘rāne’dür. **On üçünci:** Mescid-i Ten‘īm’dür, Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem ‘Abdurrahmān’a emr buyurdılar ki Ḥażret-i ‘Ā’işe oradan ‘umre eyleye.[431] **On dördünci**: Mescid-i Kebş’dür, Minā’da eṣaḥḥ rivāyet üzerine İsmā‘īl’üñ ḳurbān olduġı mevżi‘dür. **On bėşinci**: Mevḳıfüñ ṣaġ yanında bir mesciddür ki Mescid-i İbrāhīm dėmekle meşhūrdur, Mescid-i Nemire’nüñ ġayrıdur. Mescid-i Nemire ‘arefe güni imāmuñ namāz ḳıldıġı yėrdür. **On altıncı**: Mescid-i Ḫayf’dur. **On yėdinci**: Bir mesciddür ki Mescid-i Ḫayf’uñ ḳurbında ṣaġ yanında Mescid-i Mürselāt dėmek-ile ma‘rūfdur, Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve selleme Sūre-i Mürselāt nāzil olduġı yėrdür, Mescid-i Ḫayf’uñ ardında Minā dėmekle meşhūr imiş ṣaġ yanı yelisinde, ḫalef **[105ᵇ]** selefden böyle iṣr eylemişdür. **On sekizinci**: Cebel-i Ḥirā’daki maġāradur. **On ṭoḳuzuncı**: Cebel-i Ṣevr’deki ġārdur, Mescid-i Ḥares daḫı bundandur, Ḥacūn’uñ muḳābilinde Mekke üstinde ṣaġ yanuñ üzerine çıkarsın. Ezraḳī tārīḫinde böyle yazduġın *Feṭḥü’l-Mennān* ṣāḥibi yazup biz daḫı andan naḳl eyledük.

Faṣl-ı evvel ḥacc ‘ani’l-ġayr[432] **beyānındadur**:

Bir kimesne bir meyyit içün emr-ile ḥacc eylese meyyitden ḥacc sāḳıṭ olup olmamasında iḫtilāf bunuñ üzerinedür ki ba‘żılar “Ḥacc vāḳī‘ olmaz, anuñ-ıçun ancaḳ nafaḳa ṣevābı vardur.” dėmişlerdür, ba‘żılar “Maḥcūcün-‘anhdan ḥacc vāḳi‘ olur.” [dėmişlerdür]. Ṣaḥīḥ bu idügini Ḳāḍīḫan da taṣrīḥ ėder zīrā āṣār anuñ üzerine delālet ėder ki maḥcūcün-‘anhdan niyyet şarṭdur ve telbiye ḥācc olan anı ẕikr ėtmek lāzımdur ki dėye اَللّٰهُمَّ إِنِّي أُرِيدُ الْحَجَّ فَيَسِّرْ لِي وَتَقَبَّلْهُ مِنِّي وَمِنْ فُلَانٍ dėye. Ma‘nāsı dėmekdür ki “Ėy benüm Allāhum! Ben ḥacc dilerin, baña müyesser eyle ve benden ḳabūl eyle ve fülān kimesneden ḳabūl eyle.” Şeyḫ İmām Ebū Bekr Muḥammed bin el-Faḍl Ḥażretlerine buradan su’āl ėtdüklerinde cevābı “Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālānuñ meşiyyetine mu‘allaḳdur.” dėyü vėrdiler. İmām Muḥammed daḫı **[106ᵃ]** öyle dėmiş-idi ammā Ḳudūrī şerḥi Ḥaddādī’de yazar ki “İmām Ḫˇāher-zāde ḥacc me’mūrdan vāḳi‘ olur, āmir içün ancaḳ ṣevāb-ı nafaḳa vardur zīrā

[431] bkz. Buhârî, Hac 31; Müslim, Hac 111.
[432] Faṣl-ı evvel ḥacc ‘ani’l-ġayr: Faṣl ḥacc-ı evvel ‘ani’l-ġayr

‘ibādet-i bedeniyyedür. Lākin bu ḳadar var ki aṣl ḥacc āmirden sāḳıṭ olur zīrā ‘āciz olıcaḳ infāḳ ef‘āl maḳāmına ḳā’im olur münfiḳ ḥaḳḳında.” dėr ammā nāfile ḥacda ‘aczi olmaduġı taḳdīrce ḳā’im-i maḳām cā’izdür zīrā bāb-ı nefl evsa‘dur.

Ḥacc ‘ani’l-ġayr ėden kimesne bir kerre ḥacca varmış kimesne olmaḳ evlādur. Bir marīż yā bir pīr ü fānī, bir kimesneye māl vėrüp ḥacc ėtdürmek isteyüp faẓla ḳalanını ḥacc ėdenüñ olmaġ-ıçun İbn-i Şücā‘ eydür: Ḥīle anda budur ki māl vėren kimesne dėye ki “Ben seni vekīl ḳıldum faẓla ḳalanı nefsüñe hibe ėtmege ve nefsüñ içün ḳabż ėtmege.” bu taḳdīrce ol kimesne nefsine hibe eyleye. Şeyḫ Muḥammed Ebū Bekr Muḥammed bin Faḍl eydür: Bir kimesne ġayra ḥacc emr eylese lāyıḳ budur ki āmir me’mūra dėye “Şu māl ile benden ḥacc eyle diledügin gibi. Dilerse[ñ] ḥacc eyle,[433] dilerseñ ḥicce ve ‘umre eyle, dilerseñ ḳārin ol. Bāḳī ḳalan māl benden saña vaṣiyyetdür, mā faẓlayı vereṣeye redd ėtmek lāzım gelmez.”

Bir kişi **[106^{b}]** ḥacca çıḳdı, ḥacc yolında vefāt eyledi. Ol kimesne vaṣiyyet eylese kendi içün ḥacc ėtdürmege eger ta‘yīn ėdüp tefsīr ėdüp fülān mevżi‘den dėrse tefsīrine ‘amel ėtmek lāzımdur eger tefsīr ve ta‘yīn vāḳi‘ olmadı ise İmām-ı A‘ẓam Ḥażretleri ḳatında ol kişinüñ şehrinden ḥacc ėtmek lāzımdur eger ṣülüṣ-i mālı vefā’ ėderse. Eger ol kişinüñ vaṭanı iki vilāyetde olsa Mekke’ye aḳrabından ḥacc ėde ammā İmām Yūsuf ve İmām Muḥammed Ḥażretleri “Vefāt ėtdügi mevżi‘den ḥacc ėde.” dėr. Eger vaṣī vefāt ėtdügi mevżi‘den mekānı geçüp andan-ṣoñra meyyit içün birine ḥacc ėtmege emr eylese ve mālı vėrse e’immenüñ birinüñ ḳavlinde cā’iz degüldür. Eger meyyit vaṣīye “Mālı benüm içün ḥacc ėden kimesneye vėr.” dėse, vaṣī bi-nefsihī ḥacc ėtmek cā’iz degüldür eger meyyit ancaḳ kendi içün ḥacc vaṣiyyet eylese vaṣī bi-nefsihī ėtmek ol vaḳt cā’izdür.

Eger iki kişi bir kimesneye kendileri içün ḥacc ėtmek emr eyleseler bu kimesne ikisine bir ḥacc eylese ḥacc me’mūruñ olur, nafaḳai tażmīn ėder zīrā her birisi kendi nefsi içün başḳa ḥacc ėtmek emr eylemişler idi, ikisinden **[107^{a}]** birisine īḳā‘ ėtmege mecāl olmaz, ne tercīḥ olsa me’mūruñ olur, kendi ḥaccına ṣarf ėtmiş olur, tażmīn olınur ammā babası ile anası içün bir ḥacc eylese cā’izdür. Aṣlı budur ki müteberri‘dür, ba‘de’l-edā’ ṣevābını ḳanġısına hibe eylese veyā ikisine hibe eylese cā’izdür zīrā ba‘de’l-edā’

[433] eyle: eyleye

muḫayyerdür ammā ḥükm-i āmir-ile ėtdügi buna muḫālifdür zīrā āmirüñ emrine ḫilāf ėtmiş olur ya‘nī āmirüñ nafaḳası kendi ḥaccına ṣarf ėtmiş oldı.

Āmir emri-y-ile ḥacc ėden kimesne muḥṣar olsa dem-i iḥṣār İmām-ı A‘ẓam ve İmām Muḥammed ḳatlarında āmir üzerinedür, İmām Yūsuf “Ḥācc üzerine lāzımdur.” dėr. Eger meyyit içün ḥacc ėden kimesne muḥṣar olsa İmām-ı A‘ẓam ve İmām Muḥammed ḳatlarında dem-i iḥṣār meyyitüñ mālınadur, İmām Yūsuf “Ḥācc üzerinedür.” dėr. Meyyitüñ mālına lāzım geldügi taḳdīrce ṣülüṣ-i mālından olmaḳ ve cemī‘-i mālından olmaḳ ḳavldür, ikisinüñ vechi eder ammā dem-i cimā‘ İmām-ı A‘ẓam ḳatında da ḥācc üzerinedür zīrā cināyetdür ‘an iḫtiyār ėtmişdür, nafaḳai taẓmīn ėder ammā ḥacc fevt olsa nafaḳai taẓmīn ėtmez. Dem-i ḳırān ve dem-i cināyet me’mūr üzerinedür. [107^{b}] Dem-i ḳırān şükrān-ı ni‘met içündür, dem-i cināyetde cānī kendidür. Āmir bi’l-ḥacc da ‘āciz olmaḳ lāzımdur, bir mertebe ‘acz ola ki mevte ilete yoḫsa cā’iz degüldür.

Me’mūr bi’l-ḥacc olan kimesne māl-ı nafaḳayı żāyi‘ eylese Mekke’de yā Mekke’ye yaḳın yėrde yāḫūd hep nafaḳaya ṣarf olınup bāḳī ḳalmasa ṣoñra meyyitüñ mālından rücū‘ ėder eger ḳāḍī ḥükmi olmadın ėtse de rücū‘ ėder zīrā ḥacca āmir, mālından nafaḳaya āmirdür. Eger me’mūr bi’l-ḥacc yayaḳ ḥacc ėdüp kirā’ mālını imsāk eylese meyyit içün zamān var, ḥacc kendü nefsine olur zīrā āmir bi’l-ḥacc müte‘ārife mutaṣarrıfdur, zād ve rāḥile ile olur.

Vaṣī mālı bu senede ḥacc eyle dėyü vėrdügi kimesne ol sene ėtmeyüp ṣoñraki senede eylese cā’izdür, zamān yoḳ eger ḥācc ‘ani’l-meyyit yolda marīż olsa mālı āḫara vėrmek cā’iz degüldür meger diledügi gibi eyle dėmişler ola, ol zamān marīż olsa olmasa āḫara def‘e ḳādirdür. Eger ḫātūn kişi muḥrim bulamayup ḥacc vaḳti gelüp ‘ācize olsa āḫara emr ėtmek ḥacc ėtdürmek cā’izdür ammā ḥacc vaḳti gelmedin cā’iz degüldür, iḥtimāli var muḥrim bulına. Eger[434] [108^{a}] ḫātūn bir kişi gönderse muḥrim bulmamaḳ olıncaya dek dā’im olsa cā’iz marīż gibi. Meṣelā bir marīż kendi içün ḥacc emr eyledi merżā olınca, mümted oldı ṣıḥḥat bulamadı cā’iz ve illā felā ammā bu dėdüklerümüz ya‘nī şarṭ ki müstemirrü’l-‘acz olmaḳ mevtine varınca. Şol vaḳtdedür ki āmir bir ‘acz ile ‘āciz

[434] Metnin aslında bu kelime sehven bir sonraki varakta tekrar edilmiştir.

ola ki zevāli recā’ olına maraż gibi, ḥabs gibi ve bunuñ emsali; zevāli recā’ olınmayın ‘acz ki kötürüm ve kör ola ol ġayra āmir bi’l-ḥacc ėtmek cā’izdür.

Bi-ġayri şarṭ me’mūr bi’l-ḥacc olan kimesne ücretle ḫiẕmet-kār ṭutsa eger me’mūr kendi nefsi ile ḫiẕmet ėdenlerden ise ḫādimüñ nafaḳası āmirüñ mālına olur zīrā delālet-i iẕn vardur. Me’mūr bi’l-ḥacc ḥammāma girmek cā’izdür, müte‘ārif miḳdārı bekçinüñ ücreti māl-ı āmirdendür. Me’mūr bi’l-ḥaccuñ ḥarāmīler yolın ḳaṭ‘ ėdüp ba‘żı mālı yolda infāḳ ėdüp ṣoñra bir ṭarīḳ ile furṣat bulup ḥacc eylese kendi mālından ṣarf eylemiş olsa meyyitden ḥacc sāḳıṭ olmaz, ėtdügi müteberri‘ olur rücū‘ da ėdemez. Me’mūr bi’l-ḥaccuñ yolı ḳaṭ‘ olsa rücū‘ eylese meyyitüñ mālından nefsine rücū‘da ḫarac eylese **[108ᵇ]** ḥacc ėtmege ḳādir olmasa ḳāfile gėtmeyicek[435] żāmin olmaz.

Me’mūr bi’l-ḥacc gelüp vāriṣe “Men‘ olındum ḥacca ḳādir olmadum, rücū‘da mālı nafaḳaya ṣarf ėtdüm.” dėse vaṣī veyā vāriṣ tekẕīb ėtseler taṣdīḳ olınmaz nafaḳayı żāmin olur meger ḳatı ẓāhir olup ṣıdḳı ma‘lūm ola. Me’mūr bi’l-ḥacc gelüp “Ḥacc ėtdüm.” dėse vāriṣ veyā vaṣī tekẕīb ėtseler ḳavl me’mūruñdur, vāriṣ ile vaṣīnüñ beyyinesi maḳbūl degüldür ki “Yevm-i naḥrda bu Kūfe’de idi.” dėse beyyine iḳāmet eyleseler meger me’mūr bi’l-ḥaccuñ “Ben ḥacc ėtmedüm dėdi.” dėyü iḳrārına şāhid iḳāmet eyleseler maḳbūldür. İḳrār bi’n-nafaḳaya şehādet maḳbūl olduġı mes’ele budur.

Me’mūr bi’l-ḥacc olan nafaḳanuñ ba‘żısını ṣaḳlayup ba‘żısı-y-ıla ḥacc eylese cā’iz olur, ṣaḳladuġını tażmīn ėder. Me’mūr bi’l-ḥacc nafaḳayı kendi mālına ḫalṭ eylese żāmin olur eger ḥacc eylese infāḳ eylese cā’iz żamāndan berī olur. Me’mūr bi’l-ḥacc yolda fevt olsa āmirüñ menzilinden ḥacc ėtdürilüp me’mūruñ bāḳī ḳalan mālınuñ s̱ülüs̱inden İmām Muḥammed ḳatında kendiye ḥacc içün vėrilen māluñ bāḳīsinden ḥacc ėtdürilür eger ḳaldı ise ve illā **[109ᵃ]** vaṣiyyet bāṭıl olur. İmām Yūsuf ḳatında evvelki s̱ülüs̱den bāḳī ḳalan māl ile ḥacc ėtdürilür, İmāmeyn ḳatında me’mūr bi’l-ḥacc fevt olduġı mekāndan ḥacc ėtdürilür. Ḥacc ‘ani’l-ġayruñ bir şarṭı niyyet āmir içün olmaḳ gerek.

Ve’l-ḥāṣıl ihtimām ėdüp ẕikr ėtdügümüz şerā’iṭ ma‘lūm olmaḳ gerek. Zamānede ḥacc ‘ani’l-ġayr kemāl-ile olmaḳ mümkin degüldür, şerā’iṭe ri‘āyet ėtmezler. Cemī‘an tetebbu‘ ėdüp yazduġumuzuñ kütüb-i mu‘tebereden bunlardur ki ẕikr eyledük. Eṣaḥḥ-ı

[435] ḳāfile gėtmeyicek: ḳāfile ~~gėtmeyicek~~ gėtmeyicek

aḳvāldür, cümle aḳvālüñ lübbidür, i‘timāda ve ‘amele lāyıḳını cem‘ ėtmişüzdür tā ki müṭāla‘a ėdüp müntefi‘ olanlar bu faḳīri du‘ādan unıtmaya.

Faṣl-ı ṣānī ziyāret-i ḳabr-i Nebī ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selām beyānındadur:

قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «**مَنْ زَارَنِي بَعْدَ وَفَاتِي فَكَأَنَّمَا زَارَنِي فِي حَيَاتِي**»[436] Ma‘nāsı dėmekdür ki Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki “Bir kimesne beni vefātumdan ṣoñra ziyāret eylese hemān ṣaġ iken ziyāret ėtmiş gibidür.” وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ «**مَنْ وَجَدَ سَعَةً وَلَمْ يَفِدْ إِلَيَّ فَقَدْ جَفَانِي**»[437] Ma‘nāsı dėmekdür ki “Bir kimesne māla mālik ola vüs‘ati ola baña fedā’ eylemeye, benüm içün fuḳarāya ḳurbān veyā taṣadduḳ **[109b]** eylemeye veyā gelüp beni ziyāret eylemeye ya‘nī yola ḫarac eylemeye baña cefā ėtmiş gibidür.” وَقَالَ عَلَيْهِ الصَّلَوةُ وَالسَّلَامُ «**مَنْ جَاءَنِي زَائِرًا لَا يَهُمُّهُ إِلَّا زِيَارَتِي كَانَ حَقًّا عَلَى اللهِ أَنْ أَكُونَ لَهُ شَفِيعًا**»[438] Ma‘nāsı dėmekdür ki “Bir kimesne benüm ziyāretüme gele, mühimmi ve maḳṣūdı ancaḳ benüm ziyāretüm ola Allāh Te‘ālā Ḥażretlerinüñ üzerine ḥaḳḳ olur ki ben ol kişinüñ şefī‘[i] olam.”

Rivāyet olınur ki bir A‘rābī Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellemüñ ḳabr-i şerīfine gelüp dėr ki “Yā Rabbī! Sen aḥbābuñ ḳabri başına gelen ḳulları āzād eylemege emr eyledüñ. İşde bu Ḥabībüñdür, ben ḳulunum. Yā Rabb! Ḥabībüñ ḳabri başında beni nārdan āzād eyle.” dėr. Bir nidā’ gelür ki “Yalıñuz seni nėye eger sen nėçün cemī‘-i ḫalḳı benden su’āl ėtmezsin ki Ḥabīb’ümüñ ḳabri başı üzerine āzād eyleyem? Yüri gėt, seni āzād eyledüm yā A‘rābī!” dėr. Ebī ‘Abdullāh[439] Ḥażretlerinden ḥikāyet ėderler buyurmışlar ki ben bir gün Medīne’ye geldüm, baña açlıḳ ġalebe eyledi. Resūlullāh’ı ziyāret eyledüm, kendiye ve şeyḫa[y]na selām vėrdüm, dėdüm ki “Yā Resūlullāh! ‘Aleyke’s-selām. Geldüm ammā şol mertebe aç ve faḳr ġalebe eylemişdür ki **[110a]** Allāh’dan ġayrı kimesne bilmez bir nesneye mālik degülin ki aña mürāca‘at eyleyem, bu gėce senüñ ḳonuġuñ oldum.” dėdük de gözüme uyḳu ġalebe eyledi, Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellemi gördüm, baña bir çörek vėrdi, yarıcığını yėdüm

[436] Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 333 (hadis nr. 2694); Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī, *Şu‘abü’l-îmân*, VI, 46 (hadis nr. 3855).
[437] Muhammed Gazâlî, *a.g.e.*, s. 345-346.
[438] Benzer lafız için bkz. Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebîr*, XII, 291 (hadis nr. 13149).
[439] Ebī ‘Abdullāh: Ebī ‘Abdullāh ṭarā’iḳi

andan-ṣoñra uyḳudan uyandum, elimde gördüm çöregüñ yarısı ṭurur andan-ṣoñra benüm ḳatumda Ḥażretüñ bir ḳavli müteḥaḳḳıḳ oldı ki «مَنْ رَآنِي فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَآنِي فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ بِمَاكَنِي وَلَا بِي»[440] ya‘nī Ḥażret buyurmışlar idi “Bir kimesne beni vāḳı‘asında görse gerçek beni görmişdür, şeyṭān ne benüm mekānuma gelebilür ve ne benüm şeklüme giremez.” andan-ṣoñra bir nidā’ geldi ki “Yā Ebā ‘Abdullāh, bir kimesne benüm ḳabrümi ziyāret eylemez illā Allāh Te‘ālā Ḥażreti anuñ günāhını yarlıġar ve benüm şefā‘atüme nā’il olur.” keẕā fī’*r-Ravża*.

Ḥuccāca lāyıḳ olan budur Medīne’ye gelmezden muḳaddem ṣalavātı çoḳ çoḳ getüre ḳaçan ki Medīne-i Münevvere’nüñ aġaçları ve dīvārları ve evleri, sūrı gözike ṣalavātı daḫı ziyāde eyleye, Allāh Te‘ālā Ḥażretinden ziyāret ėtmek-ile menfa‘at ṭaleb eyleye ve sa‘ādet-i dāreyn müyesser olmaḳ eyleye, dėye **[110ᵇ]** ki اَللَّهُمَّ هَذَا حَرَمُ رَسُولِكَ فَاجْعَلْهُ لِي وِقَايَةً مِنَ النَّارِ وَأَمَانًا مِنَ الْعَذَابِ وَ[مِنْ] سُوءِ الْحِسَابِ اَللَّهُمَّ افْتَحْ عَلَيَّ أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ وَارْزُقْنِي فِي زِيَارَةِ نَبِيِّكَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا رَزَقْتَهُ أَوْلِيَاءَكَ وَأَهْلَ طَاعَتِكَ وَاغْفِرْ لِي وَارْحَمْنِي يَا خَيْرَ مَسْؤُولٍ[441] Medīne’ye dāḫil olmazdan evvel Ḥarre Ḳuyusı’ndan ġusl eyleye, buḫūrlana, pāk libāsların gėye. Medīne’ye dāḫil olduġı-gibi tevāżu‘-ı meskenet ile girüp بِسْمِ اللهِ وَعَلَى مِلَّةِ رَسُولِ اللهِ ﴿رَبِّ اَدْخِلْنِي مُدْخَلَ صِدْقٍ وَاَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَاناً نَصِيراً﴾[442] andan-ṣoñra Mescid-i Şerīf’e gire, minber yanında iki rek‘at namāz ḳıla. Delīller bilürler, gösterürler. «مَا بَيْنَ مِنْبَرِي وَبَيْتِي[443] رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ»[444] mevżi‘dür, anda iki rek‘at namāz ḳılınur, minberüñ diregini ṣaġ omuzı ḥiẕāsına ėde ṣandūḳ cānibini ḳarşusına alup mescidüñ ḳıblesinde olan dā’ire gözi öñinde ḳalur, delīller anı gösterürler. Zīrā Resūlullāh ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem mevḳıfi mescid taġyīr olınmazdan evvel olan ora idi. Andan-ṣoñra Nebī ‘aleyhi’ṣ-ṣalātü **[111ᵃ]** ve’s-selāma gele. Ḥażret’üñ ḳabr-i şerīfinüñ yüzi ḳarşusında

---

[440] Benzer lafız için bkz. Buhârî, Ta‘bîr 10; Müslim, Rü’yâ 10.

[441] “Allahım! Burası resûlünün haremidir. Onu benim için cehennemden korunma, azâb ve hesâbın çetinliğinden kurtuluş kıl. Allahım! Bana rahmetinin kapılarını aç. Peygamberin Hz. Muhammed’in (s.a.s.) ziyâretinde dostlarını ve sana itâat eden kullarını rızıklandırdığın şey ile beni rızıklandır. Beni bağışla ve bana merhamet et. Ey istenilenlerin en hayırlısı!”

[442] “Allah’ın adıyla ve Resûlullâh’ın dîni üzerine… Rabbim! Gireceğim yere dürüstlükle girmemi sağla; çıkacağım yerden de dürüstlükle çıkmamı sağla. Bana tarafından, hakkıyla yardım edici bir kuvvet ver (el-İsrâ 17/80).”

[443] قبري :بيتي

[444] “Beytim ve minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.” (Buhârî, Fezâ’ilü’l-Medine 11; Müslim, Hac 501)

ṭurup ḳabr-i şerīfüñ tuç muṣanna‘ dīvārı ḳarşusına ṭurup ḳıble ardına ḳalur, bėş ḳandīl vardur aşılmışdur, başı üstindedür anuñ altında ṭura ki ḳandīlden ne ilerü ve ne gėrü ṭura hemān ḳandīl altında ṭura. Ḳafese yapışup ṭurmaḳ ve öpmek edebe muḫālifdür ol ḳandīlleri anuñ-çun vaż‘ ėtmişlerdür ki orada ṭurup ‘arż-ı ḥāl eyleye, ta‘ẓīm ve tekrīm[e] elyaḳ oradan ṭurmaḳdur. Ba‘dehū dėye ki اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا نَبِيَّ اللهِ السَّلَامُ [عَلَيْكَ] يَا أَمِينَ اللهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا حَبِيبَ اللهِ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا صَفْوَةَ اللهِ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا خِيَرَةَ اللهِ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَحْمَدُ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مُحَمَّدُ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا مَاحِي اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا عَاقِبُ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا بَشِيرُ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا نَذِيرُ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا طَهِيرُ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا طَاهِرُ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَكْرَمَ وَلَدِ آدَمَ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا سَيِّدَ الْمُرْسَلِينَ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا خَاتَمَ النَّبِيِّينَ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ رَبِّ الْعَلَمِينَ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا قَائِدَ الْخَيْرِ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا فَاتِحَ الْبِرِّ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا نَبِيَّ الرَّحْمَةِ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا شَفِيعَ الْأُمَّةِ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا قَاعِدَ الْغُرِّ [111b] الْمُحَجَّلِينَ اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ وَعَلَى أَصْحَابِكَ الطَّيِّبِينَ وَأَزْوَاجِكَ الطَّاهِرَاتِ أُمَّهَاتِ الْمُؤْمِنِينَ جَزَاكَ اللهُ عَنَّا أَفْضَلَ مَا جَزَى نَبِيًّا عَنْ[445] قَوْمِهِ وَرَسُولًا عَنْ أُمَّتِهِ وَصَلَّى عَلَيْكَ كُلَّمَا ذَكَرَكَ الذَّاكِرُونَ وَكُلَّمَا غَفَلَ عَنْكَ الْغَافِلُونَ وَصَلَّ عَلَيْكَ فِي الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ أَفْضَلَ وَأَكْمَلَ وَأَعْلَى وَأَجَلَّ وَأَطْيَبَ وَأَطْهَرَ مَا صَلَّى عَلَى أَحَدٍ مِنْ خَلْقِهِ كَمَا اسْتَنْقَذَنَا بِكَ مِنَ الضَّلَالَةِ وَبَصَّرَنَا بِكَ مِنَ الْعَمَايَةِ وَهَدَانَا بِكَ مِنَ الْجَهَالَةِ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ وَأَنَّكَ عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ وَأَمِينُهُ وَصَفِيُّهُ وَخِيَرَتُهُ مَنْ خَلَقَهُ وَأَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَلَّغْتَ الرِّسَالَةَ وَأَدَّيْتَ الْأَمَانَةَ وَنَصَحْتَ الْأُمَّةَ وَجَاهَدْتَ عَدُوَّكَ وَهَدَيْتَ أُمَّتَكَ وَعَبَدْتَ رَبَّكَ حَتَّى أَتَاكَ الْيَقِينُ فَصَلَّى اللهُ عَلَيْكَ وَعَلَى أَهْلِ بَيْتِكَ الطَّيِّبِينَ وَسَلَّمَ وَكَرَّمَ وَشَرَّفَ وَعَظَّمَ[446] Eger selām emānet ėtmiş kimesneler var ise اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ مِنْ فُلَانٍ عَلَيْكَ مِنْ فُلَانٍ[447] dėye andan-şoñra bir

---

[445] من :عن

[446] “Selâm sana ey Allah’ın elçisi, selâm sana ey Allah’ın nebîsi, selâm sana ey Allah’ın emîni, selâm sana ey Allah’ın habîbi, selâm sana ey Allah’ın en seçkin kulu, selâm sana ey Allah’ın en hayırlı kulu, selâm sana ey Hz. Ahmed, selâm sana ey Hz. Muhammed, selâm sana ey Kāsım’ın babası, selâm sana ey kötülükleri yok eden, selâm sana ey sonra gelen, selâm sana ey müjdeleyici, selâm sana ey uyaran, selâm sana ey pâk ve temiz olan, selâm sana ey âdemoğlunun en keremlisi, selâm sana ey resûllerin efendisi, selâm sana ey peygamberlerin sonuncusu, selâm sana ey âlemlerin rabbinin elçisi, selâm sana ey hayırların lideri, selâm sana ey iyiliklerin fâtihi, selâm sana ey rahmet peygamberi, selâm sana ey ümmetin şefâatçisi, selâm sana ey abdest âzâları nurlananların kumândanı! Selâm sana, güzel ashâbına, müminlerin anneleri olan pâk zevcelerine olsun. Allah Teâlâ seni bir kavmin nebîsini, bir ümmetin resûlünü mükâfatlandırdığı en fazîletli şeyle bizim adımıza mükâfatlandırsın. Allah Teâlâ zâkirler zikrettikçe, gāfiller gāfil oldukça evvelki ve sonraki topluluklardan bir kuluna ettiği selâmın en fazîletlisi, en yücesi, en üstünü, en şereflisi, en güzeli ve en temizi ile sana selâm eylesin ki seninle bizi dalâletten kurtardı, âmâ iken gören eyledi, cehâletten hidâyete ulaştırdı. Şehâdet ederim ki Allah’tan başka hiçbir ilâh yoktur, bir tek o vardır, hiçbir ortağı yoktur. Muhakkak ki sen onun kulu, elçisi, emîni ve yarattıklarının en seçkin ve hayırlısısın. Ben şehâdet ederim ki risâleti tebliğ eyledin, emâneti yerine getirdin, ümmete nasîhat ettin, düşmana karşı cihad ettin, ümmetini hidâyete ulaştırdın ve yakīn gelinceye kadar rabbine kulluk ettin. Allah Teâlâ sana ve güzel Ehl-i beyt’ine salât ve selâm eyleyip sizi mükerrem, müşerref ve muazzam eylesin.”

[447] “Selâm sana ey Allah’ın resûlü falan kimseden, selâm sana ey Allah’ın resûlü falan kimseden.”

arşun miḳdārı öte yanına yüriyüp Ebū Bekr-i Ṣıddīḳ **[112ª]** raḍıyallāhu ‘anh Ḥażretine selām vère zīrā Ḥażret-i Ebū Bekr’üñ başı Resūlullāh ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellemüñ menkibi ḳatındadur. Ḥażret-i ‘Ömer’üñ başı Ebā Bekr’üñ menkibi ḳatındadur. Bir arşun miḳdārı yine gėrü vara, Ḥażret-i ‘Ömer’e selām vère dėye ki اَلسَّلَامُ عَلَيْكُمَا يا وَزِيرَيْ رَسُولِ اللهِ وَالْمُعَاوِنَيْنِ لَهُ عَلَى الْقِيَامِ بِالدِّينِ مَا دَامَ حَيًّا وَالْقَائِمَيْنِ فِي أُمَّتِهِ بَعْدَهُ بِأُمُورِ الدِّينِ تَتَّبِعَانِ فِي ذَلِكَ آثَارَهُ تَعْمَلَانِ بِسُنَّتِهِ فَجَزَاكُمَا اللهُ خَيْرَ مَا جَزَى وَزِيرَيْ نَبِيٍّ عَنْ[448] دِينِهِ[449] andan-ṣoñra Ḥażret’üñ başı ucına gelüp ḳabr ile üsṭūvānenüñ mā-beynidür, delīller bilürler. Ḳıbleye ḳarşu ṭurup Allāh Te‘ālā Ḥażretine ḥamd ėdüp ṣalavātı çoḳ getürüp andan ṣoñra dėye ki اَللَّهُمَّ إِنَّكَ قُلْتَ ﴿**وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ جَاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللهَ تَوَّاباً رَحِيمًا**﴾ اَللَّهُمَّ إِنَّا قَدْ سَمِعْنَا قَوْلَكَ وَأَطَعْنَا أَمْرَكَ وَقَصَدْنَا نَبِيَّكَ مُسْتَشْفِعِينَ بِهِ إِلَيْكَ فِي ذُنُوبِنَا وَمَا أَثْقَلَ ظُهُورَنَا مِنْ أَوْزَارِنَا تَائِبِينَ[450] مِنْ ذَلِنَا مُعْتَرِفِينَ بِخَطَايَانَا وَتَقْصِيرِنَا فَتُبْ اَللَّهُمَّ عَلَيْنَا وَشَفِّعْ نَبِيَّكَ هَذَا فِينَا وَارْفَعْنَا بِمَنْزِلَتِهِ عِنْدَكَ **[112ᵇ]** وَحَقِّهِ عَلَيْكَ اَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُهَاجِرِينَ وَٱلْأَنْصَارِ وَإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ اَللَّهُمَّ لَا تَجْعَلْهُ آخِرَ الْعَهْدِ مِنْ قَبْرِ نَبِيِّكَ وَمِنْ حَرَمِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ[451] Andan-ṣoñra Ravża’ya gele ḳabr ile minber mā-beynidür, du‘ā’yı ḳatı çoḳ eyleye. عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ «**مَا بَيْنَ قَبْرِي وَمِنْبَرِي رَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ وَمِنْبَرِي عَلَى حَوْضِي**»[452] Ma‘nāsı dėmekdür ki Ebī Hüreyre Ḥażretleri rivāyet ėder Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem buyurmışlardur “Benüm ḳabrüm ile minberümüñ mā-beyninde cennet bāġçelerinden bir bāġçe vardur, benüm minberüm ḥavżumuñ üzerinedür.” Müsteḥab

---

[448] عن :على

[449] “Selâm size Ey Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer! Ey Allah’ın elçisinin halîfeleri, ey hayatta olduğu sürece onun dînine yardım edenler, ey ondan sonra izini takip ederek sünnetini yerine getirip dîni ayakta tutanlar! Allah Teâlâ peygamberlerinden birisinin yardımcısını nasıl mükâfatlandırdı ise sizi de onun en hayırlısı ile mükâfatlandırsın.”

[450] تابعين :تائبين

[451] “Allahım! Muhakkak ki sen **eğer onlar kendilerine zulmettikleri zaman sana gelseler de Allah’tan bağışlanmayı dileseler, Resûl de onlar için Allah’tan istiğfar etseydi Allah’ı ziyadesiyle affedici, esirgeyici bulurlardı** (en-Nisâ 4/64) buyurdun. Allahım! Biz senin sözünü işittik, emrine itâat ettik ve peygamberini ziyâret etmeye niyet ettik. Senden, Peygamber Efendimizi ağırlığının belimizi büktüğü günahlarımıza şefâatçi dileriz. Günahlarımıza tevbe ettik, hatâlarımızı ve kusurlarımızı îtiraf ettik. Bizi affeyle, peygamberini burada bize şefâatçi eyle, onun senin katında olan kıymeti ve hakkı için bizim derecemizi yükselt. Allahım! Muhâcirleri, ensârı ve bizden önce îman etmiş kardeşlerimizi bağışla. Allahım! Bu ziyâretim peygamberinin kabrine ve haremine son ziyâretim olmasın. Ey merhametlilerin en merhametlisi!”

[452] Hadiste “قبري” kelimesi yerine “بيتي” kelimesi geçmektedir. bkz. Buhârî, Fezâ’ilü’l-Medine 11; Müslim, Hac 502.

budur ki elini rummāne üzerine vaż‘ eyleye ki Ḥażret mübārek elini vaż‘ ėtmişler idi andan-ṣoñra fuḳarā’-i Medīne’ye taṣadduḳ eyleye bā-ḫuṣūṣ Ḥażret’üñ ḳoñşularına dā’imā sadaḳai egsük ėtmeye.

Medīne-i Münevvere’de ziyāreti lāzım olan mesācid-i meşāhid otuz miḳdārı mevżi‘dür, anlaruñ ziyāretini mühimm ėdine. Delīller bilürler, gösterürler. Cümleden Ḥażret-i ‘Oṯmān raḍıyallāhu ‘anhunuñ ḳabr-i şerīfi ve Ḥażret’üñ maḫdūmı İbrāhīm **[113ª]** ‘aleyhi’s-selāmuñ ḳabri ve Ḥasan Ḥażretlerinüñ ḳabri ve Ḥażret-i Ḥüseyin’üñ oġlı ‘Alī’nüñ ḳabri ve Ḥażret-i ‘Alī’nüñ āḫar oġlı Muḥammed’üñ ḳabri ve Muḥammed oġlı Ca‘fer’üñ ḳabri ve Ṣafiyye Ḫātūn’uñ ḳabri ki Ḥażret’üñ ‘ammesidür ve Mescid-i Ḳubā’yı [453]﴿لَمَسْجِدٌ اُسِّسَ عَلَى التَّقْوٰى﴾ āyeti anuñ ḥaḳḳında nāzil olmışdur varup ziyāret eyleye mübārek mevżi‘dür ve Bi’r-i Erīs’i ziyāret eyleye andan vużū eyleye ve içe ve Uḥud şühedāsından Ḥamza Ḥażretlerinüñ ḳabr-i şerīfini ve sā’ir şühedā’-i Uḥud’ı ve Cebel-i Uḥud’ı ziyāret eyleye [454]«هَذَا يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ» ḥadīṯ-i şerīfi anuñ ḥaḳḳında vārid olmışdur ve Baḳī‘u’l-Ġarḳad’[d]a yatan meḳābir ve meşāhidi cemī‘an ziyāret ėdüp ve ol ḳabirlerde taṣadduḳ eyleye. Baḳī‘u’l-Ġarḳad[455] Medīne-i Münevvere’nüñ bir ḳapusıdur ki andan ṭaşra yatan Ḥażret’üñ aḳrabāsı ve ta‘alluḳātı ve sā’ir şühedā’ ve ṣuleḥā’ ve ġuzāt çoḳdur, Ḥażret’le bile evvel ḥaşr olacaḳ anlar olsa gerekdür.

Medīne’den sefer ėdecegi gün vedā‘ içün Ravża-i Ṣaġīr’de iki rek‘at namāz ḳıla, Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellemüñ maḳām-ı şerīfidür[456] maḳṣūre buyurmazdan muḳaddem ba‘dehū diledügi miḳdārı du‘ā’ eyleye andan ṣoñra **[113ᵇ]** ḳabr-i Resūl’e gele evvelki gibi selām vėre, du‘āyı tekrār eyleye, Ḥażret-i Resūl’e vedā‘ eyleye, çıḳduġı zamānda evvel ṣaġ ayaġını çıḳara ṣoñra ṣol ayaġını çıkara dėye اَللّٰهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ وَلَا تَجْعَلْ هَذَا آخِرَ الْعَهْدِ بِحَرَمِ رَسُولِكَ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَحُطَّ أَوْزَارِي بِزِيَارَتِهِ وَيَسِّرْ لِيَ الْعَوْدَ إِلَى الْحَرَمَيْنِ سَبِيلًا سَهْلَةً بِمَنِّكَ وَفَضْلِكَ وَارْزُقْنِي الْعَفْوَ

[453] “…takvâ üzerine kurulan mescit (Kuba Mescidi)…” (et-Tevve 9/108)
[454] “O bizi sever, biz onu severiz.” (Buhârî, Meğazî 29; Müslim, Hac 504)
[455] Baḳī‘u’l-Ġarḳad: Baḳī‘u’l-Ġarḳad’a
[456] maḳām-ı şerīfidür: maḳām-ı şerīsifidür

وَالْعَافِيَةَ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَرُدَّنَا سَالِمِينَ غَانِمِينَ إِلَى أَهْلِنَا[457] وَأَوْطَانِنَا آمِينَ[458] andan-ṣoñra yine Ḥażret'üñ ḳoñşularına taṣadduḳ eyleye andan-ṣoñra Mekke ile Medīne mā-beyninde vāṣıl olduġı mescidlerde namāz ḳıla, on mesciddür, ehli bilür, delīle su'āl eyleye gösterürler.

'Utbī[459] eydür: Ḥażret'üñ ḳabrinüñ başı ucında otururdum bir A'rābī geldi dėdi ki اَلسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ سَمِعْتُ اللهَ يَقُولُ ﴿**وَلَوْ اَنَّهُمْ اِذْ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ جَاؤُكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللهَ تَوَّاباً رَحِيماً**﴾[460] وَقَدْ جِئْتُكَ مُسْتَغْفِرًا مِنْ ذَنْبِي مُسْتَشْفِعًا بِكَ إِلَى رَبِّي dėyüp andan-ṣoñra bu şi'ri inşā' ėdüp dėr ki **Şi'r**:

يَا خَيْرَ مَنْ دُفِنَتْ بِالْقَاعِ[461] أَعْظُمُهُ ... فَطَابَ مِنْ طِيبِهِنَّ الْقَاعُ وَالْأَكَمُ

نَفْسِي الْفِدَاءُ لِقَبْرٍ أَنْتَ سَاكِنُهُ ... فِيهِ الْعَفَافُ وَفِيهِ الْمَجْدُ وَالْكَرَمُ[462] **[114ª]**

Andan-ṣoñra gėtdi, benüm gözlerüme uyḳu geldi. Ḥażret[i] vāḳı'ada gördüm, baña dėdi ki "Yā 'Utbī! A'rābī'ye yėtiş beşāret eyle Allāh Te'ālā Ḥażreti anı yarlıġadı." Ma'nāsı dėmekdür ki "Yā Resūlullāh! Ben ėşiddüm ki Allāh Te'ālā Ḥażreti buyurur şol kimesneler ki nefslerine ẓulm ėdüp envā'-ı günāh işleyüp dā'imā isrāf-ı ābdār üzre olalar anlar yā Muḥammed saña gelüp istiġfār ve tevbe ėdüp Resūl daḫı anuñ içün istiġfār eyleye Allāh Te'ālā Ḥażretini tevvāb ve raḥīm bulurlar ya'nī tevbelerin ḳabūl ėdüp raḥmet deryāsına ġarḳ olurlar. İşde ben saña geldüm, günāhuma tevbe ve istiġfār eyledüm senden Rabb'ümе şefā'at recāsı-y-ıla." dėyüp Ḥażret'i bu ḳıt'a ile medḥ eyledi. el-Ḥamdü li'llāh ol kimesneye yarlıġanmaḳ naṣīb oldı. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā bu iyiligi cemī'-i ümmet-i Muḥammed'den olan ḳarındaşlarumuza yarlıġanmaḳ müyesser eyleye. Āmīn, yüzümüz ḳarasına baḳmaya Ḥabībi hürmetine.

---

[457] أهلها :أهلنا

[458] "Allahım! Hz. Muhammed'e ve onun âline salât ve selâm eyle. Bu ziyâretimi resûlünün haremine son ziyâretim eyleme. Bu ziyâret ile benim günahlarımı sil. İhsan ve fazlınla bana tekrar Haremeyn'e gelmeyi kolaylaştır. Beni dünya ve âhirette af ve âfiyet ile rızıklandır. Ehlimize ve vatanımıza sağ ve ganîmet elde etmiş olarak döndür. Âmin."

[459] Metnin aslında bu isim geçtiği her yerde sehven "Ḳutbī" şeklinde yazılmıştır.

[460] en-Nisâ 4/64.

[461] بالقاء :بالقاع

[462] "Ey kemikleri bu topraklara defnedilenlerin en hayırlısı! Onların güzel kokularıyla alçak ve yüksek yerler hep güzel koktu. Medfûn bulunduğun kabre canım fedâ olsun! Orada iffet, orada şeref, orada kerem vardır." bkz. Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *a.g.e.*, II, 306; İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *a.g.e.*, V, 2907; Kutbüddîn-i Şîrâzî, *a.g.e.*, nr. 122, vr. 320ª.

Ve ba‘żılar daḫı Ḥażret[i] ziyāret ėtdükleri zamānda selām vėrecek maḥalde bu ebyātı medḥ-i Resūl’de inşā’ ėtmişlerdür **Beyt**:

عَلَيْكَ سَلَامُ اللهِ يَا أَشْرَفَ الْوَرَى أَتَيْنَا وَقَدْ أَعْيَتْ رَكَائِبُنَا السُّرَى

[114b] أَتَيْنَاكَ غَرْقَى فِي الذُّنُوبِ وَإِنَّنَا ضِيَافُكَ وَإِلَّا ضِيَافُ تَسْتَوْجِبُ الْقِرَى

وَأَنْتَ خَلِيفُ الْمَكْرُمَاتِ وَلَنْ يُرَى بِبَابِكَ مَحْرُومٌ حَاشَاكَ أَنْ يُرَى[463]

Bu ḥaḳīr ü faḳīr veża‘īf ü ẕelīl ve ‘āciz ü ḳāṣır ḥacc-ı şerīfe gėtdügi zamānda taḫt-ı revān içinde bu terci‘-bendi Ḥażret’üñ medḥinde dėmiş idi:

Terci‘-Bend Der-Medḥ-i Ḥażret-i Resūl

Düşdüm diyār-ı ġurbete rāh-ı mu‘aẓẓama
‘Azm eyledüm ṣafā-y-ıla bir bāb-ı a‘ẓama
Bir ulu āsitāneye bir şāh-ı efḫama
Yarın şefā‘at eyleyici cümle ‘āleme
Ḫayl-i rusüldür efḍal ü evlā vü a‘leme
Oldur delīl-i Ḥażret-i Ḥaḳ İbn-i Ādem’e
Ḥamd[464] olsun ol Ḫudā’ya ėrişdürdi bu deme
Kūy-ı Ḥabīb’e Ḥażret-i Sulṭān-ı Ekrem’e

Maḥbūb-ı Ṣānī‘-i Ezelī ḫōca-i cihān
Sulṭān-ı şarḳ u ġarba [meh-i] evc-i āsumān
Maṭlūb-ı ḫalḳ-ı ‘ālem ü maḳṣūd-ı ins-i cān
Çek ḫāk-i pākini gözüñe küḥl ėdüp hemān
Küḥl-i cilā-yı dīde-i a‘yān odur ‘ayān
Ėrdi göñül murādına billāhi rāyegān
Ḥamd olsun ol Ḫudā’ya ėrişdürdi bu deme
Kūy-ı Ḥabīb[e] Ḥażret-i Sulṭān-ı Ekrem’e

[463] “Selâm sana ey mahlûkların en şereflisi! Gece yürümek binitlerimizi yormuş bitirmiş olduğu hâlde sana geldik. Günahlara boğulmuş hâlde sana geldik. Muhakkak ki senin misâfiriniz, misâfirler de ancak ağırlanmayı hak ederler. Sen ikramların sâhibisin! Senin kapında bir mahrum asla görülmez, görülmesinden de seni tenzih ederiz.”
[464] Ḥamd: Ḥamd ve

Sulṭān odur ki şānına Ḥaḳ'dan ėrüp ḫiṭāb
Levlāke ḫil'atini gėyüp oldı müsteṭāb
Oldur şefī'-i yevm-i cezā' 'avn-i şeyḫ ü şāb
Māh-ı hüdā [vü] şem'-i dücā nūr-ı āfitāb
Sulṭān-ı enbiyā' vü rusül şāh-ı kām-yāb
Ėtmişdi āsitānene dil çoḳdan intisāb
Ḥamd olsun ol Ḫudā'ya ėrişdürdi bu deme
Kūy-ı Ḥabīb'e Ḥażret-i Sulṭān-ı Ekrem'e

Oldur Ḥabīb-i ẕātına Ḥaḳ eyledi selām
Ḳıldı vücūd-ı pākine biñ dürlü iḥtirām
Gökde melā'ik eylediler aña iltiyām [115ª]
Ėtdi ḳabūl da'veti cümle ḫavāṣṣ-ı 'ām
Aṣḥāb u Āl'i ḥaşre degin ola müstedām
Ḫāk-i cenābını göricek ėtdüm iltiṣām
Ḥamd olsun ol Ḫudā'ya ėrişdürdi bu deme
Kūy-ı Ḥabīb'e Ḥażret-i Sulṭān-ı Ekrem'e

Medḥüñde ṭañ mı olsa lisānum ża'af ü lāl
Tā ḥaşr olınca vaṣfın anuñ eylemek muḥāl
Cānıyla eyle şer'ine ėy 'ālī imtiṣāl
Ḫāk ėt yolında kendü özü[465] eyle pāyimāl
Ḫuddām-ı āsitānene Ḥaḳ vėrmesün zevāl
Şeyḫü'l-Ḥarem Efendi'ye hīç gelmesün melāl
Ḥamd olsun ol Ḫudā'ya ėrişdürdi bu deme
Kūy-ı Ḥabīb'e Ḥażret-i Sulṭān-ı Ekrem'e

Medḥ-i Resūl'dür Yaḥyā'nuñ Ḥażret'e Vedā' Terci'-Bendidür[466]

Ėy meh-i burc-ı risālet ėy şeh-i 'ālem-muṭā'
Ḳaṭre-i şebnem gibi geldükde bulduḳ irtifā'

[465] Metnin aslında bu kelime "özüñi" şeklinde yazılmıştır ancak vezin îcâbı yukarıdaki şekilde okunmuştur.
[466] Manzûme için bkz. Yahyâ Bey, *Dîvan* (haz. Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul 1977, s. 183-184, M. 15.

‘Ayn-ı ‘uşşāḳa gelürken nūr-ı ẕātuñdan şu‘ā‘
Ḫaylī müşkildür firāḳ-ı infiṣāl-i inḳıṭā‘
Geldi rūz-ı firḳat oldı güş-i riḥlet istimā‘
el-Vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘

Ṭoġmışiyken başuma sāyeñde devlet günleri
Gül gibi göñlüm açarken māh-ı raḥmet günleri
Nā-gehān ėrdi ḳıyāmet gibi ḫayret günleri
Ayrılıḳ eyyām[ı] hicrān vaḳt[i] firḳat günleri
Yā Resūlallāh bizi yaḳdı bu ḥasret günleri
el-Vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘

Cennet-i kūyuñ olupdur ehl-i dünyādan ıraḳ
Varımazlardı ḳapuña olmasa ‘ışḳuñ Burāḳ
Yolumuz ṣaḥrā-yı ġam dil pür-elem menzil uzaḳ
Ṭoymaġ olmaz görmege gėtmez gönülden iştiyāḳ
el-Firāḳ el-firāḳ el-firāḳ el-firāḳ
el-Vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘ [115ᵇ]

Milk-i dünyā pādişāhı āḫiret sulṭānısın
On sekiz biñ ‘ālemüñ bir şāh-ı ‘ālī-şānısın
Ümmetüñ ‘aybına Ḥaḳḳ’uñ noḳṭa-i ġufrānısın
Başına dermānı yoḳ bī-çāreler Loḳmānı’sın
Mihr-i devlet āsumānısın şefā‘at kānısın
el-Vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘

Ėy cihār erkān-ı dīn ü çār-ı yār-ı kām-bīn
Ėy gülistān-ı şehādet gülleri Āl-i güzīn
A[d]ı güzel kendi güzel şāh-ı dīn-i şāhidīn
Ėy bu yėrlerde yatan aṣḥāb-ı Ḫayrü’l-mürselīn
Evvelīn ü āḫirīn [ü] ṭayyibīn ü ṭāhirīn
el-Vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘

Cem‘ olurlar zā’irān-ı türbe-i Faḫr-i cihān
Ṭaġılurlar ‘āḳıbet mānend-i āh-ı ‘āşıḳān
Geldügi yère gèderler cān gibi pīr ü cuvān
Gökde bulutlar yürür yèrde ḳıṭār-ı kārbān
Her birine āh u zārıyla olur her yèr zebān
el-Vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘

Rūz-i rıḥlet oldı gètdüm Şām-ı ġurbetden yaña
Yola düşdüm nāle vü āhıyla mānend-i ṣabā
Yol gibi boynum burup ḳaldum ġarīb-i mübtelā
Döndüm èy Yaḥyā ıraḳlardan baḳup ètdüm nidā
Èy Resūl’üñ türbesi èy şehr-i Faḫr-i enbiyā’
el-Vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘ el-vedā‘

وَقَدْ خَطَرَ بِالْبَالِ سَاعَةَ الْإِرْتِحَالِ — قَبْلَ أَنْ يَشْتَفِيَ الصَّبُّ مِنْ بَرْدِ الْوِصَالِ
وَيَنْطَفِئَ مِنَ الْقَلْبِ حَرُّ الْبَلْبَالِ — عَلَى سَبِيلِ الْإِرْتِحَالِ نَظْمَ هَذَا الْمِنْبَرِ
فَارَقْتُ طَيْبَةَ مَشْغُوفًا بِطِينَتِهَا — وَجِئْتُ مَكَّةَ فِي وَجْدٍ وَفِي أَلَمِ
لَكِنْ سُرِرْتُ بِأَنِّي عِنْدَ فِرْقَتِهَا — مَا سِرْتُ مِنْ حَرَمٍ إِلَّا إِلَى حَرَمِ[467]

[116ª]

Faṣl-ı şāliş iḥrām-ı mer’e ve ‘abd ve cāriye beyānındadur:

‘Avratlar daḫı ef‘āl-i ḥacda cemī‘an erler gibidür. Lākin muḥrime ‘avrat ḥarīr ḳaftān gèymemek cā’iz ve altun ve incü ṭaḳınmaḳ cā’izdür ve yüzin açmaḳda nesne lāzım olmaz ammā başın açmaḳ cā’iz degüldür, telbiyede ṣavt-ı refī‘ cā’iz degüldür, ṭavāfda remel ve Ṣafā ve Merve’de sa‘y ètdügi vaḳt mīleyn-i aḫḍareyn mā-beyninde hervele ètmek daḫı cā’iz degüldür eger yüzine perde örtse be’s yoḳdur, żarūret olmayıcaḳ ecānibe açmaḳ yüzin cā’iz degüldür. Ve ‘avratlara taḳṣīrdür, ḥalḳ yoḳdur nètekim yuḳaruda beyān olınmışdı ve taḳṣīr rub‘ miḳdārı kesmek lāzım degüldür, diledügi miḳdārı kese.

[467] “Âşık vuslatın serinliğine doymadan önce ayrılma vakti aklıma geldi. Ayrılma yolunda hüznün ateşi yâni bu minberi nazmetme ateşi kalpten sönmeden önce toprağına yanıp tutuşarak Medine’den ayrıldım, vecd ve elem içinde Mekke’ye geldim. Ancak Medine’den ayrılırken sevindim zîra bir Harem’den bir Harem’e yürüdüm.”

Mezāḥime olıcaḳ Ḥacer'e yaḳın gelmemek gerek ve 'avratlaruñ ḥā'iża olması ṭavāfdan ġayrı nüsüki men' eylemez zīrā ṭavāf mesciddedür, ḥā'iża 'avrat mescide dāḫil olmaḳ meşrū' degüldür. Ḳaçan ḫātūn kişi ḥaccuñ iki rüknini ya'nī vuḳūf bi-'Arafāt ve ṭavāf-ı ziyāreti edā' ėtdükden ṣoñra ḥayż görse ṭavāf-ı ṣader sāḳıṭ olur ya'nī ṭavāf-ı vedā' lāzım olmaz eger yevm-i naḥrda ḥā'iża olsa ṭavāf ėtmezden muḳaddem ḫātūn ṭāhir olup **[116ᵇ]** Beyt'i ṭavāf ėdince göçmek cā'iz degüldür, ṭe'ḫīri ile dem lāzım olmaz. Ḫünṣā-i müşkilüñ ḥālini iḫtiyāṭen 'avratlar ḥāli gibidür, dėmişlerdür.

Ḳaçan bir cāriye mevlāsı iẕni-y-ile muḥrime olsa, mevlāsı ṣatsa alan kimesne maḥẓūrāt-ı iḥrāmdan bir şey ile ḥelāl eylemek cā'iz ammā evlā cimā'dan ġayrı şey' ile ėtmekdür meṣelā taṭyīb ve ṭırnaḳ kesmek ile ve bunuñ emṣāli olan kimesne iḥrām 'aybı-y-ıla redde ḳādir olmaz ammā İmām Züfer raḥimehullāh ḳatında müşterī redde ḳādirdür iḥrāmını bilmedi ise eger cāriye mevlāsı iẕni olmadın muḥrime bi'l-ittifāḳ müşterī taḥlīle ḳādirdür zīrā mevlā bile ḳādir idi müşterī evlā bi'ṭ-ṭarīḳ. Ve eger bir ḥürre ḫātūn kişi nāfile ḥacc içün muḥrime olsa andan-ṣoñra ere varsa zevci taḥlīle ḳādirdür ammā İmām Züfer ḳatında cā'iz degüldür zīrā "İḥrāmı ṣaḥīḥdür, ġayr ibṭāle ḳādir olmaz." dėr ammā farż içün muḥrime olsa da ere varsa zevci taḥlīle ḳādir degüldür bi'l-ittifāḳ.

Eger bir ḳul mevlāsı iẕni-y-ile muḥrim olsa mevlā taḥlīl ėtmek cā'izdür, cāriyede de ḥükm böyledür. İmām Şāfi'ī Ḥażretleri "Cā'iz degüldür." dėr. Eger bir kimesnenüñ ḫātūnı nāfile ḥacc içün eri iẕni yoġ-iken muḥrime olsa **[117ᵃ]** zevci taḥlīl eylese ol ḫātūna iḥṣār-ı hedy vācib olur ve ḥicce ile 'umreyi ḳażā' ėtmek lāzım gelür. Eger ol yılda eri ḥicce iẕn vėrse ol ḫātūn ol yıl ḥacc eylese ḳażā' olur niyyet ėtmedi ise de, ḥicce ile 'umre kendiden sāḳıṭ olur ammā İmām Züfer "Niyyet ėtmedükce ḳażā' olmaz ve ḥicce ve 'umre sāḳıṭ olmaz." dėr, "Eger ḳażāya niyyet ėtdi ise ḥicce sāḳıṭ olur, 'umre olmaz." dėr. Eger ol yıl ḥacc ėtmeyüp gelecek sene ḥacc ėder ise 'umre lāzım olur bi'l-ittifāḳ. Er 'avratı öpüp cimā' eyledügi zamānda nėce dem lāzım olursa 'avrata daḫı lāzım olur ammā Şeyḫ ve İmām Ebū Bekr Muḥammed bin Faḍl raḥmetullāhi 'aleyh eydür: 'Avrata dem vācib olmaz ammā şol zamānda vācib olur ki zevci öpüp veyā cimā' ėtdügi zamānda bulduġı leẕẕet ve feżā'-i şehvet aña da vāḳi' olursa ol zamān vācibdür. Vallāhü te'ālā a'lem.

Bāb-ı Rābi‘ ḥacc-ı şerīfe gėden kimesnelere Şām-ı Şerīf’den lāzım olan esbāb-ı sefer, me’kūlāt ve meşrūbāt ve kişiye ne miḳdār nesne kifāyet ėder mālına ve ḥāline göre taḳdīr olınup ġanī ve faḳīr aña göre tedārik eyleye anuñ beyānındadur:

Evvelā ḥacc-ı şerīfe ‘azīmet ėden [117^{b}] kimesne levāzım-ı ḥicce ḫarac ėdecek aḳçeyi mālından ifrāz ėdüp ḳalbinden ol māla muḥabbeti ṭarḥ ėdüp gūyā ki ḳazanmamış ve bu miḳdār mālı nāḳış idi mülāḥaẓa ėdüp ġıll ü ġışden pāk ėtdükden-ṣoñra ḫarcanması cānibine ṣafā-yı ḫāṭırla bağışlayup milk deve ile gėtmek dilerse eyüce yararca māye develer ala ki birer azulı, ikişer üçer azulı ola, ziyāde olmaya ve azusı genç olmaya ve eyüce besrek veyā örtenek ġāyet eyüsi cümleden yėgdür. Bir eyü deveci bulmaḳ şarṭı-y-ıla ḥāline göre ḳaç lāzım ise tedārik ėtdükden-ṣoñra birḳaç ay muḳaddem besleyüp ḥāżır olup Şām-ı Şerīf’e varınca ağır yük yükletmeyüp Mekke’ye varup gelince lāzım olan me’kūlāt-ı meşrūbātını Şām’dan tedārik eyleye. Evinden getürüp ağır yük yükledenlerüñ develeri ekṣeriyā yorılup ṣoñra yolda ḳalmaġa sebeb olur, böyle taṣarruf ‘abeṣ nesnedür. Şām-ı Şerīf’de her nesne a‘lā kemāl-ile bulınur. Şām-ı Şerīf’de tedārik olınacaḳ bir ādeme varup gelince kifāyet ėdecek beksimātı Şām baṭmānı ile ḳırḳ baṭmān taḫmīn ėtmişlerdür. Ehl-i Şām mā-beyninde ḳā‘ide budur, ṭabaḳa-i a‘lāsıdur, müstevfā yeter. [118^{a}] Şām baṭmānı altı yüz dirhemdür, Rūmī vuḳıyye ḥesābınca altmış vuḳıyye olur, her vuḳıyye dört yüz dirhem olmaḳ üzre ve ḳıs ‘alā-hāẕā.

Bu yola ḳatı lāzım ve cümleden ehemm menāfi‘-i keṣīre ve fevāyid-i celīlesi olan meşrūbāt ḳısmından ḥabbü’r-rummāndur, müshil ṭabī‘ata ve def‘-i ḥarārete bundan elṭaf bir nesne olmaz. Ḥabbü’r-rummān da iki ḳısımdur. Birisi Şāmī’dür, ḥacc zamānında Şām’da çoḳ işler ekşi enār ile ḳuru üzümden olur, içine gül ḳurusı daḫı ḳatarlar. Birisi Rūmī’dür ki bilād-ı ‘Arab’dan mā-‘adā olan ḳaṣabāt ve büldāndan ba‘żısında cemī‘an ḥuccāc ėtdürürler ammā ba‘żı ḳaṣabātda bilmedükleri müteḥaḳḳıḳ oldı ba‘ża maḫṣūṣ ancaḳ zīrā ba‘żı şehrlerde bilmeyorlar. Ol ġāyet a‘lā olan Rūmī’dür, hīç bu yolda andan mühimm nesne yoḳdur. Anuñ ṭarīḳi budur ki ḳara üzüm sirke[si] ve kimyon ile olur miḳdārınca, ḳatı ekşi ve ḳatı ṭatlu olmaya gerek, ṭaş dibüñde ṭoḳmaḳ ile ḳara üzümi dögerler, sirke ve kimyon içine alışdurı alışdurı ḳoyup ve içine maṣṭakī, ḳaranfil, dārçīn ve zencebīl daḫı ḳoyup bunları havanda dögüp un ėdüp andan ḳatalar, eczā’ [118^{b}] tamām içine alışup üzüm ḫamīr olınca döġeler ṣoñra ṭulumlara başalar, ince elekden süzilüp

böyle laṭīf nesnedür ki ol yolda merżāya ḥayˇāt ve sürūr, ishāle mübtelā olanlara yétişincedür. Berriyye havāsında ziyāde vaḫāmet vardur, bu şerbet ḳatı lāzımdur.

Berriyyenüñ ṣuları şūr ve müshildür ve ṭopraḳ yoḳdur, ṣāfī ḳumdur. Ḳumdan çıḳan ṣu şūr ve müshil olur. Bu yolda ḳabıża nāfi‘ olan ṭa‘ām isti‘māl olınmaḳ gerek ve ḳābıż otlar getürmek gerek. Bu yolda ekṣer ishāl marażından ḫavf vardur, yaġlı ve desümetli nesnelerden perhīz ve ṣudan perhīz étmek gerek. Ḳābıż odlar emlec ve behmen ve zencebīl ve ḳaranfīl ve ṣumāḳ ve ḳızılcıḳ ḳurusı ve aḫlād unı ve leblebi ve [?] ve sā’ir bunuñ emṣāli otlardur. Ġaflet étmemek gerek maḥallinde birisi bulınmaz zīrā bu otlaruñ menāfi‘-i keṣīresi vardur. Emlec[i] havanda un gibi dögüp birinc lapası üzerine ögüp isti‘māl eylemek gerek, ṣumāḳuñ ṣuyı isti‘māl eylemek gerek, ṣumāḳuñ ṣuyı isti‘māl olınur. Bu dédügümüzi cemī‘-i fukarā’ getürmesi ve tedārik étmesi ḳābil olan mevāddur zīrā cüzvīdür, çoḳ nesne [119ᵃ] gétmez ekṣeriyā ġāfil olurlar. Berriyyeye girdükleri gibi ‘umūmen ishāle mübtelā olup envā‘-ı meşaḳḳat çekerler tamām ḥużūr-ı ḳalble ḥacc édemezler. Ekṣer ṣunuñ mażarratından ḥāṣıl olur ṣunuñ mażarratı olanına[468] menāzil ve merāḥil faṣlında işāret olınmışdur. Ol maḥalde ṣudan muḥkem perhīz gerekdür.

Bu yolda ḳahve isti‘māl eylemek gerek, ġāyet nāfi‘dür. Afyon ve berş ve mesīr ve bunuñ emṣāli nesneler cemī‘an ṣunın mażarratın def‘ éder ve ishāle nāfi‘dür. Mu‘tādı olmayanlar ṣu içdükden-ṣoñra bir cüzvīce isti‘māl eylese menfa‘atin görüp ve cüzvī isti‘māl ile i‘tiyād gelmez ve afyon ve berş ve mesīr, tiryāḳ-ı fārūḳ ve tiryāḳ-ı erba‘a ve sirke ve ṣarımsaḳ bād-ı semūma ġāyet nāfi‘dür. Bād-ı semūm esen mevāżı‘da bunlardan ġaflet eylememek gerek. Bād-ı semūm esen mevāżı‘ menāzil-i merāḥil faṣlında işāret olınmışdur.

Bu yolda ekṣeriyā birinc isti‘māl olınmaḳ gerek zīrā birincüñ ṭabī‘atı ḳabıż üzerinedür. Sirke ve ṣarımsaḳ ve zeytūn ve zeytūn yaġı getürmek ol yoluñ umūr-ı lāzımesindendür. Sirke, ṣarımsaġuñ bād-ı semūma ziyāde nef‘i vardur, bir miḳdār [119ᵇ] ḳaşuḳ ile içüp ve bir miḳdār burnı delüklerine ve ḳulaḳ ardına ve başına ve ḳulaḳ içine sürinüp ve ṣarımsaġı sirke içinde ezüp yémek ve ḳoḳlamaḳ gerek ve tiryāḳ-ı fārūk veyā erba‘a veyā mesīr yéyüp veyā afyon veyā berşden cüzvīce isti‘māl eyleyüp ve yüzin gözin

[468] olanına: olunına

ṣarup hemān aġzın açuḳ ḳoyup eger maḥfe[469] veyā taḫt-ı revānda ise perdelerin örtmek gerek yėl girecek delükleri dest-māl ile örtüp tā ol menzili geçince dėdügümüz minvāl üzerine ‘amel ėdüp Allāh Te‘ālā Ḥażretlerinüñ luṭflarına ve iḥsānlarına tevekkül ėdüp cān u dil ile ṣıġınup ol maḥalde bu du‘ā’ı oḳıya أَعُوذُ بِكَلِمَاتِ اللهِ التَّامَّاتِ كُلِّهَا مِنْ شَرِّ مَا خَلَقَ وَذَرَأَ وَبَرَأَ بِسْمِ اللهِ خَيْرِ الْأَسْمَاءِ بِسْمِ اللهِ رَبِّ الْأَرْضِ وَرَبِّ السَّمَاءِ بِسْمِ اللهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ[470] dėye, dā’imā buña meşġūl ola bi-‘ināyetillāhi te‘ālā mażarratın görmeye. Ve peynir ve ṣoġan ve biber ve sā’ir levāzım götürilmek gerek, nebāt-ı şekeri ve şöyle şeker her birinden bir miḳdār getürilmek lāzımdur, devā’ içün lāzım olduḳda isti‘māl [120ª] eyleye.

Bu dėdüklerümüz ‘umūmen ḥuccāc-ı ġanī ve faḳīr tedārik ėtmesi ḳābil olanlardandur. Şunlar ki aña birdür, anlara ḥadd yoḳdur. Eşribe ve ma‘ācīn ve sā’ir ẕī ḳıymet edviyyeler getürürler, maḥallinde isti‘māl ėderler. Bu yazduġumuz ‘āmme-i nāsa nāfi‘dür, inşā’allāhu te‘ālā tecribe olınduḳda menāfi‘i müşāhede olınur. Ve ṣu içün yeñi tuluḳlar ala, büyük ve Ḥaleb işi ola, eskisine ve ucuzlıġına ṭama‘ ėtmeye zīrā yolda pāyidār olmaz. Ḥaleb işi Şām’dan rāciḥdür ammā eyüsi ola, vāfir ve müstevfā ve mükerrer gerek, yolda bulınmaḳ muḥāldür, żāyi‘ olduḳdan-ṣoñra tekrār bulınmaz. Hīç bundan mühimm nesne yoḳdur, ḳuṭr enli olmaḳ żarar vėrmez.

Ba‘żı maraża nef‘i vardur, ishāle tamām nāfi‘dür bal mūmınuñ irisinden ve ufaġından getürmek levāzım ṭarīḳindendür. Şām-ı Şerīf’de müstevfā bulınur, ḥāżır ve müheyyā bā-ḫuṣūṣ deve donatmaġa Şām’da a‘lā evfaḳ mūm ėderler, bī-naẓīrdür ġaflet olınmamaḳ gerek. Ve çāder ḳazuġı levāzım-ı mühimmedendür, üç vechle gerek. Ba‘żı maḥalde demür lāzımdur, ṭaşdur demür olmayınca geçmez. Ba‘żı maḥalde ġāyet iri lāzımdur, aġaç olmaḳ kifāyet ėder, ṣāfī ḳum olan mevāżı‘da ġāyet iri isti‘māl [120ᵇ] olınur, yolda nām ve nişānı yoḳdur bulınmaḳ ḳābil degüldür. Ba‘żı maḥalde ‘ādetce aġaç da olmaḳ kifāyet ėder. Mekke-i Müşerrefe ve Medīne-i Münevvere’de ‘aceb vāfir düzerler, maḥṣūṣ ḳazıḳcılar vardur envā‘ını ve ecnāsını düzerler, ḥāżır ve müheyyā

[469] Metnin aslında bu kısımdan îtibâren “meḥāfe” şeklinde yazılan kelime lugatlarda bulunamadığından çeviri yazısında “maḥfe” şeklinde yazılmıştır.

[470] “Bütün yarattıklarının, yere giren ve oradan çıkanların şerrinden Allah’ın her biri noksansız ve tam bulunan kelimelerine sığınırım. İsimlerin en hayırlısı Allah’ın adıyla… Yeryüzünün ve gökyüzünün rabbi olan Allah’ın adıyla… İsmi sâyesinde yerde ve gökte hiçbir şeyin zarar veremediği Allah’ın adıyla… O her şeyi işiten ve her şeyi hakkıyla bilendir.”

bulursın. Ve çāder ṭoḳmaḳları mühimdür, nacaḳ ḳazığı yoġ ėder. Yufḳa içün sac getürse oturaḳlarda ṭāze ekmek yėmek ḳābildür ammā teberru‘ātdandur, umūr-ı lāzımeden degüldür, a‘lā Şām beksimātı ki anuñ ‘adīli ve naẓīri yoḳdur.

Faṣl-ı evvel ṭavar ve kirā’ ve ġayr-ı kirā’ ḳanġısı evlā ve aḥrā ve ‘akkām ve meş‘al ve saḳḳā’ ve taḫt-ı revān ve maḥfe ḫarcı beyānındadur:

Ḥacc-ı şerīfe gėden kimesne mümkin olup eyü deveci bulmaḳ ḳābil ise kendi milk devesi ile gėtmek evlādur meger eyü deveci olmaya kirāya muḥtāc ola ikisinüñ daḫı menfa‘at ve mażarratlarını beyān ėde aña göre tefekkür ėdüp ḫayr ḳanġısında ise ‘amel eyleye, bu faḳīri ḫayr du‘ādan unıtmaya. Evvelā cümle muḳaddemler müflis olmışlardur, i‘timāda ḳābil bir muḳaddem yoḳdur. Ẓarāfetle kirāyı alup saña [?] bir ḳıṭār, a‘lā donanmış deve gösterüp “Vėrecegüm develer budur.” dėyüp varup mühmel yorġun develer alup **[121ª]** yolda ḳalduġı zamānda “Ṣafāñ var ise aḳçe vėr bir daḫı alayın ve illā yüküñ yėrde ḳalur.” dėr, kirāyı peşīn yėmişdür almazsañ yolda ḳalursın, envā‘-ı ḥīle ve ḫud‘a ėder bir kirā’ daḫı alur, saña borçlu olur ṣoñra ḥabbesi yoḳ[471] اَلْمُفْلِسُ فِي أَمَانِ اللهِ mes’elesine çeker aṣlā fā’ide ėdemezsin. Öteden bāḳī ḳalan devesi bir pūl ėtmez zīrā yorġun arġun ḥacc zamānında aldugı develer nėce el vėrürse gerek ḳalması emr-i muḳarrerdür. “Baña gösterdügüñ develer ḳatı.” dėseñ “Ṭamġa mı başduñ, yüküñ yėrde ḳalmaduḳdan-ṣoñra n’eylersin?” dėr, żarūrī bildügin ėder. Müżāyaḳalı vaḳtdür, ḥacc gėtmişdür, ceng ü ġavġā aṣlā müfīd degüldür. Yüz senüñ gibi ādeme borçludur, ḥīle ve ḫud‘a ėtmişdür. İmdi bu bābda tamām muḳayyed ėdüp müflis olmayup ṣaġca ve sālimce ādemden ṭutmaḳ gerek. Ruhāvī ba‘żı mekkārīler bulınur, eyü ādemler hem muḳaddemden kirāda noḳṣān üzre de gėderler ġāfil olmamaḳ gerek, anlardan kirālamaḳ evlādur, mu‘temedün-‘aleyhdür.

Kirānuñ menfa‘ati budur ki yem ve ṣu ḳaydı ve tīmār ḳaydı yoḳdur, ḥużūr ve refāhiyyet üzerine ṭā‘āt ve ‘ibādāta meşġūl olursın, raḥīl vaḳtinde deveci getürür yükledür, bir mertebe ḥużūrdur ki **[121ᵇ]** ta‘bīr olınmaz. Kendi devesi ile gėden ādem yarar deveci bulıcaḳ bī-ḳayd yanuñda istedügüñ gibi yükledürsin, kendi māluñdur diledügüñ gibi taṣarruf ėdersin, yararca bir iki ḫiẓmet-ḳāruñ olup maḥallinde yemini ve

[471] “Müflis Allah’ın himâyesindedir.”

‘alefini tedārik ėtdürüp göreler ġıll u ġışden berī olursın, kirācı ḳahrı ve yolda ḫarclıḳ vėr deve ḳaldı dėyü ikide bir eñseñe binüp ve yarar deveñi Şām ḳolı ḫaẕelesi çeküp alup envā‘-ı ta‘addī ėdüp yėrine kimin ḳomaḳ maḥẕūrātı yoḳdur zīrā bir muḳaddem-i yol ādeme deve kirālar, güçli olan eyüsin alur. Milk devede bu maḥẕūrāt yoḳdur, ḥużūr üzre gėdersin ammā yarar ḫiẕmet-ḳār olmaya yem ve ṣu ve ‘alef ḳaydı büyük ḳayddur, develeri yaġır ėder ḫarāb eyleye ḫāṭıruñ meşġūl ola, ol dünyādan bezdirür, aṣlā ṣafā-yı ḫāṭır ḳalmaz. Bu taḳdīrce kirā’ tercīḥ olınur aṣlā şübhe çekilmeye hemān cidd ü cehd ėdüp yarar kefīller alup eyüce mün‘im kimesnelerden kirālaya ammā yararca ḫiẕmet-ḳārı olan kendi milk devesi ile gėtmek evlā olmaḳ idüginde iştibāh yoḳdur daḫı nėce menāfi‘ vardur, tecribeye muḥtācdur. Bu ḥaḳīr cümlesin tecribe ėdüp **[122ª]** vuḳūf-ı taḥṣīl ėdüp ḫayr du‘āya maẓhar olmaġ-ıçun bu kitābda bunlara işāret eyledüm tā ki tefekkür ve tedebbür ėdüp her mühimmātı görüp bu faḳīri ḫayr du‘ādan unıtmayalar bā-ḫuṣūṣ ḳabr-i Nebī ‘aleyhi’s-selāmda.

Milk devenüñ ve kirānuñ aḥvālleri ma‘lūm oldı. İcāreleri Şām’dan ol ṭārīḫde kirānuñ iyāb u ẕehāba ṭabaḳa-i ‘ulyāsı ol senede elli sikke-i ḥasene idi. Ġāyet yarar muḳaddem devesi kirāsıdur, ḳırḳ bėş kırḳa anca Rehā’dan gelenler daḫı noḳṣān üzre ṭutdılar ammā yazılu meşhūr muḳaddemlerden degüllerdür. Ve’l-ḥāṣıl aḳçeyi ziyāde vėrüp ġāyet a‘lāsın ṭutmaḳ yėgdür, noḳṣāna ṭama‘ eylemeye, ṭabaḳa-i ‘ulyāsın vère. Bu yolda ḫisset ve denā’et sıġmaz, aḳçe ṣarfında ‘acz iẓhār ėtmeye.

Taḫt-ı revān ḫarcı Şām-ı Şerīf’den iyāb u ẕehāb kirāsı dört deve ḥesābı üzredür. Dört deve kirāsın alurlar, bir deve başḳa çāder meş‘al içün alurlar bėş deve olur. Bunda daḫı muḳaddemlerüñ bir ḥīlesi vardur. Dört deve üzerine kirā alurlar “Yolda tebdīl ėderek gėdelüm.” dėrler. Yola çıkduḳdan-ṣoñra ol develeri tebdīl ėtmezler, iki deveye zūr-ı ta‘ab çekdürürler. Nizā‘ eyleseñ **[122ᵇ]** “Ḳalmaduḳdan-ṣoñra n’eylersin?” dėrler ammā şol degişdürmekde ḥużūr var idügi ḫafī degüldür. Maḥfe[472] kirāsı bir devedür ammā yükden on sikke varınca farḳ ėtdürürler. Bir taḫt-ı revānı olan ādem bir çift maḥfe ėtmek münāsibdür ḫiẕmet-kār içün, maḥallinde ḥaste olanları yükledür ve taḫt-ı revān ile gėtmekde be’s yoḳdur belki “Ḥużūr-ı refāhiyyet ile ḥacc ėderin, ṭā‘āt-ı ‘ibādātuma żarar

[472] maḥfe: maḥfeye

gelmesün, ıżṭırāb-ı ıżṭırārdan ḫālī olayın.” dėrse taḫt-ı revān veyā maḥfe ile gėtsün zīrā ṭavarda çoḳ ta‘ab çeker, farżı bile edā’ ėdemez. Ḥāṣılı ıżṭırābdan ḫālī olmaz.

Rivāyet olınur ki İmām-ı A‘ẓam Ḥażretleri taḫt-ı revān üslūbında bir hevdec olur Mekkeli ekṣer aña binerler o maḳūle hevdece binüp ḥacc-ı şerīfe gėtdükden-ṣoñra rüfeḳāsından birisi öñince yayaḳ yürürken su’āl ėder ki “Yā İmām! Sen hevdecde ḥużūr-ı ḳalb refāhiyyet üzre gėdersin, ben yayan envā‘-ı ta‘ab ve meşaḳḳat üzerine gėderin. Ḥācı sen misin yoḫsa ben miyin?” dėdükde İmām-ı A‘ẓam Ḥażretleri buyurdılar ki “Ḥācı benüm. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā Ḥażretleri beni da‘vet eyledi, seni da‘vet eylemedi. [123ª] Ḥacc zād ve rāḥileye ḳudreti olanlara farżdur, olmayanlara degüldür.” dėdi. Bu yoluñ meşaḳḳati çoḳdur, taḫt-ı revān ḫarcına ḳudreti olan ġaflet ėtmemek gerek.

Kirā’ aḥvāli tamām ma‘lūm oldı, geldük ‘akkām ve saḳḳā’ ve meş‘al aḥvāline. Ol yolda ḳatı levāzımuñ birisi ‘akkām ṭā’ifesidür. Gerçi kilābuñ cefāları da vardur ammā Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā ol ṭā’ifeyi bu yola ḫiẕmet içün ḫalḳ eylemişdür. Faraża biñ dāne ḫiẕmet-kāruñ olsa ne mümkindür ki anuñ birisinüñ ėtdügi ḫiẕmeti görmeye[473] ḳādir olalar, ṣuya ve ṭavara ve taḫt-ı revāna ve yük yükletmeye ve bi’l-cümle cemī‘-i ḫuṣūṣa bunlar gibi olmaz, cest-bāzlıḳda naẓīri yoḳdur bā-ḫuṣūṣ odun bulup getürdükleri emr-i ġarībdür. Berriyyenüñ içine batarlar gėderler, yolda odun degül bir çūb bulınmaz iken görürsin arḳasına bir deve yüki odunı yükledüp çıḳa gelür ve ṣuya bunlar olmasa kimse almaġa ḳādir midür? ‘Askerine ḳādirdür, bunlar bu yoluñ maḫlūḳātıdur, aḥvālini bunlar bilürler.

Taḫt-ı revāna bunlar vācibdür. Bir taḫt-ı revān, bir saḳḳā’ ve bir meş‘al ve iki ‘akkām [123ᵇ] vācibdür. Dört ādemden lā-büddür, ḳā‘ide-i külliyyedür, dörtden egsügi egsükdür. Birisi taḫt-ı revān devesin yėdür, biri demürine yapışup ḥāżır baş olur. Ba‘żı müżāyaḳa maḥallinde menāfi‘i görilür ki dėnilmez alduḳları ücret ḫiẕmetlerinüñ bir günine bedel olmaz. Bunlaruñ ücreti tārīḫ-i mezbūrda varup gelince yigirmişer yigirmi bėşer ‘adediyyedür, sikke degüldür. Bu minvāl üzre idi, ṭabaḳa-i a‘lāsıdur, ẕikr ėtdügümüz müftdür. Yevmī ikişer yüzdür, hem beksimāṭ ekmekleridür. Ṭa‘ām bişenden yėrler. Ol yolın ḫiẕmetin ve ḳavā‘idin bilürler, bunlar deveye mu‘tād ve ḳānūn degüldür,

[473] görmeye: göremeye

yayaḳ yürürler. Ba‘żı maḥalde “Ḥelvā bahā.” dėrler, baḫşişcük vėrilür. Ve’l-ḥāṣıl ṣaḳallarına gülmek ister bir ṭā’ifedür, şöyle göñülleri ḫōş ola her birisi Süleymān dīvleri ḳadar iş işlemege ḳādirdür min-ġayri şübhetin ḥuccācı alup gėden bunlardur. Bu sā’ir seferler gibi degüldür, berriyyedür. Oṭun ve ṣu bulınmaz, bu ḫiẕmetler anlara müfevvażdur.

Meş‘al-dār meş‘al getürür, Şām’dan dört menzil oṭun alınup bile deveye yüklenür ṣoñra tā Mekke’ye varınca meş‘al-dār[474] boynınadur. Eger meş‘al odunıdur eger ṭa‘ām odunıdur anuñ boynınadur ve ḳab ve ḳacaḳ yumaḳ meş‘alci ḫiẕmetidür. [124ª] Bunlaruñ muḳaddemleri ve şeyḫleri vardur, Şām’da yarar kimesneleri ol bilür ve kefīl olur. Anuñ kefāleti sicill olınmaḳ gerek zīrā ḥarām-zādesi ḳatı çoḳdur, ḳaçarlar, bulınmaḳ mümkin degüldür, muḥkem ihtimām gerekdür. Bu ṭā’ife içinde[475] ḳırḳ elli kerre ḥacca varmış ādem bulınur ammā hemān ḫiẕmet içün maḫlūḳdur, ġayrı nesne bilmezler. Farażā ḥacdan murād nedür, bu ḫalḳ nėye varurlar gelürler. ‘Ömrlerinde tamāmca ḥacc ėtmiş yoḳdur, ḥayevānāt ile farḳları yoḳdur. Hemān ṣıġır gibi büyümişler, ṣıġır gibi ḫiẕmet ėderler. Bu maḳūle bir ṭā’ifedür, ḫiẕmetlerinde beẕl-i maḳdūr ėderler.

Faṣl-ı ṯānī Şām-ı Şerīf’de ziyāreti lāzım olan meḳābir ve meşāhid ve emākin, Müzeyrīb’e varınca ortalıḳdaki menāzil ve Müzeyrīb ve ḳıṭār aḥvāli ve sā’ir müteferri‘āt beyānındadur:

Evvelā Şām-ı Şerīf bir şehr-i ‘aẕīm ve maḳām-ı laṭīfdür, büldān ve emṣārda naẕīri ve ‘adīli nādir ve arāżī-i muḳaddeseden idügi ẓāhir, ṣuları āb-ı ḥayāt ve naẕīf ve ṭāhir, mīveleri sükker ü ḳand-ı nebāt, bāġ ve rā‘ī miṣāl-i ḫuld-i berīn envā‘-ı şükūfe ve reyāḥīn ile memlū’ ve tezyīn olınmış cennet-āsā bir cāy-ı feraḥ-fezā ve teraḥ-devādur ki [124ᵇ] cümle fevā’idinden birisi ḳalbüñe bir ġam ṭārī olup def‘ine çāre ve imkān ve ol ġamı izāleye dermān bulmayıcaḳ meḳābirini ziyāret ve meşāhidini ziyāret ḳaṣd ėdüp Ḳur’ān-ı ‘Aẕīm ḳırā‘at ėdicek fi’l-ḥāl ol ġam senden zā’il olup yėrine neşāṭ ve sürūr-ı behcet ve ḥużūr ve ḥubūr ve furḥat dāḫil olur. Bu ḳıṣṣa ahālī-i Şām beyninde emr-i muḳarrerdür, bu ḥaḳīr daḫı bu ma‘nāyı mirāren kirāren tecribe ėdüp ṣıḥḥatine vuḳūf taḥsīl eyledüm.

[474] Metnin aslında “meş‘al getürür, Şām’dan dört menzil oṭun alınup bile deveye yüklenür ṣoñra tā Mekke’ye varınca meş‘al-dār” kısmı derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.
[475] ṭā’ife içinde: ṭā’ife ancaḳ içinde

Ammā Ḥażret-i Bilāl-i Ḥabeşī ṭaraflarını ziyāret eyleye, evlād-ı ʻAlī kerremallāhu vecheh ve Ehl-i beyt-i Nebī ʻaleyhi's-selāmdan ziyāret lāzım ol ṭarafda çoḳ kimesne yatur, ġaflet eylemeye. Cümleden biri Ḥażret'üñ Ḫātūnı Meymūne Ḫātūn anda medfūndur raḥmetullāhi ʻaleyhā raḥmeten vāsiʻa ve Zeyneb Ḫātūn ve sā'ir ziyāreti lāzım olanlar anda yaturlar. Ve Cāmiʻ-i Benī Ümeyye ki bir cāmiʻ-i şerīf ve maʻbed-i laṭīfdür ki dünyāda aña mānend ve ʻadīl bir cāmiʻ yoḳdur ve anuñ şerefinde aḫbār-ı ṣaḥīḥa çoḳdur. Bā-ḫuṣūṣ miḥrāb dīvārınuñ ardında peyġamberlerden çoḳ kimesne medfūndur. Mütevātirdür şerefine bir delīl budur ki ehl-i **[125ᵃ]** Şām ve cāmiʻ-i mezbūrda[476] ḫuddām-ı ẕevi'l-iḫtirām olanlar rivāyet ėderler ki daḫı bir tārīḫde bir sāʻat veyā bir ān bu cāmiʻ-i şerīf secdeden ḫālī bulup boş görmek müyesser olmadı, gėce ṣabāḥa dek daḫı böyledür, aṣlā bu tārīḫde ḫālī görilmemişdür, dėrler. Bānīsi Velīd bin ʻAbdülmelik bin Mervān'dur, cāmiʻ-i mezbūrı itmām eylemedin intiḳāl eyleyüp baʻdehū ḳardaşı Süleymān itmām eylemişdür. Ehl-i Şām beyninde ḫulefānuñ efḍali ve erşedi ve aṣlaḥı olup muḥibb-i ʻulemā' ve ṣuleḥā' idi, beytü'l-mālden çoḳ kişileri ṣuleḥā' ve ʻulemāya üleşdürmek ʻādeti idi, Ḳubbetü Ṣaḫrā'yı daḫı Beyt-i Muḳaddes'de[n] evvel binā' ėdüp Mescid-i Nebevī daḫı tevsīʻ eylemişdür, kütüb-i tevārīḫde mesṭūrdur.

Şām-ı Şerīf'de ziyāreti lāzım meşāhidüñ birisi daḫı Nūreddīn Şehīd Ḥażretleridür. Raḥmetullāhi ʻaleyh raḥmeten vāsiʻaten. Merḳadlerinde duʻā' müstecāb olduġı baʻżı kütüb-i tevārīḫde mesṭūrdur ve ḫalḳ mā-beyninde meşhūrdur. Ḥażret'üñ ḳabr-i şerīfinüñ üzerine tuç ile demürden ḳafesi yapan ḫalīfe budur ki icmālen ḥikāyeti: Ḥażret, Nūreddīn Şehīd'üñ vāḳıʻasında "Yėtiş baña, ẓafer buldılar." dėdükde Nūreddīn[477] **[125ᵇ]** Şehīd Ḥażretleri Şām'dan bir ḳaṭır ile bir gün bir gėcede Medīne'ye ėrişür, Ḥaḳḳ Teʻālā ṭayy-ı evdiye ve cibāl ėtdürür. İttifāḳ ehl-i Medīne "Ḫalīfe nėye geldi?" dėyü ʻacebe ḳaldılar meger Efrenc ṭā'ifesinden iki melʻūn ṣūret-i İslām'da ḥücrelerinde laġım ėdüp Ḥażret'üñ türbesine yėtişmege cüzvī ḳalmış imiş yaʻnī zuʻm-ı bāṭılları üzre cesed-i mübāreklerin uġurlasalar gerek, Nūreddīn Şehīd Ḥażretlerine ol şekillü ādemleri vāḳıʻasında Ḥażret[478] göstermiş imiş. Buyururlar ki "Ehl-i Medīne cümleten ṭaşra çıḳup öñümden geçsünler." dėdi. Cümle ehl-i Medīne geçerler ol iki şaḫṣ ṣūret-i ṣalāḥda dervīşlik ẕeylinde kemāl-i

[476] mezbūrda: mezbūrede
[477] Arapça terkibi bölmemek için varak numarası sonra yazılmıştır.
[478] Ḥażret: Ḥażret'e

faḳr ve meskenet gösterüp ḥücrelerinden ṭaşra gelmedüklerinde Nūreddīn Ḥażretleri “Daḫı ādem ḳalmadı mı?” dėyü su’āl ėder. Dėrler ki “İki faḳīr-i derd-mend, ża‘īfü’l-ḥāl kimesne ḳaldı.” dėyüp anlar daḫı geçdüklerinde ol mel‘ūnlar idügini ma‘lūm ėdinüp hücrelerin başup laġımı bulup mel‘ūnlara siyāset ėdüp ol zamān bu tuç ile demüri ḳaynadup muṣanna‘ ḳafes peydā ėtdükleri tevārīḫde mesṭūrdur.

[126ª]

Maḳām-ı erba‘īn ki Ṣāliḥiyye ṭaġlarındadur, varup anda nāfile namāz ḳılup ervāḥ-ı enbiyā’ ve evliyādan istimdād eylemek vech-i ma‘ḳūldür. Ol maḳām-ı şerīfde ṣuleḥā’ çoḳdur, nesne müşāhede ėtdükleri mesmū‘ ve menḳūldür ve bi’l-cümle ḫālī maḳām degüldür. Ve Cāmi‘-i Ḥaşr ki ḥaşr anda olmaḳ iḥtimāli-y-ile ḫalḳ i‘timād ve i‘tiḳād ėtmişlerdür. Mübārek cāmi‘-i şerīfdür, teyemmünen ve teberrüken anda daḫı namāz ḳılup du‘ā’ eylemek vech-i vecīh ve münāsibdür.

Ol emkine-i müteberrike ve arāżi-i muḳaddes[e]den āsūde olan enbiyā’ ve evliyā’ ve ‘ulemā’ ve ṣuleḥā’ ervāḥından istimdād ėdüp vedā‘ ėtdükden-ṣoñra Şām-ı Şerīf’den ḳā‘ide mübārek şevvālüñ on yėdinci güni emīr-i ḥacc maḥmil-i şerīf ḳaldırup ibtidā’ sefere niyyet ėdüp Ḳubbe’ye nüzūl ėder. Maḥmil-i şerīf, hevdec-i Resūlullāh ṣallallāhu te‘ālā ve sellemüñ resmidür. Ḳubbe, Şām-ı Şerīf maḥallātından şehrüñ ucında vāḳi‘ bir büyük maḥalledür. Evleri cemī‘an ḳubbedür, ṭopraḳdan ḳubbe ḳubbe[479] yapmışlardur. Binā’en ‘alā-ẕālik Ḳubbe dėrler, Ḳubeybāt Maḥallesi dėrler. Bir gün anda oturaḳ olınup şevvālüñ on ṭoḳuzuncı gün[i] Ḳubbe’den ḳalḳup **Tarḥāna Ḥānı** nām mevżi‘e nüzūl olınur ki [126ᵇ] Şām-ı Şerīf’den evvel menzildür, bėş sā‘at taḳdīr olınmışdur. Bir adı ‘Arab içinde Ḫān-ı Ẕü’n-nūñ’dur ve Ḫān-ı Kisve dėdükleri anuñ ḳurbında bir büyük ḫāndur. A‘lā aḳar ṣuyı vardur.

Şām’dan ikinci menzil ki şevvālüñ yigirminci güni-y-idi, **Dile**[480] nām bir ḫarāb ḳaryedür ammā havāsı laṭīf ve yanında cārī mā’-i naẕīf vardur. Ṣaman ve ot bulınur. On iki sā‘at taḳdīr olınmış menzildür.

[479] ḳubbe: ḳubbe~~dür~~
[480] Dile: Dilī

Üçünci menzil ki şevvālüñ yigirmi ikinci günidür. **Müzeyrīb'dür**: Ṭoḳuz sā'at yėrdür. Ḥavrān Ḳażāsı'na tābi' mecma'-i ḥuccāc olan mevāżı'dur ki emīr-i ḥacc anda gelüp ḥuccāc ile nüzūl ėtdükden-ṣoñra bėş on gün oturaḳ olınup ḥuccācuñ ardı öñi derilüp anda cem' olsa gerekdür ki ẕikr olınan mevżi'e Şām-ı Şerīf'den ve sā'ir bilād-ı müteferriḳadan şol ḳadar ādem gelür ki ta'bīr olınmaz. Ordu pāzār ḳurılup mīvenüñ envā'[ı] ve emti'a ve ḥubūbāt getürüp ḥuccāca ṣatarlar. Ekṣer-i ḥuccāc levāzımı Müzeyrīb'den getürürler. Deve ẕaḫīresi Müzeyrīb'den alınur bā-ḫuṣūṣ mīrī develerüñ ve kirā' develerinüñ 'umūmen ḥuccācuñ ẕeḫā'iri cümle andan tedārik olınur. Ṣalmā 'Arabī anda gelür, eṭrāf-ı **[127ᵃ]** berriyyede sākin ḳabā'il cümle anda cem' olurlar. Deveyi 'Arablar şol ḳadar getürürler ki ḳoyun sürüsi gibi sürerler, ḥadd ü ḥesābını Allāh bilür. Kirā' oradan ṭutılur, ẕaḫīre kirāsı cümle ṣalmā 'Arabına vėrilür. Allāh Te'ālā Ḥażretlerinüñ ḥuccāca bir luṭf-ı iḥsānıdur ki dėnilmez, şükrinde 'āciz ve ḳāṣırdur yoḫsa ṣalmā olmasa ne mümkin idi ki ḥuccāc ḳımıldamaġa ḳādir ola idi, ḥuccācı ṣalmā ḳaldırur yoḫsa ḥuccāc kendi develerine taḥmīl[481] eyleseler deve yėtişür miydi? Muḥāl idi. Bunlaruñ bėgleri vardur, gelüp emīr-i ḥacc ve ḳāḍī ḥużūrında 'Arablarına kefīl olup bir ḳaç mevżi'e kirā' ṭutarlar. Bu 'Arablaruñ bėgleri daḫı birbirine 'adūdur. Farażā birisine biri gėtmez ise raġmen o birisi vāfir 'Arab getürür gėder ve birbirine ẓafer bulsalar ḳatl ėderler, esbāb ve ālātı bir mızrāḳ ve bir nāmlı paṣlı ḫançer ve's-selām üzengisi ipdür. Ḥacc zamānında biri 'işyān eylese, biri muṭī' olur. Bu da ḳudretullāhdan bir ḳudretdür, Ḥaḳḳ Te'ālā'nuñ luṭf u iḥsānıdur. Bunlar üç mevżi'e kirā' ṭutarlar, Mekke'ye dāḫil olmazlar, Ḥaydar Ḳal'ası'na ve 'Alāye ve Medīne'ye. **[127ᵇ]** Ṣalmā dėmenüñ vechi develerinüñ yuları yoḳdur, başın ṣaluvėrüp ardından sürerler, a'lā muṭī' ve münḳād deve yola düzilür gėder, 'Arabca çaġırsa bir yėre gelür cem' olur. Aġreb-i ġarā'ibdür, ṣun'ullāh ve ḳudretullāh'dur. Ẕaḫīreyi ölçi ile vėrürler, ölçi ile alursın, ḫıyānet ėtmezler, ṣadāḳatleri vardur. Nihāyet ondan birer ölçek yėrler, çoḳ yėmezler, o ḳadarı cānına minnet bilürsin.

Aḥvāl-i ḳıṭār: Ḳıṭār aḥvāli ṭarīḳ-i ḥacda bundan güzel ḳā'ide yoḳdur şöyle ki ḳıṭār olmaya-y-ıdı ādem biribirini yėr idi, üstād eyü vaż' eylemişdür. Raḥmetullāhi 'alā-vāżı'ihī. Cümle nās ḳıṭār ile mażbūṭdur yoḫsa żabṭı mümkin mi-y-idi? Ḳıṭārda yemīn ve yesār i'tibārı vardur, herkes maḳāmını teẕkire ile ḳıṭārda bulur, düzilür gėder. Maḥmil-i

[481] taḥmīl: taḥmīn

şerīfüñ iki cānibine onar ḳıtār daḫı artuḳ daḫı egsük ḳıṭār vaż‘ olınur. Yigirmi dört ḳıtār ziyāde ḥuccāc olduġı zamāndur andan ziyāde yola ṣıġmaz. Şöyle ki teẕkireye muḫālif bir kimesne yėrin bıraġup bir ḳıṭār arasına dāḫil olmaġa ḳādir degüldür, gerek vażī‘ gerek şerīf dögerler mecāl vermezler. Ḳıṭāruñ [128ª] iki cānibden bėşe altıya varınca ġāyet a‘lā mevżi‘idür, vüs‘at ile gėdeler. Her ḳıṭār bėş yüz deve olur daḫı egsük de ėderler. Ḳıṭārlara dāḫil olmayan ṣalmā ile ḳarışur gėder. Ekṣer-i Türkmān ṭā’ifesi ṣalmā ile gėtmek mu‘tādlarıdur, ḳıṭāra girmezler. Ṣalmā yoluñ iki ṭarafında süri ile gėder, ṭaġ ve ṭaş her ne gelse uġradur, vāfir ṭā’ifedür, ba‘żı nās anlar ile bile gėder ammā anuñ zaḥmeti çoḳdur, ḥarāmīden degüldür. Ḳıṭārda gėden maḥfūẓ ve maṣūn ve maḥrūs olur.

Bu ḳıṭār yazımda bir bid‘at-ı ‘aẕīme vardur. Fuḳarāyı şol mertebe rencīde ve remīde ėderler ki ḥacca gėtdüklerinde bī-zār olurlar ammā evvel ḳatl olınan ‘Arab bėgleri zamānında muḥdeṯ bir bid‘at idi bulıña. Mündefī‘ oldı ola, olmadı ise Pādişāh-ı İslām ḫullidet ḫilāfetühū ilā-yevmi’l-ḳıyām Ḥażretlerinüñ ẕimmetine farż u lāzım ve vācib-i müteḥattimdür ki bu maḳūle bid‘atları def‘ ve ref‘ eyleye. Ol iḥdāṯ olan bid‘at budur ki zamān-ı sābıḳda ḳıṭār yazılmalu olduḳda herkes kātibe bir beksimāṭ ve ba‘żısı ḥelvā me’kūlātdan hediyye [128ᵇ] ṭarīḳi-y-ile iletürler imiş, ba‘żılar ḳaṭ‘ā muḳayyed olmazlar imiş. Bu ‘Arab bėgleri emīr-i ḥacc olalı bunı bir ‘aẕīm ḫiẕmet peydā ėdüp deve başına bir sikke ḳırmızı filori alur oldılar. Meṣelā on devesi olandan on sikke filori cebr ile ṭaleb ėdüp vėrmeyene cefālar ėderler ki dėnilmez, ḳātelehümullahu te‘ālā ẓulm-i ‘aẕīm ve tuġyān-ı cesīmdür. Ekṣer nās bī-ḥużūr olup ṣalmāya ḳarışup mālın rızḳın ḥarāmīye aldırup çoḳ mesāfede bādī oldılar hīç böyle münkesir olmaz. Böyle vaż‘ olıcaḳ ḥacc ėtmek cā’iz degüldür. Fuḳarā’ ḥacdan munḳaṭı‘ olmaḳ żarar vėrmez. Kütüb-i fetāvāda mesṭūrdur ki Ḳarāmiṭa[482] ṭā’ifesi Şām’dan ẓuhūr ėtdükleri zamānda ḥuccācdan rüşvet almadın ḥacca ṣalıvėrmezler imiş. Ol zamānda fuḳahādan Ebü’l-Ḳāsım Ṣiġār Ḥażretleri “Yigirmi yıl miḳdārı biz ḥacc-ı farż görmezin.” dėyü buyurmışlar zīrā anlaruñ ẓulmleri ol miḳdār zamān mümted olmış zīrā ḥuccāc Ḳarāmiṭa’ya rüşvet vėrmedin ḥacca geçemezler imiş. Ṭā‘at ma‘siyet[e] sebeb olmış olur, öyle ṭā‘at ḳalḳar. Fuḳahādan Ebū Bekr İskāf daḫı aña ẕaḥib olmışdur. Ḳarāmiṭa’nuñ ẓuhūrı [129ª] hicretüñ üç yüz yigirmi altıncı yılında idi. Bu ẓulm daḫı añun gibidür. Ḳarāmiṭa münḳariż olduḳdan-ṣoñra bu

[482] Ḳarāmiṭa: Ferāniṭa

zamāna gelince böyle bid‘at ḳalḳup emn ü emān ile ḥacc ėderler idi. Ḥālā bunlaruñ ėtdügi Ḳarāmiṭa’dan artuḳdur. Böyle münkerüñ def‘ine ḥāṣıl olan ṣevāb ve derecāt ḥadd ü ‘adede ḳābil degüldür. Sa‘ādetlü pādişāhumuz edāmellāhu te‘ālā salṭanatehū [i]lā-inḳırāżi’d-dühūri ve’l-ezmān ḥuccāc-ı ẕevi’l-ibtihācuñ intiẓām-ı ḫayr encāmları bābında vükelā’ ve vüzerālarına iḳdām ve ihtimām ėtmege fermān-ı hümāyūnları vārid olup eyyām-ı ‘adāletlerinde āsūde-ḥāl ve müreffehü’l-bāl gėdüp devām-ı devletlerine iştiġāl üzre olalar.

Ṣadede gelelüm Müzeyrīb’de ḥarāmīden ziyāde ḥaẕer lāzımdur ki cemī‘-i eşḳiyā anda mevcūddur. Ḥuccāc ḳalḳduġı gėce cemī‘-i develeri bal mūmları ile ṭonadup bir mertebe zīnet gösterürler ki ta‘bīr olınmaz, ‘ādet-i ḥasenedendür. İnfiṣāl olduḳda cānibīn münḳaṭı‘ olur ḥuccāc berriyyeye, ehl-i Şām ve sā’ir bilād ahālisi yėrlerine gėderler, herkes ḳıṭārda yėrin bulup ṣıḥḥat ve selāmetle ‘azīmet ėderler. **[129^{b}]** Bir mertebe sürūr-ı ṣafā kesb olınur ki dünyāda bundan eleẕẕ bir şey daḫı yoḳdur, şevḳ ve ‘azzām yevmen fe-yevmen müteżā‘if ve mütezāyid olup gėtmekdedür. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā cemī‘-i ümmet-i Muḥammed’e ḫayrlarla naṣīb ve taḳdīr ėtmiş ola. Bu ḥaḳīr ü faḳīr-i ‘āciz ü ḳāṣır veża‘īf ü ẕelīl ve ġarīḳ-i baḥr-i ẕünūb ḥarīḳ-i nār-ı ‘uyūba tekrār naṣīb-i taḳdīr ėtmiş ola. Āmīn bi-ḥürmeti Muḥammedi Seyyidi’l-mürselīn.

Faṣl-ı şāliş menāzil ve merāḥil aḥvāli ve her menzil ḳaç sā‘atdür ve ṣu bulınup bulınmamaḳ ve bād-ı semūm ve müteferri‘ātı beyānındadur:

Müzeyrīb’den ḳalḳup evvel menzil **Eẕri‘āt’dur**: Müzeyrīb’den evvel, Şām’dan dördünci menzildür. Ḥavrān Ḳażāsı’na tābi‘ bir ḳaryedür. Havāsı laṭīf, ṭaşlu bir mevżi‘dür. Ḳuyılarda ṣu bulınur ammā Müzeyrīb’den üç günlik ṣu getürilür içmek içün. Müzeyrīb’den sekiz gün oturılup şevvālüñ yigirmi ṭoḳuzuncı güni Eẕri‘āt’a[483] nüzūl olınmışdur.

Şām’dan bėşinci menzil **Mefraḳ’dur**: On sā‘at yėrdür.[484] Ṣuyı ve seli yoḳdur. Altıncı menzil **‘Ayn-ı Zerḳā’dur**: On bir sā‘at yėrdür.[485] A‘lā aḳar ṣuyı vardur. [Bu] laṭīf

[483] Eẕri‘āt: Evri‘iyye

[484] Metnin aslında bu satırın hizâsında “ġurre-i ẕi’l-ḳa‘ide” şeklinde bir derkenâr mevcuttur.

[485] Metnin aslında “Ṣuyı ve seli yoḳdur. Altıncı menzil ‘Ayn-ı Zerḳā’dur: On bir sā‘at yėrdür.” cümleleri derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.

yérde ṭavara ṣamanı ‘urbān getürirler, vāfir ve müstevfā bulınur. Ġāyet laṭīf [130a] ṣudur, bu yolda bundan ma‘ḳūl ṣu yoḳdur ḥattā Medīne-i Münevvere’deki ṣu ‘Ayn-ı Zerḳā’ ṣuyıdur. Ḥażret du‘ā’ ėdüp Medīne’ye gelüp çıkmışdur, dėrler. ‘Ayn-ı Zerḳā’dur. Ġurre-i ẕi’l-ḳa‘ide görinmişdür.

Yėdinci menzil Belḳā’dur: On altı sā‘atdür, mesāfe-i ba‘īdedür. Bir adı Zīzā’dur. Ṣuyı seli yoḳdur. Ṭavara ṣaman ‘Ayn-ı Zerḳā’dan getürmek lāzımdur. **Sekizinci menzil Ḳaṭrān Ḳal‘ası’dur**: On dört sā‘atdür. Berriyyede bir ḳal‘adur, bir iki kimesne bekler. Ḥuccāc bu ḳal‘ada azuḳ ve ṭavar yėmi emānet ḳorlar, ol kimesneler muḳābelede kirā’ alurlar ṣoñra ḥuccāc geldükde teslīm ėderler, żāyi‘ olmaz. Bir göli vardur yaġmur ṣuyıdur, ṭavarlara müstevfā yeter. ‘Urbān bu menzilde ṣaman getürürler ṣatarlar.

Ṭoḳuzuncı menzil ‘Aynü’l-ḥaṣā’dur: On iki sā‘atdür. Öyle taḳdīr olınmış yérdür ammā nāḳış iḥtimāli vardur, tecribeye muḥtācdur. Tābūt Ḳurusı dėdükleri yérdür. A‘lā otlu ṣulu yérdür. Ṣaman müstevfā bulınur. Eṭrāfı ‘āṣī ‘Arab’dur, gėce muḥkem ṣaḳınmaḳ gerek. Laṭīf menzildür ammā mürtefi‘ce yérlere ḳonmaḳ ma‘ḳūldür, seyl mevżi‘idür, iḥtiyāṭ lāzımdur. [130b] Tābūt’uñ ḥikāyeti meşhūrdur, Ḥażret-i ‘Alī’nüñ oġlı Muḥammed Ḥanefī Vaḳ‘ası bu mevżi‘de olmışdur.

Onuncı menzil ‘Aneze’dür: Ṭoḳuz sā‘at yérdür. Ṣuyı seli yoḳdur. Havāsı köti menzildür. Eṭrāfında ‘āṣī ‘Arab çoḳdur, ‘Aneze ‘Arabı dėyü şöhretleri vardur, ḥuccāc içinde ekṣer ḥırsızlıḳ ėden bunlardur, hep ḳuṭṭā‘ü’ṭ-ṭarīḳdür. İḥtirāz ve ittiḳā‘ lāzım olan mevżi‘dür.

On birinci menzil Ma‘ān Ḳal‘ası’dur: On sā‘at yérdür. Bir yérde berriyyedür. Bir ḥōşca ḳal‘adur, ḥuccācuñ azuḳları emānet ḳoduḳları mevżi‘üñ birisi de budur. ‘Aynü’l-ḥaṣā’dan ṣaman getürmek lāzımdur. Ṣuyı vardur.

On ikinci menzil ‘Aḳabe Başı’dur: On bėş sā‘at yérdür, mesāfe-i ba‘īdedür. Şām-ı ‘Aḳabe dėdükleridür ya‘nī andan aşaġa Medīne-i Münevvere ṭopraġıdur, andan berisi Şām ṭobraġıdur ṣayılur. Ṣuyı seli yoḳdur. Havāsı kem degüldür. Ḥażret’üñ gölgelendügi ol iki muġaylān aġacı ‘Aḳabe’den aşaġıdur. Ẕikr olınan ‘Aḳabe ṣarb ‘aḳabedür, ziyāde mażīḳ ve ṣa‘bü’l-mürūrdur, taḫt-ı revānlar ikişer ikişer geçmeyince ekṣer ḳırılur ṣıḳışmadan ḫarāb olur. Ẕikr olınan ‘Aḳabe’yi geçmeyince nėce zamān tevaḳḳuf olınur,

[131ª] aḫşam ḳalḳılur ṣabāḥa dek ‘Aḳabe ancaḳ geçilür. Emīr-i ḥacc tevaḳḳuf ėdüp ‘asker geçince ṭurur. Ṣalmā ve Türkmān ḥuccācı bėş on mevżi‘den ṭaġ ve ṭaş ve ṣarb dėmezler geçerler. Bir ‘aẕīm seyrdür, hīç bu yolda bundan ṣarb mevżi‘ yoḳdur, nėce yükler yıḳılur nėce ṭavarlar saḳaṭ olur. Aṣḥāb-ı ḫayrāt[486] ve erbāb-ı devletden her kim ki ol mevżi‘üñ tevsī‘ine ḳaṣd ėdüp sühūletle ‘ubūr olınur olsa ne mescid ve ne kārbān-serāy ve ne köpri yapmaġa te’essüf eylesün cümlesinden aṣvab ve evlādur.

On üçünci menzil Ṭabayliyya’dur: On bir sā‘at yėrdür. Ṣuyı seli yoḳ ve otdan eṣer yoḳdur. **On dördünci menzil Ẕātü’l-ḥacc nām Ḳal‘a’dur**: On sā‘atdür. Peyġamber Eşmesi dėdükleri yėrdür. Ṣuyı vāfir birke-i ‘aẕīmedür. Ḳavun ve ḳarpuz ve ḫurmā bulınur. Ot ve ṣu vāfirdür. Ṣuyı maḳbūl ṣu degüldür. Ḳal‘a güzelce ḳal‘adur.

On bėşinci menzil Ḳā‘u’l-basīṭ’dür: On bir sā‘atdür. İsmi müsemmāya muṭābıḳdur, ṣāfī çaḳmaḳ ṭaşıdur, ḳā‘-i basīṭdur. Ṣuyı ve seli yoḳ. Havāsı vaḫīm yėrdür. Şol mertebe ṭaşdur ki aṣlā ḳumdan eṣer yoḳdur.

On altıncı menzil ‘Āṣī Ḫurmā’dur: On buçuḳ [131ᵇ] sā‘at taḳdīr eylemişler ammā ziyāde olmaḳ iḥtimāldür. Bir ḫōşca ḫurması vāfirdür. Ṣuyı bir miḳdār ḳıllet üzerine idi, birkelerini ayırtlayup vāfir ṣu çıḳdı vüs‘at geldi. Ḳavun ve ḳarpuz ve ṭavara ot vāfirdür ammā içinde olan ṭā’ife Şām yeñiçerilerindendür, tamām inṣāflu ṭā’ifedür. Her ḳavun onar pāreye on bėşer pāreye ṣatarlar, deveye degin bulınur. Ṣaḥrā-yı Tebük dėdükleridür.

On yėdinci menzil Meġāyir’dür: Sekiz sā‘atdür. Otı ṣuyı yoḳ. Havāsı vaḫīm bir yėrdür. Gāh olur bu menzil başılur tā Ḥaydar Ḳal‘ası’na varılur, yigirmi altı sā‘at yėr göçilür, ‘Āṣī Ḫurmā’dan ṭā Ḥaydar’a gelinür. ‘Āṣī Ḫurmā’da ḳonılduġı sā‘at celse-i ḫafīfe olınup ṭa‘ām yėnüp yėnmedin ḳalḳup ėrtesi öyle namāzına dek gėdilür, beriyyeden öyleden evvel ḳalḳup ġāyet sür‘atle gėdilür nėtekim biz öyle ėtdük idi.

On sekizinci menzil Ḥaydar Ḳal‘ası’dur: On sekiz sā‘atdür. Berriyyede bir ḳal‘adur, eṭrāfı ‘uṣātdur. Üç birkesi vardur ammā ṣuyı vefā’ ėtmez, bir miḳdār müżāyaḳa çekilür. Ḥayber Ḳal‘ası degüldür, ba‘żılar ġalaṭ ėdüp anı ṣanurlar, ol bu yolda degüldür. [132ª] Üç günlik ṣu götürilür.

[486] aṣḥāb-ı ḫayrāt: aṣḥāb-ı ḫayrānt

On ṭoḳuzuncı menzil Birke-i Mu‘aẓẓama’dur: On sekiz sā‘atdür. Aṣlā ṣuyı ve seli yoḳdur. Zamān-ı evā’ilde ‘urbān ṣurresin vėrmek-ile getürüp ṭoldururlar imiş, emīr-i ḥacc olanlaruñ fesādından mālı kendiler ekl ėdüp vėrmedüklerine binā’en ḫarāb olup şimdiki ḥālde ṣu degül yaġmur ṣuyın bile ‘Arablar getürürler imiş ammā ‘aceb ṣunuñ mevżi‘idür. Böyle ḫayr olmaz aṣḥāb-ı ḫayrāt İslāmbol’da çoḳ çoḳ cāmi‘ çoġaltmadan bu ḫayr rāciḥ idüginde şübhe çekmesün. Ṣāfī berriyyedür. Bād-ı semūm mevāżı‘ından eglenür. Aṣlā otdan eṣer yoḳdur.

Yigirminci ‘Uḳayra’dur: On ṭoḳuz sā‘at yėrdür. Dārü’l-ḥamrā’[487] Medāyin-i Ṣāliḥ belki daḫı ziyādedür. Ṣudan selden eṣer yoḳdur. Ṣāfī ḳum ġayr-ı ot iḥtimāli yoḳ. Bād-ı semūm ḫavfları bunda daḫı vardur.

Yigirmi birinci menzil ‘Ulā’dur: On ṭoḳuz sā‘at yėrdür ziyāde degül ise ekṣer iḥtimāl yigirmi bir sā‘at gelür, taḳdīrinde ġalaṭ var eglenür. Ḥuccācuñ ziyāde elem çeküp bunalduġı menzil bu üç menzildür, Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te‘ālā ḳolay getürür yoḫsa bu‘d-ı mesāfe ve vaḫāmet ve ṣusuzlıḳ bu üç menzildedür. Adı üçdür ammā sāire göre [132^{b}] altı menzil miḳdārı vardur, yayaḳlardan çoḳ kimse helāk olur. ‘Ulā bir büyük ḳaryedür. A‘lā aḳar ṣuları vardur. Ḫurmāsı vāfir, ‘Arabları Müslümān mütedeyyin ādemlerdür. Ṭavara vāfir ẕaḫīre getürürler, müstevfā bulınur. Eṭrāfı ‘āṣī ‘Arabdur bu köyden Medīne’ye yalıñuz varamazlar meger ḫilāf yollardan delīller ile gėderler imiş. Evlerinde ālet-i ḥarb ü ḳıtāl müheyyādur, dīvārları ḳal‘a gibidür. Eṭrāfındaki ‘Arab ile mehāmları[488] delīl ile eydürler imiş. Bu köy cemī‘an Ḥanbelī Meẕhebi’dür. Ḥuccācuñ yėm ve azuḳ emānet ḳoduḳları mevżi‘üñ birisi budur, tamām ṣadāḳat ve diyānetleri vardur ammā ‘Ulā’da ‘āṣī ‘Arab’dan gėce muḥkem iḥtirāz lāzımdur, ḥarāmīsi çoḳdur, ‘asker içine girmeden aṣlā elem çekmezler. Bu menzilden üç günlik ṣu getürilür içmek içün, Medīne’ye varınca bu ṣudan a‘lā ṣu yoḳdur. Bulınan şūr, müshil ve muẓırdur. Hediyye Eşmesi ṣuyı ḳatı müshil ṣudur. ‘Ulā’nuñ vaḫāmeti muḳarrerdür, ṣuyı gerçi ısıcaḳdur ammā ṭatludur. Bu menzilde Medīne-i Münevvere’den Ḥażret’üñ hem-civārlarından ba‘żı Medīne ‘Arabları, meşāyiḫ-ı ‘Arab, ṣāliḥ, müttaḳī kimesneler gelüp ḫuccāca Medīne ḫurmāsı getürüp erbāb-ı devlete delīl olurlar. [133^{a}] Ol ḫurmā muḳābelesinde iḥsān recā’ ėderler, çoḳca aḳçe vėrmek

[487] Dārü’l-ḥamrā’: Ẕārü’l-cemre
[488] mehāmları: me‘āmları

gerek ṣadaḳāt yérine geçer, ḫisset denā'et yéri degüldür. Medīne'den ārzū édüp başların terkeye aṣup gelmişlerdür ri'āyetleri lāzımdur bā-ḫuṣūṣ Ḥażret'üñ hem-civārları olmaḳ yeter.

Yigirmi üçünci menzil Şi'bü'n-ne'āme'dür:[489] Yeñi Ḳuyu, Şi'bü'n-ne'āme dérler. On iki sā'at taḳdīr étmişlerdür ammā ziyādedür. Otdan ṣudan eṣer yoḳdur. Vaḫāmet-i havā muḳarrer bir vādīdür. Bād-ı semūmdan Müslümānları Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā ḥıfẓ eyleye, her zamān esmez, olduġı zamānda démekdür. Fuḳarā' ṣudan mükedderü'l-ḥāl olup bu menzilde nécesi cān vérüp 'aṭşān cinān-ı Raḥmān'a ṭayrān étmişlerdür.

Yigirmi dördünci menzil Hediyye Eşmesi'dür: On dört sā'at miḳdārı yérdür. el-Ḳudretü lillāhi te'ālā ve teḳaddes Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālānuñ ḳullarına 'aṭıyye-i ġayr-ı mütenāhiyyesindendür ve ḳudret-i 'acībesindendür üç günden berü ṣusuz gelüp bir ḳumlı mevżi' ki ṣu iḫtimāli vérmezsin her nereden ḳazsan vāfir müstevfā ṣu çıḳar bir ādem boyı daḫı egsük daḫı artuḳ. Her nereden ḳazsañ vāfir müstevfā ṣu çıḳar, ṭa'āma ve gėysü yumaġa cemī'-i mā-lezimeye **[133b]** a'lā lākin içmege bir miḳdār şūr ve müshildür ziyāde perhīz ède çoḳ içmeye ammā bir miḳdār ṣu dutup[490] bu du'ā'ı oḳıyup üfüre içe bi-'avnillāhi te'ālā żarar ziyān görmeye Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā maẓarratın def' eyleye. Ol du'ā' budur بِسْمِ اللهِ الَّذِي لَا يَضُرُّ مَعَ اسْمِهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ[491] Faḳīrler şol mertebe içerler ki ne müshil ṣuya yétince cānları çıḳar bir uġurdan içüp nécesi helāk olur, bir miḳdār tedrīc-ile içmek gerek.

Yigirmi bèşinci menzil Faḥleteyn'dür: On üç buçuḳ sā'atdür. Ṣuyı ve seli yoḳdur. Ḥażret-i Resūlullāh ṣallallāhu 'aleyhi ve sellem namāz ḳılduḳları mevżi'-i şerīfdür. Otı vāfir ve odunı vāfir mübārek yérdür. Güzel ḳuvvetli ḳoḳulı[492] otları vardur ki ta'bīr olınmaz ādemüñ dimāġı mu'aṭṭar olur, ḳudretullāhi te'ālā ve ṣun'ullāh'dur.

[489] Şi'bü'n-ne'āme: Şūbu'n-ni'am
[490] dutup: vudup
[491] "İsmi sâyesinde yerde ve gökte hiçbir şeyin zarar veremediği Allah'ın adıyla… O her şeyi işiten ve her şeyi hakkıyla bilendir."
[492] Metnin aslında "ḳoḳulı" kelimesi derkenâra yazılmış ve uygun yere konulmasına işâret edilmiştir.

Yigirmi altıncı menzil Vādi'l-Ḳurā'dur: On dört sā'at yėrdür. Bir güzel odunı bol yėrdür. Otdan ve ṣudan eṣer yoḳdur. Fuḳarā ṣusuzlıḳdan mükedderü'l-ḥāl olduġı menzilüñ birisi de budur. Hediyye'den tā Medīne'ye varınca ṣu yoḳdur.

Yigirmi yėdinci menzil Medīne-i Münevvere'dür: **[134ª]** اَلصَّلَوةُ وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ يَا سَيِّدَ الْأَوَّلِينَ وَالْآخِرِينَ[493] On bir sā'atdür. Nıṣfü'l-leylde fuḳarā'-i Medīne ḥuccācı istiḳbāl ve cerre gelürler. Ol gėce bir gėcedür ki nūrāniyyet dünyāyı ḳaplar, bir mertebe sürūr ṭārī olur ki ta'bīr ve taḥrīr olınmaz. Medīne-i Münevvere bir güzel şehrdür. Ṣuları āb-ı ḥayˇāta bedel ve laṭīf, aṣlā żarar vėrmez. Aḳ ṭopraḳdan bardaḳları olur ṣıvā ile bir yüksek yėre aṣa ḳosan ṣabāḥ hemān boza döner farażā içilmez. Havāsı daḫı bir bī-miṣl, ḫurmā ve leymūn vāfirdür. Sebze ve otı daḫı müstevfā būstānlarında, şükūfe bī-nihāye ve bi'l-cümle naẓīri ve 'adīli yoḳ bir ḳaṣabadur. Ṭaġları müşāhede olınsa ādeme bir ḥālet gelür ki hemān dünyādan bi'l-külliyye fārigˇ olup bir kūşede 'ibādet ve ṭā'ate meşġūl olup oturmaḳ istersüñ. اَللّٰهُمَّ يَسِّرْ لَنَا وَلِجَمِيعِ الْمُسْلِمِينَ[494] Medīne'de iki üç gün oturaḳ olınur.

Yigirmi sekizinci menzil Ẕü'l-Ḥuleyfe'dür: İki sā'atdür. Ebyār-ı 'Alī dėdükleridür. Ġusl ve iḥrām mevżi'idür. **Yigirmi ṭoḳuzuncı menzil Ḳubūr-i Şühedā'dur**: On iki sā'atdür. Otı ṣuyı yoḳdur. Havāsı **[134ᵇ]** vaḫāmet üzredür.

Otuzuncı menzil Cüdeyde nām bir ḳaryedür:[495] On iki buçuḳ ṣā'atdür.[496] Bir büyük köydür. Ḫurmāsı vāfir ve ḳarpuzı ve bāṭıncānı vāfirdür, a'lā būstānları her şey' bulınur ammā ġāyet vaḫīmdür, ṣuyı müstevfā aḳar ṣudur. Ḥāṣılı berriyyede bundan maḳbūl bir yėr daḫı yoḳdur.

Otuz birinci menzil Bedr-i Ḥuneyn'dür: On dört sā'atdür. Bir otlu ṣulu yėrdür. A'lā ḫurmāsı ve sā'ir eşyā' bulınur. **Otuz ikinci menzil Bedr-i Meymūn'dur**: On bėş sā'atdür. Ṣudan otdan eṣer yoḳdur. Bād-ı semūm esen mevżi'dendür. Bir 'aceb vādīdür.

---

[493] "Ey Allah'ın resûlü, ey öncekilerin ve sonrakilerin efendisi! Salât ve selâm sana olsun."
[494] "Allahım! Bize ve Müslümanların hepsine kolaylaştır."
[495] Metnin aslında bu satırın hizâsında "ġurre-i ẕi'l-ḥicce" şeklinde bir derkenâr mevcuttur.
[496] on iki buçuḳ: on iki ~~sā~~ buçuḳ

Otuz üçünci menzil Rābiġa Eşmesi'dür: On ṭoḳuz sā'at yėrdür. Hediyye Eşmesi gibi eşilüp yėrden ṣu çıḳar. Bunuñ ṣuyı da müshildür ammā bu ṣu Hediyye ṣuyından yėgdür. Havāsı vaḫīmdür. **Otuz dördünci menzil Güzelce Birke'dür**: On ṭoḳuz sā'atdür. Ṭatlu ṣuyı vardur. A'lā laṭīf yėrdür. Mīvesi bulınur, ot ve sā'ir eşyā' bulınur. 'Arab ḳabā'ilidür. Bir adı Ḫuleyṣ'dür.

Otuz bėşinci menzil Vādī-i Fāṭıma'dur: On ṭoḳuz sā'atdür. A'lā laṭīf, otlu, ṣulu, ḫurmāsı ve leymūnı ve ḳarpuzı bulınur yėrdür, üzüm ve enār daḫı bulınur. [135ª] Lākin bu üç menzil on ṭoḳuzar sā'atdür, mesāfe-i ba'īdedür. Ṣuyı ılıca gibidür ġāyet ısıcaḳdur ammā ġusl mevżi'idür.

Otuz altıncı menzil Mekke-i Mu'aẓẓama şerrefeḥullāhu te'ālā şerefen dā'imen: Sekiz sā'at yėrdür. İkindiden-ṣoñra Vādī-i Fāṭıma'dan ḳalḳup ayırtmacıdan evvel vuṣūl müyesser olur. Ḥaḳḳ sübḥānehū ve te'ālā cemī'-i ümmet-i Muḥammed'e naṣīb eyleye. Āmīn. Mekke-i Mu'aẓẓama bir 'aẓīm şehrdür, sevād-ı a'ẓamdur. Bunda olan tuḥaf bir vilāyetde bulınmaz bā-ḫuṣūṣ Hind-ile Yemen tuḥafı aḳṭār-ı arżdan tuḥaf gelür. A'lā mīvesi, enār ve üzümine 'adīl bulınmaz. 'Abbās ėlinden gelür ḳavun, ḳarpuz, enār ve muz daḫı bulınur müstevfā. Mekke-i Müşerrefe'nüñ havāsı ġāyet vaḫāmet üzerinedür ammā ekl ve şurbdan perhīz ėdicek bi-'ināyetillāhi te'ālā żarar ve ziyān görmez ve desümetli nesnelerden iḥtirāz gerekdür ve dā'imā dirilmek gerekdür. Buña nisbet Medīne-i Münevvere yaylaḳdur ısıcaġı ḳıyās olına ne ṭıbbe ḳadar eger ḥacc yaz günlerine vāḳi' olursa ve ammā laṭīfdür ve güzeldür, ṣaġdur. Ḳahve ve mükeyyifātdan ba'żı nesneler [135ᵇ] isti'māl nāfi'dür ve mesīr ve tiryāḳ ve [?] ma'cūnı cümle nāfi'dür ve ṣudan daḫı perhīz ėde ammā zemzem-i şerīf ṣuyını ziyāde içe, her ne-ḳadar içse fā'ide ėder, żarar eylemez.

Mescidü'l-Ḳıbleteyn	Mescidü's-Suḳyā	Mescid-i Ẕübāb ki Mescid-i Rāye dėrler.[497]
Mescid-i Ṣaġīr [Mescid-i] Ebī Ẕer dėrler.	Mescidü'l-baḳī' Mescid-i Ebī [b. Ka'b dėrler].[498]	
Mescid-i Fāṭımatü'z-Zehrā' raḍıyallāhu 'anhā	Mescid-i Muṣalla'l-'īd	Mescid-i Şemālī
Mescidü'l-muṣallā cāniḥan ile'l-ġarb Mescid-i Ebū Bekr dėmekle ma'rūf	Mescid-i Şāmi[yy]ü'l-Muṣallā Mescid-i 'Alī dėrler. Bu iki mescidd[e] Ḥażret bayrām namāzı ḳılmışdur.	Mescid-i Nebevī fī-Cebel-i Uḥud
Mescid-i Ḥamza fī-Cebel-i Uḥud	Mescidü'l-Fetḥ fī-Cebel-i Uḥud	Mescid-i Rüknü'l-Cebelü'l 'Ayneyn eş-Şarḳī
Bi'r-i Erīs Ḳubā'dadur. Mühr-i Nebī bunda düşmişdür.[499]	Bi'r-i Ġars[500]	Bi'r-i Rūme

[136ª]

Bi'r-i Buḍā'a[501]	Bi'r-i Buṣṣa	Bi'r-i Ḥā'[502]
Bi'rü'l-'Ihn[503]		

[497] Mescid-i Ẕübāb: Mescid-i Dünāb // Mescid-i Rāye: Mescid-i Rāne

[498] Metnin aslında "Mescīd-i Ebī" kısmı bir sonraki sütuna yazılmışsa da Mescid-i baḳī'nin diğer adı Mescid-i Ebī b. Ka'b'dır.

[499] Derkenâr: Ḥażret-i Resūlullāh'uñ mühri bu ḳuyuya düşmiş, ṣu ḳaynayup yuḳarı getürmişdür, mühri almışdur Resūlullāh.

[500] Bi'r-i Ġars: Bi'r-i 'Arūs

[501] Bi'r-i Buḍā'a: Bi'r-i Ḳuḍā'a

[502] Bi'r-i Ḥā': Bi'r-i Reḥā'

[503] Bi'rü'l-'Ihn: Bi'rü'l-İhn

Ḳa‘be-i Şerīf yolında ziyāretler beyānındadur:

Mescid-i Ẕü’l-Ḥuleyfe	Mescidü’l-ḥares	Mescidü’r-Revḥā’
Mescidü’ẓ-ẓabye	Mescidü’l-ġazāle ‘inde Bi’ri’r-Revḥā’	Mescidü’ṣ-ṣafrā’ yüḳālü lehū Mescidü’l-ġamāme.[504]
Bedrü’l-Ḥuneyn Ḳubūr-ı Ġazā’-i Bedr	Mescid-i Ḥuleyfe [?]	Mescidü’l-Fetḥ ‘inde ḳabri Meymūne ‘an ezvāci’n-Nebī ‘aleyhi’s-selām
Mescid-i [Te]n‘īm ‘umre-i ‘Ā’işe dėrler meşhūrdur.		

Mekke-i Mükerreme şerrefehallāhu’da olan ziyāretlerdür:

Mekke-i Mükkerreme şerrefehā	Minā	Mescidü’l-Ḫayf
Ġār-ı Mürselāt	‘Aḳabāt	Cebel-i Ḥirā’
Mescidü’r-rāye	Mescidü’l-cinn	Mescidü’ş-şecere
[136ᵇ]		
Mescidü’l-Ġanīm	Mescid bi-Ecyād	Mescid-i Cebel-i Ebī Ḳubeys
Mescid bi-Ẕī Ṭūvā	Mescidü’l-‘Aḳabe	Mescidü’l-Ci‘rāne
Mescidü’l-kebş	Mescid-i ‘Ayn-ı ‘Arafāt	Cebel-i ‘Arafāt
Mescid-i Meş‘arü’l-ḥarām fī-Müzdelife	Beyt-i Ḥażret-i Ḫadīcetü’l-Kübrā	Deġirmen-i Ḥażret-i Fāṭıma

[504] Metnin aslında bu satırın hizâsında “Bedr-i Ḥuneyn” şeklinde bir derkenâr mevcuttur.

Mevlidü’n-Nebī ‘aleyhi’s-selām	Dār-ı Ebī Bekr raḍıyallāhu ‘anh	Mevlid-i Ḥażret-i ‘Alī raḍıyallāhu ‘anh
Dār-ı E[r]ḳam	Ġār-ı Cebel-i Ṣevr	Ṣaḳḳu’l-ḳamer fī-Cebel-i Nūr

Ziyāret-gāh-ı baḳıyye-i Mekke-i Mükerreme şerrefehallāhu te‘ālā:

Tennūr-ı Fāṭımatü’z-Zehrā raḍıyallāhu ‘anhā	Dārü’l-Ḫayzürān Ḥażret-i Bilāl[in] gizlü ezān oḳuduġı yėrdür.	Mevlid-i Ḥażret-i Ebā Bekr raḍıyallāhu ‘anh
Mevlid-i Ḥażret-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh	Dükkān-ı Ḥażret-i Ebā Bekr raḍıyallāhu ‘anh	Zuḳāḳu’l-Ḥacer Peyġāmber ‘aleyhi’s-selām [ile] tekellüm ėden ḥacerdür.

[137a]

Peyġamber ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selāmuñ dirsegin çeken ṭaşdur.	Ḳabr-i Ḫadīcetü’l-Kübrā raḍıyallāhu te‘ālā ‘anh[ā] fī-Mu‘allā	Ḳabr-i ‘Abdurraḥmān bin Ebū Bekr
Ḳabr-i İbrāhīm-i Edhem raḥmetullāhi te‘ālā	Ḳabr-i Ḥażret-i Şeyḫ Sinān raḥmetullāh	Ḳabr-i Bāyezīd-i Bisṭāmī raḥmetullāh
Merve ve Ṣafā şerrefehallāhu te‘ālā	Bi’r-i Zemzem-i Şerīf şerrefehallāhu te‘ālā	Ḳadem-i Nebī ‘aleyhi’ṣ-ṣalātü ve’s-selām

Dār-ı Mıṣır’da olan ziyāret-gāhlardur ẕikr olınur:

Ḥażret-i Sitt-i Nefīse	Ḥażret-i İmām-ı Ebü’l-Leyṯ	Āl-i ‘Abbās
Ḥażret-i İmām-ı Şāfi‘ī	[?] Fāṭıma	Miḳyās

Cāmi‘-i ‘Amr[505] bin ‘Āṣ	Meşhed-i Ḥażret-i Ḥüseyin raḍıyallāhu ‘anh	Ḳadem-i Nebī ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selām
Beyt-i Ḥażret-i Şu‘ayb	Merzūḳ-ı Kifāfī ve ġayrıhū	Bu iki maḥal yoldadur.

[137b]

Şām-ı şerīfde olan ziyāret-gāhlardur ki ẕikr olınur:

Ḳırḳlar Maḳāmı [?]	Yėdiler Maḳāmı	Üçler Maḳāmı
Ḥażret-i Şeyḫ Muḥyiddīn-i ‘Arabī el-ma‘rūf bi’l-Maġribī	Ḥażret-i Şeyḫ Arslan	Ḥażret-i Zürāh bin Ezver ‘an aṣḥābi’r-Resūl
Ḥażret-i Şeyḫ Dībān Rifā‘ī	Ḥażret-i Bilāl-i Ḥabeşī ibn-i Ḥamāme Mü’eẕẕin-i Resūl	İbn-i ‘Uḳayl Birāder-i İmām ‘Alī
Maḳām-ı Ḥażret-i Ḫıżr	Ḥażret-i Ümmī Selime ‘an ezvāci’n-Nebī	Ḥażret-i Ümm-i Ḥabībe [‘an] ezvāci’n-Nebī
Sitt-i Esmā’ bint-i Ḥażret-i Ebā Bekr	Sitt-i Zeyneb bint-i Ḥażret-i ‘Alī	Şeyḫ Üveys-i Ḳaranī [?]
‘Ömer bin ‘Abdül‘azīz	Şeyḫ Ebü’l-Beyān	Seyyid Ḫumād Ebü’l-Ḥaṣād
Manṣūr bin ‘Ammār	Seyyid Naṣr-ı Maḳdisī	Ca‘ferü’ṭ-ṭayyār

[138a]

Sitt-i Sükeyne bint-i İmām ‘Alī	Sitt-i Fāṭıma bint-i İmām ve’l-Üstād Ḥüseyin

[505] ‘Amr: ‘Ömer

Seyyid ‘Abdullāh evlād-ı Zeynel‘ābidīn	İḫvetü Sitt-i Nefîse	Evlād-ı Ḥasan raḍıyallāhu ‘anh Seyyidī Mu‘āviye Ḳātibü’l-vaḥy
Sitt-i Meymūne emet-i Ḥażret-i Resūl	Benāt-ı Ḥażret-i ‘Oṣmān	Ḥażret-i Yaḥyā Payġamber ‘aleyhi’s-selām
Cāmi‘-i Benī Ümeyye	Mināre-i Ḥażret-i ‘Īsā	Muṣḥaf-ı Şerīf-i Ḥażret-i Ḥüseyin
Ḥażret-i Bāyezīdü’l-Bisṭāmī fī-ḳurbı[506] ḳarye-i Ḳaraḥtā’	Tem[ī]m-i Dārī fī-ḳarye-i [?] ‘an-aṣḥābi’r-Resūl[507]	İbn-i Ḥażret-i Şīt en-Nebī fī-ḳarye-i Zākiya ṭābi‘-i Şām
Ḳabrü’ş-Şīt fī-ḳarye-i fī-ḳurbı ḳabri Şīt	Ḳabrü’s-sittī bint-i İmām ‘Alī fī-ḳarye-i ḳabri’s-sitt	Ḥażret-i Daḥdāḥ ‘an aṣḥābi’r-Resūl fī’ş-Şām fī-cānib-i Merc
Ḥażret-i İbnü’l-Zübeyr ‘an aṣḥāb-ı Resūl fī-cānib-i Merc	Ḥażret-i Zübeyr fī-cānib-i Merc	Ḥażret-i ‘Abdurraḥmān İbn-i Ebū Bekr fī-cānib-i Merc-i Şām

[138ᵇ]

Evlād-ı İmām ‘Alī fī-Merc
fī’ş-Şām ‘ale’l-Benāt

Ḳudüs-i Şerīf’de ve ḥavālīsinde olan menāsik ve ziyāret olınan enbiyā’ ve aṣḥāb-ı kirām ve evliyā’-i kibārdur ki ferden ferden ẕikr olınur nefe‘anallāhu bi-şefā‘atihī ve nevvera merḳadehū:

Bāb-ı Ḥıṭṭā **Ḳudüs-i Şerīf ḥarem ḳapusıdur**.

[506] fī-kurbı: kurbu fī

[507] ‘an-aṣḥābi’r-Resūl: ‘an-anṣḥābi’r-Resūl

Ḳubbe-i Ḥażret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selām **ṭaşra ḥaremdedür.**

Ḳubbe-i Cänn **içerü ḥaremdedür**.

Mi‘rāc-ı Resūl ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selām **Ṣaḫretullāh Ḳapusı öñindedür**.

Ḳızıl Miḥrāb bu daḫı **ḳapu öñindedür**.

Bābü’l-cennet ki Belāṭü’l-Cennet dėrler. **Ṣaḫretullāh Cāmi‘i içinde Ṣaḫretullāh ardındadur**.

Ḳadem-i Ḥażret-i Resūl ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selām **Ṣaḫretullāh üstindedür**.

Demürden enār aġacı ki Mi‘rāc-ı Ḥażret-i Dāvūd **Ṣaḫretullāh üzerindedür**.

Ḳalḳān-ı Ḥażret-i Ḥamza **Ḳadem-i Şerīf muḳābelesindedür**.

Ḥażret-i Cebre’īl a. mübārek parmaḳları [ė]zi Ṣaḫretullāh ṭaşı üzre başmışdur. **Ṣaḫretullāh ṭaşı üzerindedür.**

Miḥrāb-ı Enbiyā’ ‘aleyhi’s-selām **Ṣaḫretullāh altındadur**.

Ḳadem-i İdrīs Nebī ‘aleyhi’s-selām **Ṣaḫretullāh yanındadur**.

Lisān-ı Ṣaḫretullāh **Ṣaḫretullāh ṭaşı üzerindedür**.

[139ª]

Miḥrāb-ı Ḥażret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selām **Ṣaḫretullāh altındadur**.

‘İmāme-i Ḥażret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām **Ṣaḫretullāh altındadur**.

Maḳām-ı Ḥażret-i Ḫıżr ‘aleyhi’s-selām **Ṣaḫretullāh altındadur**.

Ḥażret-i Resūl a.m. Mi‘rāc yėri **Ṣaḫretullāh ṭaşı üzerindedür**.

Maḳām-ı Ḥażret-i Cebrā’īl ‘aleyhi’s-selām **Ṣaḫretullāh altındadur**.

Maḳām-ı Ḥażret-i Ḫalīl ‘aleyhi’s-selām **Ṣaḫretullāh altındadur**.

Miḥrāb-ı Ḥażret-i Dāvūd ‘aleyhi’s-selām **Ṣaḫretullāh Cāmi‘i ḳapusı öñindedür**.

Miḥrāb-ı Ebū Ḥanīfe raḍıyallāhu ‘anh **cāmi‘ miḥrābıdur**.

Maḳām-ı Ḥażret-i İmām ‘Alī kerremallāhu vecheh

Bāb-ı Silsile

Mīzān yėri **ḥaremde minber altındadur**.

Mescid-i Aḳṣā **Ṣaḫretullāh muḳābelesindedür**.

Sütūn-ı Ḥażret-i Muḥammed ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇatü ve’s-selām **Mescid-i Aḳṣā içindedür**.

Mescid-i Ḥażret-i ‘Ömer raḍıyallāhu ‘anh **Mescid-i Aḳṣā ḥaremindedür**.

Muṣḥaf-ı Şerīf-i Ḥażret-i ‘Oṣmān raḍıyallāhu ‘anh **Mescid-i Aḳṣā içindedür**.

Miḥrāb-ı Ḥażret-i Zekeriyyā ‘aleyhi’s-selām **Mescid-i Aḳṣā ḥaremindedür**.

Miḥrāb-ı Ḥażret-i Dāvūd ‘aleyhi’s-selām **Mescid-i Beşik ḳurbındadur**.

Beşik-i Ḥażret-i ‘Īsā ‘aleyhi’s-selām **Mescid-i Aḳṣā’nuñ şol cānib**[i] **altındadur**.

[139ᵇ]

Miḥrāb-ı Ḥażret-i Meryem ‘aleyh[e]’s-selām **Beşik ḳurbındadur**.

Maḳām-ı Ḥavāriyyūn **Beşik ḳurbındadur**.

Maḳām-ı Ḥażret-i Cibrīl **Beşik ḳurbındadur**.

Ṣırāṭ Köprüsi **Ṣaḫretullāh dīvārınuñ ṭaşra ṣol dīvārındadur**.

Ḳırḳlar Maḳāmı **ṭaşra ḥaremdedür**.

Bāb-ı Tevbe **Ḳırḳlar Maḳāmı ḳurbındadur**.

Çuḳūr Miḥrāb **ṭaşra ḥaremdedür**.

Maḳām-ı Ḥażret-i Ḫıżr a.m. **ṭaşra ḥaremdedür**.

Kürsī’-i Ḥażret-i Süleymān a.m. **ṭaşra ḥaremdedür. Ba‘żılar ḳabr-i şerīfi andadur** [dėrler].

Türbe-i Ḥażret-i Meryem **Cebel-i Zeytā dibindedür**.

Ṭūr-ı Zeytā

Mūsā ‘aleyhi’s-selāmuñ ‘aṣā atduġı yėr **Cebel-i Zeytā üzerindedür**.

Türbe-i Rābi‘a-ı ‘Adeviyye **Cebel-i Zeytā üzerindedür**.

Ḳadem-i Ḥażret-i ‘Īsā **Cebel-i Zeytā üzerindedür**.

Türbe-i Selmān-ı Fārsī **Cebel-i Zeytā üzerindedür**.

Ḳubbe-i ba‘żı enbiyā’ ve ba‘żı şühedā’ **Cebel-i Zeytā üzerindedür**.

‘Ayn-ı Selvā **Ḥisār altında düşmişdür. Ḥażret-i Dāvūd ḳurbında**[dur].

Ravża-i Muṭahhara-ı Ḥażret-i Dāvūd ‘aleyhi’s-selām **Ḥiṣār’dan ṭaşradur**.

[140ᵃ]

Mescid-i İmām Mālik raḍıyallāhu ‘anh **Mescid-i Aḳṣā ḳurbındadur**.

Ravża-i Muṭahhara-ı Ḥażret-i Mūsā a.m. **Erīḥā nām ḳaryede medfūndur**.

Çōbān-ı Ḥażret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām **Ḥażret-i Mūsā ḳurbındadur, ṭaġ üzerinde medfūndur**.

Türbe-i Ḥażret-i ‘Üzeyr ‘aleyhi’s-selām **Ḳadem-i Şerīf ḳurbında ‘Üzeyr nām ḳarye**[de]**dür**.

Ḥażret-i Ḫalīlürraḥmān ‘aleyhi’s-selām **Ḳudüs-i Şerīf’den öte bir ḳaṣaba**[da]**dur**.

Ḥażret-i Sāre Ḫātūn Vālide-i Ḥażret-i İsḥāḳ **Ḳudüs-i Şerīf’den öte bir ḳaṣaba**[da]**dur**.

Ḥażret-i İsḥāḳ **Ḥażret-i Ḫalīl Ḳubbesi’nde Cāmi‘-i Şerīf içindedür**.

Ḥażret-i Rebeḳa Ḫātūn Ḥażret-i İsḥāḳ a.m. **muḳābelesinde medfūndur**.

Ḥażret-i Ya‘ḳūb a.m. **Ḫalīlürraḥmān Cāmi‘-i ḥareminde medfūndur**.

Ḥażret-i Līḳā Ana Ḫātūn Ḥażret-i Ya‘ḳūb **muḳabelesinde medfūndur**.

Ḥażret-i Yūsuf ‘aleyhi’s-selām **ḥaremüñ ṣaġ ṭarafında medfūndur**.

Bāb-ı Serdāb **cāmi‘ içindedür**.

Maḳām-ı Tārīḫ Ḥażret-i Ādem ‘aleyhi’s-selām **cāmi‘ miḥrāb**[ın]**uñ ṣol ṭarafındadur**.

Ḳırḳlar Maḳāmı **Ḫalīlürraḥmān’da ṭaġ başında**[dur].

Ḳadem-i Burāḳ-ı Ḥażret-i Peyġamber ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem **Ḫalīlürraḥmān’da ṭaġ başındadur**.

[140^{b}]

Türbe-i Ḥażret-i Ca‘berī Şeyḫü’l-ḳurrā’ **ḳabirler içindedür**.

Ḥażret-i Lūṭ ‘aleyhi’-selām **Ḫalīlürraḥmān ḳurbında Benī Nu‘aym nām ḳaryededür**.

Mescid-i Yaḳīn **Benī Nu‘a[y]m nām ḳarye ḳurbındadur**.

Ḳadem-i Ḥażret-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām **Mescidü’l-Yaḳīn’dedür**.

Ḳadem-i Ḥażret-i Lūt ‘aleyhi’s-selām **Mescid-i Yaḳīn içindedür**.

Türbe-i Fāṭıma bint-i ibn-i Ḥażret-i Fāṭıma bintü’n-Nebī a.m. **Mescidü’l-Yaḳīn’dedür**.

Ḥażret-i Yūnus a.m. **Ḳudüs-i Şerīf ḳurbında Ḥalḥūl**[508] **nām ḳaryededür**.

Ḥażret-i Rāḥile Vālide-i Ḥażret-i Yūsuf a.m. **Ḳudüs-i Şerīf ile Ḫalīlürraḥmān mā-beyninde Beytü'l-laḥm**[509] **nām ḳaryededür**.

Mevlid-i 'Īsā 'aleyhi's-selām **Benī Nu'aym cānibinde bir ḳarye**[de]**dür**.

Ḥażret-i 'Īṣ Birāder-i Ḥażret-i Ya'ḳūb **Benī Nu'aym cānibinde bir ḳarye**[de]**dür**.

Şeyḫ Muḥammed el-Cerrāḥ **Ḳudüs-i Şerīf ḳurbında medfūndur**.

Baḥr-ı Lūṭ en-Nebī a.m. **Ḥażret-i Mūsā ḳurbındadur**.

Vāḍī-i Cehennem **Ḳudüs-i Şerīf ḳurbındadur**.

Evlād-ı Ḥażret-i Ya'kūb **Nāblūs nām ḳaryede medfūndur**.

Bābü'l-cennet Maḳām-ı Ḥażret-i Peyġamber ve Maḳāmı Ḥażret-i Cibrīl ve Ḥażret-i İdrīs ve Ḥażret-i Ādem ve Ḥażret-i Ḫıżr ve Ḥażret-i 'Alī **mezbūrlar Nāblūs nām ḳaṣaba ḳurbındadur**.

[141ª]

Ḥażret-i Yehūd en-Nebī 'aleyhi's-selām **Remle ḳurbında Yehūdiyye nām ḳaryede medfūndur**.[510]

Ḥażret-i Robīl en-Nebī 'aleyhi's-selām min evlād-ı Ya'ḳūb **mübārek başları Ḥażret-i Ḫalīl ḳurbındadurlar**.

Ḥażret-i Ebā Hüreyre raḍıyallāhu 'anh ve Üsāme bin Zeyd **Remle ḳurbında Yübnā**[511] **nām ḳaryede medfūndur**.

Vādiyyü'n-Neml **'Asḳalān ḳurbındadur**.

Türbe-i Şeyḫ Berḳa **Beşīd nām ḳarye ḳurbında medfūndur**.

'Asḳalān **Ġazze'ye tābi' Mecdel nām ḳarye ḳurbındadur**.

Ravża-i Şühedā' **'Asḳalān'dadur**.

Şeyḫu'l-merhūm Rıḍvān Nūrullāh[ın] merḳad[i] **Ḳaṣaba-i Ġazze'dedür**.

'Alī bin Mervān **Ḳaṣaba-i Ġazze'dedür**.

---

[508] Ḥalḥūl: Halḥūn

[509] Beytü'l-laḥm: Beytü'n-necm

[510] medfūndur: medfūnda

[511] Yübnā: Yine

Ḥażret-i Şemūyel en-Nebī ‘aleyhi’s-selām **Ḳudüs-i Şerīf**[512] **ḳurbındadur**.

Ḥażret-i Mā‘īn en-Nebī ‘aleyhi’s-selām **Bi’r-i Mā‘īn nām ḳaryede medfūndur**.

Ḥażret-i Dānyāl ‘aleyhi’s-selām **Remle ḳurbında Keferṭāb nām ḳaryede medfūndur**.

Ḥażret-i Şīt en-Nebī ‘aleyhi’s-selām **Beşīd nām ḳarye**[**dedür**].

Cemmālü’n-Nebī ‘aleyhi’ṣ-ṣalˇātü ve’s-selām **Ġazze’dedür**, **medfūndur**.

Mevlid-i Şeyḫ Şāfi‘ī raḥmetullāhi te‘ālā **Ġazze’de**[**dür**].

[141^{b} ( )]

Mübeşşir-i Ḥażret-i Yūsuf ilā-Ḥażret-i Ya‘ḳūb **Ḳaṣaba-i Ġazze’de medfūndur**.

Cāmi‘ü’l-Cāvlī **Ḳaṣaba-i Ġazze’de medfūndur**.

Cāmi‘ü’l-Ebyaż ve ġārrahū fī-ġayrihi fī fihī **Remle nām ḳaṣabadadur**.

Şeyḫ Ebü’l-‘Afvān el-Ġazzāvī **Remle’dedür**.

Şeyḫ Ebü’l-Fażl **Remle’de medfūndur**.

Miḳdād bin Esved ‘ani’l-‘Aşereti’l-Mübeşşereti **Remle ḳurbında Led nām ḳaryede medfūndur**.

‘Abdurraḥmān bin ‘Avf ‘ani’l-‘Aşereti’l-Mübeşşereti **Remle ḳurbında Led nām ḳaryede medfūndur**.

Ḥażret-i Loḳmān **Remle ḳurbında Ṣarafend nām ḳaryede medfūndur**.

Şu‘ayb en-Nebī ‘aleyhi’s-selām **‘Aynü’t-tüccār ḳurbında Ḥiṭṭīn nām ḳaryede medfūndur**.

Ḳadem-i Şu‘ayb ve Ḳadem-i Ḥażret-i Mūsā ve ‘aṣā-i Ḥażret-i Mūsā ve mil‘aḳa-i Ḥażret-i Şu‘ayb **kendi ravżasındadur**.

Uḫtü [?] Ḥażret-i Şu‘ayb ‘aleyhi’s-selām **Ḥiṭṭī**[**n**] **nām ḳaryede Şu‘ayb Nebī muḳābelesinde medfūndur**.

Beytü’l-aḥzān-ı Ḥażret-i Ya‘ḳūb ve ḳabr-i şerīf-i Ḥażret-i Beşīr veled-i Ya‘ḳūb **Ḳaṣaba-i Ṣafed’de medfūndur**.

Şeyḫ Esed **Ṣafed’dedür**.

[512] Şerīf: Şerīf’de

İbn-i Ḥabīb eṣ-Ṣafedī ve Şeyḫ Ni‘me ve İmāmü’l-Erba‘īn Ebü’l-Ḥasan **Ḳaṣaba-i Ṣafed**[d]**e medfūndur**.

Bi’r-i Ḥażret-i Yūsuf ‘aleyhi’s-selām **der-ḳurb-ı Ḳaṣaba-i Ṣafed’de**[**dür**].

[142ª ( )]

Ḥażret-i Sa‘d Vaḳḳās raḍıyallāhu ‘anh **Ṣafed ḳurbında Sa‘d Vaḳḳāṣ ḳurbında medfūndur**.

Ḥażret-i ‘Ukkāşe **fī-ḳarye-i** [?] **fī-ḳurbı Ḳuneyṭıra**

Ḥażret-i ‘Alī bin ‘Alīm **Remle ṭarafında deryā kenārında bir vīrān ḥiṣārda medfūndur**.

Ḥażret-i Dıḥye[513] Kelbî ‘an aṣḥābü’n-Nebī **‘Aynü’n-Nebī ḳurbında bir ṭaġ üzerinde**[**dür**].

Cebel-i Ṭūru’l-eymen Ḥażret-i Mūsā’ya nübüvvet bu ṭaġda vėrilmişdür. **‘Aynü’t-tüccār ḳurbında**[**dur**].

Ḥażret-i Nūḥ ‘aleyhi’s-selām **Kerek nām nāḥiyededür**.

Şeyḫ Muḥyiddīn en-Nevevī **Şeyḫ Sa‘d Ḳaryesi’ndedür**.

Ḥażret-i Şeyḫ Sa‘d **civārında Şeyḫ Sa‘d Ḳaryesi’ndedür**.

Şeyḫ Sa‘deddīn **Ḳuneyṭıra**[514] **ḳurbında Cebā**[515] **ḳaryededür**.

Ḥażret-i Eyyūb en-Nebī ‘aleyhi’s-selām **civārında Sa‘d nām ḳaryededür**.

Baḥr-ı Ṭaberiye [?] **nām ḳarye ḳurbındadur yine Ḥażret-i ‘Īsā bunda ġusl eylemişlerdür dėyü teberrüken ġusl ėder**[**ler**].

Yollarda olan ziyāretleri beyān ėder:

Ḥażret-i Ḫālid bin Velid ‘an aṣḥāb-ı Resūlullāh **der-Ḳaṣaba-i Ḥumuṣ**

‘Abdurraḥmān bin Ḫālid bin Velid **der-Ḳaṣaba-i Ḥumuṣ**

‘Abdullāh bin ‘Ömer el-Ḫaṭṭāb raḍıyallāhu te‘ālā ‘anh

[513] Dıḥye: Deḫalnā

[514] Ḳuneyṭıra: Funeẓıra

[515] Cebā: Cübbe

‘İrās-ı Ḥażret-i Zekeriyyā en-Nebī ‘aleyhi’s-selām	Sitt-i Faḍl[516] Dāye-i Ḥażret-i Ḥasan bin ‘Alī	Muṣḥaf-ı Ḥażret-i ‘Oṣmān raḍıyallāhu ‘anh

[142^{b} (141^{b})]

‘Amr Ġāẓī eş-şehīr bi-Ḫˇāce-i ‘Ömer	‘Abdurraḥmān bin ‘Avf raḍıyallāhu ‘anh	Dōlāb-ı Muḥammediyye **Ḥamā**
Menzil-i re’s-i Ḥażret-i Ḥüseyn bin ‘Alī raḍıyallāhu ‘anh	Ḥażret-i Cābir ‘an aṣḥāb-ı Resūlullāh ṣallallāhu ‘aleyhi ve sellem **der-ḳurb-ı Ḳal‘a-i Mażīḳ**	Ḥażret-i Ḥabībü’n-Neccār **der-Ḳaṣaba-i Anṭākiyye**
Ḥażret-i Şem‘ūn	Ḥażret-i Vaḥşī ‘an aṣḥābi’r-Resūl **der-ṭarīḳ-i Ḥamā**	

İstānbūl’dan Şām-ı Şerīf’e varınca olan menāzillerdür:

Üsküdār	Ḳarṭal	Gekbūze	Hersek	Derbend
İznīḳ	Yeñişehir	Aḳbıyıḳ	Pāzārcıḳ	Burda[517]
Eskişehir	Seyyid Ġāzī	Bardaḳlı	Bayāt	Bolāvādīn
İsḥāḳlı	Aḳşehir	Ilġun	Lādik	Ḳonya
İsmil	Ḳarapıñar	Ereglü	Uluḳışla	Çifteḫān
[Ramażānoġlu] Yaylası	Çavuşḫānı	Adana	Misis	Ḳurdḳulaġı

[516] Sitt-i Faḍl: Sitt-i Feża

[517] Metnin aslında “Burda” yazılmışsa da yol güzergâhı üzerinde bu harflerle veya benzer harflerle yazılabilecek bir yer ismi tespit edemedik.

Payas	Baḳraṣ	Anṭākiyye	Zanbaḳiyye	Şu‘[ū]r Köprüsi
Mudiḳ	Ḳal‘a-i Şecere	Ḥamā	Ḥumuṣ	İki Ḳapulı
Ḳaralar	Ḳuṭeyfe	Şām-ı Şerif	temmet	

[143ª (142a)**]**

Şām-ı Şerīf’den Ka‘be-i Mükkereme’ye varınca olan menāzillerdür:

Şām sā‘at	Ḳubbe sā‘at	Ḳisve sā‘at 5	Ketībe sā‘at 12	Müzeyrīb sā‘at 9
Ez̧ri‘āt sā‘at 5	Mefraḳ sā‘at 10	‘Ayn-ı Zerḳā’ sā‘at 11	Belḳā’ sā‘at 12	Ḳal‘a-i Ḳaṭrān sā‘at 12
‘Aynü’l-ḥaṣā sā‘at 12	‘Uneyze sā‘at 9	Ma‘ān sā‘at 10	‘İbāde-i Z̧ahr sā‘at 15	Ṭabayliyyāt sā‘at 12
Z̧atü’l-ḥacc sā‘at 10	Ḳā‘-i Basīṭ sā‘at 11	Tebük nām ‘Āṣī Ḫurmā sā‘at 20	Maġāratü’l-Ḳalenderiyye sā‘at 12	Birke-i Ḥaydar sā‘at 18
Birke-i Mu‘aẓẓama sā‘at 17	Mefārişü’l-erz[518] sā‘at 19	Biyāru’l-ḥacer sā‘at 19	‘Ulā sā‘at 19	Maṭrān sā‘at 16
Şi‘bü’n-ne‘āme sā‘at 12	Hediyye Eşmesi sā‘at 11	Naḫleyn sā‘at 13	Vādī-i Ḳurā sā‘at 14	Medīne-i Münevvere sā‘at 11
Bi’r-i ‘Alī taḥallü[l]-i iḥrām sā‘at 3	Ḳubū[r]-i Şühed[ā’] sā‘at 12	Cüdeyde sā‘at 16	Bedr-i Ḥuneyn sā‘at 16	

[518] Mefārişü’l-erz: Meġārişü’l-eren

Ḳā‘ü’l-bezve’[519] sā‘at 10	Rābiġa Eşmesi sā‘at 19	Ṭarīḳ-i Ḳudeyd sā‘at	Ḫuleyṣ sā‘at 17

[143b (142[b])]

Medrec-i ‘Oṯmān sā‘at	Vādī-i Fāṭıma sā‘at 15	Ka‘be-i Mükerreme sā‘at 6

Mışır’dan Beyt-i Şerīf’e varınca olan menāzilleri beyān ėder:

Birke sā‘at 5	Dārü’l-ḥamrā’ sā‘at 5 Ṣu yoḳdur.	Meṣāni‘ sā‘at 8 Ṣu yoḳdur.	‘Acrūd[520] sā‘at 5 Ṣuyı acıdur.
Seyyāḥ sā‘at 6 Ṣuyı yoḳdur.	Ṣaḥra-yı Tīh sā‘at 15	Ḳal‘a-i Naḫl sā‘at 15 Ṣuyı yoḳdur.	Vādiyyü’l-‘ulā sā‘at 5 Ṣuyı yoḳdur.
Hārān sā‘at 14 Ṣuyı yoḳdur.	‘Aḳabe oturaḳ sā‘at 14 Ṭatlu ṣuyı vardur.	Ẓahrü’l-ḥimār sā‘at 6 Ṣuyı yoḳdur.	Şerefī Benī ‘Aṭiyye sā‘at 4 Ṣuyı yoḳdur.
Maġāra-i Şu‘ayb sā‘at 15 Aḳar ṣuyı var.	‘Uyūnü’l-ḳaṣab sā‘at 15 Aḳar ṭatlu ṣuyı var.	Müveyliḥ sā‘at 14 Ṭatlu ṣuyı var.	Selmā Kifāfī sā‘at 14 Ṣuyı yoḳ.
Ezlem sā‘at 12 Ṣuyı acıdur.	Iṣtabl-ı ‘Anṭer[521] sā‘at 5 Ṣuyı acıdur.	Ḳal‘a-i Viş sā‘at 14 Ṣuyı ġāyet a‘lādur.	Akrā sā‘at 14 Ṣuyı ġāyet acıdur.
Beyne’d-derekeyn sā‘at 14 Aṣlā ṣu yoḳdur.	Ḥavrā’ sā‘at 16 Ṣuyı acıdur.	Nebṭ sā‘at 16 Ṣuyı ṭatludur.	Vādī-i Nār sā‘at 14 Ṣuyı yoḳdur.

[144ª (143[a])**]**

[519] Ḳā‘ü’l-bezve’: Ḳā‘atü’n-nezve

[520] ‘Acrūd: ‘Acrūz

[521] Iṣtabl-ı ‘Anṭer: Izṭabl-ı Ġaşer

Yenbu‘[522] sā‘at 15 Aḳar ṣuyı vardur. oturak yevm 2	[?] sā‘at 14 Ṣuyı yoḳdur.	Bedr-i Ḥuneyn sā‘at 6 Maḳām-ı Şühedā’ Mescid-i Ġamāme[523] oturaḳ ėlde yevm 2	Sebīl-i Muḥsinīn sā‘at 16 Ṣuyı yoḳdur.
Rābiġ[524] sā‘at 15 Ṣuyı var. oturaḳ li’l-iḥrām yevm 2	Taraf-ı Ḳudeyd’e sā‘at 12 Ṣuyı var.	‘Usfān sā‘at 15 Ṣuyı bī-kārdur.	Vādī-i Fāṭıma sā‘at 16 Aḳar ṣuyı vardur.

Mekke-i Mükerreme şerrefehallāhu te‘ālā

ve yessirallāhu ru’yetehā

ve şefā‘atehā

bi-hürmeti Seyyidi

el-mürselīn

temme temme

temme

[522] Yenbu‘: Yenbū‘

[523] Maḳām-ı Şühedā’ Mescid-i Ġamāme: Maḳām-ı Şühedā’ ~~Ġa~~ Mescid-i Ġamāme

[524] Rābiġ: Rābiḳ

SONUÇ

XVI. yüzyılın unutulmuş sîmâlarından Seyyid Mehmed Efendi, mutasavvıf-şâir İbrâhim Tennûrî ahfâdındandır. Köklü bir âileye mensup olmasına rağmen hayâtı hakkında yeteri kadar bilgi bulunamamıştır. Kendisine dâir bilinenler soy kütüğü, vakfiye ve eserinde yer alan bilgilerden öteye gitmez. İsmi geçen kaynaklar Kayseri'de ikāmet etmiş, ilim ve ticâretle meşgul olmuş hayır sâhibi bir zât olduğunu haber vermektedir. Mehmed Efendi, insanlara maddî ve mânevî yardım etmek gāyesiyle bıraktığı çok sayıda vakfı ve 1590 senesinde çıktığı hac seyahati dönüşünde te'lif ettiği *Enîsü'l-huccâc* adlı menâsiki ile târihteki yerini almıştır.

Mehmed Efendi'nin henüz ulaşılabilen tek eseri *Enîsü'l-huccâc*'dır. Çalışmamıza konu olan bu eserin şimdiye kadar tek nüshası tespit edilebilmiştir. Müstensih nüshası olduğu kanâatine vardığımız bu nüshada birtakım eksiklikler mevcut olsa da eser müellifin edebî ve ilmî şahsiyetini günümüzde ortaya çıkaracak yegâne kaynak olma hüviyetini taşımaktadır. Müellifin verdiği bilgiler sâyesinde eserin birçok kaynaktan istifâde edilerek dönemin ihtiyâcı doğrultusunda te'lif-tercüme tarzında ortaya konulduğu anlaşılmıştır. Hacca dâir fıkhî hükümlere yer veren eserde Türk-İslâm edebiyatı, İslâm târihi ve tasavvuf gibi çeşitli ilim dallarıyla alâkalı edebî, târihî, coğrâfî ve ictimâî birçok bilgi bulmak mümkündür.

Eserde zikredilen kaynakların muhteviyâtı ve üslûbunun birbiriyle benzeşmesine ilâve olarak müellifin eserini hazırlarken incelediği menâsikler arasında en çok beğendiğini ifâde ettiği iki menâsike ulaşılamaması kaynak tespitini güçleştirmiştir. Buna mukābil eserde zikredilen kaynaklar mukāyese edildiğinde Gazâlî'nin *İhyâu Ulûmiddîn* adlı eseriyle Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin *Fethu'l-Mennân* isimli tefsirinden müellifin büyük ölçüde etkilendiği görülmüştür. Bahsi geçen tefsirin *Enîsü'l-huccâc*'da kayıtlı olması müellifin başvurduğu ana kaynaklar arasında yer aldığını ortaya çıkarmıştır. Fakat daha önce yapılan araştırmalarda da yazıldığı üzere tefsirin ilgili cildlerinde bir başkasının müdâhalesi olduğu görülmektedir. Çalışmamızla müstakil bir menâsik sayılabilecek bu cildlerin daha çok İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî'nin *el-Bahrü'l-'amîk fî menâsiki'l-mu'temir ve'l-hâc ile'l-Beyti'l-'atîk* adlı eseriyle irtibâtlı olduğu belirlenmiştir.

Eserde yer alan az sayıdaki manzûmelerin hacim bakımından küçük olmasına rağmen aruz kusuru sayılabilecek birçok hatâyı ihtivâ etmesi, mensur kısma hâkim olan dilin akıcı ve duru olmaması, tercüme edilen kısımlarda Türkçenin cümle yapısına dikkat edilmeyerek cümle öğelerinin dizilmesi, rehber olmak üzere te'lif edilmesine karşın birçok konuda gereksiz ayrıntı ve tekrâra yer verilmesi müellifin dili ustalıkla kullanamadığını ortaya çıkarmıştır. Ancak Osmanlı Türkçesiyle dört mezhep üzere te'lif edilmesi, içeriği, geçiş döneminin özelliklerini yansıtan dil ve üslûbu bilhassa müellifin tecrübelerini ihtivâ etmesi kendi türü içerisinde eseri farklı ve önemli kılmaktadır. Kütüphâne kataloglarında ve özel koleksiyonlarda yer alan menâsiklerin tamâmı ilmî olarak değerlendirilmediğinden menâsik-i hac yazma geleneği içerisindeki konumunu ve değerini tam olarak söylemek mümkün olmamıştır. Menâsik türü eserler üzerinde hazırlanacak olan ilmî çalışmaların sayısı arttıkça müellif ve eserinin literatürdeki yeri daha da netlik kazanacaktır.

Netîce olarak Seyyid Mehmed Efendi'nin *Enîsü'l-huccâc* adlı menâsikini konu edinen bu çalışma sâyesinde müellifin hayâtı ve ilmî şahsiyeti gün yüzüne çıkarılmış, XVI. yüzyıla farklı bir açıdan bakma fırsatı sunulmuş ve yüzlerce yazma menâsik-i hacdan birisi daha literatüre kazandırılmıştır.

KAYNAKÇA

Abdullah b. Abdurrahman Dârimî, *es-Sünen* (thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî), I-IV, Suudi Arabistan 1412.

Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylaî, *Nasbü'r-râye li-tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye* (thk. Muhammed Avvâme), IV, Cidde 1418.

Abdülgafûr-i Lârî, *Tekmile-i Havâşî-i Nefehâtü'l-üns: Şerh-i Hâl-i Mevlânâ Câmî* (thk. Beşîr Herevî), Kâbil 1343.

Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef* (thk. Habîburrahman el-A'zamî), V, Beyrut 1403.

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (thk. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), I-XLV, Beyrut 1421.

Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakī, *Şu'abü'l-îmân* (thk. Abdülali Abdülhamîd Hâmid), V-VI, Bombay 1423.

Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân* (thk. Ebû Muhammed ibn Âşûr), VII, Beyrut 1422.

Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher* (thk. Es'ad Dâgır), II, Kum 1409.

Ali b. Muhammed b. Ferhûn el-Kurtubî, *ez-Zâhir*, Hacı Selim Ağa Yazma Eser Ktp., Hacı Selim Ağa Koleksiyonu, nr. 496.

Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n-nebeviyye* (thk. Muhammed b. Salih b. Muhammed ed-Debbasi), XII, Dammam 1427.

_____, *es-Sünen* (thk. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), II-III, Lübnan 1424.

AÜ İlâhiyat Fakültesi Kütüphânesinin Dijital Kataloğu, erişim: 11 Nisan 2020, https://bit.ly/2XsGH7L.

Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, IV, Beyrut 1420.

Cebeci, Lütfullah, "Mefâtîhu'l-gayb", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 348-350.

Coşkun, Menderes, *Manzum ve Mensur Osmanlı Hac Seyahatnameleri ve Nâbî'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'i*, Ankara 2002.

Çavuşoğlu, Raşit, *Hicaz Yollarında Bir Sûfî Mehmed İlhâmî'nin Hac Seyahatnâmesi*, İstanbul 2019.

Çayırdağ, Mehmet, "Şeyh İbrahim Tennurî Evladına Ait Şecere (Sofra) Bulundu", *Erciyes*, sy. 25 (Kayseri 1980), s. 1-3.

_____, Şeyh İbrahim Tennuri Evladına Ait Belgeler ve Vakıf Kayıtları, *İbrahim Tennuri / Kayserî: Kayseri 2011 Sempozyumu Bildiri Kitabı* (ed. Ali Çavuşoğlu), Kayseri 2011, s. 168-180.

Çelebi, İlyas, "Kemalpaşazâde", *DİA*, Ankara 2002, XXV, 247.

Ebû Bekr el-Bezzâr, *el-Müsned* (thk. Âdil b. Sad), XI-XIII, Medine 1424/1426.

Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (thk. M. Muhyiddîn Abdülhâmid), I-IV, Beyrut [ty.].

Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Müsîrü'l-'azmi's-sâkin ilâ eşrefi'l-emâkin* (thk. Merzûk Ali İbrâhim), I, Riyad 1415.

Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm* (thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin), V, Beyrut 1419.

Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Tenbîhü'l-gafilîn bi-ehâdîsi Seyyidü'l-enbiyâ ve mürselin* (thk. Yusuf Ali Bedîvî), Beyrut 2000.

Ebü'l-Velîd el-Ezrakī, *Ahbâru Mekke* (thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheyş), I-II, Mekke 2003.

Emecen, Feridun, "Mehmed III", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 407-413.

Ertuğrul, Resul, *Kutbuddîn eş-Şîrâzî ve Tefsiri*, Ankara 2017.

Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VIII, Beyrut 1420.

Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ), I, Beyrut 1411.

Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kamûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ min'el-Arab ve'l-müstarebîn ve'l-müsteşrikın*, VII, Beyrut 2002.

İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef* (thk. Kemâl Yûsuf el-Hût), III, Riyad 1409.

İbn Hacer el-Askalânî, *et-Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdîsi'r-Râfi'iyyi'l-kebîr* (thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs), II, Mısır 1416.

İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân bi-Tertîbi İbn Balabân* (thk. Şuayb el-Arnaût), XV, Beyrut 1414.

İbn Huzeyme, *Sahîhu İbn Huzeyme* (thk. M. Mustafa el-A'zamî), II, Beyrut 1424.

İbn Mâce, *es-Sünen* (thk. Şuayb el-Arnaût ve dğr.), I-II, Dımaşk 1430.

İbn Melek Muhammed b. Abdüllatif, *Ravzatü'l-müttakīn fî masnû'âtı Rabbi'l-âlemîn*, Beyrut 1971.

İbnü'l-Kassâ' Muslihuddin Mustafa et-Tirevî, *Mişkâtü'l-envâr fî letâifü'l-ahbâr*, Diyanet İşleri Başkanlığı Ktp., Yazma Eserler Koleksiyonu, nr. 6244.

İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *el-Bahrü'l-'amîk fî menâsiki'l-mu'temir ve'l-hâc ile'l-Beyti'l-'atîk* (thk. Abdullah Nezir Ahmed), I-V, Mekke 2011.

İpekten, Haluk, *Eski Türk Edebiyatı Nazım Şekilleri ve Aruz*, İstanbul 2016.

İsmâil b. Muhammed el-Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ* (thk. Yusuf b. Muhammed el-Hâc Ahmed), I-II, Dımeşk 1421.

İsmâil b. Muhammed et-Teymî, *et-Tergîb ve't-terhîb* (thk. Eymen b. Sâlih b. Şa'bân), II, Kahire 1414.

Karataş, Ahmet, *Türk İslâm Edebiyatında Manzum Menâsik-i Haclar ve Nâlî Mehmed Efendi'ye Atfedilen Menâsik-i Hac* (yüksek lisans tezi, 2003), Marmara Üniversitesi SBE.

Kemâlüddîn Muhammed ed-Demîrî, *Hayâtü'l-hayevâni'l-kübrâ*, II, Beyrut 1424.

Kızılkaya, Necmettin, "Zeylaî, Osman b. Ali", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 354-355.

Kutbüddîn-i Şîrâzî, *Fethu'l-mennân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Hekimoğlu Ali Paşa Koleksiyonu, nr. 121/122.

Küçük, Sezai, "Klâsiklerimiz/VI 'İhyâu Ulûmi'd-dîn' (Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî et-Tûsî - ö. 505/1111)", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sy. 7 (Ankara 2001), s. 305-320.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'* (nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), Beyrut 1406.

Mercan, İsmail Hakkı, "Şeyh İbrahim Tennûrî Evladından Seyyid Mehmet Efendinin Vakfiyesi", *Erciyes*, sy. 77 (Kayseri 1984), s. 8-11.

Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir),VI-XVIII, Kahire 1420.

Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî, *el-Müsned* (thk. Eymen Ali Ebû Yemânî), I, Kahire 1416.

Muhammed b. İshâk el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke* (thk. Abdülmelik b. Abdullah b. Düheyş), I-II, Beyrut 1414.

Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh* (thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır), I-IX, Beyrut 1422.

Muhammed Gazâlî, *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, I, Beyrut 2004.

Müslim b. Haccâc, *el-Câmiu's-sahîh* (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkī), I-V, Beyrut [ty.].

Necmeddin Nesefî, *el-Manzûme fi'l-hilâfiyyât* (thk. Hasan Özer), Beyrut 2010.

Nesâî, *es-Sünen* (thk. Abdülfettâh Ebû Gudde), I-IX, Halep 1406.

Nizâmeddin en-Nîsâbûrî, *Garâibü'l-Kur'ân ve regâibu'l-furkân* (thk. eş-Şeyh Zekeriyya Umeyrat), II, Beyrut 1416.

Özel, Ahmet, "Kādîhan", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 121-123.

Özen, Şükrü, "Sadrüşşerîa", *DİA*, İstanbul 2018, XXXV, 427-431.

Seyyid Alizâde, *Mefâtîhu'l-cinân ve mesâbîhu'l-cenân şerhu Şir'ati'l-İslâm*, İstanbul 1273.

Seyyid Mehmed Efendi, *Enîsü'l-huccâc*, AÜ İlâhiyat Fakültesi Ktp., Yazma Eserler Koleksiyonu, nr. 36200.

Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, *ed-Du'â'* (thk. Mustafa Abdülkādir Atâ), Beyrut 1413.

_____, *el-Mu'cemü'l-evsat* (thk. Tarık b. İvazullah b. Muhammed-Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî), I-V, Kahire [ty].

_____, *el-Mu'cemü'l-kebîr* (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî), I-XXV, Kahire 1415.

Şimşek, Murat, "Bir Hanefî Klasiği: Mergînânî'nin el-Hidâye'si ve Üzerine Yapılan Çalışmalar", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, XII/23 (2014), s. 279-321.

Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-mes'sûri'l-hitâb* (thk. es-Saîd b. Besyûnî Zağlûl), I-V, Beyrut 1406.

Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye* (haz. Muhammet Hekimoğlu), İstanbul 2019.

Tirmizî, *es-Sünen* (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), I-VI, Beyrut 1998.

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yazma Eserler Portalı, erişim: 13 Mayıs 2020, https://bit.ly/3fRceaj.

Uzun, Mustafa İsmet, "İbrâhim Tennûrî", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 356.

Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm* (thk. Hind Şelebî), I, Beyrut 1425.

Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Ezkâr* (thk. Abdülkâdir el-Arnaût), Beyrut 1414.

Yahyâ Bey, *Dîvan* (haz. Mehmed Çavuşoğlu), İstanbul 1977.

Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I-VII, Beyrut 1995.

Yaran, Rahmi-Özel, Ahmet, "Hac", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 410-416.

Yazıcı, İshak, "Semerkandî, Ebü'l-Leys", *DİA*, İstanbul 2009, XXXVI, 473-475.

EK: Yazma Eserden Örnek Varaklar

